

Komoróczy Géza
Az ókori Kelet története
Óratervek – a dolgozatok javító ívei
1999–2008

NB: Az alábbiakban az ókori Kelet története tárgykörében tartott előadásaimnak annak idején a hallgatóknak kiosztott és a computeremről elérhető óraterveit (Program) és az ezekhez kapcsolódó dolgozatok javító íveit adom. Az esetleges ismétléseket – vagy, *horribile dictu*, tévedéseket – ebből az alkalomból nem küszöböltem ki, az eredeti szövegeket nem szerkesztettem át, a formai egységesítést mellőztem. A jelen összeállítás nem meríti ki az ókori keleti történelem anyagát, csupán tájékoztatásul szolgál.

08/10/30/KG

I

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
1998/99 II. (tavaszi) félév

Az ókori Kelet története:

Elő-Ázsia államai és Izrael

az i.sz. 1. évezred első felében

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

péntek 2:00–3:30 (Magyar utca 31–33, I. em., B-112)

⇒ Írásbeli vizsga: **1999. május 24, hétfő, 10:00** (az előadások helyén)
(Eredmény csak a június 16 utáni napokban)

Források:

- Általános áttekintésül: Sztrabón, XVI (*Meszopotamia* stb.) (1977) (Földy József ford.)
Sztrabón a pártus birodalomról: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 336 sk. (Sztrabón, XI, 9) (Hahn István ford.) (a pártus birodalom leírása) = Sztrabón, *Geógraphika* (1977), p. 546 sk. (Földy József ford.). – Sztrabón Judeáról: XVI, 2,27 skk.
Iustinus a pártus birodalomról (történeti regény gyanánt): Iustinus, *Világkrónika a kezdetektől Augustusig* (1992): pp. 292–303 (XLI–XLII) (Horváth János ford.) = *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 337–344 (Hahn István ford.)
Josephus, *A zsidók története* (Révay József ford.), XIV, 4 (Pompeius Jeruzsálemben); XIV, 7 (Crassus); XIV, 10 (Julius Caesar); XVII, 2,1-3 (babylóni zsidók Palesztinában Heródes idején); XVIII, 9 (a zsidók „garázdálkodása” Artabanosz alatt Neerda / Nehardea és Niszibisz térségében)
Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok* (1965) (Máthé Elek ford.): *Sulla* (a káldeusokról kül. c. 5 és 37), *Lucullus, Pompeius* (keleti hadjáratáról kül. c. 32 skk., Judeáról és Arisztobuloszról kül. c. 39); *Crassus* (keleti hadjáratáról és a pártus harcmódról kül. c. 17 skk.), *Antonius* (keleti hadjáratáról kül. c. 33 skk., 38–52)
Res gestae divi Augusti: Borzsák István (szerk.), *Római történeti chrestomathia* (1963), pp. 193 skk. (Borzák István ford.) (Augustus keleti hadjáratáról és a Crassustól ejtett pártus zsákmány visszaszerzéséről kül. c. 26–29)

- Tabari a Szászánida birodalomról: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 347–350 (Ardasir) (Hahn István ford.)
- Res gestae divi Saporis*, in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 351–360 (Harmatta János ford.)
- Lactantius, *A keresztényüldözők halála (De mortibus persecutorum)* (kül. c. 5: Valerianus perzsa fogságáról), in: Lactantius, *Az isteni gondviselésről* (1985) (Adamik Tamás ford.)
- Ammianus Marcellinus a Szászánida birodalomról és Iulianus császár perzsa hadjáratáról: Ammianus Marcellinus, *Róma története* (1993), pp. 317 skk. (XXIII–XXV, 9) (Szepesy Gyula ford.) / Részletek in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 360–362 (Hahn István ford.)
- Historia Augusta* (1968) (Terényi István ford.): Hadrianus (kül. c. 21), Severus (kül. c. 16-18), Antoninus Caracallus / Caracalla (kül. c. 6 sk.), Antoninus Heliogabalus (*Sol Invictus*-kultusz), Alexander Severus, Zenobia
- Római történelem*, szerk. Borhy László (Budapest: Osiris, 1998), no. 3.20 (Plinius, VI, 26) (az indiai távolsági kereskedelmi útvonalról)
- *
- Firdauszi, *Királyok könyve* (Devecseri Gábor ford.): Az Alexandrosz / Iszkandar utáni részekből, sajnos, csak Bahram Górá (= V. Bahram {420–438}) eposzának kis részlete van meg magyarul, de a szerelmi történet, őszintén szólva, nehezen volna elsőrendű történeti forrásnak nevezhető.

Témák

- Időszámítási rendszerek: i. e. / B.C.E. / [mint Kr. (értsd: Kr. sz.) e. (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos)], illetve i. sz. / C.E. / [A.D. / Kr. (értsd: Kr. sz.) u. (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos)] – Szeleukida éra (Szíriában – Babylóniában) („görögök időszámítása”) – Arsakida éra – Szászánida éra – Ol. – a. u. c. – Zsidó világteremtési éra (és a „kis” / „rövid” időszámítás (még ha csak későbbi is): **לפ"ק**, olv.: *li-frat katon / ad supputationem minorem / supputationis minoris*)
- Elemi időtartam-számítások (átlépés az i. e. – i. sz. határon)
- *
- Teljes királylistához (párthus, Szászánida) lásd A. L. Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia*, kül. pp. 418 skk.; Kharakéné is: Josef Wiesehöfer, *Das antike Persien* (Zürich: Artemis & Winkler, 1993)
- *
- Önálló államok a térségben: Szeleukida birodalom; Irán; Armenia; Pontus; illetve Róma. – Ilyen vagy olyan függőségi viszonyban / rövidebb-hosszabb időre: Judaea; Palmyra; Kharakéné; Média Atropaténé. – Távolabb: Kusán birodalom; India: Gandhára, Maurja dinasztia; Kína.
- Mezopotámia térségének átrendeződése: az É.-i / Ény.-i területek (az Euphratész és bal parti mellékfolyói: Balih és Hábúr térségének) központtá válása.
- Városképek a párthus korban: Babylón (II. Mithradatész: a hellénisztikus színház renoválása), Uruk, Ninua / Mósul, Assur (ekkor: *Labšana*), Hatra, Szeleukeia, Ktésziphón, Ai-Khanum. – Jeruzsálem (Heródes építkezéseihez lásd Josephus, *A zsidók története*, XV, 11). A jeruzsálemi templom mint régészeti és „helye” mint halákhikus probléma. – *bit hiláni* – *apadana* – *ivan*. Stílusváltozások: boltozat, gipsz. Párthus szobor-stílus. Szászánida domborművek. – Heródes városi építkezései római császárok tiszteletére: Josephus, *A zsidók története*, XVIII, 2,1 (Szepphórisz stb.), illetve Heródes tetrarkha: 2,3 (Tiberiasz).
- A Kelet (*Oriens*) fogalmának kialakulása. Az Euphratész mint határvonal. Átkelőhelyek, útvonalak Mezopotámiába (Crassus tévedése). – Keleti kereskedelem: útvonalak a szárazföldön. Karaván-városok (Palmyra, Hatra stb.). – A selyemút. – Az útvonal elágazása Mezopotámia területén: K.-re a Zagrosz- és Iránon át, D.-re a Perzsa-öbölből. Assur jelentősége a párthus korban: átkelőhely a Tigrisen. – Párthus import Kínából: sárgabarack (ségi szó: *kajsi*, értsd: nyári), őszibarack, acél (*ferrum Sericum*); export: „párthus gyümölcs” (gránátalma), szőlő, lucerna, médiái ló („égi ló”).

Kharakéné, Szpaszinu Kharax (Khorramsahr térségében): „a közel-keleti Honkong”. Kiterjedt politikai kapcsolataihoz: Josephus, *A zsidók története*, XX, 2,1 és 3. – A „dinasztia”-alapító: Hyszpaosz. Babylóni uralma (i. e. 128 k.).

Párthusok: eredetük (Khoraszán). Arsakész, Arsakidák (név – cím). – Jaxartes / Syr Darya, Oxos / Oxus / Amu Darya. – I. Mithradatész (Mithridatész) (171–138), „philhellén”, nagykirály. – II. Phraatész (138–128): Médiában ↔ VII. Antiokhosz (Szidétész). A szkythák ellen (Babylónban: Himerosz / Euhémerosz). – Babylónia meghódítása (i. e. 141 skk.): a Szeleukida uralom vége Mezopotámiában. – Államszervezet, adórendszer, fegyverzet, harcmodor. – Arámi íráshasználat. Középpersza / pehlevi: párthus, szogd, khorezmi.

Babylónia hatalomváltásai tüzetesebben: Timarkhosz (164 k.), a Szeleukidák szatrapája Médiában, mint babylóni helytartó, római kapcsolata (engedéllyel „nagykirály”). – I. Démétriosz (Szótér) elfoglalja Babylónt (162 k.), kivégezteti Timarkhoszt. – I. Mithradatész párthus király elfoglalja Szeleukeiát (141). – II. Démétriosz (Nikátor) elfoglalja Babylónt (141/140 k.). – Mithradatész foglyul ejti Démétrioszt, M. lánya ∞ Démétriosz; M. fia (Phraatész) ∞ Démétriosz lánya. – VII. Antiokhosz (Szidétész / Euergetész) (139–129) elfoglalja B.-t (129 k.), „nagykirály”. – II. Phraatész elfoglalja B.-t. Szkytha hadjárata idején helytartója, Himerosz saját szakállára garázdálkodik. – Hyszpaosz kharakénéi szatrapa / uralkodó B.-ban. – II. Mithradatész végleges hódítása.

Irán és Mezopotámia kétféle hellénizációja: Baktria (graeko-baktriai királyság), Kusán – Szeleukida, párthus, mezopotámiai.

Párthus fővárosok: Nisza; Hekatompylosz / Komyszéné / Sahr-i Kumisz; Ekbatana. – Nisza: királyi temetkezőhely (Iustinus) (?). – Ktésziphón.

Irán / Mezopotámia: II. Mithradatész (124–88), „királyok királya” (108/7). Mezopotámia végleges meghódítása (122/21 k.). – Kínai követségek a párthusoknál: i. e. 115 k., említi Sima Qian / Szi-ma Cien („a kínai Hérodotosz”), *Shi-ji* („Történeti feljegyzések”) c. könyvében (98 k.). – 98/7 k., említi Fan Ye (i. sz. 5. sz.), *Hou Han su* („A késő-Han kor évkönyvei”) c. könyvében (c. 118), magyarul in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 397–399 (Tőkei Ferenc ford.). – Babylóni usurpátorok: Gotarész; Oródész. – Beavatkozása Armeniában (Ariobarzanész helyett Orobazos), emiatt konfliktusa Rómával.

Róma első lépései Elő-Ázsiában. Armenia és Pontus jelentősége. – Sulla (i. e. 92: hármascúcstalálkozó). – Lucullus. – Pompeius. – Crassus.

Egyiptom és Júda. Tobiadák (Simon).

Júda: Főpapi méltóság: jogai és kötelessége, Áron–Cádok-ág, III. Oniasz; Jósua / Iészusz / Iaszón *versus* Oniasz / Menelaosz, öröklés / kinevezés / vásárlás. Hellénisták. Kivonulás: az első *haszidim*.

IV. Antiokhosz (Epiphanész / Epimanész) (175–164): Egyiptomi ambíciói, a „kierőszakolt tolerancia”. – Jeruzsálem elfoglalása: Zeusz Olümpiosz / *sikkuc mesómém* (/ *baal samém*), 167 december 15 / december 25 (*Sol invictus*); Garizim: Zeusz Xeniosz. – Makkabeus felkelés (164 kislév 25 / *hanukka*). – Párthus hadjárat.

Alexandriai görög zsidóság. – LXX (olv.: *septuaginta*). – Héber nyelvi / irodalmi reneszánsz(ok): i. e. 2. sz. közepe (Hasmoneusok) (Dániel k.), nagy zsidó háború, Bar Kosziba-felkelés (héber feliratos pénzek).

Hasmoneusok: Júda, Jonathan, Simon. A *hierokrateia* bevezetése. – Kivonulás: a második *haszidim*. A holt-tengeri közösség kezdetei.

Judaea mint háterszág a római birodalom idején. Zsidó háborúk.

Zsidó térítések (proselytalizáció / *proszélytosz*) {Josephus, *A zsidók története*, XX, 2 (Adiabene: Helené)}.

A „mithridáteszi háborúk” (I: 89–84; II: 83–81; III: 74–63). – Pontus: VI. Mithridatész (Eupatór / Nagy) (120–63). Törekvései, birodalma.

Tigranész (Arménia) (95–55). – Ekbatana (!) elfoglalása. – Tigranész & Pompeius békéje.

Pompeius harmadik triumphusa (Libya, Europa után: Asia).

Crassus hadjárata. A politikai háttér. Útvonal. Szövetségesek és ellenfelek. A Carrhae-i (= Harrán) csata. Szurenasz (~ *szeren*, *szeránim* – *tyrannosz* – *šarru* stb., ‘fejedelem’, ‘vezér’; ugyanez a név Julianus / II. Sáhpuhr korában is stb.). Euripidész-dráma előadása {Plutarkhosz, *Crassus*, 33}.

Marcus Antonius párthus hadjárata (i. e. 36) (IV. Phraatész). – Octavianus mint „nevető harmadik” a párthus trónviszályokban.

Augustus / Octavianus (Gaius Octavius) (i. e. 31 – i. sz. 14): egyezsége a pártusokkal (IV. Phraatész), Crassus hadijelvényeinek visszaszerzése (i. e. 20), a pártus király fiai Rómában.

Traianus (Marcus Ulpius Traianus) (98–117): szíriai ifjúsága (apja Vespasianus tábornoka, majd helytartó, ő maga *tribunus militum*); Arabia provincia (Petra, Bostra) felállítása (106). – Szeleukeia ellenállás nélkül meghódol.

Hadrianus (Publius Aelius Hadrianus) (117–138): a Bar Kosziba (hívei adta nevén: Kokhba, a Talmudban: Koziba) felkelés (132–134, Betar: 135) leverése, (*colonia*) *Aelia Capitolina*. A szanhedrin székhelyei.

Marcus Aurelius (161–180): keleti hadjárata. Pártus (III. Vologeses) támadás Armenia ellen (Pakorosz Armenia pártus-vazallus királya); Lucius Verus társcsászár (161–169) mint (névleges) keleti főparancsnok (i. sz. 162/3), *Armeniacus*, és legatusa, Gaius Avidius Cassius; Edessza, Niszibisz (162), Dura-Európosz római megszállása (165), *Parthicus Magnus*, Szeleukeia–Ktésziphón feldúlása, felégetése, triumphus (166), *Medicus*. Dögvész „Perzsia határától a Rajnág...” (165/6). – Avidius Cassius lázadása (175).

Septimius Severus (193–211): keleti hadjáratai. Eredeti célja az volt, hogy megvédje Róma hatalmát Szíriában. I: Syria provincia két részre osztása (*Coele Syria – Syria Phoenice* (194/5). II: Niszibiszből (az Euphratésztől: *Naaralcha / Nahar malkha*, a csatorna kikotrása) egészen Szeleukeia–Ktésziphónig (itt: szabadrablás) és Babylónba, innen É.-ra a Tigris mentén, Hatra (197/8). Béke (199); *Mesopotamia provincia* (székhelye: Niszibisz).

Caracalla (Caracallus) (211–217): a pártus Mezopotámia ellen (215–217). Nagy Sándor-imitációja. Médiában. Esküvője V. Artabanosz lányával (Ktésziphón), visszaúton pártus királysírok meggyalázása (Arbélia). Merénylet végzett vele Carrhae felé mentében.

Ardasir (görögösen: Artaxerxész) felkelése Persziszben. A Szászánida dinasztia kezdete. Keleten a Kusána dinasztia ellen. Nyugaton I. Maximinus (235–238) idején Mezopotámia perzsa meghódítása, Niszibisz is (egészen Carrhae-ig). Ardasir és V. Artabanosz csatája (224). „Királyok királya (*sáhinsah*).”

Róma és a pártusok utolsó ütközete (Niszibisz mellett): Macrinus (Marcus Opellius) (217–218) (aki Caracallát megölette) – V. Artabanosz (213–224); Macrinus kárpótlást fizet a perzsáknak Caracalla arbélai sacrilegiuma miatt.

Severus Alexander (222–235): válasza Ardasir kihívására (230 k.), a mezopotámiai hadjárat (Armenia – Észak-Mezopotámia – Dél-Mezopotámia) (232/3), Niszibisznél megállította a perzsa támadást, a város: *métropolisz*; ő maga: *Persicus Maximus*. – Hatra római uralom alatt, I. Sáhpuhr hódításáig (240 k.); ezután már jelentéktelen.

I. Sáhpuhr (*Sapor*) (239–270) és a rómaiak háborúi. (I) III. Gordianus (Marcus Antonius Gordianus) (238–244) és apósa, Timesitheus (*praefectus praetorio*) keleti hadjárata (*expeditio Orientalis*) (242), Carrhae és Niszibisz el-/visszafoglalása (243), előrenyomulás Ktésziphón elfoglalása végett, T. halála (243), csata az Euphratész mentén (*Circesium / Zaita / Miszikhe*, később: Péróz-Sáhpuhr / Perisabora / el-Anbar), Sáhpuhr győzelme, G. halála (244). (A *Res gestae divi Saporis* G. legyőzésével kezdi a háborúk történetét.) – (II) Philippus Arabs (244–249): hadisarc a perzsáknak, béke (*Singara / Szindzsár* római kézen maradt), *Persicus Maximus*, Gaius Julius Priscus (*Mesopotamia provincia* helytartója) mint *praefectus praetorio et dux (!) Orientis*, majd Iotapianus „császár”. (III) Valerianus (253–260): a pártusok nyugati hadjárata (254–), Niszibisz 11 éven át tartó ostroma sikerre vezetett, Dura-Európosz elfoglalása / elpusztítása (256 k.), Antiokheia bevétele {vö. Ammianus Marcellinus, XXIII, 5}, Démétriosz keresztény püspök foglyul ejtése. Mareades / Cyriades „császár”. Valerianus hadjárata az ostromlott Harrán és Edessza felmentésére. Sáhpuhr és Valerianus találkozása, V. és mintegy 70 000 katona fogságba esése a Tigristől keletre (259). Gallienus nem váltotta ki apját. – Valerianus a fogságban: hidak, zárógátak / töltések Khuzisztánban (Sustar: Band-i Kajszer, Dezful stb.). – *Res gestae divi Saporis*: Naqs-i Rusztem, Kába-i Zárdust; Sáhpuhr domborművei. – Sáhpuhr valláspolitikája: üldözött keresztények befogadása, zsidók támogatása. – Macrianus és Callistus győzelme Kórykosznál (Kilikia) (260 k.), ismét az Euphratész a határ. – Ktésziphón: főváros. – Szászánida ikonográfia: *korymbosz*, gömb alakú, magas kalap. – Mani (216–277), D.-Mezopotámia – manicheizmus: dualizmus, eszkatológia, gyónás, hús és bor tilalma; próféták: Zarathustra, Buddha, Jézus; az „Őszövség” (zsidó vallás) elvetése; a vallás terjedése; a manicheus Augustinus.

Királyi vadászat, vadaskertek (*paradeisosz*).

jT Szanh. I, 2 ad Dániel k. 7,5: „R. Johanan mondja: (Róma) három bordát tart a szájában fogai között, ezek: Hárán, Hadjav (= Edessza) és Niszibin; hol elnyeli őket, hol meg kiereszti.”

Babilóniai zsidók: az első fogság (i. e. 6. sz.) kontinuitása. A zsidó háborúk után menedék Keleten. A zsidó Mezopotámia térképe. Pumbeditha (ma: Falludzsa), Nehardea, Szura, Mahóza. Babilón (Kaszr): kereskedelmi központ. Érintkezés a galileai zsidó központokkal (minta: a jeruzsálemi zarándokünnepek). Arámi nyelv.

Niszibisz keresztény (2–3. sz.): Sáhpuhr szíriai foglyai, a római keresztényüldözések (Decius, Valerianus) elől menekülők. – IX. Abgar, Edessza királya felvette a kereszténységet, első püspöke Babu (300 k.), utóda, Jákob, kitüntette magát II. Sáhpuhr ostroma idején. – *Interpretatio Christiana*: Nisibis = Ur Kaszdim. 5. sz.: nesztoriánus. – Julianus után határváros. – A keresztény Mezopotámia térképe.

Kereszténység és zsidóság egymás mellett L.-Mezopotámiában; rivalizálás, állami rokonszenv változásai.

A palmyrai „birodalom” (Tadmor): Ódainathosz / Odaenathus *exarkha*, I. Sáhpuhr elutasította, a párthusok ellen fordult, *dux Romanorum*, betörése Mezopotámiába (262), lerombolta Nehardeát, Ktésziphónig jutott, *corrector totius Orientis*. Gallienus társ-császára. Halála (267) után felesége: Zénobia mint régens fia, Vaballathus Athenodorus mellett. A Kelet központja egy időre. Aurelianus császár (270–275) hadjárata (271–), győzelme az emezsai (Homsz) csatában (272), triumphus Zénobiával (274).

Julianus (Flavius Claudius Iulianus) (361–363) (*aposztata*, „hitehagyó”): keleti hadjárata (i. sz. 363), szándéka a jeruzsálemi templom újjáépítésére, II. Sáhpuhr ellen, Mezopotámiában egészen Ktésziphónnál. Halála; a sereg visszavonulása. {Ammianus Marcellinus} – Jovianus (363–364) békéje: a Tigrisen túli területek, Niszibisz, Szingara feladása.

Irodalom (tankönyv gyanánt)

NB: Valódi tankönyv ehhez a tárgyhöz – egyelőre – nincs; mindenki magának készítse el a források anyaga és a tematikus vázlat alapján, az alábbiak közül 2–3 könyv segítségével, a vázlatos történeti összefoglalást.

Kronológiai ismeretek: Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és ennek újabb kiadásai)

*

Ghirshman, Roman, *Az ókori Irán. Médek, perzsák, párthusok* (1985), pp. 218 skk. (párthusok)

Herrmann, Georgina, *Perzsa reneszánsz* (1988), pp. 26–41 (a párthus birodalomról), 48–68

(római–párthus háborúk), 75–89 (Ardasir), 99–116 (Szászánida dinasztia)

Isaac, Benjamin, *The Limits of Empire. The Roman Army in the East* (1990)

Millar, Fergus, *The Roman Near East, 31 BC – AD 337* (1993)

Soggin, J. A., *A History of Ancient Israel from the Beginnings to the Bar Kochba Revolt, A.D. 135* (1984)

Walbank, F. W., Ed., *The Cambridge Ancient History*. Second edition, VII/1 (1984): Syria and the East (Szeleukida)

Warry, John, *A klasszikus világ hadművészete* (Budapest: Gemini, é. n. [1995 k.]) (kül. Róma párthus és Szászánida háborúihoz, a mutató alapján)

A római történelemhez, keleti vonatkozásaiban is, lásd a közkezen forgó újabb történeti tankönyveket és irodalmat.

A császárkorhoz: Michael **Grant**, *Róma császárai* (Budapest: Corvina, 1996). Ugyanitt a keleti front / provinciák vázlatos térképe is (no. 3, ill. 10). Térkép: *apud* Herrmann; Ghirshman; CAH; N. G. L. Hammond, *Atlas of the Greek and Roman World* (1981); *A zsidó világ atlasza*, pp. 38 skk.; Aharoni, *Macmillan Bible Atlas; The Times Atlas: Régészet*, pp. 184–191 stb.

Egyébként használható minden más, a korszakot felölelő komoly könyv is, bármilyen nyelven.

NB: Szíves elnézést kérek a késedelemért a jelen tájékoztató elkészítésében.

II

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
1999/2000 I. (őszi) félév

Az ókori Kelet története: Elő-Ázsia államai (i. e. 1. évezred)

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

péntek 2:00–3:30 (Kecskeméti utca 10/12 — Magyar utca 31/33, B–fsz. 3)

Időszámítási rendszerek ismerete

Alapfogalmak: i. e. / B.C.E. / [mint Kr. (értsd: Kr. sz.) e. (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos)], illetve i. sz. / C.E. / [A.D. / Kr. (értsd: Kr. sz.) u. (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos)] – Szeleukida éra (Szíriában – Babylóniában) (“görögök időszámítása”) – Arsakida éra – Szászánida éra – Ol. – *a. u. c.* – Zsidó világtéremtési éra (és a “kis” / “rövid” időszámítás, még ha csak későbbi is): **לפ"ק** *li-frat katon* / *ad supputationem minorem* / *supputationis minoris*.

Átszámítások az érák között.

Elemi időtartam-számítások (átlépés az i. e. – i. sz. határon is).

Irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez:

Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998)

E. J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)

Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1985)

Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta-Saxum, 1999)

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), 411 skk. (Kronológiai táblázatok Mezopotámia történetéhez)

Arámiak, Elő-Ázsia aramaizációja

Mezopotámia lakossága az i. e. 1. évezred elején: “akkádok” (babylóniak, asszírok), káldok (kaldú / khaldaiok / kaszdím), arámiak; keleti szomszéd: élámiak stb. — “Nyugati” vagy nomád “népek” Elő-Ázsiában az ékírást forrásokban: mardu / amurrú, ahlamú (‘társultak’), szutú, arámi stb. — Arám (t. k.: Aram-Naharaim, Paddan-Aram), Arame, Armenia stb.; bibliai genealógia (Sém, ill. Náhór), “vándorló (!) arámi” (Deut. 26,5). — Életforma: sejk (akk. *nasiku*); személynév: törzsi affiliáció, akkád nevekben gyakran nyugati-sémi; juhtartás; a nomadizmus mint ökológiai “fülke” a növénytermesztő-állattartó gazdálkodásban. — Arámiak Asszíriában: áttelepítés (deportálás), községi letelepítés (Izrael, i. e. 721: Guzána / Gósen stb.). Területek: Gambulu (Tigristől K-re, Babylónia és Élám között); Puqudu (D-mezopotámiai mocsárvidék); előbbi ált. asszír befolyás alatt. Egyéni karrier lehetősége: Tóbit (Tóbit k. a zsidó Biblia–LXX kánonjában) Szín-

ahhé-eriba és Assur-ah-iddina udvarában; Naqia / Zakútu: Szín-ahhé-eriba felesége, anya- és nagyanya-királyné; Ahikár. Arámi írnokok az asszír hadseregben (viaszos tábla); arámi glósszák; az arámi mint *lingua franca* (Jeruzsálem, i. e. 701). Arámi hatás Asszíriában: szövetségi eskü (akk. *adé*), prófécia, párbeszédes szerződés (*Zwiegesprächsurkunde*), rabszolga megjelölése (vö. Ex. 21,5-6 stb.). Nagy bi- / multilingvis feliratok: Tell Fekherijje (i. e. 800 k.), Biszutun (Dareiosz) (arámi alapszöveg).

Szöveg: Tell Fekherijje (Szíria), akkád–arámi bilingvis felirat

Ali Abou Assaf, “Die Statue des Hdys‘y, König von Guzana”, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, no. 113 (1981), 3–22

Ali Abou-Assaf, Pierre Bordreuil & Alan R. Millard, *La statue de Tell Fekherye et son inscription bilingue assyro–araméenne* (Études Assyriologiques. Éditions Recherche sur les civilisations, Cahier n° 7) (Paris, 1982)

Hans-Peter Müller, in: Otto Kaiser, Hrg., *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*, I, Lief. 6: *Historisch-chronologische Texte*, III (Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1985), 634–637 (csak német ford.)

Irodalom:

Horst Klengel, *Nomádok az ókori Elő-Ázsiában* (Budapest: Gondolat, 1985)

Nicholas Postgate, *Az első birodalmak* (Budapest: Helikon Kiadó, 1985)

Hélène S. Sader, *Les états araméens de Syrie depuis leur fondation jusqu'à leur transformation en provinces assyriennes* (Beirut / Wiesbaden: Franz Steiner, 1987)

Asszíria: Szín-ahhé-eriba

Asszíria: terület, fővárosok (Assur, Kar-Tukulti-Ninurta, Kalhu, Dur-Sarrukin, Ninua). Az újasszír birodalom: territoriális állam, hadsereg, zsákmányon alapuló gazdaság. III. Tukulti-apil-Esarra katonai reformjai. Szargonida kor (II. Sarrukín, Szín-ahhé-eriba, Assur-ah-iddina, Assur-bán-apli). Viszony a szomszédos államokkal: Babylónia, Élam, Irán, Urartu, Kis-Ázsia, a Nyugat és Egyiptom. — A birodalom eszmei határ-jelei: sztélék a legtávolibb pontokon. — Építkezések: Assur (Anu–Adad-templom), Kalhu (Északnyugati palota), Ninua (Páratlan palota, Északi palota).

Szöveg: Szín-ahhé-eriba felirata (Taylor-prizma)

Ókori keleti történeti chrestomathia, szerk. Harmatta János (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996⁵), 169–175

Irodalom:

Nicholas Postgate, *Az első birodalmak* (Budapest: Helikon Kiadó, 1985)

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria)* (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1998)

Komoróczy Géza, “Arany fej, agyaglabú szobron”, *Bezárkózás a nemzeti hagyományba* (Budapest: Osiris Kiadó, 1995²), 100–167

H. W. F. Saggs, *The Might that Was Assyria* (London: Sidgwick & Jackson, 1984)

John M. Russell, *Sennacherib's Palace without Rival at Nineveh* (Chicago – London: The University of Chicago Press, 1991)

Alapvető jelentőségű, szemléletformáló könyv Mezopotámiához:

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982)

Babylónia: Nabú-naid

Babylónia: “akkádok”, káldok, (dél-)arabok, arámiak, zsidók (“babylóni fogság”, lásd Jer. 29: *charter* a fogság / *galut* / *diaszpóra* számára). — Babylón és Dél-Mezopotámia Asszíria függésében. Az újbabylóni birodalom. Nabú-apla-uszur (i. e. 625–605), méd–babylóni szövetség, Babylón mint Asszíria utóda és örököse a “déli” térségekben. II. Nabú-kudurri-uszur (i. e. 604–562) (*Nebukhadreccar* ~ *Nabukhodonoszor*). — Építkezések Babylónban: városfal, paloták (Déli palota), a *ziqurratu* (*E-temen-an-ki* / “Bábel tornya”) és az *E-szag-ila*, Istar-kapu, Felvonulási út, Függőkert; az ókori világ “hét csodá”-ja (közülük kettő Babylónban). — Nabú-naid (i. e. 555–539): anyja mint papnő Harránban. Szín kultusza. Kivonulása Dél-Arábiába: stratégiai védekezés, menekülés vagy vallási eszme követése? — Kürosz támadása. Babylón elfoglalása; Kürosz bevonulása a városba (i. e. 539): a hódító / felszabadító elé virágot hintenek (lásd Kürosz-cylinder/-agyaghenger: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, 1996⁵, 306–308). — Nabú-naid legendái és lecsapódásuk a zsidó (arámi) irodalomban (Qumrán), illetve a Bibliában (> *Nebukhadreccar*).

Szöveg: Nabú-naid feliratai

Nabú-naid sztéléje a babylóni birodalom sorsáról; ~ anyjának felirata Harránban; ~ felirata Harránban: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996⁵), 228–231, 232–236
Nabúnaj imája: Komoróczy Géza, *Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekercsek* (Budapest: Osiris Kiadó, 1998), 174–179
Dániel k. 4

Irodalom:

Evelyn Klengel-Brandt, *Utazás az ókori Babilónba* (Budapest: Gondolat, 1973)

Joan Oates, *Babylon* (London: Thames and Hudson, 1979, és későbbi kiadások)

D. J. Wiseman, *Nebuchadrezzar and Babylon* (The Schweich Lectures of the British Academy, 1983) (Oxford University Press, 1985)

H. W. F. Saggs, *The Greatness that Was Babylon* (New York: Hawthorn Books, 1962)

Izrael: Az Első Templom kora

Dávid elfoglalta Jeruzsálemet (i. e. 1000 k.). Dávid és Salamon állama. Törzsek és törzsi szervezet fölött álló állam, “királyi” főváros (*Ír-David*). A királyság bírálata (I. Sám. 8,11-18). Templomépítés (*bít-hiláni*, kétszlopos épülethomlokzat). A kettészakadt ország: Izrael és Júda. Izrael “a népek (értsd: idegen népek) között”: viszonya Föniciával (Türosz), Szíria városállamaival, a Jordánon túli térség (Transzjordánia) országaival (Ammon, Moáb). Fővárosok: Sikem, Penuél, Tirca, Sómrón (Szamaria), Jezreel. Omri (i. e. 882–871) és hadjárata Moáb ellen (lásd Mésa felirata: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, 1996⁵, 284 skk.). Aháb (i. e. 871–852), Ízebel (Jezabel); Élijáhu / Illés próféta

fellépése az idegen kultuszok / a külpolitikai nyitás ellen. Jéhu tábornok lázadása (i. e. 842). III. Sulmánu-asarídu Fekete obeliszkje (Kalhu / Nimrud – British Museum): a nyugati asszír-ellenes szövetség.¹ Az asszír hadsereg (Szíria–) Izráel–Júdában felsőbb hatóság a kisállamok egymás közötti viszállyaiban (pl. Aház Asszíriától kér segítséget Damaszkusz ellen). Izráel asszír meghódítása (V. Sulmánu-asarídu – II. Sarrukín, i. e. 721, lásd II. Kir. 17), a lakosság deportálása (Guzána / Gósen stb.), az “elveszett” törzsek, betelepítések. Szín-ahhé-eriba nyugati ellenfelei, Jeruzsálem ostroma (i. e. 701). Jesája mint udvari tanácsadó próféta Hizqijjáhu (ca. i. e. 715–687) udvarában. Babylón Izráelben: II. Nabú-kudurri-uszur háborúi, Jeremiás (Jiremjáhu) próféta az illuzionista politika ellen. Jeruzsálem elfoglalása (i. e. 587 v. 586), Gedalja mint babylóni helytartó (Micpa) (II. Kir. 25–26).

Szöveg: Jeruzsálem asszír ostroma (i. e. 701) (Hizqijjáhu)

Szín-ahhé-eriba III. hadjárata, in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996⁵), 171–172

II. Kir. 18–20 / Jes. 36–38

Hérodotosz, II, 141 (!)

Irodalom:

John Bright, *Izráel története* (Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977, és későbbi kiadások)

Élie Barnavi, *A zsidó nép világtörténete a patriarchák korától napjainkig* (Budapest: Gemini Budapest, é. n. [1995 k.]) (igen jó és szemléletes összefoglalás, térképekkel is gazdagon ellátva; de persze nem tankönyv)

Michael D. Coogan, *The Oxford History of the Biblical World* (Oxford University Press, 1998)

J. Alberto Soggin, *A History of Ancient Israel* (Philadelphia: The Westminster Press, 1984)

J. Maxwell Miller & John H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah* (Philadelphia: The Westminster Press, 1986)

Komoróczy Géza, “Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Illés próféta és Izráel politikája az i. e. 9. században”, *Bezárkózás a nemzeti hagyományba* (1995²), 168–181; “Jeremiás, Jeruzsálem, Nebúkadreccar”, *Bezárkózás a nemzeti hagyományba* (1995²), 182–209

Térképek:

John Rogerson, *A bibliai világ atlasza* (Budapest: Helikon, “1994”)

Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *The Macmillan Bible Atlas* (New York – London: Macmillan, 1977) (jelenleg a legjobb történelmi atlasz)

Student Map Manual: Historical Geography of the Bible Lands (Grand Rapids, MI: Zondervan Publishing House, 1979) (kartográfiai különlegesség)

Izráel–Júda történeti kronológiájához:

Hayim Tadmor, apud J. A. Soggin (m. f.), pp. 368 skk.

¹ A Fekete obeliszk egyik domborművén Jéhu hódolata jeléül megcsókolja a földet az asszír király előtt; a kép aláírása az Omri dinasztiahoz sorolja őt, nem véve tudomást arról, hogy a dinasztia hatalmát éppen Jéhu döntötte meg.

Irán (az Akhaimenida dinasztia): Dareiosz

Irán az újasszír korban: Mannaj, Média, Parszumas stb. Ó-iráni nyelvek. Kimmerek, szkíthák. Zivije. Média és Perszisz: Az Akhaimenida dinasztia. II. (Nagy) Kürosz (i. e. 559–530) (regényes életrajza: Xenophón, Kürosz neveltetése / *Kürupaideia*). Urartui hatások. Kürosz hódításai. Paszargadai. Babylón (m. f.). Egyiptom meghódítása. Dareiosz (i. e. 522–486) hatalomra kerülése (olvasmány: Hérodotosz, III, 71 skk.). A birodalom szervezete (Hérodotosz, III, 88 skk. = *Ókori keleti történeti chrestomathia*, 1996⁵, 222 skk.). A főbb tartományok (térképen is!). Fővárosok (Babylón, Szusza, Ekbatana). Élámi hagyományok. Biszutun. Zarathustra vallási reformja. Perszopolisz: szertartási főváros (újévi ünnepek, “koronázási” / beiktatási szertartás). Görög mesterek a perzsa udvarban. Az *apadána*. Xerxész (i. e. 486–465), I. Artaxerxész (i. e. 465–424). Eszter könyve (Biblia) mint óperzsa történeti forrás. II. Dareiosz (i. e. 424–405) – ifj. Kürosz, a kunaxai csata (i. e. 401) – a görög zsoldosok kalandja (olvasmány: Xenophón, *Anabaszisz*). III. Artaxerxész (i. e. 359–338). III. Dareiosz Kodomannosz és küzdelmei Alexandrosz ellen.

Szöveg:

I. Dareiosz felirata Biszutunban (Behisztun), in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996⁵), 311–320

Irodalom:

Georgina Herrmann, *Perzsa reneszánsz (A múlt születése)* (Budapest: Helikon Kiadó, 1988)

Roman Ghirshman, *Az ókori Irán* (Budapest: Gondolat, 1982)

Harmatta János, “Az Achaimenidák eredete és birodalomalapítása”, *Antik Tanulmányok*, 18 (1971), 18–28; “Kyros és a babiloni Marduk-papság”, *Antik Tanulmányok*, 18 (1971), 210–221; “I. Dareios és az óperzsa ékírás”, *Antik Tanulmányok*, 13 (1966), 189–211; “Az utolsó Achaimenida”, *Antik Tanulmányok*, 16 (1969), 203–204

J. M. Cook, *The Persian Empire* (New York: Schocken Books, 1983) (jelenleg a legjobb klasszika-filológiai szemléletű történeti összefoglalás az Akhaimenida dinasztia koráról)

Josef Wiesehöfer, *Das antike Persien. Von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr.* (Zürich: Artemis & Winkler, 1993)

Izrael: A Második Templom kora

A Második Templom kora pontosabban: a “hazatérés”-től (az i. e. 530-as években) a Templom lerombolásáig (Titus, i. sz. 70). (A korszaknak a Hasmoneus dinasztiaival kezdődő szakaszát itt nem tárgyaljuk.) — Kürosz mint szabadító Babylónban és a “fogság” (*gola*) számára. A hazatérés engedélyezése, Sesbaccar szatrapa (*peha*), Júda függősége a perzsa adminisztrációtól: “a folyón túl” tartomány (akkád *ebir nári* ~ arámi *Abar nahara*, Ezra 4,10 stb. ~ “Trans-Euphratia”). Aramaizáció: a beszélt nyelv lassú kicserélődése, bizonyos retardációval; “(perzsa) birodalmi arámi” (*Reichsaramäisch*). Zerubbábel (*Zér-Bábili*) és Jósua “főpap” (“tűzből kiragadott zsarátnok”, Zekh. 3,2); Haggaj és Zekharja próféták (ca. az i. e. 520-as évek). A Templom újjáépítése (kezdeté i. e. 515 k.). Júda és a szamaritánusok. Kronológiai és történeti probléma, vlsz.:

Nehemja kiküldetése (i. e. 445 k. / I. Artaxerxész, lásd Neh. 2,1); Ezra Jeruzsálemben (i. e. 398 / II. Artaxerxész, lásd Ezra 7,7). Ezra programja a vallási tisztaság megteremtésére; a vegyes házasságok tilalma. Szigorú és megengedő irányzat. A Biblia kanonizációja mint folyamat. Zsidók perzsa szolgálatban (Elephantiné), templom és kultusz (JHVH) külföldön, “gyülekezeti ház”. — Júda a hellénisztikus korban: fehér folt. Alexandroszról: Zekh. 9,1-8 (?). Júda / Judea a Ptolemaioszok uralma alá került (Josephus, *Ant.* XII, 1, i. e. 312). Az alexandriai diaszpóra. A Septuaginta (legendája: Aristeas-levél / Josephus, *Ant.* XII, 2). Tóbiás (egyiptomi kormányzó) és utódai. A Zénón archivum adatai Palesztináról (i. e. 259/8). Szeleukida háborúk IV. Ptolemaiosz ellen; végül III. Antiokhosz elfoglalja Szíria–Palesztina térségét (i. e. 198).

Szöveg:

Ezra k. 1; 3–7; 9; Nehemja k. 1–8; 13

(Deutero-)Jesája k. 53

Haggaj k.

Zekharja k. 1; 5–6; 14

Josephus Flavius, *A zsidók története (Judaiké arkhaiologia / Antiquitates Iudaeorum)*, XI. könyv (Révay József fordítása) (Budapest: Gondolat, 1966, és későbbi kiadások)

Irodalom:

John Bright, *Izráel története* (1977, és későbbi kiadások)

J. Alberto Soggin, *A History of Ancient Israel* (1984)

J. Maxwell Miller & John H. Hayes, *A History of Ancient Israel and Judah* (1986)

Komoróczy Géza, “A babilóni fogság”, *Bezárkózás a nemzeti hagyományba* (1995²), 210–278

Hellénizmus Elő-Ázsiában: I. Antiokhosz

Alexandrosz Babylónban. Szeleukosz küzdelme Babylónia önállóságáért. Fia mint társ-király. — I. Antiokhosz (*Szótér*) (281–261) Babylón királya (“nagy király”): a hellénizmus mezopotámiai / ékírásos változata. Babylóni források: alapkő-felirata (Barszip / Borszippa, *E-zida*: Nabú-templom); királylista, krónika, csillagászati naplók. II. Nabú-kudurri-uszur-*imitatio*: a hagyomány fölelevenítése mint kormányzati stratégia. — Perzsa ellenállás Antiokhoszsal szemben: lázadás Paszargadaiban, ellen-király Istakhrban – Babylónia hűséges maradt. Hadi felszerelés és elefántok Baktriából Babylónián át Szíriába (38 / i. e. 274/3). Harcok Anatóliában. Kelta betörés (Pompeius Trogus / Justinus, *Világkrónika*, Budapest: Helikon Kiadó, 1992, pp. 215 skk.: XXV. könyv); “az elefántok csatája” (i. e. 275) (*szótér*, “szabadító”a kelták fölötti győzelem miatt); az első szíriai háború (i. e. 270-es évek); ezek után teljes figyelem Babylóniára. — Szeleukeia.

Szöveg:

Appianosz, “Szeleukosz Antiokhoszra bízta birodalma északi tartományait”, in: *Görög történelem. Szöveggyűjtemény*, szerk. Németh György (Budapest: Osiris Kiadó, 1996), 315–316

Babylóni királylista a hellénisztikus korból, in: M. M. Austin, *The Hellenistic Word from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation* (Cambridge University Press, 1981), pp. 236–237, no. 138 — A. J. Sachs & D. D. Wiseman, *Iraq*, 16

(1954), 202–211 — A. K. Grayson, in: *Reallexikon der Assyriologie*, VI/1–2 (1980), pp. 98–100, no. 3.6

Babylóni krónika I. Antiokhosz uralkodásáról, in: M. M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest* (1981), pp. 240–241, no. 141 — Sidney Smith, *Babylonian Historical Texts* (London: Methuen, 1924), 150–159

Irodalom:

John D. Grainger, *The Cities of Seleucid Syria* (Oxford: Clarendon Press, 1990)

Susan Sherwin-White & Amélie Kuhrt, *From Samarkhand to Sardis. A New Approach to the Seleucid Empire* (London: Duckworth, 1993)

Amélie Kuhrt & Susan Sherwin-White, szerk., *Hellenism in the East: The Interaction of Greek and Non-greek Civilizations from Syria to Central Asia after Alexander* (London: *, 1987)

Joachim Oelsner, *Materialien zur babylonischen Gesellschaft und Kultur in hellenistischer Zeit* (Assyriologia, VII) (Budapest: ELTE, 1986)

Pinhas Artzi & Abraham Malamat, “The Great King. A Preeminent Royal Title in Cuneiform Sources and the Bible”, in: Mark E. Cohen, et al., Eds., *The Tablet and the Scroll. Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo* (Bethesda, Maryland: CDL Press, 1993), 28–38

Kelet–nyugati kereskedelmi kapcsolatok

Kommunikáció: tárgyak, eszmék, emberek cseréje; a tárgyaké: kereskedelem. Alapvető mozgatóerő: egyoldalú termelési struktúra a folyamvölgyben (bőséges mezőgazdaság: árpa, datolya, növényi olaj, gyapjú), a fa, kő, fém hiánya. A csere modelljei: szomszéd, lánc, expedíció, enklávé. A kereskedelem mint “beszerzés”. A távolsági kereskedelem fő szabálya (*Faustregel*): Minél kisebb (könnyebb) / értékesebb, annál messzebből / ~re. Luxus- / presztizs-cikkek mint útvonalteremtő áruk; húzóerejük. Ókori keleti “világgazdaság”. Mitologizáció: “Cédrus-hegy”, “Ezüst-hegy”, “Lazúrkő-hegy”, Harali / Arallú. Mezopotámia mint elosztó “központ”; áru-körök (gyapjú és textil – fém: réz, ón – drágakő). Szabvány réztömbök (“ökör”-bőr). Hadjárat / hódítás / adó mint kierőszakolt (egyoldalú) kereskedelem. Építőfa (cédrus) palotákhoz, templomokhoz. Ló (Zagrosz: kis testű, könnyű mozgású; Egyiptom: nehéz lovak – Asszíria katonai stratégiája). Árucikkek: fűszer, illatszer (Gen. 37,25); drágakő; bíborfesték (héb. *tekhélet*); textil (“szövet”!). Fémelek: Kis-Ázsia (Tubal-kain, Gen. 4,22), Ciprus, Urartu / Kaukázus; filiszteusok mint fegyverkovácsok Saul történetében (I. Sám. 13,19-22). Változások az i. e. 1. évezredben: réz, ón → vas; gyapjú → selyem; színes kő → gyöngy, fűszer; új luxuscikkek: bor, alabástrom, üveg, elefántcsont faragvány stb. Nyugati divat (József tarka köntöse, héb. *ketonet passzim*, Gen. 37,3). Külföldi mesterek, szakemberek királyi alkalmazásban / megrendeléseknél (hajóépítő, építő, festő, írnok stb.). Szín-ahhé-eriba: áttelepített népesség a Páratlan palota (Ninua) építkezéseiben. A kereskedelem mint közvetítés, a kereskedés mint foglalkozás. A “kereskedő”, “kereskedik” jelentésű iszoglósszák Elő-Ázsia nyelveiben (sum *damgara* ~ akk. *tamkāru*, “kereskedő” ~ mandeus *tangara* ~ héber MKR stb.; akk. *sāhīru* ~ héb. *sōhēr*). József kalmárai: *jismaéli* / *midjáni* (Gen. 37,25 / 37,28 / 37,36); *kanaáni*, “kereskedő” (Jes. 23,8! stb.). Útvonalak: az Euphratész mint útvonal; Perzsa-öböl (Tilmun / Bahrein új szerepe); kelet–nyugati / transzkontinentális magisztrális. Fönícia: Nyugat felé a Földközi-tengeren;

Salamon és Hirám / Türosz (I. Kir. 5,15 skk.); délre: Ecion-geber (I. Kir. 9,26 stb.).
A karaván (< akk. *harrānu*). Virtuális selyem-út az i. e. 1. évezred első felében.

Szöveg:

Jesája 23 (Türosz és Szidón ellen)

Ezékiel 27 (Türosz mint kereskedelmi hajó)

Hérodotosz, V, 52 sk. (+ I, 72; VII, 72) (Szardeisz–Szusza perzsa királyi út)

Távolsági kereskedelem: Plinius, *A természet kutatása / Naturalis historia*, VI, 26 (§ 96 skk.) (Onesicritus nyomán), magyarul (csak kisebb részlet) in: *Római történelem. Szöveggyűjtemény*, szerk. Borhy László (Budapest: Osiris Kiadó, 1998), pp. 138–140, no. 3.20 — Tömjénkereskedelem, Plinius, XII, 32 (§ 58 skk.), magyarul (csak kisebb részlet) uo., p. 140, no. 3.21

Irodalom:

- A. Leo Oppenheim, “Essay on Overland Trade in the First Millennium B.C.”, *Journal of Cuneiform Studies*, 21 (1967), 236–254; “Trade in the Ancient Near East”, *V International Congress of Economic History* (Leningrad, 1970)
- H. J. van Dijk, *Ezekiel’s Prophecy on Tyre (Ez. 26:1–28:19). A New Approach* (Biblica et Orientalia, 20) (Roma: Pontificium Institutum Biblicum, 1968)
- Polányi Károly, *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet* (Társadalomtudományi Könyvtár) (Budapest: Gondolat, 1976), kül. pp. 339 skk.: “Kereskedők és kereskedelem”; pp. 372 skk.: “Kereskedelmi kikötők a korai társadalmakban” — Komoróczy Géza, “Polányi Károly történeti utópiája”, *Századvég*, no. 3 (1987, 145–148, és in: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba* (1995²), 351–56; John Gledhill & Mogens Larsen, “The Polanyi Paradigm and a Dynamic Analysis of Archaic States”, in: Colin Renfrew, et al., Eds., *Theory and Explanation in Archaeology* (Academic Press, 1982), 197–229
- Horst Klengel, *Handel und Händler im alten Orient* (Leipzig: Koehler & Amelang, 1979)
- Morris Silver, *Economic Structures of the Ancient Near East* (Beckenham, Kent: Croom Helm, 1985)
- Michael C. Astour, “Overland Trade Routes in Ancient Western Asia”, in: Jack M. Sasson, Szerk., *Civilizations of the Ancient Near East*, III (New York: Charles Scribner’s Sons, 1995), 1401–1420

Újabb jó tudományos összefoglalások az ókori Kelet történetéről:

- Amélie Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000–300 B.C.*, I–II (London – New York: Routledge, 1995) (ez szinte tankönyvszerű)
- John Boardman, et al., szerk., *The Cambridge Ancient History. Second Edition*, III, Part 1 (1982); Part 2 (1991); Part 3 (1982); IV (1988); VI (1994) (valamennyiben Elő-Ázsiát tárgyaló fejezetek is)

Átfogó tudományos összefoglalás számos rész-témáról:

- Jack M. Sasson, et al., szerk., *Civilizations of the Ancient Near East*, III (New York: Charles Scribner’s Sons, 1995)

Zh. dolgozatok:

- I 1999. október 8
II október 15
III október 29
IV november 19

NB:

Minden zh. dolgozat tartalmaz általános történeti, illetve ókortörténeti kérdéseket az évszámítás / kronológia és a történeti földrajz (főként Elő-Ázsia) köréből, továbbá tárgyi kérdéseket az előadások témájaként megjelölt anyagrészből és a hozzá tartozó szövegekből.

Osztályzás:

Kollokviumi jegyet kaphat, az írásbeli dolgozatok pontszámának / jegyének átlaga alapján, az, aki az 5 dolgozathoz legalább 4-et megcsinált. Elmulasztott dolgozat nem pótolható.

Aki netán elégedetlen az írásbeli dolgozatok alapján megajánlott jeggyel, 1 jegyet esetleg javíthat rajta – nehéz szóbeli vizsgával és csak 2000. január legvégén.

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
1999/2000 I. (őszi) félév

Az ókori Kelet története:

Elő-Ázsia államai (i. e. 1. évezred)

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

péntek 2:00–3:30 (Kecskeméti utca 10/12 / Magyar utca 31/33, B-fsz. 3)

I. dolgozat: 1999. október 8

V á l a s z o k

Mikor kezdődik a Szeleukida éra Szíriában: **

i. e. 312 őszi (diosz / tasritu / tisri 1 / október 7) (magyarázata a Szíria térségében hagyományos őszi évkezdet)

Hány év telt el i. e. 10 és i. sz. 10 között:

i. e. 10 évkezdettől i. sz. 10 évkezdéig: 20

i. e. 10 évkezdettől i. sz. 10 év végéig: 21

i. e. 90 és i. e. 10 között:

i. e. 90 évkezdettől i. e. 10 évkezdéig: 80

i. e. 90 évkezdettől i. e. 10 év végéig: 81

Mettől meddig tartott(ak) pontosan

az i. e. 7. század: **700–601**

az i. sz. 7. század: **601–700**

az i. sz. 2. évezred: **1001–2000**

az i. e. 5. század negyedik évtizede: **470–461**

az i. e. 3. század hatvanas évei: **269–260**

(Ti. „hatvanas” azok az évek, amelyekben benne van a “60”)

A.U.C.: **767**
zsidó világteremtési éra szerint: **3774/5**
Melyik évszázadba esik i. sz. 200: **i. sz. 2. század**
Mít jelent ez az írásmód: i. e. 323/2:

A julianusi–gregorián naptári év (illetve általánosabb értelemben: valamely más évszámítási rendszer) kezdőnapján (pl. január 1) átnyúló év (tartamát tekintve: egy év!)

Mikor van az újév Izráelben (ókor):

tisri 1 (az őszi napéjgyenlőséghez közeli időpont) (mozgó ünnep!)

Írja át az i. e. 31. évet A.U.C.: **723**
olympiai időszámítás szerint: **CLXXXVII, 2**
zsidó világteremtési éra szerint: **3730/31**

Mikor van az újév Babylóniában:

niszannu 1 (a tavaszi napéjgyenlőséghez közeli időpont) (mozgó ünnep!)

Mit jelent ez az írásmód: 323–322: **időtartam (ebben az esetben két év!)**

KG/99/10/12

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
1999/2000 I. (őszi) félév

Az ókori Kelet története:

Elő-Ázsia államai (i. e. 1. évezred)

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

péntek 2:00–3:30 (Kecskeméti utca 10/12 / Magyar utca 31/33, B–fsz. 3)

II. dolgozat: 1999. október 15

V á l a s z o k

Állítsa sorrendbe Ny–K irányban a következő folyóneveket: ***

Tigris, Indus, Óxosz, Nílus, Orontész, Halüsz, Euphratész, Jordán, Gangesz
(1) Nílus – (2) Halüsz – (3) Jordán – (4) Orontész (ma: Nahr el-Aszi) –
(5) Euphratész – (6) Tigris – (7) Óxosz (ma: Amudarja) – (8)
Indus – (9) Gangesz

NB: A két megjelölt folyó medre ugyanazon hosszúsági kör (keleti hosszúság 36°) közelében helyezkedik el, de ettől a Jordán kissé nyugatabbra esik, az Orontész pedig keletebbre.

Sorolja fel az Euphratész bal parti mellékfolyóit: *

Balih, Hábúr

NB: A mellékfolyókat mindig folyásirány szerint soroljuk fel. – Az Euphratész és a Tigris közös medre a Satt el-Arab, de a két gigantikus eredő nem tekinthető egymás mellékfolyójának.

Melyik mai ország / állam területén vannak a következő városok:

Aleppo	Szíria
Askalon	Izrael
Assur	Iráq
Babylón	Iráq
Damaszkusz	Szíria
Ebla	Szíria
Ekbatana	Irán
Gordion	Törökország
Harrán	Törökország
Hattusas	Törökország
Kádes	Szíria
Karkhemis *	Szíria (város)
	/ Törökország (rom-terület)
Ninua	Iráq
Palmyra	Szíria
Paszargadai	Irán
Szusza	Irán
Türosz	Libanon
Ugarit	Szíria

Melyik mai ország területén éltek az alább felsorolt népek:

edomiak	Izrael
hettiták	Törökország
médek	Irán
moábiak	Jordánia
sumerek	Iráq

Az ókori Urartu három nagy tó térségében helyezkedik el. Melyek ezek a tavak, és melyik mai állam területére esnek: **

Szeván (Örményország)
Van (Törökország)
Urmia (korábban: Rezájje) (Irán)

Mi a Márvány-tenger (**Propontis**) “ki-“ és “be”-járatának neve az antikvitásban: * **K (Fekete-tenger felé): Boszporosz / Bosporus (Thracius)**

Ny (Égei-tenger felé): Hellészpontosz /

Hellespontus

ma: *

Boszporusz (Karadeniz Boğazi)
Dardanellák (Çanakkale Boğazi)

Hová ömlik:

Diyala	Tigris
Orontész	Földközi-tenger

NB:

Ajánlható komolyabb történelmi térképek / atlaszok:

Nicholas G. L. Hammond, *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity*
(Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1981)

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria)* (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1998)

John Rogerson, *A bibliai világ atlasza* (Budapest: Helikon, “1994”)

KG/99/10/20

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.

1999/2000 I. (őszi) félév

Az ókori Kelet története:

Elő-Ázsia államai (i. e. 1. évezred)

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

péntek 2:00–3:30 (Kecskeméti utca 10/12 / Magyar utca 31/33, B–fsz. 3)

III. dolgozat: 1999. október 29

V á l a s z o k

Mi volt az ókori (keleti) neve az alábbi helységeknek:

Boğazkale	Hattusas	régebbi török névén: Boğazköy
Cór / Szór	Türosz	
Dzserablusz	Karkhemis	
Haleb	Aleppo	
Hamadán	Ekbatana	
Khorszabad	Dur-Sarrukín	
Nimrud	Kalhu	
Rász Samra	Ugarit	

Állítsa (számozással) É–D *sorrendbe* az alábbi városneveket:

(a)	Ninua	1	
	Kalhu	2	
	Assur	3	
(b) **	Berytus	2	(Beirut)
	Türosz	4	
	Szidón	3	
	Akko	5	(Akra)
	Asqalon	6	
	Büblösz	1	

Mit jelent:

Levante

A Földközi-tenger keleti térsége, szűkebb értelemben: partvidéke (olasz)

“termékeny félhold”

Elő-Ázsia nyugati térségében “félkör” alakban húzódó – nem összefüggő – termékeny sáv Kanaán / Izráel / Palesztinától (Alföld / Seféla) Dél-Mezopotámiáig (a

“fekete fejűek”

Tigris keleti partjának térsége. (Szűkebb értelemben csak az esős földművelésre alkalmas terület ebben a térségben.) A fogalmat az egyiptológus J. H. Breasted vezette be a 20. század elején

Dél-Mezopotámia lakosságának egyik rétege: a köznép / sémi népesség / akkádok (a kifejezés a *hajszínre* utal, de nem a *fekete – egyéb színű*, hanem a *kopaszra nyírt / borotvált – nem borotvált fejű* oppozícióban, amely rétegjelkép volt)

Állítsa (számozással) *időrendbe* az alábbi neveket:

Assur-ah-iddina –	4	680–669	
Dávid –	1	1010–970	
Hizqijjáhu –	3	715–687	
Kürosz –	7	559–530	(II. / Nagy Kürosz)
Nabú-apla-uszur –	6	625–605	
Pszammetikhosz –	5	664–610	(I. Pszammetikhosz)
III. Sulmánu-asarídu	2	858–824	

Mi történt az alábbi években (valamennyi i. e.): ***

539	Kürosz elfoglalta Babilónt
597	II. Nabú-kudurri-uszur elfoglalta Jeruzsálemet, és fogságba vitte Jehójákin királyt
612	A médek (Küaxarész) elfoglalták Ninuát, szövetséget kötöttek Babilónnal (Nabú-apla-uszur) – Asszíria összeomlása (de nem vége)
701	Szín-ahhé-eriba nyugati hadjárata során ostrom alá vette Jeruzsálemet
853	III. Sulmánu-asarídu Qarqarnál csatát vívott a nyugati államok és városok szövetsége ellen

Kapcsolja össze nagy történelmi *esemény* alapján az alábbi személyneveket és városokat, jelezze 1–3 szóval, mi volt az esemény:

Assur-ah-iddina	Babilón	Elrendelte az apja által lerombolt város újjáépítését (i. e. 680)
Nabú-apla-uszur	Ninua	A médek által elfoglalt (i. e. 612) és feldúlt város falai alatt találkozott Küaxarész / Umakistar királlyal, szövetséget kötöttek, és megegyeztek arról, hogy K. a leányát (Amüitisz) N. fiához adja feleségül (ez a hercegnő / királyné lett később a babilóni Függekert legendás történetében Szemiramisz mintája)
Nabú-naid	Medina	Tíz éves sivatagi tartózkodása (Dél-Arábia) során (az i. e. 6. század negyvenes éveiben) egyik székhelye volt (Jatrib)
II. Sarrukín	Sómrón	Az elődje, V. Sulmánu-asarídu által elfoglalt (i. e. 722) városból (és Izráelből) áttelepítette (i. e. 721) a lakosságot Észak-Mezopotámiába (Gózá / Guzána), Babilóniába (Kuta / Kutú) és Médiába
Szín-ahhé-eriba	Jeruzsálem	Körülzárt és ostrom alá vette a várost (i. e. 701)

NB

Ennél a kérdésnél, ha valaki nem tudta elosztani / összepárosítani a neveket, *cum grano salis* mint részleges válasz elfogadható:

Szín-ahhé-eriba – Babylón: elfoglalta és lerombolta (i. e. 689)

Szín-ahhé-eriba – Ninua: Asszíria fővárosává tette (i. e. 705)

Nabú-apla-uszur – Babylón: a város királya lett (i. e. 626)

KG/99/11/07

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
1999/2000 I. (őszi) félév

Az ókori Kelet története:

Elő-Ázsia államai (i. e. 1. évezred)

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

péntek 2:00–3:30 (Kecskeméti utca 10/12 / Magyar utca 31/33, B-fsz. 3)

IV. dolgozat: 1999. november 19

V á l a s z o k

Melyik a 2. olympiasz harmadik éve?

i. e. 770

Az *olympiasz* két olympiai játék közötti négyéves ciklus, tehát „olympia” és „olympia” között 4 év telik el. Az 1. olympiasz: i. e. 776–773; a

2. olympiasz: 772–769

NB: olympiasz ≠ olympiai játék (!)

Melyik olympiaszra esik a Város alapítása?

A 6. olympiaszra. (Egész pontosan: i. e. 753 = 6. Ol. 4. év)

A „világ teremtésének” hanyadik évében volt a qarqari csata? *

A „világ teremtése”: i. e. 3761 (az „1. év” egész pontosan: 3761/60)

i. e. 853 = 2908 (908 ק"פ / 2907)

A zsidó „kis időszámítás” (ק"פ) azt jelenti, hogy az illető év mindig az adott „világteremtési” évezred megfelelő éve, a teljes évszámhoz tehát még hozzá kell adni az évezredet

Lehettek-e szinkron uralkodók (igen – nem):

NB: a fenti kérdés természetesen az uralkodás időtartamára vonatkozik.

Szinkron a. m. „egyidejű”.

Jósijjáhu – II. Nabú-kudurri-uszur **nem**

Jósijjáhu: ca. 640–609

II. Nabú-kudurri-uszur: 604–562

NB: ismeretes, hogy Jósijjáhu elesett a megiddói csatában (i. e. 609)

II. Nekho – II. Nabú-kudurri-uszur **igen**

II. Nekho: 609–594

Aháb – III. Sulmánu-asarídu	igen	Aháb: ca. 871–852 III. Sulmánu-asarídu: 858–824 NB: ismeretes, hogy Aháb részt vett a qarqari csatában (i. e. 853) mint az asszír-ellenes nyugati koalíció tagja
Hizqijjáhu – I. Pzammetikhosz	nem	Hizqijjáhu: ca. 715–687 I. Pzammetikhosz: 664–610
Hósea (Izráel) – II. Sarrukín	nem	Hósea (Izráel utolsó királya): ca. 732–722 NB: Hósea izráeli király nem tévesztendő össze a hasonló nevű prófétával! II. Sarrukín: 721–705 NB: ismeretes, hogy Sómrónt II. Sarrukín elődje (V. Sulmánu-asarídu) foglalta el (i. e. 722), ekkor Hósea is fogságba esett
Kürosz – Nergal-sar-uszur	igen	Kürosz: 559–530 (i. e. 559: Perszisz, i. e. 555: Média–Perszisz, i. e. 539: Babylón) Nergal-sar-uszur / Neriglisszar: 559–556

Melyik mai országban van:

Biszutun	Irán
Szardeisz	Törökország
Qarqar	Szíria (az Orontész jobb / ott: keleti partján, Homsz közelében)
Erebuni mellett)	Örményország (urartui város, a mai Jereván)
Mannaj	Irán
Kária	Törökország
Nippur	Irák
Caesarea (Maritima)	Izrael

Magyarázza röviden: „Amikor kínozták, alázatos maradt, száját sem nyitotta ki. Mint a bárány, ha vágóhídra viszik, vagy mint a juh, mely némán tűri, ha nyírják, ő sem nyitotta ki a száját. Fogság és ítélet nélkül hurcolták el, de kortársai közül ki törődött azzal, hogy amikor kiirtják a földön élők közül, népe vétke miatt éri a büntetés?”

NB: magyarázni a. m. érdemi megjegyzést tenni a szöveg tartalmára, szavaira, formájára, abból a célból, hogy elősegítsük a teljesebb megértését

A „szenedő szolga” / „az Örökkévaló (JHVH) szolgája” szenvedéséről szól. Az egyes szám kollektívum: a „fogság” (*galut*) népéről (*gola*) mondja, hogy amikor szenvedés érte (ti. Jeruzsálem elfoglalása után, a Babylónba deportáláskor, a fogságban), maga beletörődött, és más népek sem álltak ki mellette. – A bibliai héber költészet szívesen él az állattartásból (juh!) vett képekkel. A „mint a bárány...” // „mint a juh...”: *parallelismus membrorum*, „a (vers)tagok párhuzamossága” (ez itt: *synonymus*)

Honnan van a fenti idézet?

Jes. 53,7-8 (Deutero-Jesája / Babylóni névtelen)

„Ezekben a tartományokban azt az embert, aki a hívem volt, azt jóval jutalmaztam.
Aki pártütő volt, azt büntetéssel büntettem.”

Honnan van a fenti idézet?

Dareiosz biszutuni felirata

Mikor írták?

i. e. 520 k. (közvetlenül a Gaumáta leverése utáni években)

Magyarázza néhány szóval:

**Dareiosz királyként az igazság elvére akarja felépíteni a hatalmat.
Itt az elv hierarchikus alkalmazása érvényesül: jó az, aki a híve,
bűnös az, aki ellenszegül neki**

Húzza alá egyszer az alábbi nevek közül azét, aki az idézet szerzőjének kortársa lehetett:

Húzza alá kétszer az alábbiak közül, aki később élt, mint az idézet szerzője:

Ezékiel – Jeremiás – Nabú-naid – Haggaj – Ezra – Jesája – Artahsásztra
(Artaxerxész) *

I. Dareiosz: 521–486

**Ti. Ezékiel: i. e. 6. sz. első harmada; Jeremiás: i. e. 600 k.-i évtizedek;
Nabú-naid: 555–539; Haggaj (lásd Haggai k. 1,1); Ezra: i. e. 5. sz.
közepe (? – a hagyományos dátum: i. e. 458) / második fele / vége
(jól alátámasztott feltevések); Jesája: i. e. 8. század második fele;
Artahsásztra / **I. Artaxerxész: 464–424****

KG/99/11/23

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
1999/2000 I. (őszi) félév

Az ókori Kelet története:

Elő-Ázsia államai (i. e. 1. évezred)

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

péntek 2:00–3:30 (Kecskeméti utca 10/12 / Magyar utca 31/33, B–fsz. 3)

V. dolgozat: 1999. december 3

V á l a s z o k

Elérhető maximum: 100 pont.
Minősítés: **5:** 76–p. — **4:** 56–75 p. — **3:** 36–55 p. — **2:** 16–35 p. — **1:** –15 p.
NB: A dolgozatokon általában csak a helyes válaszokat jelöltem (✓),
és általában csak a teljes és helyes válaszokat fogadtam el, a részlegesen vagy
majdnem helyes válaszokat nem.

Melyik állam “fővárosa” volt, és mikor (legalább évszázadnyi pontossággal): **2–2 p., teljes válasz esetén + 2 p.**

Gordion	Phrygia	i. e. 800 k.
Jezreel	Izrael (új / “nyári” főváros)	i. e. 9. sz. (Aháb korában, lásd I. Kir. 18,45 stb., és kül. 21,1 skk.)
Micpa	Izrael	i. e. 6. sz. (II. Nabú-kudurri- uszur júdai helytartójának, Gedaljáhunak a székhelye,

		lásd II. Kir. 25,23) (ősi időkben számos alkalommal nép- / országgyűlés színhelye, lásd Bírák 20,1; I. Sám. 7,7 stb.: i. e. 11. század közepe)
Ninua	Asszírnia	i. e. 7. sz. (Szín-ahhé-eriba és utódai alatt)
Paszargadai	Perszisiz	i. e. 6. sz. (Kürosz fővárosa Média elleni lázadása idején, később itt készítették el a sírját is)
Szardeisz	Lydia	i. e. 7–6. sz. (a Mermnada dinasztia: Gügész – Kroiszosz alatt; később a perzsa satrapa, illetve a Szeleukida helytartó székhelye)
Tirca	Izráel	i. e. 10. sz. (Jeroboám / Izráel kiválása Dávid–Salamon államából) – i. e. 9. sz. eleje (Omri 6. éve, lásd I. Kir. 16,23)

Fűzzön megjegyzéseket az alábbi szövegrészhez:

“...Azután föltekinttem, és egy férfit láttam, mérőkötéllel a kezében. Megkérdeztem: Hová mégy? Ő így válaszolt nekem: Megmérem Jeruzsálemet, hogy lássam, milyen széles, és milyen hosszú.”

Zekharja / Zakariás próféta második látomásából. A látomásban jelképes tárgyak / személyek és cselekmények sorozata jelenik meg a próféta előtt, Dareiosz 2. évének vége felé (= i. e. 521/20, pontosan: i. e. 520 tavaszán); ezekben a jelképekben kirajzolódik Jeruzsálem sorsa: elpusztítása (négy szarv), a pusztítók megsemmisülése (négy kovács, amelyek letörik a négy szarvat), és az itt idézett szakaszban a város kiterjedését felmérő férfi, aki tevékenységével Jeruzsálem újjáépítését jelzi.

Honnan való a fenti szövegrészlet? **Zekharja k. (2,5)**

Mi volt Ekbatana státusa az i. e. 5–4. században?

Az Akhaimenida dinasztia uralkodóinak “nyári” fővárosa (két hónapra, a legnagyobb hőség idején, lásd Xenophón, Kürosz neveltetése, VIII, 6,22)

És korábban?

Média fővárosa / a legerősebb méd törzs királyának székhelye (Déiokész kora óta, i. e. 7. sz. – i. e. 550)

Mi a mai neve az alábbi ókori városoknak? Melyik országban fekszenek?

Aleppo	Haleb ²	Szíria
Babylón	Bábil	Irák
Berytus	Beirut (Bejrút)	Libanon
Bét-Ammon	Amman	Jordánia
Dur-Sarrukín	Khorsabad	Irák
Ekbatana	Hamadan	Irán

² Európai nyelveken / térképeken stb. ma is Aleppo.

Hattusas	Boğazkale³ / Boğazköy	Töröko.
Ír-David	Jeruzsálem	Izrael (lásd II. Sám. 5,7)
Kalhu	Nimrud	Irák
Karkhemis dolgozatban)	Dzserablusz	Szíria / Töröko. (lásd a II.
Sikhem	Nablusz (pontosabban: Tel Baláta, Nablusz keleti szélén)	Izrael

Ki volt Hizqijjáhu kortársa

Asszíriában: **Szín-ahhé-eriba**
Babylóniában: **Marduk-apla-iddina**

NB: A kérdésre egyszerű választ Jeruzsálem asszír ostromának (i. e. 701) története – a bibliai elbeszélés (II. Kir. 18–20 / Jes. 36–38 / II. Krón. 32) – alapján lehet adni: azok az uralkodók, akikkel Hizqijjáhu kapcsolatba került.

Hizqijjáhu – Szín-ahhé-eriba (i. e. 704–681): m. f.

Hizqijjáhu – Marduk-apla-iddina / Merodakh-baladán (i. e. 721–710, és 703): II. Kir. 20,12-15 / Jes. 39,1-8. A babylóni követek látogatása Jeruzsálemben nyilván Marduk-apla-iddina második, rövid uralkodása alatt történt, amikor a babylóni / káld király széles körben keresett szövetségeseket Asszíria ellen

Egyébként azonban, pusztán az uralkodási évek alapján, rajtuk kívül még:

	Asszíria Babylónia
Hizqijjáhu (ca. i. e. 715–687)	II. Sarrukín (i. e. 721–705) Marduk-zákir-sumi (i. e. 703 elején) Bél-ibni⁴ (i. e. 702–700) Assur-nádin-sumi⁵ (i. e. 699–694) Nergal-usézib (i. e. 693) Musézib-Marduk⁶ (i. e. 692–689)

Mit jelent (rövid fogalmi magyarázat):

2–2 p., teljes válasz esetén + 2 p.

apodiktikus jog	a héber Biblia jogi / törvény jellegű szövegeinek egyik fő típusa: felszólítás, intelem, olyan – többnyire etikai természetű – utasítás, amely a benne foglalt előírás megszegéséhez külön nem rendel szankciót (< görög <i>apodeiktikosz</i> , ‘meggyőző’ stb.). – A másik fő típus a kazuisztikus törvény vagy esetjog (latin <i>casus</i> , ‘eset’)
deportálás	erőszakos áttelepítés, elhurcolás, az ókori Keleten: a lakosság tömeges áttelepítése (< latin <i>deporto</i> , ‘elszállít’, ‘száműz’)
diaszpóra	ethnikai / vallási stb. közösségnek távoli, idegen társadalmi közegben élő része (görög ‘szórvány’, ‘szétszóratás’)

³ Újabbban, városi rangra emelése óta.

⁴ Asszír helytartó, mint a következő is.

⁵ Szín-ahhé-eriba fia és kijelölt utóda.

⁶ Az asszír királyfeliratokban: Súzubi.

dinasztia	uralkodóház (görög <i>diinasztész</i> , ‘uralkodó’); egymást követő tagjait leszármazás vagy adoptálás stb. fűzi össze. Ebben az értelemben Júda királyai mind a Dávid-dinasztiához tartoztak, de Izráel története folyamán több dinasztia is uralkodott
éra	az évek folyamatos számozását használó korszak (a latin <i>aera</i> , ‘(év)szám’ szóból; ez a szóalak és jelentés a lat. <i>aes</i> , <i>aeris</i> , ‘érc’, ‘pénz’, ‘zsold, fizetés’ szóból önállósult)
kanonizáció	a mértékadó (irodalmi / szöveg-) hagyomány kialakulása (minden irodalomban van!) (az akkád <i>qanú</i> , ‘nád, mérónád’ szóból; görög <i>kanón</i>); a Biblia iratainak összeállítása, mértékadó („szent”) könyvvé válása
lingua franca	a nemzetközi érintkezésben / diplomáciai életben használt, a résztvevők többsége számára idegen nyelv (latin ‘frank nyelv’, a <i>frank</i> itt kb. a ‘nyugati’ jelentésben)
messiás	az ókori Izráelben: magas (vezető) méltóságba beiktatott, ezzel az aktussal legitimált személy (héber <i>másiah</i> , ‘felkent’, ti. a királyi / fejedelmi vagy papi méltóságra, mégpedig a fejre csurgatott olajjal); görög <i>khrisztosz</i>
LXX	olv.: <i>Septuaginta</i> (latin ‘70’): a héber Biblia görög fordítása, amelyet az Alexandriában élő zsidók készítettek (i. e. 3–2. sz. – az Aristeas-levélben stb. fennmaradt legenda szerint: II. Ptolemaiosz Philadelphosz alatt) és használták, s amely a keresztény Biblia “ószövetségi” kánonját alkotja (az ókori szöveghagyomány és a r. kath. egyházban a tridentí zsinat határozata szerint)
szótér	szabadulást, felmentést hozó isten, Zeusz pl. <i>szótér tritosz</i> , ‘háromszoros szabadító’, vagy személy, pl. II. Fülöp (i. e. 359–336), és erre a mintára számos hellénisztikus uralkodó: (I.) Antiokhosz Szótér (i. e. 281–261), (III.) Szeleukosz Szótér (i. e. 225–223), (I.) Démétriosz Szótér (i. e. 162–150), (I.) Ptolemaiosz Szótér (i. e. 323–282), (IX.) Ptolemaiosz Szótér (i. e. 116–110) stb. (feliratokban Iulius Caesar és Hadrianus is) (görög ‘szabadító’, ‘megmentő’)

Határozza meg az alábbi földrajzi fogalmakat:

Aram-Naharaim	a héber Bibliában az Euphratész középső szakaszának térsége (lásd Gen. 24,10 stb.). Értelme: ‘Arám(nak) a Folyóköz(be eső része)’. Egyiptomi szövegekben: <i>Naharina</i> . Hasonló hozzá: <i>Paddán / Paddan-Aram</i> (Gen. 25,20 stb.), amelyben <i>Paddán</i> a. m. akkád <i>padanu</i> , ‘út, ösvény’. (Vö. <i>Harrán</i> ~ akkád <i>harránu</i> .) Maga Arám: Elő-Ázsia arámiak lakta térsége, a Nyugat (Észak-Szíria és az Euphratész nagy kanyarulata által közrezárt terület)
Cisz-Jordánia	a Jordántól “innen” (latin <i>cis</i> , ‘innen’) lévő térség, a folyó nyugati partja
Folyamköz	az Euphratész nagy kanyarulata által közrezárt terület, (Északnyugat-) Mezopotámia
Transz-Euphratia	az Euphratészen “túl” (Mezopotámiából nézve: a folyamtól nyugatra) elterülő térség (akkád <i>eber nári</i> , héber <i>Éber ha-nahar</i> , arámi <i>Abar nahara</i>)

1-1 p.

Fűzön rövid, tömör magyarázatot az alábbi szöveg történeti forrás értékű elemeihez (különösen a megjelöltekhez):

“...Mivel te a királynak és hét tanácsosának a kiküldöttje vagy, vizsgálj meg Júdát és Jeruzsálemet Istened törvénye szerint, amely a kezekben van. És vidd el azt az ezüstöt és aranyat, amelyet a király és tanácsosai önként ajándékoznak Izráel istenének, akinek a hajléka Jeruzsálemben van, továbbá mindazt az ezüstöt és aranyat, amelyet Babylónia tartományaiban kapsz... Ezért vásárolj gondosan ezen a pénzen bikákat, kosokat és bárányokat, meg a hozzájuk tartozó étel- és italáldozatokhoz valót, és mutasd be azokat Istenetek házának oltárán Jeruzsálemben...”

- “király”: Artahaszta, aki Ezrát megbízta, hogy vezesse haza azokat az “izráelieket”, akik haza akarnak térni. – Artahaszta: I. Artaxerxész (i. e. 464–424), vagy inkább, mint újabban tartják, II. Artaxerxész (i. e. 404–359)
- “hét tanácsos”: a perzsa államtanács, mint Hérodotosznál (III, 71 skk.), Dareiosz hatalomra kerülésének leírásában
- “kiküldött”: Ezra, akiről itt szó van, Artahaszta király megbízásából ment Jeruzsálembé, a király arámi nyelvű, szabályos megbízólevéllel látta el, ezt a levelet Ezra k. teljes terjedelmében közli is (7,12-26)
- “istened törvénye”: az arámi szövegben: *dát*, ‘(vallási) törvény’ (< óperzsa *dáta*, ‘rendelet, törvény’), az utalás a Tórára vonatkozik, ez a héber szó később görögül *nomosz*, ‘törvény’
- “...a kezekben van”: a hagyomány szerint Ezra a Tórát mint tekecs-könyvet (héber *széfer*) vitte haza Babylóniából
- “ezüst és arany”: kincsek és ajándék tárgyak a templom számára, illetve pénz; a héber *keszef*, ‘ezüst’ szó jelenti a pénzt is; az óperzsa korban a forgalmi pénz az arany érme volt (*dareikosz*)
- “a király és tanácsosai önként ajándékoznak...”: A Templom felszerelési tárgyait, amelyeket II. Nabú-kudurri-uszur / Nebukhadreccar zsákmányként vitt el Jeruzsálemből (lásd II. Kir. 25,13-17), már Dareiosz visszaadta (lásd Ezra k. 6,5). Az ókori Keleten általános szokás volt, hogy az ellenség városait elfoglaló hadsereg magával vitte “fogság”-ba (értsd: zsákmányul) az istenszobrokat stb., ezeket aztán később, amikor az adott ország megszabadult a függő helyzetből, visszaszerezték és szertartás közepette visszavitték eredeti kultusz-helyükre. – Itt a jeruzsálemi templomnak szánt további ajándékokról van szó, lásd Ezra k. 8,24-30. A templomoknak adott adományok az istenség tulajdonának számítottak, és általában érinthetetlenek voltak: thezaurálták őket (a gyakorlatban ez volt az “aranyalap”)
- “hajléka”: a (második) Templom, amely az elbeszélés szerint már Dareiosz kora óta állt
- “Babylónia tartományaiban”: ahol a zsidó diaszpóra (*gola*) élt; ti. az, aki nem tért haza, az pénzbeli ajándékot adott (lásd Ezra k. 8,24-30), mintegy a templomi adó megváltásaképpen
- “gondosan”: a rituális előírásoknak megfelelően
- “bikákat” stb.: az áldozatra alkalmas állatok (lásd Lev. 1,2 skk. stb.)
- “étel- és italáldozatnak való”: a növényi eredetű áldozat (lásd Lev. 2,1 skk. stb.)
- “Istenetek házának oltára”: a Templom előtt álló áldozati oltár

Honnan való a fenti szövegrészlet? Ezra k. (7,14-17)

Az alábbi helynevek csatahelyek. Ki harcolt (pontosan!), ki ellen, mikor?

Gaugamela	Alexandrosz	III. Dareiosz Kodomannosz	i. e. 331
Kunaxa	“az ifjú” Kürosz ⁷	II. Artaxerxész Mnémón	i. e. 401

⁷ II. Dareiosz kisebb fia, aki a trónt el akarta hódítani a bátyjától. Görög zsoldosainak története Xenophónnál (*Anabaszisz*).

Megiddo Jósijjáhu (Júda) II. Nekho i. e. 609⁸
Qarqar III. Sulmánu-asarídu a Nyugat 11 / 12 királya,
szövetségben⁹ i. e. 853

Mettől meddig tartott az i. e. 9. század? i. e. 900–801

1 p., téves válasz esetén – 3 p. (!)

Mi (/ ~k) volt (/ ~ak) az ókori (hellénisztikus) világ “csodája (/ ~i)” Babylónban?

1–1, teljes válasz esetén 3 p.

A kettős városfal és “(Szemiramisz) függőkertje” (lásd Sztrabón, *Geographika*, XVI, 1,5, § 738); a “függőkert” a Déli palota egyik szárnyában

Ki volt a kortársa Babylónban annak az Akhaimenida királynak, aki Egyiptomot meghódította?

NB: Rossz volt a kérdés; elnézést kérek.

Egyébként pedig: Egyiptomot az Akhaimenida dinasztiából Kambüész / Kambudzsija (i. e. 529–522) hódította meg (i. e. 525) (XXVII. dinasztia). Ebben az időben Babylónban is ő volt a király. Kürosz a város elfoglalása után nyomban beiktatta a babylóni helytartó tisztségébe, és ezt a szerepet mindaddig betöltötte, amíg maga nem lépett trónra. (Akik a fent aláhúzott helyes rész-választ adták, azoknak adtam 1–1 p. engesztelő jutalmat.)

KG/99/12/06

III

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
1999/2000 II. (tavaszi) félév

Az ókor története:

Elő-Ázsia államai és Izrael

az i. sz. 1. évezred első felében (az Arsakidáktól az arab hódításig)

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

I. dolgozat: 2000. április 14

V á l a s z o k

Elérhető maximum: 111 pont (a prémium-pontok nélkül).

Minősítés: 5: 86– p. — 4: 66–85 p. — 3: 46–65 p. — 2: 26–45 p. — 1: –25 p.

NB: A dolgozatokon általában csak a helyes válaszokat jelöltem (✓), és általában csak a teljes és / vagy helyes válaszokat / ~-elemeket fogadtam el (utóbbiakat kisebb pontszámmal), a pontatlan válaszokat nem.

Mi a neve az ókori Keleten:

Beirut
Cór (Szór)
Haleb

Bérütosz / Berytus
Türosz / Tyrus
Aleppo

jó válasz: 1–1 pont

⁸ Lásd II. Kir. 23,29 skk.

⁹ Köztük Hadad-ezer / Ben-Hadad damaszkuszi és Aháb izráéli király. (Ezek ketten egyébként ellenségei voltak egymásnak, lásd I. Kir. 20.)

Hamadán Nimrud	Ekbatana Kalhu
Határozza meg a dátumát (évszám)	Jeruzsálem elfoglalásának (Titus)
	jó válasz: 2–2 pont teljes és jó válasz: + 5 pont prémium
	i. sz. 70 (nyarán)¹⁰
a. u. c.	823 (a. u. c. 1 = i. e. 753)
az Arszakida érában	318 (az Arszakida éra kezdete i. e. 247 tavasza)¹¹
a zsidó világteremtési érában	3830 (a zsidó világteremtési éra kezdete: i. e. 3761. október 6)
az olympiai érában	212, II (a 212. olümpiasz / olympias 2. éve) (Ol. 1, I = i. e. 776)
a Szeleukida érában	382 (a Szeleukida éra kezdete Szíriában i. e. 312 ősze; Babylóniában i. e. 311 tavasza)

Melyik mai ország területén van:

Adiabéné	jó válasz: 1–1 pont
Antiokheia (Orontész)	Irág (egy időben ide tartozott a Tigristól nyugatra eső térség is, ez még éppen beelég Törökországba, illetve Szíriába)
Arbéla	Törökország (Antakya, a mai Hatay tartomány székhelye)
Askalon	Irág (Erbil)
Bostra	Izrael
Edessza	Szíria (Boszra)
Gordion	Törökország (Urfa)
Harrán	Törökország (Anatóliában, Ankarától nyugatra)
Hatra	Törökország (Urfától délre, közel a szíriai határhoz)
Ktésziphón	Irág (el-Hadr, a Dzszejirében)
Moáb	Irág (Ták-i Kheszra, közel Baghdádhoz)
Niszibisz	Jordánia (az Arnón folyó menti térség)
	Törökország (Nusaybin, a Dzsagdzsag folyócska partján, egészen a szíriai határnál, közel a Kamislije nevű határállomáshoz)
Palmyra	Szíria (Tadmo/ur)
Petra	Jordánia
Szepphórisz	Izrael (Cippora)
(Szpaszinu) Kharax / Characene	Irán (Khorramsahr, a kikötő területén)
Szusza	Irán (Sús)
Türosz	Libanon (m. f.)

¹⁰ Ez nem volt egyenesen kérdésként feltéve, ezért a max. pontszámba nem számítottam bele, de ha jó a válasz, a pontjait figyelembe vettem.

¹¹ NB: Arszakida éra 1 elvben – és Babylóniában – a Szeleukida 65. éve.

Zeugma

Törökország (az Euphratész jobb partján,
Birecik közelében, nem messze a szíriai
határtól)

Melyek az Euphratész középső folyásának nagyobb, bal parti mellékfolyói:

jó válasz, jó sorrendben: 2–2 pont

Balih, Hábúr

Mit jelentenek az alábbiak:

teljes és jó válasz: 2–2 pont

diadéma	fej-ék, „(arany stb.) levél-koszorú”, a hellénizmus korától kezdődően hatalmi jelvény a (Közel- / Közép-) Keleten (<i>quasi</i> korona)
diaszpóra	„szétszórtság”; valamely népcsoport exterritoriális elhelyezkedése; zsidó diaszpóra (héberül: <i>galut</i>): az Izrael területén kívül élő zsidók
exilarcha	„a száműzetés / ~öttek vezetője”, az ókorban a babylóni (az <i>exilium</i> -ban élő) zsidóság legfőbb világi vezetője (a középkorban olykor az askenázi világban is használták ezt a címet, de hivatalos státus nélkül)
galut	m. f.
hégemón	„teljhatalommal bíró személy”, „fővezér”, „egyeduralkodó”; a <i>legatus</i> cím görög megfelelője, a római kori Keleten, kivált Diocletianus óta, a provinciák előljárója (<i>praeses</i> / <i>hégemón</i>)
Hellészpontosz	tengerszoros az Égei-tenger és a Márvány-tenger között, ma: Dardanellák (Çanakkale Boğazi)
imperium	„parancs”, „uralom”; a meghatározott (gyakran: idegen) terület fölötti <i>imperium</i> : birodalom
khristosz	„(beiktatási ritus során olajjal) fölkent (ti. valamilyen magas tisztségre / méltóságra)” (görög szó; héberül: <i>másiah</i>)
“kis időszámítás”	a zsidó világteremtési éra utolsó három számjegye, ti. az évezred elhagyásával; a 6. évezredben, amely jelenleg is tart, az átszámítás julianusi naptárra: 1240 (amikor az előző, 5. évezred véget ért) + a <i>li-frat</i> katon év
legatus	„küldött”, „követ” (senatusi megbízással); a császárkorban: a római katonai közigazgatás magasrangú tisztviselője: tartományi előljáró (helytartó) / <i>legio</i> parancsnoka
Levante	olasz „kelet”; történeti értelemben: a Földközi-tenger keleti partvidéke
LXX	„70”, latinul Septuaginta, a héber Biblia (Tanakh) első görög fordítása

naszi	„fejedelem”; i. sz. 70 után a palesztinai / római uralom alatt élő zsidóság legfőbb vezetője (ma: Izrael Állam elnöke)
olympiasz	időszámítási periódus; mint éra: két olympiai játék közötti időszak: 4 év (1. éve: amikor a játék van)
prozelita	„áttért személy”, pl. aki felvette a zsidó vallást (betért)
Res gestae	„megtett ügyek (elbeszélése)”, mint cím t. k. Augustus és I. Sáhpuhr önéletrajzi feliratának címe (<i>Res gestae divi Augusti: a Monumentum Ancyranum</i> ; illetve ~ <i>Saporis</i>)
sah szökőév	király (az óperzsa <i>hsájathija</i> szóból) olyan naptári év, amelybe a normálisnál több időegység (hónap vagy nap) van beiktatva (<i>intercalatio</i>) (Egyiptom: hozzáadott napok: <i>epagomena</i> , Mez. és Izrael: szökőhónapok, ciklusos rendben; julianusi naptár: napok); a cél a luniszoláris naptár és a tavaszi napéjegyenlőség / az évszakok rendje összehangolása
szótér	„megszabadító”, „megváltó” (a hellénisztikus korban mint királyi cím)
triumphus	katonai diadalmenet győzelmes hadjárat befejezéséül (Róma)

Kapcsolja össze a két átellenes oszlopban, ami összetartozik.

És mi az?

teljes és jó válasz: 3-3 pont

Amu Darja	Oxus	Közép-ázsiai folyó mai és antik neve
Arkhaiologia	Josephus	„elbeszélés (<i>logosz</i>) a kezdetekről / régiségről”; Josephus Flavius, <i>Zsidó régiségek / A zsidó nép története c. könyvének (Iudaiké arkhaiologia / Antiquitates Judaeorum) rövid címe</i>
Bar Kosziba	Betar	A felkelés egyik központja és legutolsó támaszpontja (elesett: i. sz. 135)
Crassus	Carrhae	Veresége a párthusoktól (I. Oodes alkirályának [!] / <i>szurena</i> csapataitól) (i. e. 53)
Epiphanész	i. e. 167	IV. Antiokhosz Epiphanész szobrot állított Zeusz Olympiosznak Jeruzsálemben (továbbá Zeusz Xeniosznak Neapoliszban / Sikhem / Nablusz) (ez vezetett el a Makkabeusok felkeléséhez)
Jeruzsálem karaván	i. e. 63 Harrán	Pompeius elfoglalta a várost A város ókori keleti neve és az arab szó egyaránt összefüggnek az „út” jelentésű ősi elő-ázsiai szóval (akkád <i>harránu</i>)

Lucullus	Mithridates	P. a VI. (Nagy) Mithridates Eupator pontusi király (i. e. 107–63) elleni hadjárat (III. mithridatesi háború (i. e. 74–) első hadvezére
Mani	Bardeszánész	Kezdetben M. a B. irányzatához (gnóosztikus kereszténység) tartozott
Traianus	Arabia (provincia)	A császár állította fel a tartományt (i. sz. 106)
Valerianus	I. Sáhpuhr	A római császárt Sáhpuhr legyőzte és foglyul ejtette

KG/00/05/18

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tsz.
1999/2000 II. (tavaszi) félév

Az ókor története:

Elő-Ázsia államai és Izrael

az i. sz. 1. évezred első felében (az Arszakidáktól az arab hódításig)

Komoróczy Géza

(HB-032, HB-131, TÖ-212)

II. dolgozat: 2000. május 24, kedd, reggel 9

Kecskeméti utcai épület, fsz. (az előadások terme)

Adja meg

Aelia Capitolina alapítását a zsidó világteremtési éra szerint: **i. sz. 130 = 3890 / i. sz. 135 = 3895**

Traianus halálának évét A. U. C.: **870**

Valerianus perzsa fogságba esésének évét a Szeleukida éra szerint: **i. sz. 259 = 33 Szász. é.**

NB: Általában i. sz. 226-tól számítják a Szászánida dinasztia éráját. Ded a szoros értelemben vett Szászánida éra annyit jelent, hogy Iránban az utolsó Szászánida, III. Jazdagerd (632–651) éveit halála és a dinasztia megszűnése után egyszerűen tovább számolták az iszlám korszakban. – Erről magyarul csak röviden olvasható Jeremiás Éva kis áttekintésében, in: Hajdú P., Kristó Gy., Róna-Tas A., szerk., *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba*, III [Jegyzet] (JATE BTK – Budapest: Tankönyvkiadó, 1980), p. 211.

Milyen esemény fűződik Judaea vonatkozásában az alábbi személyekhez

(évszámmal):

Hadrianus: Aelia Capitolina alapítása (i. sz. 130, ti. esetleg éppen ez volt a felkelés kiváltó oka, vagy i. sz. 135, a felkelés után, megtorlásképpen); a Bar Kosziba felkelés leverése (132–134, ill. Betár: 135) (NB: a Bar Kosziba név egyszerű helynévből; hívei szerint átértelmezve: *bar kokhba*, “csillag fia”, a talmudi irodalomban: *bar koziba*, “hazugság fia”); zsidó-ellenes

rendeletek (zsidók kitiltása Jeruzsálemből, körülmetélés megtiltása stb.)

Pompeius: **Judaea és Jeruzsálem elfoglalása (i. e. 63), a Templomban belépett a szentek szentjébe is (ezt a zsidók sacrilegiumnak tekintették), a királyt (II. Arisztobulosz) fogságba viszi**

Titus: **Jeruzsálem elfoglalása (i. sz. 70)**

Vespasianus: **a zsidó háború főparancsnoka (i. sz. 69, császárrá választásáig)**

Az Euphratész.

Comment / Megjegyzések:

Határozza meg az alábbi fogalmakat:

aposztata (Julianus vonatkozásában): **“lázdó”, “hitehagyó”; ti. Julianus római császár (361–363) feladta a Constantinus által államvallássá tett (i. sz. 325) kereszténységet és visszatért a hagyományos római / “pogány” istenek kultuszához**

Arabia petraea:

autokefál:

Babylónia prófétája:

Coele-Syria: gör. *koilos*, *koilé*, ‘belső’ (!); *Septimius Severus* császár (193–211) a korábbi *Syria provinciát* (+) két részre osztotta (i. sz. 193); a másik: *Syria Phoenice*

corrector / restitutor (totius) Orientis: **Septimius Odenathus palmyrai fejedelem címe a rómaiak (III. Gallienus) szolgálatában: *restitutor totius Orientis*; fia, Vaballathus címe: *corrector* stb. (mindkettő a párthusok vonatkozásában)**

debir:

ivan: **boltívben záródó, egyik oldalán nyitott csarnok**

királyok királya: **több, eredetileg önálló territoriális állam fölött uralkodó király címe (később mint semitizmus, értelme: a legnagyobb király)**

korymbosz: **gömb alakú, magas fejviselet, “hajgömb”, Szászánida uralkodói jelvény (királyonként más)**

nesztoriánus:

Palaestina tertia:

“szitált liszt”:

Mi volt a hétköznapi beszélt nyelve a Szászánida korban
a babylóniai zsidóknak: **arámi (keleti arámi / “káldeus”)**
a mezopotámiai keresztényeknek: **szír**

Milyen nyelven van felírva a *Monumentum Ancyranum*: **görög és latin**
És hol? **Ancyra / Angora / Ankara (Törökország)**

Ki(/k) kapott(/~tak) triumphust Judaeáért?

Állítsa (sorszámozással) É–D *sorrendbe* az alábbi neveket:

Akko	5	(Akra)
Antiokheia	1	
Asqalon	6	
Berytus	3	(Beirut)
Büblosz	2	
Gáza	7	
Szidón	4	
Türosz	5	

Mi a mai neve?

Joppe:	Jáfo (Tel Aviv déli városrésze)
Ptolemais:	Akra (Izrael)
Scythopolis:	Bét-Seán / Beiszan (Izrael)

“Nem sokkal később ...¹ becstelen kezét az Istenre emelte, és bár rövid ideig tehetett, mégis sokak vérét kiontotta. Isten azonban új és egyedülálló büntetéssel sújtotta, hogy példázza az utókor előtt: Isten ellenségei mindenkor bűnükhez méltó büntetésben részesülnek. A ...² fogságába esve nemcsak uralmát veszítette el, amellyel rútul visszaélt, hanem a szabadságot is, amelytől másokat megfosztott, és csúfos szolgaságban tengette életét. Mert valahányszor kedve támadt fogolytartójának, ...³-nak kocsira vagy lóra szállni, megparancsolta, hogy ...⁴. Büntetését még az is fokozta, hogy bár ...⁵ a fia császár volt, mégsem akadt bosszúállója fogságának, sőt még csak vissza sem követelték.”

Ki írta?

Mivel tudja kiegészíteni a kihagyott szavakat / részeket?

¹

²

³

⁴

⁵

Mi köszönhető a Keleten a szakasz háttérében álló eseménynek?

Mettől meddig tartott

Az i. sz. 3. század:

Az i. e. 2. század negyvenes évei:

Az i. e. 1. évezred:

Az i. sz. 2. század negyedik évtizede:

Mi jut eszébe erről a névről (több is juthat):

Abgar

Anáhita

Mahóza

Mithridatész

Zénobia

IV

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatócsoport

2002/2003 őszi (I.) félév

Komoróczy Géza

Ókori történelem:

A Közel-Kelet az i. e. 2/1. évezred fordulóján

(Az Amárnai nemzetközi rendszer és az asszír birodalom között)

ASN-162 – HBN-131 – TÖ-212-x

Péntek 14:00—15:30

Kecskeméti utcai épület, II. em. 212–213 (B/8)

Az előadás célja: áttekinteni azokat a változásokat, amelyek a Közel-Keleten az i. e. 2/1. évezred fordulója körüli évszázadokban végbementek. Ez szolgál általános bevezetésül az ókori Kelet (Közel-Kelet / Ancient Near East / “Middle” East / ókori Elő-Ázsia stb.) történetéhez.

A hallgatóknak az előadások anyagán túlmenően alaposan fel kell készülniük az ókori Kelet történetének többi időszakából is (a “kezdetek”-től a perzsa hódításig).

Tankönyv helyettesítő jelleggel a f. tanévben a következő munkák használandók. (NB: Elolvasni mást is lehet, idegen nyelvű könyveket is!)

a) Forrásgyűjtemény

Harmatta János, szerk., *Ókori keleti történeti chrestomathia* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999)

b) Összefoglalások

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria)* (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1998) (NB: térkép-anyaga és korszakonkénti tömör történeti áttekintései miatt akár quasi-tankönyvnek is használni lehet)

- A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982) (A legjobb áttekintés Mezopotámia kultúrájáról, különös nyomtatékkal a jellegzetes / a mienktől eltérő vonásokon. Történeti anyaga jó, de kevés)
- David Oates & Joan Oates, *A civilizáció hajnala* (A múlt születése) (Budapest: Helikon Kiadó, 1983)
- Nicholas Postgate, *Az első birodalmak* (A múlt születése) (Budapest: Helikon Kiadó, 1985)
- c) Kiegészítő olvasmányok** (csak ajánlott / *just for pleasure*)
- “A Gilgames-eposz” (Háklár Noémi fordítása), in: *Antik Tanulmányok*, 42 (1998), pp. 207–259
- “*Fénylő ölednek édes örömeiben...*” *A sumer irodalom kistükre* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983²) (Komoróczy Géza fordításai)
- Baal és Anat. Ugariti eposzok* (Prométheusz Könyvek, 10) (Budapest: Helikon Kiadó, 1986) (Maróth Miklós fordításai)
- A paraszt panaszai. Óegyiptomi novellák* (Budapest: Magyar Helikon, 1983) (Dobrovits Aladár fordításai), kül. pp. 19 skk. (Szinuhe története), pp. 95 skk. (Venamon utazása)
- Gilgames – Agyagtáblák üzenete* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1974³, és más kiadások is) (Rákos Sándor fordításai)

*

“A nippuri szegény ember”, in: Oppenheim, m. f. (mezopotámiai Lúdas Matyi-történet)

Időszámítási rendszerek ismerete

a) Alapfogalmak

Évtized, évszázad, évezred fogalma / tartama – a ~-es évek fogalma – aetas, jubileum, saeculum, millennium

az *éra* fogalma (k.-lat. *aera* < *aes*, *aeris*, ‘érc’, ‘érték’, ‘összeg’ stb.) / gör. *epokha* i. e. / B.C.E. / [mint Kr. (értsd: Kr. sz.) e. (de **NB**: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos)], illetve i. sz. / C.E. / [A.D. / Kr. (értsd: Kr. sz.) u. (de **NB**: ez a zsidó történelem összefüggéseiben szintén nem használatos)] – Dionysius Exiguus (470 k.–550 k.) – Megjegyzés: az előadásokon és azokkal összefüggésben az i. e. / i. sz. megjelölés használata kívánatos

Szeleukida éra (Szíriában – Babylóniában) (“görögök időszámítása”)

Arszakida éra

Olympiai éra: Olympia, olympia, olympiasz, az évek számítása

a. u. c.

Zsidó világteremtési éra (és a “kis” / “rövid” időszámítás, még ha csak későbbi is):

לפ"ק *li-frat katon* / *ad supputationem minorem* / *supputationis minoris*

indictio

Átszámítások a különböző érák között

Elemi időtartam-számítások (átlépés az i. e. – i. sz. határon is)

b) Ókori keleti időszámítások

dátum-formula, eponymos (akk. *limmu*), uralkodási év

Egyiptomi év

Elemi irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez:

Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998) (ez tankönyvként használható)

Elias J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)

- Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (reprint: Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1985) (Alapvetően a középkorra vonatkozik, de az általános ismereteket igen precízen összefoglalja az ókori Keletre nézve is hasznosan)
- Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta–Saxum, 1999) (NB: sok olyasmi van benne, ami a többi megjelölt könyvben nincs, de egy-két bizarr közlés is)
- A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), 411 skk. (Kronológiai táblázatok, királyok uralkodása stb. Mezopotámia történetéhez)

Földrajzi ismeretek

Mezopotámia: Mezopotámia országnevei – Sumer és Akkád – Babylónia – Asszíria – “*Greater Mesopotamia*”

Euphratész és mellékfolyói – Tigris és mellékfolyói – Átkelőhelyek

Szíria: Észak- és Dél-Szíria – Orontész

“Palesztina” / Izrael

Távolibb földrajzi környezet: Anatólia, Kis-Ázsia, Kaukázus térsége, Egyiptom

Tavak, mocsarak, tengerek

Irán: Zagrosz – Élám, Khúzisztán, Szusziana – Média, Atropaténé, Perszisz – Sivatagok

Nagy útvonalak (nyugat–keleti / eurázsiai magisztrális / nagy khoraszáni út stb.)

Városok ókori és mai neve, elhelyezkedésük a mai országokban a Közel-Keleten

Újabb jó tudományos összefoglalások az ókori Kelet történetéről:

Amélie Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000–300 B.C.*, I–II (London – New York: Routledge, 1995) (ez szinte tankönyvszerű)

John Boardman, *et al.*, szerk., *The Cambridge Ancient History. Second Edition*, III, Part 1 (1982); Part 2 (1991); Part 3 (1982); IV (1988); VI (1994) (valamennyiben Elő-Ázsiát tárgyaló fejezetek is)

Átfogó tudományos összefoglalás számos rész-témáról:

Jack M. Sasson, *et al.*, szerk., *Civilizations of the Ancient Near East*, I–IV (New York: Charles Scribner’s Sons, 1995)

Tananyag

(Vizsgán számonkérhető)

A fent megjelölt általános ismereteken (kronológia, földrajz) kívül az ókori Kelet története ca. abban a terjedelemben, mint Roaf könyvében.

A történettudományban használatos „idegen” szavak, szakkifejezések pontos értelme (pl. kronológia, szinkronizmus, szubszisztencia stb.)

Az ókori Elő-Ázsia és Egyiptom, illetve Kis-Ázsia, Irán, Hellasz történetének meghatározó jelentőségű szinkronizmusai.

Forrásismeret: 1 nagyobb költői szöveg, 2–3 kisebb irodalmi szöveg; a *Chrestomathia* anyagából: Tell Amárna-i levelek, Idrimi, asszír királyfeliratok; „Ven-Amon utazása”

Az előadások anyaga

(Vázlatosan)

Régészeti kutatások a Folyamvölgyben és az esős földművelés térségében: Mezopotámia és Szíria mint a termelő gazdálkodás változatai. Ebla.

A Hábúr – Balih – Euphratész középső szakasza (Emar stb.).

A „Nyugat”: Amurrú, a fogalom szűkülése a 3. évezredtől az 1. évezredig.

Hettita–egyiptomi konfrontáció.

Kisállamok Nyugat-Elő-Ázsiában (a 2. évezred utolsó harmada). Aleppo (Jamhad), Alalah, Ugarit, Amurrú, föníciai városok.

A *habiru*, *ummán-manda*, menekült, szökevény csoportok mint politikai tényezők.

Nagyhatalom. A karkhemisi helytartó / (nagy)király szerepe a szíriai államokkal való viszonyban. Törzsi szervezet, állam, vazallus állam.

Kisállamok Nyugat-Elő-Ázsiában (az 1. évezred első harmada). Hettita utódállamok. Arámi kisállamok.

Izrael: Az amárnai glósszáktól Merneptahon át Dávidig és az állam kettészakadásáig.

Újabb nagyhatalmi terjeszkedés: Asszíria.

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatócsoport

2002/2003 őszi (I.) félév

Komoróczy Géza

Ókori történelem:

A Közel-Kelet az i. e. 2/1. évezred fordulóján

(Az Amárnai nemzetközi rendszer és az asszír birodalom között)

ASN-162 – HBN-131 – TÖ-212-x

Péntek 14:00—15:30

Kecskeméti utcai épület, II. em. 212–213 (B/8)

I. dolgozat (Szövegelemzés)

I. Sám. 9–11

Néhány szempont a kijelölt szöveg elemzéséhez

Egy forráselemző dolgozatnak mindenekelőtt ismertetnie kell azt, mi a tárgyul választott szöveg, illetve hogy mi van benne (mi a tartalma). A re-narráció olyan átfogalmazás, amelynél a szöveg tartalma és mondanivalója más elbeszélő rendszerben ugyan, de hűségesen képeződik le. Ez a transzformáció nyithatja meg az utat a forráskritika előtt; az utóbbit már nem köti a forrás világképe, szemlélete: az is *tárgy* lesz a számára. A kritikai elemzésnek mindenekelőtt ki kell terjednie, elemi példáktól eltekintve, a megértés problémáira. Az adott esetben ilyenek, például, a magyar B.-fordítások terminológiai különbségei és – esetleg: nyelvi kompetencia esetén – ezek háttere a héber eredetiben, vagy a terminusok fogalmi tartalma. Ezt követheti a szövegtartalom narratív strukturákra és elemekre bontása: a tartalmi kritika, ami a lényege az elemzésnek. Ezen a síkon *magától értetődő módon* az isten / Isten / I-ten (történetünkben egyébként a neve / apellatívuma hol יהוה, hol אלהים) is *csak* az egyik (mellék)szereplője a történetnek, az “Isten embere” / “látó” (“látnok”) / “próféta” is *csak* egy adott felfogást – a narratívumban az egyik politikai pozíciót – képviseli (jóllehet ezt az elbeszélő mint Isten akaratát mutatja be) stb. Az elemzés azután elvezethet az egyszerű / eseménytörténeti és a strukturáltabb: történeti, néprajzi–folklorisztikus, theologiai stb. értelmezéshez

(*Sitz im Leben* / *setting*, mondanivaló / *message* / “üzenet” stb.). Maga az elemzés abban áll, hogy a történetet átesszük egy másik koordináta-rendszerbe, mint amelyben az elbeszélő elhelyezte. A mienk a történelmi folyamat rekonstrukciója.

A jelen szakasz elemzésének *sarkalatos pontja* (אָרְיָן פִּנְיָה) annak a felismerése, hogy az első látásra lineáris elbeszélés (narrativum) jól elkülöníthetően több párhuzamos történetben adja elő a király kijelölését. Ezek a párhuzamos történetek rendre variánsok ugyanarra a témára. (a) Saul az áldozati lakomán különleges bánásmódban részesül (9,23 skk.) (ennek jó párhuzama a sumer “Mardu isten házassága” c. eposz, amelyben a lakomán a különleges adag jelzi az isteni szándékot); (b) Sámuel – isteni kiválasztás nyomán – majdhogynem titokban felkeni “pásztor”-rá (נָגִיד / *nagid*, költői uralkodói cím) (10,1) (a titkos felkenéshez lásd Jéhu történetét, II. Kir. 9,4 skk.); (c) sorsvetés útján a törzsek öt választják ki királynak (*melekh*) (10,20 skk.); (d) és végül, Ammon fenyegetése / támadása idején mint katonai vezető kiemelkedik (11,1 skk.). Ezek közül bármelyik elbeszélő mozzanat akár meg is történhetett (volna), de a négy együtt, még ha nem egyforma is a súlyuk, azt mutatja, hogy nem szigorúan vett krónikás beszámoló áll előttünk, hanem irodalmi szöveg; az elbeszélő úgy adja elő a történetet, ahogyan számára egy régmúlt királyválasztásnak meg kellett történnie, illetve ahogyan a tények konkrét részleteiről esetleg nem is tud, méltó módon elő kell adni (“wie es sich gehört”). A párhuzamos történeteket tehát nem a történelem, hanem az elbeszélés / irodalom síkján kell értékelni. Az epizódoknak a maguk részleteiben nem lehet eseménytörténeti hitelt tulajdonítani. Saul élete Gibeában (állattartó) (11,5) még az adott elbeszélő szerkezetben is kizárja, hogy királyi személy lett volna, mielőtt a hadsereg vezetésére vállalkozik. Az általános történeti helyzetre tekintettel legnagyobb történeti valószínűsége a király hadvezérként kiemelkedésének van, a Bírák könyve több ilyesfajta történetet tartalmaz (Bárak, Gideon, Jiftah), ezek sorába illeszkedik a kronológiailag utolsó: a Saulé is. Saul testi és képességbeli kiválósága, amit az elbeszélés többféleképpen hangsúlyoz, a király méltó ábrázolásának nem-narratív eleme. A két hadsereg lélekszáma kirívóan irodalmi: 10 : 1, még ha nem tudnánk is, hogy a B. és általában az ókori történeti források lélek- és létszám-adatai irreálisak.

A kijelölés többszörös története irodalmi eszköz a legitimáció hangsúlyozására. Hasonló eljárásokat rendszeresen alkalmaznak az ókori Keleten a *divinatio* eljárásai során: a valamely eljárásban kapott jövendölést ellenőrzik, akár az eljárás megismétlésével, akár más eljárás(ok) alkalmazásával, minél több eljárás adja ugyanazt az eredményt, annál biztosabb, hogy ez a jövendölés tartalma. Minthogy Saul Izráelnek – ha Abi-melekh kísérletét nem számítjuk – az első királya volt, az elbeszélésben feltétlenül szükséges számára az erős legitimáció.

Az Ammon–Gileád konfliktus közeli analógiája Jiftah története (Bírák 10–11). Figyelemre méltó, hogy a királyság megalapításának történetében nem jut szerep a filiszteusoknak, csak majd a Saul alatt megszerveződő törzsi állam kerül összeütközésbe velük: a két folyamat párhuzamos. Saul állama eleinte lokális jelentőségű és igényű, területét nemcsak a szamarak keresésének folklorisztikus története (9,3 skk.) írja le, nemcsak Saul törzsi háttere (Benjámin), hanem mindenekelőtt éppen az Ammon–Gileád konfliktus. A direkt filiszteus veszély csak akkor lép majd fel, amikor összeértek a terjeszkedő filiszteusok és a terjeszkedő Saul befolyása alatt álló területek.

Az áldozati lakoma és az olajjal felkenés határozottan szakrális színezetet visz a történetbe: mintegy a szakrális / papi hatalom alá rendeli a katonai / királyi hatalmat, előbbi önálló intézményként jelenítve meg. A katonai hatalom felől nézve, nyilvánvalóan hozzáadott mozzanat, ugyanis az előbbinek megvan a sajátos, belső szakrális legitimációja (11,7, NB: a bibliai vallástörténetben éppen a פִּהְדִּיִּי kifejezés az egyik kulcs-szó). Az elbeszélés tárgya végeredményben a hatalmi forma megváltozása Izráelben; az alkalmi / szükséghelyzet-teremtette katonai vezető szerepének intézményesülése és szakrális legitimációja. – Külön dimenziója a történeti kritikának a királyság- vagy Saul-ellenesség, amelyre az elbeszélés többször utal.

Az elbeszélés különféle mozzanatai néprajzi és / vagy történeti érdekűek, mind megérdemel bizonyos figyelmet. Néhány ilyen: a genealogiai azonosítás fontossága; Saul családjának vagyoni helyzete; az állattartó (!) létfenntartás; az áldozat mint közösségi étkezés / lakoma (hús); a *báma* / áldozati magaslat (amelyet a későbbi kultusz elutasított); a fejre csorgatott olaj mint kitüntető / legitimáló megkülönböztetés, a kinevezés aktusa; a törzs fölötti szervezet formális jellege; a sorshúzás; a “látó” mint a közösség által elfogadott közvetítő szerep a közösség és a transzcendentális világ között, amely közvetítést egyébként fizetéssel kell honorálni; a hadbahívás ritusa (vö. véres kard); a háztető mint a lakóház szerves része; az eksztatikus próféciával szembeni köz-idegenkedés; a víz-merítés / kútra járás településföldrajzi adottsága mint elbeszélő motívum (vö. Izsák szolgája és Jákob Háránban); a “cserfa” (*élon*, ‘terebinthus’) mint jellegzetes tereptárgy; Ráhel sír-kultusza; a látszólagos kicsinyítés (Saul elrejtőzése) mint elbeszélő fogás a társadalmi emelkedés dimenziójának jelzésére stb. stb.

Történeti elemzésben fel kell vetni a kronológia kérdését is. A “Dávid előtt” formula kevés. Ammon és a filiszteusok növekvő hatalma (filiszteus hivatalnokok, 10,5: igazgatási apparátus), terjeszkedése az Egyiptomtól üresen hagyott hatalmi térben évhez nem köthető, legfeljebb negyedszázadnyi vagy valamivel hosszabb időszakhoz, mellettük a korai Izráel politikai integrációja a harmadik tényező. A B.-i kronológiában Saulnak adott uralkodási idő hosszúnak tűnik fel. Egy-másfél évtized az i. e. XI. sz. harmadik negyedének vége felé (i. e. 1030/25 k.)?

NB: *bíra* szó nincs a magyarban, csak *bíró*, s ennek enyhén régies többes száma a *bírák*. A *Bírák* k.-ben a *bíró* (𐤁𐤓𐤕) egyébként nem annyira ítélkező, hanem inkább irányító szerepet tölt be (vö. pun magisztrátus: *sufes*, többes szám: *suffetes*).

Ókori történelem:

A Közel-Kelet az i. e. 2/1. évezred fordulóján

Komoróczy Géza

ASN-162 – HBN-131 – TÖ-212-x

V i z s g a - d o l g o z a t (I I)

2003/02/03/10:00 AM

V á l a s z o k

Javítás	
√	= OK (2 pont)
	= hiányos / pontatlan, de nem egyértelműen téves válasz (1 pont)
+	= hosszabb sorozatoknál helyes válasz az egész kérdés-sorra (+ 5 pont)

Mi a folyó neve

Alalahnál:

Orontész

Jerihónál:

Jordán

Kádesnél:

Orontész

Kalhunál:

Tigris – Felső-Zábu

Karkhemisnél:

Euphratész

Marinál:

Euphratész

Média és Lüdia határán:

Halüsz / Kizil Irmak

Ennek hettita neve:

Marassantija

Az ókori Kelet melyik jelentős városa / emléke stb. található

Ankara közelében (tőle keletre):

Hattusas (Boğazköy)

Aqar Qúfban:

Dur-Kurigalzu – Kurigalzu

ziqurratuja

Hatay tartományban:

Alalah (Tell Acana) (Töröko.!, csak történeti értelemben Szíria!)

Kermansah közelében:

Biszutun, Dareiosz szikla-domborműve

és **felirata**

Mószul mellett:

Ninua (Ninive)

Helyezze el (sorszámozással) Ny–K irányban a felsorolt városokat:

(2) Gordion – (3) Hattusas – (1) Trója

(4) Alsó-Zábu – (3) Hábúr – (1) Orontész – (2) Balih

Helyezze el (sorszámozással) É–D irányban a felsorolt városokat:

(3) Szidón – (5) Akko – (6) Asqalon – (4) Türosz – (1) Ugarit – (2) Búblosz

Mettől meddig tartott az i. e. 2. évezred:
2000–1001
 az i. e. XIV. század:
1400–1301
 az i. sz. V. század harmincas évei:
430–439
 a “Kr. sz. e.” IX. század negyedik évtizede:
870–861

Kapcsolja össze (számozással):

(1) Urartu	(4) Nişantepe	hieroglif-luvijai felirat R. harca a tengeri népek ellen I. az ugariti ékírásos eposzok írnoka I. egy időben közöttük élt A. állam alapítója mint osztagparancsnok részt vett benne 2 hurri nyelvű levele kassú király az egyik tó U. területén (Irán) a kisebb kamrában domborműve
(2) Kádes	(5) III. Ramszesz	
(3) Tusratta	(6) Ugarit	
(4) luvijai	(8) habiru	
(5) peleset	(7) Absi-Asirta	
(6) Ilimilku	(2) III. Hattusilis	
(7) Amurrú	(3) Tell Amárna	
(8) Idrimi	(10) II. Burna-Burijjas	
(9) Yazılıkaya	(1) Urmia	
(10) kassú	(9) IV. Tudhalijas	

Érdekes / bizarr, de nem téves válaszok:

Tell Amárna: (10) (ti. a levéltárban vannak levelek kassú királyoktól) – Tell Amárna: (7) (ua.)

IV. Tudhalijas: (4) (ti. vannak tőle hieroglif-luvijai feliratok)

Nişantepe: (9) (ti. mindkettő a tágabb értelemben Boğazköy-höz tartozik, Y. azonban a város területén kívül van!)

Helyezze el időrendben (számozással):

II. Ramszesz békekötése a hettitákkal	(3)	Év ¹² (i. e.) 1245 k. (uralkodása 21. évében)
Élám (Sutruk-Nahunte) elfoglalja Babylónt	(5)	1160
I. Assur-uballit	(2)	1365–1322
az első filiszteus városok Kanaán területén	(6)	XII. sz. közepe
Izráel legkorábbi említése	(4)	1200 k. (Merneptah győzelmi sztéléje)
I. Nabú-kudurri-uszur	(7)	1125–1104
a hettiták elfoglalják Babylónt	(1)	1595

NB: (5) és (6) esetleges felcserélése

elfogadható

Melyik évszázadra esik (i. e. / i. sz.)	Jézus születése ¹³ :	i. sz. I. sz.
	a qarqari csata:	i. e. IX. sz.
	a kádesi csata:	i. e. XIII. sz.
	Róma alapítása ¹⁴ :	i. e. VIII. sz.

¹² Az ún. középső kronológia kissé módosított változata szerint (≈ Mikhael Roafnál használt kronológia).

¹³ A hagyományos keresztény kronológia szerint.

¹⁴ A hagyományos római kronológia szerint.

Milyen irányban megy az írás		
Hammurápi "törvény"-oszlopán:		a sorokban felülről lefelé, a hasábok jobbról balra
A Tell Amárna-i leveleken:		balról jobbra (mint az ékírás általában)
Mesa sztéléjén:		jobbról balra (mint a héber stb. írás általában)
Írja át a 60. olympiasz 2. évét		a zsidó világteremtési érára:
	(i. e. 539)	3222/21
		A. U. C.: 215

Mit jelent etymologiailag / fogalmilag:	
dynasta:	uralkodó; a dinasztia feje az adott időpontban
epagomenon (~a):	'hozzáadott', ti. nap(ok) (egyiptomi naptárban: 5 nap, hogy a 12 hónapos naptárat – matematikai: à egyöntetűen 30 nap – egyensúlyban tartsa a szoláris évvel)
hieroglyph:	'szent véset'; az egyiptomi monumentális (!) írás neve, hang-értékkel bíró, kép alakú jelek
migráció:	ember- / népcsoport – népesség – társadalmi csoport tömeges vándorlása, áttelepülése, esetleg menekülése
pyramidion:	'kis piramis' (gúla alakú zárókő az egyiptomi piramisok csúcán)
redisztribúció:	újra-elosztás
syllabographikus:	szótagoló írás
szökőhónap:	a naptár többlet-hónapja (rendszerint luni-szoláris naptárban)
sztlé:	'felállított' (kő, oszlop) (rendszerint, de nem feltétlenül dombormű vagy felirat vésettel)
titulatura:	cím-rend (uralkodóké)
ziqurratu:	'magas' (templom-építmény / lépcsőzetes torony-templom) (Mezopotámiában és Élámban)

Melyik mai ország területén van:			
Assur:	Irák	Halab:	Szíria
Megiddo:	Izrael	Kalhu:	Irák
Szardeisz:	Töröko.	Ebla:	Szíria
Szippar:	Irák	Palmyra:	Szíria
Szúsza:	Irán	Sómrón:	Izrael ("territories") / Palesztin autonomia
Tuspa:	Töröko.	Ekron:	Izrael
Türosz:	Libanon	Antiokheia:	Töröko.
Ugarit:	Szíria	Ekbatana:	Irán

KG/03/02/04

V

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

HBN-131, HB-131, ASN-161a, AS-161

TÖN-212.02, TÖ-212b

Péntek du. 14:00–15:30

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305

2003/2004 I. félév

Négy birodalom az ókori Keleten

(Akhaimenidák, Szeleukidák, Arszakidák,
Szászánidák)

(i. e. 6. század – i. sz. 7. század)

Morfológiai elemzések

Dániel könyve, 7: *Translatio imperii* (?)

Az asszír / babylóni birodalmi hagyomány

Mezopotámia Kürosz hódítása után

Területi változások. Igazgatás. Politikai struktúra. Adórendszer

Csatornák, öntözés, agrikultúra

Életformák. Városok: Babylón, Szeleukeia / Ktésziphón / Mahóza, Uruk,

Edessza, Niszibisz stb. Sztyeppe, sivatag

Nyelvek. – *Más* nyelvek a birodalmakban

A mezopotámiai hagyomány fennmaradása

Hellénizáció. Perzsa hatás

Kelet és Nyugat: határok, háborúk, kereskedelem

Vallások. – *Más* vallások státusa a birodalmakban

(keresztény: keleti keresztény egyházak, zsidó: a talmudi zsidóság,

manicheus, mandeus)

Az ethnicizáció folyamatai

Olvasmányok a birodalmak elméletéhez

Charles-Louis Montesquieu, *A rómaiak nagysága és hanyatlása* (Budapest: Kossuth, 1997²)

- Max Weber, "Az antik kultúra hanyatlásának társadalmi alapjai", in: uő, *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979), pp. 337–355
- Jászi Oszkár, *A Habsburg-monarchia felbomlása* (Budapest: Gondolat, 1982)
- Fejtő Ferenc, *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria–magyarország szétrombolása* (Circus Maximus) (Budapest: Minerva – Atlantisz – Medvetánc, 1990)
- Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris: Armand Colin, 1949, 1966²) / *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* (New York, etc.: Harper and Row, 1972, 1975) / *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*, I–II (Budapest: Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó, 1996)
- Samuel N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires* (1963) (New York: The Free Press, 1969; New Brunswick: Transaction Publishers, 1992)
- Samuel N. Eisenstadt, Ed., *The Decline of Empires* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1967)
- Immanuel Wallerstein, *The Modern World System* (New York, etc.: Academic Press), I: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth Century* (1974); II: *Mercantilism and the Consolidation of the European World-economy, 1600–1750* (1980); III: *The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-economy, 1730–1840s* (1989)
- Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Roman Empire* (Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1976; paperback, 1979)
- Norman Yoffee & George L. Cowgill, Eds., *The Collapse of Ancient States and Civilizations* (Tucson: The University of Arizona Press, 1988)
- Paul Kennedy, *A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Gazdasági változások és katonai konfliktusok, 1500–2000* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992)
- Alexander Demandt, Hrsg., *Das Ende der Weltreiche. Von den Persern bis zur Sowjetunion* (München: Verlag C. H. Beck, 1997)
- Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and Its Rival* (New Haven – London: Yale University Press, 2000), p. 3 skk.: "Empire: A Word and Its Meaning"; p. 27 skk.: "Power and Empire in the Global Context" (kitűnő elméleti bevezető fejezetek)
- *
- Nicholas Postgate, *Az első birodalmak* (A múlt születése) (Budapest: Helikon Kiadó, 1985)
- Komoróczy Géza, "Arany fej, agyaglábú szobron", in: uő, *Bezárkózás a nemzeti hagyományba* (Budapest: Osiris Kiadó, 1995²), pp. 100–167

Előismeretek

1) Időszámítási rendszerek

Alapfogalmak: nap, hónap, év – szoláris, lunáris, luniszoláris naptár – *intercalatio*, szökőhónap, szökőnap, *epagomenon* (*epagomena*) – N-a/es évek – évtized, évszázad, évezred – naptári ciklusok (8, 19 stb. év) –éra (közép-lat. *aera* < *aes*, *aeris*, 'érc', 'érték', 'összeg' stb.) / gör. *epokha* – *aetas*, *jubileum*, *saeculum*, *millennium*

i. e. / B. C. (= *before Christ*) / B. C. E. (= *before the Common Era*) / Kr. (értsd: Kr. születése) e. [NB: a Kr. e. / B. C. a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos], illetve i. sz. / C. E. (*of the Common Era*) / A. D. (= *anno Domini*) / Kr. (értsd: Kr. születése) u. [NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos]

Szeleukida éra (Szíriában – Babylóniában) (“görögök időszámítása”)

Arszakida éra

Szászánida éra / Jazdagerd éra

Olympiai éra: olympia, olympiasz, az évek számítása

A. U. C.

hidzsra

Zsidó világteremtési éra (és a “kis” / “rövid” időszámítás, még ha csak későbbi is):
לפ"ק, a rövidítést olv.: *li-frat katon / ad supputationem minorem / supputationis minoris*.

Átszámítások az érák között – Elemi időtartam-számítások (átlépés az i. e. – i. sz. határon is)

Irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez / tanulásához:

Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998)

Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1985)

Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta–Saxum, 1999)

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), 411 skk. (Kronológiai táblázatok Mezopotámia történetéhez)

Elias J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)

2) Az ókori Kelet földrajza

Ókori országnevek Elő-Ázsia, Kis-Ázsia és Irán területén

Nagyobb városok, régészeti lelőhelyek / rom-területek ókori és mai neve

Hegységek, folyók, vizek

Fontosabb ókori földrajzi nevek a mai politikai térképen (Irák, Irán, Szíria, Izrael, Jordánia, Libanon, Töröko., Örményo.)

Használható térképek:

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* (*Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria*) (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1998)

John Rogerson, *A bibliai világ atlasza* (Budapest: Helikon, “1994”)

Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *The Macmillan Bible Atlas* (New York – London: Macmillan, 1977) / *Bibliai atlasz* (Jerusalem: Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999) (a bibliai eseményekhez jelenleg a legjobb történelmi atlasz)

Student Map Manual: Historical Geography of the Bible Lands (Jerusalem: Carta – Grand Rapids, MI: Zondervan Publishing House, 1979) (kartográfiai különlegesség!)

Nicholas G. L. Hammond, Ed., *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity* (Park Ridge, NJ: Noyes press, 1981)

Richard J. A. Talbert, Ed., *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* (Princeton – Oxford: Princeton University press, 2000) (jelenleg a legrészletesebb tudományos atlasz a görög–római világról, a keleti területekről is)

3) Általános ismeretek

A történettudományban használatos terminusok (“idegen” szavak, szakkifejezések) pontos értelme (pl. kronológia, dinasztia, ~-ház, oikumené, szinkronizmus, szubszisztencia stb.)

4) Történeti kronológia

Akhaimenida dinasztia uralkodói

Szeleukida dinasztia jelentősebb uralkodói (ca. I. Szeleukosz – I. Antiokhosz Szótér – III. / Nagy Antiokhosz – IV. Antiokhosz Epiphanész)

Arszakida / párthus dinasztia jelentősebb uralkodói (ca. I. Arszakész – I. Mithradatész – II. Mithradatész – I. Oródész – II. Artabanosz – I. Vologészész)

Szászánida dinasztia jelentősebb uralkodói (ca. I. Ardakhsir – I. Sáhpuhr – Narsész – II. Sáhpuhr – V. Bahrám Gór – I. Huszrau – II. Huszrau – VI. Bahrám Csóbin – III. Jadzagerd)

Fontosabb események időpontja

Tankönyv stb. jelleggel

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria)* (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1998)

Harmatta János, szerk., *Ókori keleti történeti chrestomathia* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), kül. p. 228 skk. (Az újbabylóni birodalom), p. 315 skk. (Az óperzsa birodalom), p. 347 skk. (Az Arsakida birodalom), p. 358 skk. (A Sāsánida birodalom). – Innen **k ö t e l e z ő** olvasmányok: p. 316 skk. (II. / Nagy Kürosz agyaghenger-felirata), p. 321 skk. (Dareiosz biszutuni felirata), p. 362 skk. (Res gestae Divi Saporis)

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982)

Roman Ghirshman, *Az ókori Irán* (Budapest: Gondolat, 1982)

Georgina Herrmann, *Perzsa reneszánsz (A múlt születése)* (Budapest: Helikon Kiadó, 1988)

Internet adatbázisok

Tanszéki honlap (további címekkel)

www.etana.org/abzu (bőséges további címekkel)

www.achemenet.com

www.parthia.com

Új Mezopotámia-történetek

Hans J. Nissen, *Geschichte Altvorderasiens* (Oldenbourg Grundriss der Geschichte, 25) (München: R. Oldenbourg Verlag, 1999)

Klaas Veenhof, *Geschichte des Alten Orients bis zur Zeit Alexanders des Grossen* (Grundrisse zum Alten Testament. Das AT Deutsch. Ergänzungsreihe, 11) (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001)

Marc van de Mieroop, *A History of the Ancient Near East, c. 3000–323 B.C.* (Blackwell History of the Ancient World) (Oxford: Blackwell, 2004 [2003(!)])

Irán történetéhez

Josef Wiesehöfer, *Das antike Persien. Von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr.* (Zürich: Artemis & Winkler, 1993, 1998²)

Josef Wiesehöfer, *Das frühe Persien. Geschichte eines antiken Weltreichs* (C. H. Beck Wissen) (München: Verlag C. H. Beck, 2002²)

Klaus Schippmann, *Grundzüge der Geschichte des sasanidischen Reiches* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990)

Klaus Schippmann, *Grundzüge der parthischen Geschichte* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980)

Akhaimenida dinasztia

Témák:

A görög történetírás szemlélete: a görög–perzsa oppozíció és erre vetítve: *démokratia*–despotizmus

Görög történetírók: Hérodotosz (i. e. 460 k.), Xenophón (zsoldos hadsereg vezetője, i. e. 401), Ktésziasz (II. Artaxerxész udvari orvosa)

Média és Perszisz: a méd “állam” / dinasztia (Hérodotosz, I, 96 skk.) – Ansan – Parszumas / Parszua / Perszisz

Akhaimenida “dinasztia”: Kürosz agyaghenger-felirata *versus* biszutuni felirat *versus* Dareiosz genealógiája (Hérodotosz, VII, 11)

II. (Nagy) Kürosz hódításai: Média, Lüdía, Babylón

A zsidók “babylóni fogság”-ának vége. Kürosz ediktuma

Kambüész egyiptomi hadjárata

Bardija / Szmerdisz a trónon – Gaumáta

Otanész és társai összeesküvése

Dareiosz királyi hatalmának eredete

Felkelések, kül. Babylónban: Nidintu-Bél / III. Nabú-kudurri-uszur (i.e. 522); Arakha / IV. Nabú-kudurri-uszur (i.e. 521)

Biszutuni szikla-dombormű és felirat. – Az óperzsa ékírás

Fővárosok: Paszargadai, Perszepolisz, Szúsza, Ekbatana, Babylón

Dareiosz építkezései: Szúsza (Apadána), Perszepolisz (kül. Tacsara, Apadána, a keleti lépcsőfeljárt domborművei, Száz-oszlopos csarnok) – újítások a mázas tégladombormű technikájában

Dareiosz görögországi hadjárata (Marathón)

“Nekho”-csatorna, D. egyiptomi szobra (Szúsza) és szuezi felirata (*Ókori keleti történeti chrestomathia*, VIII/A/4/c)

Naqs-i Rusztem (szikla-sír, felirat: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, VIII/A/4/b)

Tartományi szervezet, igazgatás, adórendszer

A "Folyamon túl(i terület)" szatrapia (akk. *Ebir nári* / arámi *Abar nahara*); konfliktusok Júda és Sómrón között

Perzsa udvari szertartás. Eszter k. – NB: Mordekhaj, aki "ült a király kapujában" (2,21), nem portás vagy hasonló! A "kapu" a királyi kancellária / adminisztráció központja. – A király "jőtevő"-je (*euergetész*), "első és legmegbecsültebb barátja" (*philosz*), "asztaltársa" (*homotrapezosz*). – "A király szeme" / "szeme és füle"

Királyi hárem. – Hárem-történetek (Phaidümé: Hérodotosz, III, 68 skk.; Eszter: Eszter k.)

A perzsa hadsereg

Földbirtok ("íjász-telek", "lovass-telek", "harci szekér-telek")

Úthálózat (*hodosz baziliké* / *via regia*), állomáshely (*sztathmosz*), futár-/posta-szolgálat (*angareion*)

Pénzrendszer. Vert pénz: *dareikosz*, 'dareioszi (sztatér)' = 1 *siqlum* (8.41 gr) / "arany / perzsa íjász" (főként Keleten); *sziglosz* / *sziglosz médikosz* (ezüst, 5.4/5.6 gr) (főként a nyugati forgalomhoz); kettős *dareikosz*

Nyelvek: a kancellária nyelve (arámi), helyi nyelvek (élámi: perszeopoliszi erődítmény-táblák: 509–494, kincstári táblák: 492–458),¹⁵ NB: Eszter k. 3,12

Együttműködés a birodalommal (*médiszmosz*): Sésbaccar *nászi* / *peha* (Ezra k. 1,8), Zerubbábel / Zér-Bábili (Ezra k. 3,2 stb.) – Udzsahorreszet (Kambüész és Dareiosz bizalmi embere) – Hippiasz (Peiszisztratosz fia) (Marathón, Hérodotosz, VI, 102, 107 skk. stb.) Démaratosz (Xerxész mellett, Hérodotosz, VII, 101 skk. stb.) – Pauszanasz (lakedaimóni hadvezér, Thuküdidész, *A peloponnészoszi háború*,¹⁶ I, 128 skk. stb.) – Themisztoklész (I. Artaxerxésznél, Thuküdidész, I, 137 sk.)

Xerxész

Felkelések (Egyiptom, i.e. 484; Babylón: Bél-simanni, i.e. 481)

Xerxész görögországi hadjárata (átkelés a Hellészpontosz / Dardanellákon, Thermopülai, Athén, Szalamisz, Plataiai)

I. Artaxerxész / "Ahasvérós"

Júda / Jeruzsálem újjáépítése

A héber bibliai kánon kezdetei. – Kvadratikus írás (*merubba*). – Zsidó naptári rendszer. – "Asszúria grammata" (Thuküdidész, IV, 50): arámi írás

Athén kísérlete Perzsia visszaszorítására: Inarosz felkelése a Deltában (464–454) (Thuküdidész, I, 104 skk.)

Vallások az Akhaimenida dinasztia alatt: Babylónia, Egyiptom hagyományos vallásai. Marduk, illetve JHVH mint Kürosz pártfogói. – Dareiosz: Ahura Mazda (a szárnyas Nap-korongban, például, Biszutun). Zarathustra. Xerxész a daivák ellen: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, VIII/A/7. – II. Artaxerxész: Anáhita / Anaitisz (Istar / Aphrodité), Mithra. – Babylónia: Anu kultuszának terjedése (Ahura Mazda babylóni interpretációja?). – Baga ('isten') theophorikus személynevekben. – "Mágus"

A négy király éve (i.e. 424/423): I. Artaxerxész – II. Xerxész – Szeküندانosz – Ókhoz (II. Dareiosz)

II. Dareiosz: a peloponnészoszi háború vége

¹⁵ Néhány szöveg-minta: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, VIII/A/10 (ford. Harmatta János).

¹⁶ Ford. Muraközy Gyula (több kiadásban).

- II. Artaxerxész. Életrajza: Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*: “Artaxerxész”.¹⁷ – Öccse, Kürosz és a 10 000 görög zsoldos “fel-” (és “vissza”)vonulása”, a kunaxai csata (Xenophón, *Anabaszisz*)
Egyiptom elszakadása (i.e. 401/399)
“Királybéke” (< Xenophón, *Hellénika*, V,¹⁸ 1,30) (a “király”: II. Artaxerxész) / Antalkidasz békéje: a perzsa–görög viszony rendezése
- III. Artaxerxész: hadjáratai Egyiptomba, II. Nektanebo fáraó (360–343 – XXX. dinasztia) ellen (királyi hercegeként: i.e. 358; királyként: 351), harmadszorra (343/2) sikerrel. Bagoasz tábornok
- III. Dareiosz Kodomannosz pozitív jellemzése (Sziciliai Diodórosz, XVIII,6; Iustinus,¹⁹ X, III). – Ütközetei a támadó makedón hadsereggel (Alexandrosz) (a Graneikosz / Granicus folyónál: 334. május; Isszosz: 333. október; Gaugaméla: 331. október 1–2) (Arrianosz csata-leírásai in: Németh György, szerk., *Görög történelem. Szöveggyűjtemény* (Budapest: Osiris Kiadó, 1996, és későbbi kiadások), no. 161, 162, 164 (ford. Ritoók Zsigmond). – Menekülése Közép-Ázsiáig
- A dinasztia örököse (“az utolsó utáni Akhaimenida”): Alexandrosz

Feldolgozandó források:

Harmatta János, szerk., *Ókori keleti történeti chrestomathia* (1964 óta többször, most: Budapest: Osiris, 2003): VIII/A/2 (Kürosz agyaghenger-felirata) (ford. Harmatta János); VIII/A/4/a (Dareiosz biszutuni felirata) (H. J.); VIII/A/6 (Udzsahorresznet életrajza) (ford. Kákosy László); VIII/A/8 (elephantinói papirusz) (H. J.)

*

A Bibliából:²⁰

Dániel k. 7

Ezra k. 1,2-4 // 6,3-5; 4; 6-7 (részletek ezekből a fejezetekből az *Ókori keleti történeti chrestomathia*-ban is: VIII/A/3/I-III)

Jes. 40-55 (Deutero-Jesaja / “Babylóni névtelen”) (Kóros: 44,28 és 45,1)

Nehemja k. 1-6; 8

Eszter k.

*

Hérodotosz,²¹ I, 107-122 (Kürosz születése és gyermekora); III, 61-79 (“ál”-Szmerdisz); III, 80-88 (a hét perzsa összeesküvő tanácskozása, Dareiosz királlyá választása); III, 88-97 / *Ókori keleti történeti chrestomathia*, VIII/A/5 (az óperzsa birodalom tartományai)

*

¹⁷ Ford. Máthé Elek (Budapest: Magyar Helikon, 1965), p. 1559 skk. (és újabb kiadás: Osiris Kiadó, 2001).

¹⁸ Ford. Vilmos László, in: Xenophón, *Történeti munkái* (Sapientia humana: Xenophón összes művei, 1) (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), i. h.: p. 144.

¹⁹ Ford. Horváth János: Marcus Iunianus Iustinus, *Világkrónika a kezdetektől Augustusig* (Budapest: Helikon Kiadó, 1992), p. 101.

²⁰ Használható bármelyik új fordítás, de külön nyomatékkal ajánlom az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat fordítását (1897-1906), amelyet Bacher Vilmos, Bánóczi József és Krausz Sámuel szerkesztett, és amely újabban több *bilíngvis* új kiadásban hozzáférhető.

²¹ Ford. Muraközy Gyula (több kiadásban).

Xenophón, *Anabaszisz*, I, 7–8 (kunaxai csata), ford. Fein Judit, in: Xenophón, *Történeti munkái* (Sapientia humana: Xenophón összes művei, 1) (Budapest: Osiris Kiadó, 2001)

*

Ajánlott olvasmány:

Aiszkhülosz, “Perzsák”, ford. Jánosy István

Xenophón, *Küirosz [neveltetése] (Kürupaideia)*, ford. Fein Judit (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1965).

Szakirodalom

(A fentebb már említetteken kívül):

A. [Albert] T. E. Olmstead, *History of the Persian Empire* (Chicago – London: The University of Chicago Press, 1948; Phoenix Edition, 1963⁴)

Szabó Árpád, *Óperzsa novellák* (Budapest: Egyetemi Nyomda, 1948), p. 90 skk.: “Perzsa királyok”

Roman Ghirshman, *Perse: Proto-Iraniens, Mèdes, Achéménides* (André Malraux, L’Univers des formes) (Paris: Gallimard, 1962) (angol, német változatban is) (a legjobb képanyag!)

Harmatta János, “Az Achaimenidák eredete és birodalomalapítása”, *Antik Tanulmányok*, 18 (1971), pp. 18–28; uő, “Kyros és a babiloni Marduk-papság”, *Antik Tanulmányok*, 18 (1971), pp. 210–221; uő, “I. Dareios és az óperzsa ékírás”, *Antik Tanulmányok*, 13 (1966), pp. 189–211; uő, “Az utolsó Achaimenida”, *Antik Tanulmányok*, 16 (1969), pp. 203–204; uő, “Ahasvérus. A Biblia és Irán”, in: Rapcsányi László, szerk., *Beszélgetések a Bibliáról. Mítoszok és legendák a Bibliában* (Budapest: RTV – Minerva, 1978), pp. 145–169

John M. Cook, *The Persian Empire* (New York: Schocken Books, 1983) (jelenleg a legjobb klasszika-filológiai szemléletű történeti összefoglalás az Akhaimenida dinasztia koráról)

Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran* (Handbuch der Altertumswissenschaft, Abt. III, Bd. 7) (München: C. H. Beck, 1984)

Ilya Gershevitch, Ed., *The Cambridge History of Iran, II: The Median and Achaemenian Periods* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985)

Muhammad A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire* (Leiden – New York: E. J. Brill, 1989)

Pierre Briant, *Histoire de l’Empire perse, I–II* (Achaemenid History, X) (Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 1996) / *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire* (Winona Lake, IN: Eisenbrauns, 2002)

→

Szeleukida dinasztia – hellénisztikus kor

Témák:

Alexandrosz

A gaugamélai csata után: III. Dareiosz menekülése, halála (Hekatompülosz, i. e. 330. július)

Alexandrosz / Nagy Sándor Babylónban: fogadtatása, tisztségviselők kijelölése

A hadjárat folytatása: Szúsza, Perszepolisz, Közép-Ázsia, India, visszatérés, a szúszaie mennyező (i. e. 324. március k.), a veteránok lázadása Ópiszban, Héphaisztión halála

Harpalosz

Ismét Babylónban: a Bél- (Marduk-) papok elriasztó jósjelei, előkészületek Arábia körülhajózására

Alexandrosz babylóni tartózkodásának színterei, betegsége, halála: 14. év *daisziosz* 28 / 8. év *ajjaru* 29 / 323. június 10

S z e l e u k i d á k

Hellénizmus: Johann G. Droysen (1808–1884), *Geschichte des Hellenismus* (1836–1843); vö. Apostolok cselekedei, 6,9; Makkabeusok, II, 4,13. – Liddell & Scott: “I: imitation of the Greeks; II: use of a pure Greek style and idiom.” A hellénizmus történeti fogalma I szerint

A birodalom első felosztása (i. e. 323, Babylón). Királyok, diadokhoszok

A tartományok újra-osztása (i. e. 320, Triparadeiszosz)

A babylóni satrapia. Szeleukosz útja a hatalomba. Szeleukosz és Antigonosz.

Királyok éve (i. e. 305). A Szeleukida éra bevezetése

Szeleukosz és a keleti tartományok. Maurja dinasztia. Csandragupta

Szeleukida birodalom keleten (Mezopotámia stb.) és nyugaton (Peria stb.)

Szeleukeia alapítása. *Szeleukeia tész Tigridosz* stb. / ~ *ad Tigrim* / ~ *Magna*. Polisz: a város politikai rendje; vezető testülete: *adeiganész* / *peliganész*. Városkép. Antik jellemzései: Tacitus,²² *Annales*, VI, 42. Sztrabón,²³ XVI, 1,5

I. Antiokhosz. Ékirásos felirata (Barszip / Borszippa, E-zida): az E-szag-ila és E-zida újjáépítése²⁴

Keleti kapcsolatok: Binduszara; Asóka. – III. Ptolemaiosz “keleti” hadjárata (i. e. 246)

Babylónia / Mezopotámia igazgatási tagolása. Szatrapiaiák: Babylónia, Meszopotamia, Parapotamia. A “Felső tartományok”

Babylón: görög színház, *palaisztra*, versenyek

Uruk / Orkhoé. Átépitések. E-ana mint szervezet / testület (akk. *puhru*). Bít-Rés (Anu temploma). Anu-ziqurratu. Irigal (Istar temploma)

Földtulajdon. A (gör.) *khóra baziliké*. Tulajdon (akk. *makkúru*) és birtoklás / rendelkezés (akk. *rittu*). Templomi földek

Adózás: forgalmi adó (*eponion*, akk. *télitu sa mahíri*, ‘piaci adó’), rabszolga-adó (*andrapodikon*), folyami szállítási adó (*ploióon Euphratu*), só-adó (*alike*)

III. (Nagy) Antiokhosz (223–187). Molón lázadása (i. e. 222), negyedik szíriai háború (III. Antiokhosz – IV. Ptolemaiosz), raphiai (Tell Rafah, ma: Gázai övezet, Izrael / Palesztin autonomia) csata (i. e. 217). III. Antiokhosz keleti hadjárata (i. e. 212), szövetsége Szophagaszénosz / Szubhagaszena királlyal (i. e. 206)

Graeco-baktriai királyság (Sztrabón, XI, 11)

Júda / Jeruzsálem a Szeleukida korban. Egyiptom (Ptolemaioszok) fennhatósága alatt (i. e. 312: I. Ptolemaiosz elfoglalja Jeruzsálemet); az alexandriai zsidó

²² Magyarul: Tacitus *összes művei*, I–II, ford. Borzsák István (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1980) (újabb kiadás is).

²³ Magyarul: Sztrabón, *Geógraphika*, ford. Földy József (Budapest: Gondolat, 1977).

²⁴ Angol ford.: James B. Pritchard, Ed., *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Princeton: Princeton University Press, 1969³), p. 317; Michel M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p. 310 sk., no. 189 (ford. A. Leo Oppenheim).

diaszpóra (Josephus Flavius,²⁵ XII, 1,1); II. Ptolemaiosz (Philadelphosz) (285–246): a LXX (Josephus Flavius, XII, 1,2); III. Antiokhosz és V. Ptolemaiosz (Epiphanész) csatája, Panaia / Banaeum / Caesarea Philippi / (ma: Banyas, Izrael) (i. e. 198): a Szeleukida uralom kezdete. – Szamaritánusok: < Sómrón-Szamaria / (?) < *sámerim*, ‘(törvény)tartók / ~örzők’. Templom a Garizim-hegyen (Dzsebel et-Túr, Nablústól D-re, Izrael / Palesztin autonomia) (i. e. 2. század eleje?); zsidók (Jézus) véleménye: János ev. 4,22

A Szeleukidák és Róma. Hannibal a zamai csata (i. e. 202) után egy ideig III. Antiokhosz udvarában. Antiokhosz és Róma (Lucius Cornelius Scipio Asiagenus / Asiaticus consul és Publius Cornelius Scipio Africanus legatus) háborúja, magnésziai csata (*Magnesia ad Sipylum*, Lüdiában, ma: Manisa, Töröko.) (i. e. 189), apameiai béke (i. e. 188): a Szeleukidák nyugati terjeszkedésének csődje

Az Arsakida dinasztia (a párthus királyság)kezdetei: Sztrabón, *Geógraphika*, XI, 9 IV. Antiokhosz (Epiphanész, ‘a megtestesült isten’) (175–164). Jellemzése: Polübiosz,²⁶ XXVI, 1; Livius,²⁷ XLI, 20. Egyiptomi hadjáratai VI. és VIII. Ptolemaiosz ellen (i. e. 170/169 és 168), Róma rendre inti: Polübiosz, XXVII, 23 skk.; Livius, XLV, 12. Politikája nyugaton (Jeruzsálem) (Makkabeusok, I, 1) és keleten (Babylón, Elümais / Élám).²⁸ – Jeruzsálemben Zeus Olümpiosz, a Garizim-hegyen (a szamaritánusok temploma) Zeus Xeniosz kultuszát vezette be (i. e. 167) (Makkabeusok, II, 6,2), áldozatot mutatott be Sol Invictusnak (dec. 25), megtiltotta a *sabbát* és az ünnepek megtartását, a körülmetélést. *Kiddus ha-Sém*: Makkabeusok, II, 6,18 skk.; 7,1 skk. (vö. Levél a zsidókhöz 11,35 skk.). – Elümaisban Iuppiter vagy Artemisz / Anáhita (Nanája) istennő templomából “kölcönvette” a templomi kincseket. Makkabeusok, I, 6,8 skk., II, 9,5 skk. Menekülés vidékre: Makkabeusok, I, 2,29 stb. – A *gonosz*: Dániel k., 7,25

Graeco-babyloniaca: akkád nevek / szavak görög betűkkel; *Graeco-aramaica*: kétnyelvű feliratok (Uruk: Anu-uballit / Kephálón); *Akkado-aramaica*: arámi szövegek ékírással és / vagy agyagtáblán. Görög jövevényszavak az akkádban. Görög nevek ékírásos szövegekben; kettős névadás (Anu-uballit / Nikarkhosz, illetve ~ / Kephálón)

Bérószosz, *Babylóniaka* (I. Antiokhosznak ajánlja!)

Babylóni csillagtudomány, “káldeusok”

Feldolgozandó források:

(A külön említettekén túl):

Q. Curtius Rufus, *A makedón Nagy Sándor története*, ford. Kárpáty Csilla (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1967) (újabb kiadás is)

Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*: “Alexandrosz”, “Eumenész”,²⁹ “Démétriosz”

²⁵ Magyarul: Josephus Flavius, *A zsidók története (XI–XX. könyv)* [*Judaiké arkhaiologia / Antiquitates Iudaeorum*], ford. Révay József (Budapest: Gondolat, 1966).

²⁶ Magyarul: Polübiosz, *Történeti könyvei*, ford. Muraközy Gyula, et al. (Fontes historiae antiquae) (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2002).

²⁷ Magyarul: (Titus) Livius, *A római nép története a város alapításától*, ford. Muraközy Gyula (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1982).

²⁸ Iustinus, xxxii, 2 (id. kiadás, p. 250).

²⁹ Eumenészhez lásd még Cornelius Nepos, *Híres férfiak* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984), p. 116 skk.: “XVIII: Eumenes” (ford. Havas László).

- Iustinus (Marcus Iunianus Iustinus), *Világkrónika a kezdetektől Augustusig* (Budapest: Helikon Kiadó, 1992)
- Plinius (C. Plinius Secundus), *Naturalis historia*, VI, 123 (csillagtudomány): *A természet története*, ford. Váczi Kálmán (Téka) (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1973), p. 154 skk.: “VI. könyv” (apró részletek Elő-Ázsiáról)
- Polübiosz, *Történeti könyvei*, ford. Muraközy Gyula, *et al.* (Fontes historiae antiquae) (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2002), v, 40 skk. (III. Antiokhosz – Molón lázadása); v, 58–87 (raphiai csata); XI, 34 (III. Antiokhosz keleti hadjárata); XVIII, 50 skk. (a Szeleukidák / III. Antiokhosz és Róma első közvetlen kapcsolata, i. e. 196, Lüszimakheia³⁰); XXI, 43³¹ (III. Antiokhosz – Gnaeus Manlius Vulso consul, apameiai béke)
- Josephus Flavius, *A zsidók története (XI–XX. könyv)* [*Iudaiké arkhaiologia / Antiquitates Iudaeorum*], ford. Révay József (Budapest: Gondolat, 1966), XII, 5,3 skk. (IV. Antiokhosz hadjárata Jeruzsálem ellen); XII, 9,1 skk. (~ hadjárata keleten)
- Makkabeusok I. könyve: Dercsényi Móric, *A Makkabéusok könyve* (Népszerű zsidó könyvtár, 12) (Budapest, 1924); illetve a r. kath. Biblia-fordításokban³²

Szakirodalom

- Frank W. Walbank, Ed., *The Cambridge Ancient History*,² VII, Part I: *The Hellenistic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984)
- Hatto H. Schmidt & Ernst Vogt, Hrsg., *Kleines Lexikon des Hellenismus* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993²)
- Albert B. Bosworth, *Nagy Sándor: A hódító és birodalma* (Budapest: Osiris, 2002)
- Alexandrosz halálához: Fritz Schachermeyr, *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem Tode* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 268, no. 3) (Wien: Hermann Böhlau Nachf., 1970). – Waldemar Heckel, *The Last Days and Testament of Alexander the Great. A Prosopographic Study* (Historia Einzelschriften, 56) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988). – Julian E. Reade, *Iraq*, 62 (2000), p. 214 skk.: “Alexander’s Death”
- Ludwig Schober, *Untersuchungen zur Geschichte Babyloniens und der Oberen Satrapien von 323–303 v. Chr.* (Europäische Hochschulschriften, III, 147) (Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1984)
- Joachim Oelsner, *Materialien zur babylonischen Gesellschaft und Kultur in hellenistischer Zeit* (Assyriologia, 7) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1986)
- Amélie Kuhrt & Susan Sherwin-White, Ed., *Hellenism in the East* (Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1987)
- Susan Sherwin-White & Amélie Kuhrt, Ed., *From Samarkand to Sardis. A New Approach to the Seleucid Empire* (London: Duckworth, 1993)

³⁰ A thrákiai Kherszonnészosz [Gallipoli-] félsziget északi oldalán (Töröko.).

³¹ Előzményeihez (Scipio consul háborúja, magnésziai csata stb.) vö. Livius, xxxvii, 18 skk.

³² Az újabbak: Szt. István Társulat (1973; újabb kiadások is); Szt. Jeromos Bibliatársulat (1997). (NB: az utóbbiban a fordítás kikerüli a kifejezést.)

Per Bilde, Troels Engberg-Pedersen, Lise Hannestad & Jan Zahle, Eds., *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom* (Studies in Hellenistic Civilization, 1) (Aarhus: Aarhus University Press, 1996)

Kai Brodersen, Hrsg., *Zwischen West und Ost. Studien zur Geschichte des Seleukidenreichs* (Studien zur Geschichtsforschung des Altertums, 5) (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 1999)

John D. Grainger, *Seleukos Nikator: Constructing a Hellenistic Kingdom* (London – New York: Routledge, 1990)

Komoróczy Géza, “Bérószos és a mezopotámiai irodalom”, in: uő, *A šumer irodalmi hagyomány* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1979), pp. 581–634

Használható térkép:

Bibliai atlasz (Jerusalem: Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999), p. 141 skk., no. 185 skk.

→ Engelbert Winter & Beate Dignas, *Rom und das Perserreich. Zwei Weltmächte zwischen Konfrontation und Koexistenz* (Berlin: Akademie Verlag, 2001)

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

HBN-131, HB-131, ASN-161a, AS-161

TÖN-212.02, TÖ-212b

Péntek du. 14:00–15:30

2003/2004 I. félév

Négy birodalom az ókori Keleten

I . t e s z t - d o l g o z a t

03/10/03 – *tisri* 7, 5764

V á l a s z o k

Melyik év az iszlám időszámításának kezdete: **hidzsra: i. sz. 622 (július 16)**

~ a Szeleukida időszámítás szerint: **kezdete Antiocheiában: i. e. 312,**

Babylóniában: i. e. 311

hidzsra: 311 + 622

= 933 Ae. Sel.

~ A. U. C.:

753

Varro szerint i. e.

hidzsra: 753 + 622

= A. U. C. 1375

~ a zsidó világteremtési éra szerint:

október 6

kezdete: 3761.

hidzsra: 3761 +

622 = 4383 לבריאה

Mennyi idő telt el i. e. 1 utolsó és i. sz. 1 első napja között: **0 (közvetlenül utána következett)**

~ a "kis időszámítás" szerint:

(el kell hagyni a

világteremtési éra

évezredét) **383**

לפ"ק

Mit jelent

caput (szövegre vonatkozóan): **fejezet**

chronogramma: **felirat, amelynek valami módon (lat. feliratban rendszerint a többinél nagyobb, héber feliratban föléje írt ponttal vagy kis ékkel)**

megjelölt betűi számot, összességükben pedig évszámot jelölnek

dinaszta: **gör. 'az uralkodócsalád (a dinasztia) mindenkori feje', uralkodó**

genezis: **gör. *geneszisz*, 'keletkezés'**

khalkolithikum: **'kőrézkor', átmenet a neolithikum és a bronzkor között**

(kissé elavult, ma inkább: kora bronzkor)

kis időszámítás (zsidó naptárban): **a világteremtési éra évszáma, az évezred nélkül**

kváderkő: **négyzet / téglalap alapú hasáb alakban kifaragott kő**

(épületekben), külső felületét nem vakolják

locumtenens: **lat. 'helytartó'**

logogramma: **gör. 'szójel' (ékirásban, egyiptomi írásban, az arámi betűírás szavai a középperzsában stb.)**

régens: **lat. az uralkodó helyett az országot átmenetileg kormányzó személy**

regina: **lat. 'királynő' (= női uralkodó) / 'királyné' (= a király felesége)**

szatrapia: **óperzsa 'tartomány' (görög hangalak)**

szökőhónap: **a rendes 12 hónapon felül bizonyos rendszer szerint az éves**

naptárba beiktatott többlet-hónap (például, a babylóni és a zsidó naptárban)

sztratigráfia: **gör. 'réteg-leírás', rétegtan, a geológiai / ásatási rétegek vizsgálata**

tegez: **a nyílvevők tárolására szolgáló, hosszúkás tok**

tepe: **perzsa / török 'domb'; mint az arab *tell*: 'telephalom'**

titulatura: **cím-felsorolás, címek összessége (például, uralkodóknál) (lat. **titulus, 'cím'**)**

ziqurratu: **akkád 'magas(templom)', nagyjából négyzet alapú, lépcsőzetes (4–7) építmény, kultushely Mezopotámiában**

Mennyi idő telt el i. e. 1 utolsó és i. sz. 1 első napja között: **0 (közvetlenül utána következett)**

Melyik folyó mellékfolyója

Balih: **Euphratész**

Dijála: **Tigris**

Felső-Zábu: **Tigris**

Jabbok: **Jordán**

Mettől meddig tart

az i. e. 6. század: **i. e. 600–501**

az i. e. 4. század utolsó évtizede: **i. e. 310–301**

az i. sz. 1. évezred: **1–1000**

Melyik mai ország területén van

Baalbek: **Libanon**

Biszutun: **Irán**

Dast-i Kevir: **Irán**

Élám: **Irán**

Ekbatana: **Irán**

Elephantiné: **Egyiptom**

Failaka: **sziget a Perzsa-öbölben, politikailag Kuvait; hellénisztikus kori**

neve: Ikarosz

Harrán / Carrhae: **Töröko.**

Kara-Kum: **Türkmenisztán**

Khorszábad: **Irág**

Kilikia / Cilicia: **Töröko.**

Ktésziphón / Táq-i Keszra: **Irág**

Lüdia: **Töröko.**

Palmyra: **Szíría**

Szaisz: **Egyiptom**

Szippar: **Irág**

Paszargadai: **Irán**

Ptolemais / Akra / Akko: **Izrael**

Szardeisz: **Töröko.**

Szúsza: **Irán**

Van-tó: **Töröko.**

Zagrosz: **Irán**

Írja át a következő éveket az olympiai éra szerint

A. D. 14: **a 198. olümpiasz 2. éve / CXCVIII/2**

100 B. C. E.: **a 170. olümpiasz 1. éve / CLXX/1**

Hová ömlik

Óxosz / Oxus: **(Amu-Darja) Aral-tó/tenger**

Arnon: **Holt-tenger**

Euphratész: **Perzsa-öböl**

Kura (Kürosz): **Kaspi-tenger**

Nahr el-Kelb: **Földközi-tenger**

Orontész: **Földközi-tenger**

Mi az i. e. 10. század első éve: **i. e. 1000**

az i. sz. 10. század első éve: **i. sz. 901**

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

HBN-131, HB-131, ASN-161a, AS-161

TÖN-212.02, TÖ-212b

Péntek du. 14:00–15:30

2003/2004 I. félév

Négy birodalom az ókori Keleten

I I . t e s z t - d o l g o z a t

03/10/31

Válaszok

Fűzzön megjegyzéseket az alábbi szövegrészhez:

“Könyörögtem Ófelsége Felső- és Alsó-Egyiptom királya, Kambüzész oldalán azok miatt a mindenféle idegenek miatt, akik Néith templomában telepedtek le, hogy úzze el őket onnan, hogy Néith templomát ismét a teljes fényében lehessen visszaállítani, ahogyan azelőtt volt. Ófelsége elrendelte az összes idegen kiűzését, akik Néith templomában telepedtek le, összes házuk és minden undokságuk megsemmisítését, ami a templomban volt...”

Honnan való a szöveg? Udzsahorresznet életrajzi felirata

Helyettesítse be a hiányzó szót / nevet:

Fűzzön megjegyzéseket külön az aláhúzott szavakhoz:

Felső- és Alsó-Egyiptom: az ország neve, Felső-- = D, Alsó-- = É.

idegenek: E.-ban idegennek (pejorativ, elutasító elnevezés) számít minden külső, külföldi stb. Itt konkrétan a perzsák.

Ófelsége elrendelte stb.: ti. az idegen vallási kultuszok felszámolását. A perzsa megszálló hadsereg az egyiptomi élet szimbolikus szféráját is elfoglalta.

Mit jelentenek az alábbi szavak:

anakronizmus	tkp.: ana-chronizmus (gör. ch/khronosz, ‘idő’; az adott időponthoz nem illő mozzanat)
autokratór	önkényúr (< gör. kratosz, ‘erő’, krateó, ‘uralkodom’ stb.)
edictum	hirdetmény, rendelet (rendszerint uralkodói)
médiszmosz	együttműködés a “médek”-kel (értsd: az Akhaimenida hatóságokkal), az i. e. 5. századi politikai gondolkodásban egyfajta hazaárulás
paktum	lat. pactum, “megegyezés / egyezés / szerződés” (< paciscor)
porphürogennétosz	“bíborban / (a bíbor borítású császári teremben) született” (többnyire a bizánci császárokkal kapcsolatban)
tetradrachma	4 attikai drakhma értékű / súlyú perzsa / hellénisztikus pénz = 2 dareikosz = 4 sziglosz

Adja meg ismertebb nevét és rakja időrendbe (számozással):

	ismertebb neve	sorrendi helye
Dárajavaus	I. (Nagy) Dareiosz	2
Kambuzija	Kambüzész	1
Kodomannosz	III. Dareiosz	6
Makrokheir / Longimanus	I. Artaxerxész	4
Mnémón	II. Artaxerxész	5
Naditabira / Nidintu-Bél	III. Nabú-kudurri-uszur	3

Helyettesítse be a hiányzó szót / nevet:

“Nagy isten Ahuramazda, aki azt az eget teremtette, aki azt a földet teremtette, aki az embert teremtette...”

Dareiosz felirata felsorolja “a birtokába tartozó” tartományokat. Azonosítsa az alábbi neveket:

	ismertebb neve
Arabája	(Dél-)Arábia
Athura	Asszírria
Bábirus	Babylón
Jauna	Iónia / a tengerpart görög városai
Mudrája	Egyiptom (Muszri)

Pársza
Szpada
Uvaja

Persisz
Szardeisz (Lüdia)
Élám

Helyettesítse be a hiányzó szavakat / neveket:

“Nem volt ember, sem perzsa, sem méd, sem a mi nemzettségünkből senki, aki ettől a Gaumátá-tól-tól a királyságot elvette volna. A hadi nép nagyon félt tőle, hogy a hadi népet, amely azelőtt Barđijá-t ismerte, halomra öleti. Azért öletné a hadi népet: Senki ne ismerjen meg engem, hogy én nem Barđijá vagyok, Kurus fia.”

Honnan való a szöveg? **Dareiosz, Biszutuni felirat**

Fűzzön megjegyzéseket a szövegrészhez, és külön az aláhúzott szavakhoz:

perzsa és méd: az Akhaimenida dinasztia államának két domináns ethnikuma
nemzettség: Akhaimenidák

Mi fontos esemény történt az alábbi években az ókori Keleten:

LXXII/3 Ol.	= i. e. 490, Dareiosz hadjárata Hellasz ellen
A.U.C. 215	= i. e. 539, Kürosz elfoglalja Babylónt
A.U.C. 401	= i. e. 353 (egyébként, a Mauszoleion építésének kezdete)
XCIX/4 Ol.	= i. e. 381 (egyébként, Euagorasz, Szalamisz / Kúprosz / Ciprus királya békét köt Perzsiával: II. Artaxerxész)

“(…) olyan vagyok, hogy a jogos ügynek barátja vagyok, a rossznak nem vagyok barátja. Nem óhajtom, hogy a gyenge a hatalmas által rossz sorsra jusson, nem óhajtom az, hogy a hatalmas a gyenge által rossz sorsra jusson.”

Honnan való a szöveg? **Dareiosz, Naqs-i Rusztem (a sír felirata)**

Fűzzön megjegyzéseket a szakaszhoz:

Az ókori Keleten hagyományos politikai elv: a társadalmat bináris oppozícióban szemléli: erős – gyenge, jó – rossz, igaz – hazugság). A király feladata az egyensúly fenntartása, tehát mintegy a két véglet fölött áll, és csak másodlagosan azonosul a pozitív pólussal.

Különös jelentősége van annak, hogy sírfeliratban van: mintegy uralkodói principium (életelv).

Írja le és elemezze a mellékelt képet:

A “szárnyas Nap-korong”: madár két szárnya és farka, a tetet helyettesítő korongban emberi alak (mellkép), két kezét felemeli: Ahuramazda isten, a királyi hatalom védelmezője.

A képmező szerkezete: a király és emberei szemben a legyőzött és megkötözött ellenségekkel. A király alakja jelképesen nagyobb, mint a többiek. Jobb lábát a megölt Gaumátára teszi. győzelmi jelkép az i. e. 3. évezred óta (Narám-Szín sztéléje stb.). A 8 + 1 ellenséges király más-más viseletben (az Akhaimenida domborművek gondosan jelzik a különböző népek sajátos viseletét); az utolsó (9) (utólag vésték fel), csúcsos süvegben: *szaka tigrhauda*, ‘süveges szaka’; mind “nyak-bilincs”-ben vannak. Balról a 3. Nidintu-Bél (Babylón).

Dareiosz mögött ketten állnak, fegyverrel (íj, illetve lándzsa): magas rangú méltóságok.

A dombormű alatt van az óperzsa felirat (5 hasáb), balra (a xeroxon nem látszik) a babylóni (akkád), jobbra az élámi (csak a széle látszik), Dareiosz feje fölött egy kisebb felirat, alul élámi, fölötté óperzsa nyelven, minden alakot felirat azonosít. Optikailag a feliratok a dombormű szerves részei.

NB: Az órán tévedtem. A helyes hivatkozás: Karl Jaspers (!), *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (Zürich, 1949).

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

HBN-131, HB-131, ASN-161a, AS-161

TÖN-212.02, TÖ-212b

Péntek du. 14:00–15:30

2003/2004 I. félév

Négy birodalom az ókori Keleten

I I I . d o l g o z a t

(házi)

“Eszter könyve”

M e g f i g y e l n i v a l ó k a s z ö v e g b e n

Elemző dolgozatnál nagyon nehéz “helyes válaszok” típusú értékelést adni. Ezért alább csak néhány olyan mozzanatot említek meg, amelyekre egy komolyabb dolgozatnak figyelnie kell.

Eszter könyve határozottan nem történetírás, hanem irodalmi mű (“novella”). Diaszpora siker-történet, perzsa közegben (mint Dániel k. 1–6 babylóni / perzsa közegben). Szereplőinek történetiségét nem lehet keresni, még Ahasvérosét is csak annyira, mint Mátyás királyét a magyar történeti mondavilágban. A zsidók bosszúja ellenségeiken ugyanígy csak irodalmi kontextusában értékelhető: fikció, kompozíciós ellenpont.

A szöveg úgy tünteti fel magát, mint a régi zsidó történetírás könyvei: a Királyok könyvének formuláját használja (10,2), ami azonban nem zárja ki, hogy volt már az Akhaimenida korban valamifajta “Királyok könyve” (mint majd Firdauszí verses eposza).

Több fordítás kézbe vételekor azonnal szembeüthet, hogy a könyvnek van egy “rövidebb” és egy “hosszabb” változata, utóbbi pedig kétféleképpen is. A “rövid” a M³³ és az újabb protestáns fordítások; a “hosszabb” integrált szöveg a LXX³⁴ és a legújabb fordítások közül a r. kath. (Szt. István Társ. – Szt. Jeromos Társ.); a nem integrált pedig a V³⁵ (magyarul például, Káldy György fordításának kiadásaiban). NB: M és LXX egyaránt zsidó szövegek (bár napjainkban a LXX-t a közvélekedés, tévesen, a r. kath. egyházhoz köti), de részben más az eszmeiségük, ez önmagában is érdekes anyag. A “hosszabb” szöveg többlete / betoldásai mindkét változatban ún. deuterokanonikus, de abban nem tér el a kanonikus szövegtől, hogy zsidó, csak éppen az első görög zsidó fordításban (ca. i. e. 2. sz.) maradt fenn.

Az istennév (יהוה) / JHVH / olvasd: tetragrammaton, ‘a négy betűs’) nem szerepel a könyvben, de ez önmagában nem minősíti szekulárisnak. Ami a történetben halákhikus szempontból értékelhető mozzanat, az mind rendben van. A LXX betoldásai pedig egyenesen szigorúbbak, mint az alapszöveg. A tetragrammaton mellőzésében közrejátszhatott a kései iratok név-kimondási tilalma. Az “egek Istene” kifejezés is helyettesítés (LXX betoldása: “A zsidók imája”).

Az elbeszélés a zsidó *purim* aitiológiai / eredetmagyarázó (gör. *aitia*, ‘ok’) története. Akk. *púru*, ‘sorsvetés’. Egyfajta szerencse- / öröm- / ajándék-adó ünnep. Figyelni kell az elbeszélésben az időpontokra és az előírt ünnepi cselekményekre (9,17 skk.): *ádár* (február–március) 13–14, illetve 14–15; lásd a diaszpora-ünnepek 2 napja (9,27); *purim* a nem erődített városokban (*ádár* 14); “Susán-purim” (*ádár* 15) (a *purim* esetében ténylegesen csak egy nap az ünnep, vagy az egyik, vagy a másik); az “ajándékok küldése” (heb. *misloah manot*, legalább kétféle!) és a nélkülözők megajándékozása (9,22).

Ahasvéros neve nyelvileg a. m. Xerxész, de a LXX fordításában Artaxerxész szerepel, és már csak ezért is ingadozik a történeti azonosítás Xerxész és I. Artaxerxész között. (Artaxerxész mellett tartalmi érvek is szólnak.)

³³ Maszóra.

³⁴ Septuaginta.

³⁵ Vulgata.

A perzsa közeg jó ismeretét mutatja a könyv, nevekben, szokásokban stb., de mindig a regényírói szinten. Ezért a történetnek a mellékes mozzanatai azok, amelyeknek a történetírás számára forrás-értékük van.

127 tartomány (1,1): ezek nem lehetnek szatrapiaiak, csak kisebb egységek. A perzsa udvar hét nagyjának tanácsa (1,14 stb.) Dareiosz korona-tanácsára (Hérodotosz) emlékeztet. A perzsa és méd főemberek a királyi udvarban (1,3) történeti realitás. A király köszöntése: térdre ereszkedés, majd leborulás (3,2): *proszkүнészisz*, teljes testtel a földre borulás. A király arany botja, amellyel a kihallgatást engedélyezi, hosszú bot, látható, például, Perszepoliszban a Kincstár-domborművön (eredetileg az Apadána lépcső záró domborműje), ahol a király előre nyújtva a földre támasztja. Királyi “gyűrű” (pecsételő, vésett gemmával) (3,40) hitelesítő, legitimáló hatalmi jelvény, felhatalmazás. Fontos mozzanat a királyi lakoma színterének leírása: Szúsza, a “vár” (*bíra*) / Akropolisz, a palota udvara, amelyben dísz-sátrak vannak felállítva (1,6), finom vászonlepel / szőnyeg falakkal. A lakoma egyébként protokolláris alkalom, félig-formális összejövétel.

A királyi igazgatás jellegzetes mozzanata az edictumok kihirdetése, minden népnek a maga nyelvén és a maga írásával (3,12 stb.): ez Akhaimenida sajátosság, a kancelláriából arámiul kimenő iratokat mindenütt lefordították a helyi nyelvre. A királyi futárok (8,10): az Akhaimenida gyorsposta.

A 180 napos lakoma (1,4) mint lakoma abszurdum; értelmezni kell: a királyi udvar Szúszában tartózkodása, amely időszakon belül Ahasvéros király a 7 napos igazi vendéglátást rendez (1,5). Nincs kötött étrend, fogások, felszolgálás: büfé-szerű lakoma, mint Keleten vagy nálunk a fogadásokon mindig (1,8).

A Hámán arcára borított kendő (7,8): halálos ítélet (mint kivégzéseknél a közelmúltig – a halálbüntetés eltörléséig – ennek jelképes ismétlése, a bekötött szem).

Királyi hárem: a fő- és mellékfeleségek mellett, ez(ek) kiegészítésül van. Az eunuchok a királyi hárem őrei (2,3; 2,14 stb.). A hárem zárt / ‘tiltott’ világ: a király sem mutogathatja a feleségét. Vásti jogosan tagadta meg a megjelenést a lakomán. A hárembe folyamatosan válogattak leányokat. Előkészítésük ideje részben nevelés, betanítás a protokolláris illemre, kozmetika stb., részben biztonság (nehogy más gyermekét szüljék meg a végén). Eszter esetében az a kérdés, hogy feleség lesz-e, vagy egyszerűen a hárem tagja. Eszter *szolgáloi* (NB: a magyar bibliás nyelvben ez a szó femininum) protokollárisan vannak mellette (2,9; 5,2 LXX add. b sk.). Eszter helyzete nem “házasság” a szó rituális vagy jogi értelmében: a király emelte fel magához, ezen a helyzeten belül, ahogy a LXX egyik toldaléka (“Eszter imája”) világosan megmondja, minden zsidó rituális előírást megtartott (4,17 LXX add. cc skk.). A hellénisztikus korban nem volt erkölcsi parancs a “*kiddus ha-Sém*”.

Mordekhaj (מרדכי) < **Marduka* / **Marduk-(h)aj*: theophorikus zsidó (!) név, mint Zerubbábel (**Zér-Bábili*), Szanballat (**Szín-uballit*) stb. (Ezra k.). – Az illető “a király kapujában” (2,19) nem – mondjuk – ácsorog v. hasonló. A király kapuja a királyi udvar / adminisztráció székhelye, M.-nak tehát udvari tisztsége volt. Hámán (NB: csak a fordításokban Ámán!) és M. rivalizálása éppen az udvari rang / elsőbbség körül forog. A Hámán megkívánta tiszteletet (3,2 skk.) M. nem adhatja meg, vallási okból (lásd Dániel k.). M. összeesküvést (merénylet kísérletet) leplez le (2,21), ez éppen az Akhaimenida udvarban eléggé nagy érdem, a merénylet sikeresen megtörtént az említettekkel is. Eszter genealógiája eltér M és LXX

szövegében, utóbbiban M. fivére *Amminádáb*. Ez a legendás név (lásd Énekek éneke) jelzi, hogy a szerző kötni akarta a könyvet a zsidó irodalmi hagyományhoz.

A Szúszában (Susán / Susa) élő zsidók (2,6) a “babylóni fogság” elágazása (2,6). A zsidó identitás rejtve / titokban tartása (2,10) jellegzetes diaszpóra jelenség. Az Akhaimenida királyi udvarban lehettek zsidók: feleség, amennyire ismerjük a személyeket, talán nem volt, de háremhölgy lehetett, írkokok és egyéb tisztviselők biztosan voltak, de nem mint zsidók, és zsidókként nem is tartották számon őket. A babylóni zsidó újév van *níszán* (március–április) hónapban (3,7). Pontos a zsidó gyász (gyász-öltözék) leírása (“zsák” stb.) (4,1). A “zsák” egyszerű, festett vagy szőtt minta nélküli lenvászon szövet, funkciójában összevethető a mai *kittel*-lel.

A zsidó vallásra térő / betérő nem zsidók (8,17): prozelytizáció, ez valóban volt a hellénisztikus és római korban, a zsidó vallás maga siker-vallás volt, csak a keresztény *versus* zsidó konfliktusok kiéleződésével vált szigorúbbá a zsidó befogadás.

03/12/02/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

HBN-131, HB-131, ASN-161a, AS-161

TÖN-212.02, TÖ-212b

Péntek du. 14:00–15:30

2003/2004, I. félév

Négy birodalom az ókori Keleten

IV. dolgozat

04/02/05

V á l a s z o k

Melyik mai ország területére esik

Adiabéné
Ansán
Armenia Magna

Biszutun
Elümaisz
Kappadókia
Lüdia
“Új-Makedónia”

Média

Irác és Irán(i Azerbajdzsán)

Irán

/ *Armenia Maior*: Töröko. (NB: Armeniát III. Antiokhosz osztotta fel “Kis-” (*Minor*) és “Nagy-” A.-ra; a határ az Euphratész felső (!) szakasza, Nagy-A. a keleti, Kis-A. a nyugati rész; a mai Örményo. az ókori Nagy-A.-nak csak kicsiny csücske)

Irán

Irán (Élám)

Töröko.

Töröko.

Szíria (“Pieria”, Antiokheia, Apameia stb., a Szeleukida alapítások)

Irán

1–1
+ 5

Orkhoé Phrügia	Irág (Uruk hellénisztikus kori neve) Töröko.		
Állítsa kronológiai sorrendbe:			4
(3) Arisztotelész (4) Bérószosz		NB: I. Antiokhosznak (281–261) ajánlotta a művét	
(1) Hérodotosz (2) Xenophón			
Kapcsolja össze (számozással) a szorosabban összetartozókat:			1–1 + 5
(1) I. Antiokhosz	(5) Paszargadai	P. Kürosz eredeti fővárosa, itt van a sírja is Az Alexandrettai-öböl partján van az isszoszi csatamező Th. az E. egyik átkelőhelye G. Arbéla (ma: Erbil, Irág) közelében van, ezért a csatát (i.e. 331) nevezik “arbélai csatá”-nak is I. Antiokhosz Szeleukosz fia, társ-uralkodója és utóda volt Dareiosz Bardija ellen lépett fel	
(2) Dareiosz	(4) Alexandretta		
(3) Gaugaméla (4) Isszosz	(6) Euphratész (3) Arbéla		
(5) Kürosz	(1) Szeleukosz		
(6) Thapszakosz	(2) Bardija		
Mi a közös / összekötő kapocs az alábbi párokban:			2–2
Udzsahorreszet – Themisztoklész		Mindketten Akhaimenida királyok szolgálatában álltak (“<i>médiszmosz</i>”); U.: Kambüész – Dareiosz; Th.: I. Artaxerxész Alexandrosz és III. Dareiosz csatahelyei: G. a Márvány-tengertől délre (334), I. (333) III. Antiokhosz nagy vereségeinek helyszíne: R.: i.e. 217, IV. Ptolemaiosz Philopatór; M.: i.e. 189, Róma³⁶ Izraelben; IV. Antiokhosz Epiphanész mindkét helyen a JHVH³⁷-templomban (az volt a G.-hegyen is!) felállította Zeusz oltárát (Z. Olympiosz, illetve Z. Xeniosz). – G.-hegy: Szikhemnél (Neapolisz / Nablusz) a szamaritánus kultusz központja	
Isszosz – Granikosz			
Raphia – Magnészia			
Jeruzsálem – Garizim-hegy			
Hogy hívták az első pénzérméket, és ki(k)nek a nevét viselik?			3–3
	<i>kroiszeiosz (Kroiszosz, Lüdia királya)</i> <i>dareikosz (I. Dareiosz Akhaimenida király)</i>		

³⁶ A győztes: Lucius Cornelius Scipio (Asiaticus) *consul*, Paulus Cornelius Scipio (Africanus) fivére.

³⁷ *Lege* (a mai zsidó konvenció szerint): *ha-Sém* ('a Név') / Örökkévaló.

“baglyos tetradrahma” (Athén, i.e. 5. század)
“oroszlános sztatér” (Mazaiosz kormányzó pénze Babylónban, i.e. 330 k.)

Mi történt ebben az évben a Keleten / Elő-Ázsiában:

3–3
+ 5

A.U.C. 215 = i.e. 539: Kürosz elfoglalja Babylónt
 Ol. 114,2 = i.e. 323: Alexandrosz meghal
 Babylónban
 96 AeSel. = i.e. 217: Raphiai csata (III. Antiokhosz veresége IV. Ptolemaiosztól) (negyedik szíriai háború)
 a világ teremtésének 3594. éve = i.e. 167: IV. Antiokhosz Epiphanész Jeruzsálemben bevezeti Zeusz Olümpiosz kultuszát
 Mattitjáhu és fiai Módeinben (Lydda, a mai Lod, Izrael közelében) megtagadják az előírt áldozatot.
 Fia, Júda Makkabi vezetésével megkezdődik a Makkabeus felkelés a Szeleukida uralom ellen

Milyen anyagból van:

papirusz alsó-egyiptomi (papirusz-)nád törzse
 pergamen juhbőr
 stylus nád

1–1

Melyik hónap a rituális év kezdete a zsidó naptárban?

niszán– kiszlév – tisri *tisri*, a naptár 7. (!) hónapja
 (niszán a naptár 1. hónapja, kiszlév a 9.)

1

Miért?

A babylóni naptár (tavaszi évkezdet) alkalmazása az őszi évkezdet Nyugat-Elő-Ázsiában használt naptári rendszereihez; mindkettő a napéjegyenlőség időpontjához közeli dátum

2

Mit jelent:

anabaszisz gör. ‘felvonulás’ (NB: Xenophón könyvének címe szépíti a tartalmat, mert nagyjából a visszavonulásról, katabaszisz, szól)
 apadána óperzsa ‘oszlopos csarnok’
 aranyláb arany : ezüst arány / megfelelés (*ratio*)
 pénzrendszerekben
 “baglyos tetradrahma” athéni pénz, *tetradrahma* (= 4 *drakhma*), amelynek veretén Athéné istennő / Athén attribútuma volt látható; az ifjabb Kürosz, II. Artaxerxész ellenfele is hamisította (i. e. 404/401)
 egyenes adó személyi vagy területi alapon kivetett adó, szemben a közvetett / fogyasztási adóval, amelyet áruforgalomhoz stb. rendelnek
 euergetész gör. ‘jótevő’
 exegézis gör. ‘kivezetés’, ‘értelmezés’; szűkebb értelemben: a Biblia szövegének magyarázata
 Felső tartományok a Szeleukida területi igazgatás terminusa, gör. *szatrapeion epanódosz / anó (kalumenai) szatrapeiai / anó topoi*; tényleges tartalma változó

1/2–1/2

	volt: Média és a tőle keletre eső tartományok (Közép-Ázsiáig) / a Babylóniától keletre eső tartományok
Folyón túli tartomány	arámi <i>Abar nahara</i> , akkád <i>Eber nári</i> : a Mezopotámiából nézve az Euphratészen túl (értsd: tőle nyugatra) fekvő tartomány az Akhaimenida közigazgatásban
hetairosz	gör. ‘társ’, ‘barát’, a makedón király kísérete; Alexandrosz hadseregében és a Szeleukidák alatt a lovasság (<i>hetairoi</i>), szemben a gyalogsággal (<i>pezhetairoi</i>)
interpretatio Graeca	lat. ‘görög (át)értelmezés’: keleti istenek azonosítása görögökkel, pl.: Istar = Artemisz (vagy Aphrodité), Nabú = Apollón; <i>horribile dictu</i> JHVH = Zeusz (mint IV. Antiokhosznál)
khiliarkhosz	‘ezredparancsnok’, magas katonai rang a makedón és a Szeleukida hadseregben (≈ Akhaimenida <i>hazárapatis</i>), a fővezér helyettese, a királyi gárda parancsnoka
palaisztra	gör. torna- / gyakorlócsarnok, a futópályával (<i>dromosz</i>) együtt: <i>gümnaszion</i>
“perzsa íjász”	Akhaimenida pénzérme: a <i>dareikosz</i> előlapján a király újat tartó alakja féltérden / futó testtartásban (behajlított térdek / “ <i>Knielauf</i> ”), esetleg jobb kezében lándzsával, a veretről “perzsa (vagy: arany) íjász”
szarissza	makedón típusú – hosszú (6–6.5 m), vas hegyű – lándzsa; a phalanx első sorai harc közben vízszintesen előre szegezték

“Akkor (IV.) **Antiokhosz (Epiphanész)** király egész országa számára írásban elrendelte, hogy eggyé legyen minden nép {fordítás változat: mindnyájan alkossanak egy népet}, és hagyja el mindenki a maga törvényét {/ és hagyjanak fel szokásaikkal}. Alkalmazkodott valamennyi nemzet **Antiokhosz** király rendelethez. Még **Israelből** {/ a zsidók közül} is sokan hajlottak a szolgálatára {/ sokaknak megtetszettek ezek a szertartások}, áldozatot mutattak be a **bálványoknak** {ti. **Zeusz Olümpiosznak**}. A király követek által azt a rendeletet küldte, hogy kövessék az ország pogány nemzetjeinek szokásait {/ alkalmazkodjanak az idegen szokásokhoz}, (...) és megparancsolta, hogy (...) emeljenek oltárokat, templomokat, bálványokat...”

Honnan való a fenti idézet?

Makkabeusok I. könyve, 1,41-47
(kihagyásokkal). Szent Jeromos Bibliatársulat fordítása (1997) {/ Szent István Társulat fordítása, 1973)}

Töltse ki a helyeket
Melyik isten(ek)ről van itt szó?

a jeruzsálem templom JHVH kultuszhelye,
Jósijáhu király reformja (i.e. 622) óta az egyetlen megengedett
a “bálvány”: Zeusz Olümpiosz, akinek a templomban IV. Antiokhosz oltárt építtetett;
más izraeli városokban vlsz. más istenek kultuszát is bevezette

Magyarázza a szakaszt

A rövid és csonkolt idézet IV. Antiokhosz Epiphanész (175–164) jeruzsálemi rendelkezését írja le: a JHVH-kultusz felváltását Zeusz Olümpiosz kultuszával. A kultusz mindkét esetben valódi áldozati szertartásokat jelentett, a régi oltár helyett újat építettek (és megváltozott a szertartási és áldozati rend stb.).

A szöveg az éles polémia és teljes elutasítás mellett is érzékelteti IV. Antiokhosz politikai célját (i.e. 167 december): a Szeleukida birodalom népeinek egyesítését (a görög szöveg betű szerinti fordítása: “legyenek mindannyian egy néppé”, *eisz laon hena*), egységes kultúrájának megteremtését (a görög szöveg betű szerinti fordítása: “mindegyikük hagyja el a szokásait”, *ta nomima autu*). Más tartományokban, mondja, nem volt ellenállás (“alkalmazkodtak...”), de még a zsidók (!) közül is sokan szívesen engedelmeskedtek neki (“hajlottak a szolgálatára”: ti. Antiokhosz szolgálatára, *eudokészán té latreia autu*), azaz csatlakoztak az új politikához és kultuszhoz.

Elutasító, pejorativ szóhasználat: “pogány” (gör. *allotriosz*, ‘idegen’) (a magyar fordítás még erősíti is a pejorativ jelentésárnyalatot); “bálványok” (gör. *eidólion*).

Kultuszhely terminológiája: “oltár” (*bómosz*), “templom” (*temenosz*), “bálványok” (*eidólion*, ‘isten-szobor helye’); jellegzetesen nem zsidó kultusz-terminológia, hangsúlyozottan görög.

Közvetett információ: írásbeli rendelkezés, királyi megbízottak (“követek”, *angelosz*).

A nyelvezet és az elutasító fogalmazás mögötti tartalom elárulja, hogy IV. Antiokhosz szándéka a görög kultusz meghonosítása volt, politikai megfontolásokból. A zsidók számára ez a zsidó szokások feladását jelentette (az itt nem közölt részekben még a következőkről van szó: sertéshús áldozat, a körülmelés tilalma, a “törvény” / Tóra elvetése, a szertartás megváltoztatása); volt, aki elfogadta, de a felkeléshez, amely Mattitjáhu halála után, Júda Makkabi vezetésével valamikor i.e. 167/166 fordulóján tört ki, sokan csatlakoztak.

KG/04/02/08

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

HBN-131, HB-131, ASN-161a, AS-161

TÖN-212.02, TÖ-212b

Péntek du. 14:00–15:30

2003/2004 I. félév

Négy birodalom az ókori Keleten

T á b l á z a t o k

Királyok³⁸ Babylónban az Akhaimenida dinasztia korában:

II. (Nagy) Kürosz (<i>Kurus</i> , akk. <i>Kuras</i>)	539–530
II. Kambüész (<i>Kambudzsjia</i> , akk. <i>Kambuzija</i>)	530–522
{Szmerdisz / <i>Bardija</i> (akk. <i>Barzija</i>) (Gaumáta)	522}
{III. Nabú-kudurri-uszur (Nidintu-Bél)	522} ³⁹
I. (Nagy) Dareiosz (<i>Dárajavaus</i> , akk. <i>Dárijamus</i>) ⁴⁰	522–486
{IV. Nabú-kudurri-uszur (Araha / Harakka)	521} ⁴¹

³⁸ A trónbitorlók / ellen-királyok neve {kapcsos zárójelben}.

³⁹ A biszutuni feliratban: § * (I, 91–96).

⁴⁰ Hüsztaszpész fia, Arszamész unokája, a negyedik nemzedékben Kürosz oldalági rokona. Első felesége Góbrüasz (III) leánya volt, de utóbb feleségül vette Kürosz leányát (Atossza), és ezzel közvetlenül is családi kapcsolatba került a birodalom alapítójával. – Neve a héber Bibliában: Darjávés.

⁴¹ A biszutuni feliratban: § * (III, 76–92).

Xerxész (<i>Hsajarsa</i> , akk. <i>Hisiarsu</i> , <i>Aksiriarsi</i> stb.)	486–465
{Bél-simanni	484}
{Samas-eriba	482}
I. Artaxerxész (Makrokheir / Longimanus) (<i>Arszész</i> / <i>Kurus</i>)	
(akk. <i>Artahsaszu</i>)	464–424
{II. Xerxész	424}
{Szogdianosz / Szeküندانosz	424–423}
II. Dareiosz (Nothosz / Ókhoz) (<i>Umaszu</i> ⁴²)	423–(405)
II. Artaxerxész (Mnémón ⁴³) (<i>Arszakész</i> ⁴⁴ / <i>Oarszész</i>) (akk.	
Arsaka / Abijátaka)	404–359
{Kürosz	–401}
III. Artaxerxész (Ókhoz) (<i>Umaszu</i> , akk. <i>Umakus Artaksatsz</i>)	
	358–338
IV. Artaxerxész (<i>Arszész</i> , akk. <i>Arsu</i>)	337–336
III. Dareiosz (Kodomannosz) (<i>Artasata</i>)	335–331

A Dareiosz elleni felkelés időrendje:

	522
Bardija / Gaumáta lázadása	március 11
Bardija első dátuma Mezopotámiában	április 14
Bardija trónra lépése	* július 1
Dareiosz és társai összeesküvése	*
Bardija utolsó dátuma Mezopotámiában	szeptember 20
Bardija halála	szeptember 29
Dareiosz trónra lépése	*
Nidintu-Bél / III. Nabú-kudurri-uszur	
első dátuma Mezopotámiában (Szippar)	október 3
...	
Nidintu-Bél: első ütközet	december 13
Nidintu-Bél: második ütközet	december 18
...	
	521
Fravartis (Média): első ütközet	január 12
Győzelem Fravartis fölött	május 8
...	
Győzelem Arkha (Mezopotámia) fölött	november 27
Elkészül a biszutuni felirat	* 519

Beszállító népek Dareiosz szűszai palotájának építkezésénél:

	Nyugatról	Keletről
fa	Libanon	Gandhára
		Karmania
arany	Szardeisz	Baktria

⁴² Perzsa *Vahauka*.

⁴³ Perzsa *Abiátaka*.

⁴⁴ Vagy *Arszikasz*.

elefántcsont	Egyiptom	Szind
alap-gödör és töltés	Ethiopia	Arakhószia
vályogkészítők	Babylónia	Babylónia

Naqs-i Rusztem.		
Akhaimenida királysírok: ⁴⁵		
	A sír sorszáma	Építési ideje
Xerxész	IV	465
I. Dareiosz	III	510
I. Artaxerxész	II	425
II. Dareiosz	I	405

Babylón(ia) / "Athura" igazgatása az Akhaimenida korban:		
Babylón királya	perzsa nagykirály	időpont
II. (Nagy) Kürosz		539–538
Kambüzész ("Babylón királya")	II. Kürosz	538–537
Xerxész ("Babylón királya")	Dareiosz	498–486
Babylón és a Folyón túli terület szatrapája		
Gubáru / Ugbáru / Góbrüasz (I) ⁴⁶	II. Kürosz	539
Nabú-ahhé-bullit ⁴⁷	II. Kürosz	539–535
Gubáru / Ugbáru / Góbrüasz (II) / Gaubaruva	Kambüzész	ca. 535–522/521
Ustáni / Ustannu / Hüsztanész ⁴⁸	Dareiosz	ca. 520–516
Bagapa / Bagapána / Megapanosz ⁴⁹	Dareiosz	ca. 503
Huta[nnaj] ⁵⁰		*–486
...		
Mazaios ⁵¹	III. Dareiosz	ca. 345–331
Babylón szatrapája		
Zópürosz ⁵²	Dareiosz	
Tritantaikhmész ⁵³	Xerxész	
	I. Artaxerxész	

⁴⁵ Jobbról balra.

⁴⁶ Korábban "Gutium" kormányzója, aki csapatai élén elfoglalta Babylónt; röviddel a kinevezése után meghalt.

⁴⁷ Még Nabú-naid nevezte ki tisztségébe; Kürosz a helyén hagyta vagy pedig Góbrüasz (I) halála után visszahelyezte.

⁴⁸ Hérodotosz, VII, 77.

⁴⁹ Hérodotosz, VII, 62.

⁵⁰ Elődjének fia. Az utolsó kormányzó Babylónia és a Folyón túli terület szatrapáiban, mielőtt Xerxész kettéválasztotta volna a kettőt (486).

⁵¹ III. Artaxerxész alatt kilikiai szatrapa. III. Dareiosz alatt Asszíria szatrapája, miközben fia, talán neki alárendelve, a Folyón túli terület élén állt. A gaugamélai csata és Babylón elfoglalása után Alexandrosz kinevezte Babylónia szatrapájává. Ebben a tisztségében egészen haláláig (328) megmaradt.

⁵² Hérodotosz, III, 159 sk.

⁵³ Hérodotosz, I, 192.

Artareme / Artariosz ⁵⁴	I. Artaxerxész	ca. 430–423
Bél-sunu / Beleszűsz	II. Dareiosz	421–415 ⁵⁵
Gubáru / Ugbáru / Góbrüasz (IV) ⁵⁶	II. Dareiosz	
Rhóparasz ⁵⁷ (<i>arkhón</i>)	II. Artaxerxész	ca. 420–401
Buparész	II. Artaxerxész	
	III. Artaxerxész	ca. 401
	III. Dareiosz	*–331
A Folyón túli terület⁵⁸ szatrapája		
Tattannu / Tattenaj ⁵⁹	Dareiosz	ca. 520–
...		
Bagabuhsa / Megabüzosz	Xerxész	
	II. Dareiosz	ca. 460
Artüphiosz ⁶⁰	II. Dareiosz	ca. ?–415
Bél-sunu / Beleszűsz	II. Dareiosz	ca. 415–401
Abrokomasz		ca. 401–?
...		
Beleszűsz ⁶¹	II. Artaxerxész	
	III. Artaxerxész	ca. 350
...		
Mazaiosz ⁶²		ca. 340
Brochubelus (<i>praetor Syriae</i>) ⁶³	III. Dareiosz	

III. Dareiosz és Alexandrosz csatái:

Graneikosz folyó ⁶⁴	334. május
Isszosz ^{65 66}	333. október
Gaugaméla	331. október 1–2

⁵⁴ Állítólag I. Artaxerész fivére volt. – Ktésziász, apud: Phótiosz, § 38.

⁵⁵ Babilónból II. Dareiosz előléptetéssel áthelyezte a Folyón túli terület szatrapájává.

⁵⁶ Xenophón, *Anabaszisz*, I, 7,12; VII, 8,25.

⁵⁷ Xenophón, *Anabaszisz*, VII, 8,25; Arrianosz, III, 8,5.

⁵⁸ Gyakorlatilag: Szíria.

⁵⁹ Ezra 5–6. – A maszóra vokalizációja szerint. A Septuagintában: Thaththanai / Thanthanasz stb. Ezra 6,3 stb.: Sziszinnész (nyilvánvalóan ugyanaz a név, más görög átírásban).

⁶⁰ Zópürosz jr. kisebbik fia, Megabüzosz jr. unokája.

⁶¹ Diodórosz, XVI, 42,1.

⁶² Pénzein “Abar-nahara és Kilikia” szatrapája.

⁶³ Curtius Rufus, V, 13,11.

⁶⁴ A Graneikosz (Granicus) folyó melletti csata részletes (technikai) elemzése: James R. Ashley, i. m., p. 187 skk.

⁶⁵ Karakaya / Kinethüyük, az Amanus és a tengerpart között, a Pinarosz folyónál.

⁶⁶ Hansgerd Hellenkemper, “Das wiedergefundene Issos”, in: Jakob Ozols & Volker Thewalt, Hrsg. *Aus dem Osten des Alexanderreiches. Völker und Kulturen zwischen Orient und Okzident. Iran, Afghanistan, Pakistan, Indien* (DuMond Dokumente) (Köln: DuMont Buchverlag, 1984), pp. 43–50. – A csata elemzése: C. L. Murison, “Darius III and the Battle of Issus”, *Historia*, 21 (1972), pp. 399–423; James R. Ashley, i. m., p. 222 skk.

III. Dareiosz hadserege a gaugamélai csatában:

Parancsnok	Tisztsége ⁶⁷	Tartományok, ahonnan hadsere jött
Ariakész	szatrapa (?)	Kappadókia
Atropatész		Média, Kaduszia, Albania, ⁶⁸
Barszaentész	szatrapa	Arakhószia, Észak-India
Bésszosz	szatrapa	Baktria, Szogiana, szakák
Buparész		Babylón, Karia, Szittakéné
Mazaiosz		Szíria
Oronobatész, Ariobarzanész, Orxinész		a Perzsa-öböl melléke
Orontész, Mithrausztész		Armenia
Oxathrés	a szatrapa fia	Szúsziana, uxioszok
Phratapharnész		Parthia, Hürkania, Tapüria
Szatibarzanész	szatrapa	Areia

Alexandrosz Babylónban kinevezett tisztségviselői:⁶⁹

Agathón (makedón, a thrák csapatok tisztje): az
"Akra / Arx"⁷⁰ parancsnoka

Apollodórosz (makedón; *hetairosz*⁷¹): a
babylóni helyőrség parancsnoka
(*sztratégosz*)

Aszklépiodórosz (makedón): adófelügyelő

Bagophanész (perzsa, a királyi kincstár őre):
mint addig

Mazaiosz (perzsa; addig "Asszíria"-a Folyón
túli terület–Kilikia szatrapája): babylóniai
szatrapa

Menész / Menetas (makedón): "Asszíria"-a
Folyón túli terület–Kilikia katonai
felügyelője (*hiiparkhész / praetor*)

Mithrinész (perzsa, szardeiszi szatrapa): (Kelet-
)Armenia szatrapája⁷²

Alexandrosz háreme:

Feleségének neve	Felesége apjának neve
Barsziné	Artabazosz ^{73 74}

⁶⁷ Mindig az első helyen említett tartomány szatrapája.

⁶⁸ A kaukázusi Albania.

⁶⁹ Arrianosz, *Anabaszisz*, III, 16,4-5; Curtius Rufus, V, 1,43-45; Diodórosz, XVII, 64,5-6.

⁷⁰ Akropolisz / Arx, ti. a babylóni paloták.

⁷¹ Gör. 'társ', 'barát'; közvetlenül a király mellett szolgálatot teljesítő tiszt Alexandrosz hadseregében.

⁷² Armeniát abban az időben a makedónok még nem tudták meghódítani, Mithrinész nem tudta elfoglalni a posztját, még évtizedekkel később is az addigi szatrapa, Orontész töltötte be a tisztséget. (Diodórosz, XIX, 23,3: a 317. évre vonatkozóan.)

Rhóxané	Oxiartész ⁷⁵
Sztateira	III. Dareiosz
Parüszatisz	III. Artaxerxész ⁷⁶

Nevesebb makedón–perzsa házasságkötések Szűszában:

	Menyasszony	A menyasszony apja
Alexandrosz	Parüszatisz	III. Artaxerxész
	Sztateira	III. Dareiosz
Héphaisztión	Drüpetisz	III. Dareiosz
Eumenész	Artonisz ⁷⁷	Artabazosz
Nearkhosz	Barsziné, jr. (?) ⁷⁸	Mentór ⁷⁹
Perdikkasz	?	Atropatész
Ptolemaiosz	Apama / Artakoana ⁸⁰	Artabazosz
Szeleukosz	Apama	Szpitamenész ⁸¹

Alexandrosz "örökösei" (diadokhosz):		
	Címe	Király
III. Philipposz (Arrhidaiosz) (*–317)	király	323–*
IV. Alexandrosz ⁸² (323–311)	(IV.) Alexandrosz gyámja (323–321) társ-király	
Perdikkasz (356–321)	"ezredes" (<i>khiliarkhosz</i>), Ázsia "teljhatalmú tábornoka", a pénzügyek irányítója	
Meleagrosz (*)	Perdikkasz alvezére ⁸³	
Antipatrosz (398–319)	"Európa tábornoka" (324, 323) "teljhatalmú tábornok" (321)	
Kratérosz (?–321)	"a király gyámja" (<i>epimelétész</i>) (321)	
Eumenész (362–317/316)	"a király védelmezője" (<i>prosztaszia</i>) Ázsia "teljhatalmú tábornoka" (317)	

⁷³ Az egykori perzsa szatrapa emigrációja idején II. Fülöp udvarában vagy környezetében élt; lehetséges, hogy Barszinét Alexandrosz már gyermekkorában ismerte. Miután családja visszakerült a perzsa udvarba, Barsziné kétszer egymás után férjhez ment (Mentór, Memnón). A kétszeres özvegy, két gyermekkel, az isszoszi csata után esett makedón fogságba. Alexandrosz nem sokkal ez után viszonyt kezdett vele, fia (Héraklész) is született tőle, de feleségül nem vette (Diodórosz: XX, 20,1 / #327; Iustinus, xv, 2,3 / #324).

⁷⁴ William W. Tarn, "Heracles, Son of Barsine", *The Journal of Hellenic Studies*, 41 (1921), pp. 18–28.

⁷⁵ Oxiartész Bésszosz környezetéhez tartozott. Rhóxané az anyjával és nővéreivel együtt esett fogságba. Alexandrosz 327 tavaszán vette feleségül. Alexandrosz halálakor terhes volt.

⁷⁶ Arrianosz, VII, 7,4; Curtius Rufus, III, 13,12.

⁷⁷ Barsziné nővére.

⁷⁸ Barsziné leánya (az Alexandroszt megelőző házasságából). Arrianosz, *Anabaszisz*, VII, 4,6.

⁷⁹ Artabazosz sógora; vagy: Memnón, az öccse. Mindketten egykor magas rangú perzsa katonai parancsnokok, Barsziné férjei.

⁸⁰ Barsziné nővére.

⁸¹ Alexandrosz legmakacsabb ellenfele volt Baktriában.

⁸² Alexandrus Aegus. *

⁸³ Perdikkasz hamarosan megölette.

Antigonosz (Monophthalmosz) (382–301)	Phrügia–Lükia–Pamphülia: szatrapa (323), “Ázsia tábornoka” (321) “teljhatalmú tábornok” (315)	306
Leonnatosz	*	
Peithón	Média: szatrapa	
Kaszandrosz (350–298)		305: Makedónia
Démétriosz (Poliorkétész) (336–283)		306: társ-király 294–287: Makedónia
Ptolemaiosz (358–283/282)	Egyiptom: szatrapa (323)	305: Egyiptom
Lüszimakhosz (361–281)	Thrákia: szatrapa (323)	287: Makedónia
Szeleukosz (358–281)	Babylónia: (*, 312–)	305: Babylónia

Babylón. A hatalomváltás évtizedei.

A hatalom tényleges birtokosai:

Buparész	–331
Mazaios	331–328
Sztamenész	328–323(?)
Arkhón	323(?)–321
Dokimosz	321–320
Szeleukosz	320–316
Peithón	316–312
Szeleukosz	312–
Patroklész	
Démétriosz	
Arkhelaosz	
Antigonosz	310–309
Szeleukosz	

Babylón katonai parancsnoka

(a görög forrásokban):

Diodórosz ⁸⁴	Arkhón
Iustinus ⁸⁵	Peukesztasz
Phótiosz ⁸⁶	Szeleukosz

Szeleukosz élete⁸⁷ és útja a hatalomban:

358 / 354⁸⁸ Született; makedón neve: *Zaleukosz*; apja a makedón Antiokhosz,⁸⁹ anyja Laodiké

⁸⁴ XVIII, 3–4.

⁸⁵ XIII, 4.

⁸⁶ Arrianosz kivonata.

⁸⁷ Szeleukosz: E. R. Bevan, *The House of Seleucus* (London, 1902); Andreas Mehl, *Seleukos Nikator und sein Reich, I: Seleukos' Leben und die Entwicklung seiner Machtposition* (Studia Hellenistica, 28) (Lovanii [Leuven], 1986); John D. Grainger, *Seleukos Nikator: Constructing a Hellenistic Kingdom* (London – New York: Routledge, 1990).

345/340	14 és 18 éves kora között II. Fülöp apródja
338	Alexandrosz tisztje
326	Kitünteti magát Alexandrosz indiai hadjáratában. A hüpaszpisztészek ^{90 91} parancsnoka, hetairosz
324	Szúsában feleségül veszi Szpitamenész perzsa főember leányát, Apamát
323	Perdikasz kinevezi khiliarkhosznak
321	Részt vesz a Perdikkasz elleni összeesküvésben
320	Triparadeisoszban megkapja Babylón szatrapiját
317	Babylónban konfliktusba keveredik Eumenésszel
316	Részt vesz Antigonosz hadjáratában Eumenész ellen Antigonosz számadásra szólítja fel a szatrapia pénzügyeiről Antigonosz elől Egyiptomba menekül
315	Egyiptomi hajóhad parancsnoka a Földközi-tenger keleti partjainál
312	A gázai csatában legyőzi Démétrioszt, Antigonosz fiát
312	Egyiptomi segítséggel, kis hadsereg élén visszatér Babylóniába
311	Legyőzi Nikanórt, a “Felső tartományok” szatrapáját Megalapítja Szeleukeiát
310–308	Az Antigonosz elleni háborúban megszerzi Babylóniát
308	Fölteszi fejére a diadémát
305	Babylón királya Bevezeti a saját trónralépésének visszamenőleg megállapított (fiktív) időpontja (Babylónba való visszatérése) szerinti évszámítást (Szeleukida éra)
305	Keleti hadjárata
303	Szerződéssel átengedi Csandraguptának a keleti tartományokat
301	Az ipszoszi csatában legyőzi Antigonoszt Megalapítja nyugati székvárosait (Seleucia ad Pieria és Antiokheia)
298	Feleségül veszi Démétriosz (Poliorkétész) leányát, Sztratonikét
294	Sztratonikét feleségül adja fiához, Antiokhoszhoz Háborút indít volt apósa, Démétriosz ellen
292	Antiokhoszt kinevezi társ-uralkodóvá
286	Kilikiában foglyul ejti Démétrioszt
281	A kurupedioni csatában legyőzi Lüszipakhoszt

⁸⁸ Iustinus szerint a kurupedioni csata idején 77 éves volt, Appianosz szerint 73, Eusebiosz szerint 75. Eusebiosz évszáma azt jelenti, hogy egyidős volt Alexandrosszal; az életrajzi propaganda a közel-kortársat egyívásúvá minősítette, hogy egyenlők legyenek.

⁸⁹ II. Fülöp tisztje; Iustinus, xv, 4,3: *dux*.

⁹⁰ Gör. ‘pajzsos’; elit gyalogsági egység Alexandrosz hadseregében, testőrség.

⁹¹ Edward M. Anson, “Alexander’s Hypaspists and the Argyraspids”, *Historia*, 30 (1981), pp. 117–120.

Átkel a Hellészpontoszon, hogy meghódítsa Thrakiát és Makedóniát
 Hatalmának tetőpontján áll: Alexandrosz egykori birodalmának nagy része fölött uralkodik
 Ptolemaiosz (Keraunosz)⁹² Thrákiában (Lüszimakheia) meggyilkolja
 Felépül sír-temploma (*Nikatoterion*) Seleucia ad Pieriában

“Királyok éve” (305):

Antigonosz	Ázsia *	306
Ptolemaiosz	Egyiptom, Libüa, Arábia	305
Szeleukosz	Babylón	305
Lüszimakhosz	Thrakia	*
Kaszandrosz	Európa	*
Agathoklész	Szicilia	*

A Szeleukida dinasztia (I):

I. Szeleukosz (Nikatór)	305–281
I. Antiokhosz (Szótér)	281–261
II. Antiokhosz (Theosz)	261–246
II. Szeleukosz (Kallinikosz)	246–225
III. Szeleukosz (Keraunosz)	225–223
III. (Nagy) Antiokhosz	223–187
IV. Szeleukosz (Philopatór)	187–175
IV. Antiokhosz (Epiphanész)	175–164
...	

Közép-ázsiai lovas népek

mint ellenség vagy zsoldosok

Média- / Észak-Mezopotámia- / Armeniában:

	i. e.
kimmerek (akk. <i>gimirraj</i>)	679
szkíthák (akk. <i>aliguzaj</i>) ⁹³	7–6. század
szakák	129
	i. sz.
szarmaták ⁹⁴	36
alánok ⁹⁵	72
alánok ⁹⁶	133–136

⁹² I. Ptolemaiosz fia. Elmenekült a Ptolemaioszok udvarából, és Szeleukoszhoz csatlakozott.

⁹³ Jer. 51,27: *Askenáz*. – A középkorban az európai / német nyelvű (jiddis) zsidóság elnevezése héberül.

⁹⁴ Tacitus, *Annales*, VI, 33.

⁹⁵ Josephus Flavius, *Bellum Iudaicum*, VII, 7,4.

⁹⁶ Dio Cassius, LXIX, 15.

hunok	395–396
hunok ⁹⁷	430–440
hephthaliták	503
szabirok	515
türkök / kazárok	589
türkök / kazárok	623
kazárok	627–629

Görög nevek ékírásos szövegekben:

Agathoklész	<i>Agataukle</i>
Alexandrosz	<i>Aleksziandar</i>
Andronikosz	<i>Andarnikuszu</i>
Antiokhosz	<i>Anti'ukuszu</i>
Apollónidész	<i>Apullúnide /</i>
~	<i>Apalunide</i>
Arisztoklatész	<i>Arisztuggirate</i>
*	<i>Ariszkilamu</i>
Artemidórosz	<i>Artemidúru</i>
Démokratész	<i>Demukrate</i>
Diodórosz	<i>Diduru</i>
~	<i>Didureszu</i>
Diophanész	<i>Dipane</i>
Hekataiosz	<i>Akkataszu</i>
(Eu)hé/imerosz	<i>Imeruszu</i>
Héraklidész	<i>Herakulide</i>
Kephalón	<i>Keplú</i>
~	<i>Keplúnu</i>
makedóniosz	<i>makkadunaja</i>
Menandrosz	<i>Mindar</i>
Nikanór	<i>Niknuru</i>
Philinosz	<i>Pilinusszu</i>
Szeleukosz	<i>Sziluku</i>
Szószandrosz	<i>Szúszandar</i>
Sztratón	<i>Isziratú</i>
Sztratoniké	<i>Astartanikku</i>
Theodosziosz	<i>Teudisziszu</i>
Timarkhosz	<i>Timarkuszu</i>
Timokratész	<i>Timgirate</i>
~	<i>Timgurti</i>
Timotheosz	<i>Timútuszu</i>
Tróilosz	<i>Turuilluszu</i>

⁹⁷ Geoffrey B. Greatrex, "The Hunnic Invasion of the East of 395 and the Fortress of Ziatha", *Byzantion*, 69 (1999), pp. 65–75.

Görög jövevényszavak az akkádban:

Görög	Akkád	Jelentés
<i>diagramma</i>	<i>diagirám</i>	‘adójegyzék’
<i>dioikétész</i>	<i>dikitészu</i>	‘intéző’
<i>graphé</i>	<i>kurrape</i>	‘(hivatalos) irat’ ⁹⁸
<i>paradeixisz</i>	<i>pardekszu</i>	‘kiutalás’
<i>politész</i>	<i>pulite</i> ⁹⁹	‘(városi) polgár’
<i>pompé</i>	<i>puppe</i>	‘felvonulás’
<i>protesztatész</i>	<i>puruszutatteszu</i> ¹⁰⁰	‘elnök’
<i>sztatér</i>	<i>isztatirru</i>	pénznem
<i>szümbolon</i>	<i>szaumbur</i>	‘pecsét’ ¹⁰¹
<i>tagma</i>	<i>tagamanu</i>	‘adó’

Szíriai háborúk

(Szeleukidák ↔ Ptolemaioszok):

első szíriai háború¹⁰²

I. Antiokhosz ↔ II. Ptolemaiosz 274–272

második szíriai háború / Laodiké¹⁰³-háború

II. Szeleukosz ↔ II. Ptolemaiosz 259–253

harmadik szíriai háború (Laodiké-háború)

II. Szeleukosz ↔ III. Ptolemaiosz 246–242/241

negyedik szíriai háború

III. Antiokhosz ↔ IV. Ptolemaiosz 221–217

ötödik szíriai háború

III. Antiokhosz ↔ V. Ptolemaiosz 202–198

hatodik szíriai háború

IV. Antiokhosz ↔ VI. Ptolemaiosz 170/169

~ 168

A Szeleukida dinasztia (II):

...

V. Antiokhosz (Eupatór) 164–162

I. Démétriosz (Szótér) 162–150

Alexandrosz (Balasz) 150–145

II. Démétriosz (Nikatór) 145–141/138

VI. Antiokhosz (Epiphanész)¹⁰⁴ 145–142

⁹⁸ Gilbert J. P. McEwan, “A Greek Legal Instrument in Hellenistic Uruk”, *Altorientalische Forschungen*, 11 (1984), pp. 237–241.

⁹⁹ A szó több mint harmincszor fordul elő ékírásos szövegekben.

¹⁰⁰ Arszakida kori szövegben.

¹⁰¹ Gilbert J. P. McEwan, “An Official Seleucid Seal Reconsidered”, *Journal of Near Eastern Studies*, 41 (1982), pp. 195–197.

¹⁰² William W. Tarn, “The First Syrian War”, *The Journal of Hellenic Studies*, 46 (1926), pp. 155–162.

¹⁰³ Ptolemaiosz leánya, II. Antiokhosz első felesége. Elvált tőle, és II. Ptolemaiosz ezután indította meg a háborút.

{Diodotosz Trüphón	142–138}
VII. Antiokhosz (Szidétész)	138–129
II. Démétriosz (Nikator) ¹⁰⁵	129–125
Stb. ¹⁰⁶	

VI

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

HB-131, HBN—032

AS-162b, ASN-162a

TÖ-212a, TÖN-212.04

Péntek du. 14:00–15:30

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305

Négy birodalom az ókori Keleten

II

(Arszakidák, Szászánidák)

(i. e. 2. század – i. sz. 7. század)

Morfológiai elemzések

Judea az i. e. 2–1. században

Babylónia válságos évtizedei: a Szeleukida – Arszakida hatalomváltás

Graeco-Babyloniaka

Mezopotámiából a görög tudományos életbe

Királyok királya: II. Mithradatész

Ktésziphón

Messzire nyúló kapcsolatok: Róma és Kína a Közel-Keleten találkoznak

Róma az Euphratészhez közeledik (Sulla, Lucullus, Pompeius)

Sulla physiognómiája, Crassus feje

Karaván-városok (Hatra, Palmyra)

Mezopotámiai városok megújulása (Assur, Uruk, Tello)

A Közel-Kelet Hongkongja: Kharakéné / Szpaszinu Kharax

Traianus párthus hadjárata

¹⁰⁴ Gyermekként csupán névleges király. Helyette gyámja, Diodotosz Trüphón gyakorolta a hatalmat.

¹⁰⁵ Másodsor.

¹⁰⁶ Az ez után következő Szeleukidáknak már nem volt közvetlen köze Mezopotámiához.

Az Euphratész-határ
A Szászánidák
Szászánida szikla-domborművek
Irán szíve Mezopotámia
Edessza, Niszibisz – Szúra, Pumbedita, Mahóza
A császári fogoly: Sáhpuhr és Valerianus nagy háborúja
Zsidók, nesztoriánus keresztények, zoroasztriánusok, manicheusok, Mazdak
követői
Armenia
Bizánci–perzsa háborúk Észak-Mezopotámiában
Az athéni Akadémia Iránban
Belizár – Huszrau – Bahrám Csóbin – “a királyság vaddisznaja”
Arab ütközőállamok: Lakhmidák, Ghaszánidák – Híra
Khálid ibn el-Valid *contra* III. Jazdagerd. Qádiszijje (948 AeSe. / 14 H. / i. sz.
636/637)

Időszámítási rendszerek (ókor)

a) Alapfogalmak

Hét, hónap, év fogalma

Évtized, évszázad, évezred fogalma / tartama – a ~-es évek fogalma – *aetas*,
jubileum, *saeculum*, *millennium*

az *éra* fogalma (k.-lat. *aera* < *aes*, *aeris*, ‘érc’, ‘érték’, ‘összeg’ stb.) / gör. *epokha*

Elemi időtartam-számítások (átlépés az i. e. – i. sz. határon is)

Szökőhónap – szökőnap – szökőév

b) Rendszerek

8 éves naptári ciklus

19 éves naptári ciklus

Olympiai éra: Olympia, olympia, olympiasz, az évek számítása

a. u. c.

Szeleukida éra / Aera Seleucidarum (Szíriában: ősz – Babylóniában: tavasz)
 (“görögök időszámítása”)

Arszakida éra

i. e. / B.C.E. / [mint Kr. (értsd: Kr. sz.) e. (de **NB**: ez a zsidó történelem
összefüggéseiben nem használatos)], illetve i. sz. / C.E. / [A.D. / Kr. (értsd: Kr.
sz.) u. (de **NB**: ez a zsidó történelem összefüggéseiben szintén nem
használatos)] – **NB**: A.D., ha ezt használjuk, mindig az évszám előtt írandó –
Dionysius Exiguus (470 k.–550 k.) – Megjegyzés: az előadásokon és azokkal
összefüggésben az i. e. / i. sz. megjelölés használata kívánatos

Zsidó világteremtési éra (és a “kis” / “rövid” időszámítás, még ha csak későbbi is):

לפרת קטן *li-frat katon* / *ad supputationem minorem* / *supputationis minoris*

indictio

c) Számítások

Átszámítások a különböző érák között:

a.u.c. – AeSel.

Ol. – a.u.c.

a.u.c. – zsidó
AeSel. – zsidó
stb.

Elemi irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez:

- Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998) (ez tankönyvként használható)
- Elias J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)
- Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (reprint: Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1985) (Alapvetően a középkorra vonatkozik, de az általános ismereteket igen precízen összefoglalja az ókori Keletre nézve is hasznosan)
- Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta–Saxum, 1999) (NB: sok olyasmi van benne, ami a többi megjelölt könyvben nincs, de egy-két bizarr közlés is)
- A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), 411 skk. (Kronológiai táblázatok, királyok uralkodása stb. Mezopotámia történetéhez)

Források

- Általános áttekintésül:* Sztrabón, *Geógraphika* (1977), XVI (*Meszopotamia* stb.) (Földy József ford.)
- Sztrabón a pártus birodalomról: Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965) (új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, más oldalszámokkal), pp. 336 sk. (Sztrabón, XI, 9) (Hahn István ford.) (a pártus birodalom leírása) = Sztrabón, *Geógraphika* (1977), p. 546 sk. (Földy József ford.). – Sztrabón Judeáról: XVI, 2,27 skk.
- Iustinus a pártus birodalomról* (történeti regény gyanánt): Iustinus, *Világkrónika a kezdetektől Augustusig* (1992): pp. 292–303 (XLI–XLII) (Horváth János ford.) = *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965) (új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, más oldalszámokkal), pp. 337–344 (Hahn István ford.)
- Josephus, *A zsidók története* (Révay József ford.), XIV, 4 (Pompeius Jeruzsálemben); XIV, 7 (Crassus); XIV, 10 (Julius Caesar); XVII, 2,1-3 (babylóni zsidók Palesztinában Heródes idején); XVIII, 9 (a zsidók “garázdálkodása” Artabanosz alatt Neerda / Nehardea és Niszibisz térségében)
- Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok* (1965, új kiadás: Budapest: Osiris, 2001) (Máthé Elek ford.): *Sulla* (a káldeusokról kül. c. 5 és 37), *Lucullus, Pompeius* (keleti hadjáratáról kül. c. 32 skk., Judeáról és Arisztobuloszról kül. c. 39); *Crassus* (keleti hadjáratáról és a pártus harcmódról kül. c. 17 skk.), *Antonius* (keleti hadjáratáról kül. c. 33 sk., 38–52)
- Res gestae divi Augusti*: Borzsák István (szerk.), *Római történeti chrestomathia* (1963), pp. 193 skk. (Borzák István ford.) (Augustus keleti hadjáratáról és a Crassustól ejtett pártus zsákmány visszaszerzéséről kül. c. 26–29)
- Tabari a Szászánida birodalomról: Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965) (új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, más oldalszámokkal), pp. 347–350 (Ardasir) (Hahn István ford.)
- Ammianus Marcellinus a Szászánida birodalomról és Iulianus császár perzsa hadjáratáról: Ammianus Marcellinus, *Róma története* (Budapest: 1993), pp. 317 skk. (XXIII–XXV, 9) (Szepesy Gyula ford.) / Néhány részlet in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965) (új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, más oldalszámokkal), pp. 360–362 (Hahn István ford.)

- Res gestae divi Saporis*, in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965) (új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, más oldalszámokkal), pp. 351–360 (Harmatta János ford.)
- Lactantius, *A keresztényüldözők halála (De mortibus persecutorum)* (kül. c. 5: Valerianus perzsa fogságáról), in: Lactantius, *Az isteni gondviselésről* (1985) (Adamik Tamás ford.)
- Historia Augusta* (1968) (Terényi István ford.): Hadrianus (kül. c. 21), Severus (kül. c. 16-18), Antoninus Caracallus / Caracalla (kül. c. 6 sk.), Antoninus Heliogabalus (*Sol Invictus*-kultusz), Alexander Severus, Zenobia – Új ford.: Császárok története (Debrecen: Multiplex Media – DUP, 2003)
- Római történelem*, szerk. Borhy László (Budapest: Osiris, 1998), no. 3.20 (Plinius, VI, 26) (az indiai távolsági kereskedelmi útvonalról)
- Mózes bar Képha, *Paradicsom-kommentár* (szírből ford. Kövér András, Lukács Ilona, Pesthy Monika) (Budapest: Magyar Könyvklub, 2001), kül. ajánlott az Előszó (a szír kereszténységről)

Térképek, atlaszok:

- Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* (Budapest: Helikon & Magyar Könyvklub, 1998)
- John Baines & Jaromír Málek, *Az ókori Egyiptom atlasza* (Budapest: Helikon, 1984, 2000²)
- Tim Cornell & John Matthews, *A római világ atlasza* (Budapest: Helikon, 1999)
- Francis Robinson, *Az iszlám világ atlasza* (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1999)
- Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *Bibliai atlasz [= The Macmillan Bible Atlas]* (Jerusalem: Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999)
- Nicholas G. L. Hammond, *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity* (Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1981)
- Richard J. A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* (Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2000) (a hellénisztikus és római kori Kelethez is, páratlan helynév-adattárral)
- Tübinger Atlas des Vorderen Orients

Judea a Szeleukida és párthus korban

Egyiptom és Judea.

Tobiadák (Simon).

Oniadák.

Főpapi méltóság: jogai és kötelessége, Áron–Cádok-ág, III. Oniasz; Jósua / Iészus / Iaszón *versus* Oniasz / Menelaosz, öröklés / kinevezés / vásárlás. Hellénisták. Kivonulás: az első / korai *haszidim*.

IV. Antiokhosz (Epiphanész / Epimanész) (175–164): Egyiptomi ambíciói, a “kierőszakolt tolerancia”. – Jeruzsálem elfoglalása: *Zeusz Olimpiosz / sikkuc mesómém* (/ *baal samém*), 167 december 15 / december 25 (*Sol invictus*); Garizim: *Zeusz Xeniosz*. – Makkabeus felkelés (164 kiszív 25 / *hanukka*). – Párthus hadjárat (Elymais).

Alexandriai görög zsidóság. – LXX (olv.: *Septuaginta*).

Héber nyelvi / irodalmi reneszánsz(ok): i. e. 2. sz. közepe (Hasmoneusok) (Dániel k.), nagy zsidó háború, Bar Kosziba-felkelés (héber feliratos pénzek).

Hasmoneusok: Júda, Jonathan, Simon. A *hierokrateia* bevezetése.

Vallási (Josephus Flavius: “filozófiai”) irányzatok.

Ióannész Hürkanosz.

Alexandrosz Iannaiosz.

Salome Alexandra (*Selomcijjon malkha*).

Kivonulás: a “második” *haszidim*.

A holt-tengeri közösség kezdetei.

Zsidó térítések (proselytalizáció / *proszélytosz*) {Josephus, *A zsidók története*, XX, 2 (Adiabene: Helené)}.

Judea mint hátország a római birodalom keleti háborúiban.

Arszakida dinasztia / párthus kor

Önálló államok a térségben: Irán – Armenia – Pontus; illetve Róma. – Ilyen vagy olyan függőségi viszonyban / rövidebb-hosszabb időre: Judea; Palmyra; Hatra; Média Atropaténé; Kharakéné / Meszéné (a Perzsa-öböl partvidéke); Elymais. Mezopotámia térségének átrendeződése: az É.-i / ÉNy.-i területek (az Euphratész és bal parti mellékfolyói: Balih és Hábúr térségének) központtá válása.

*

A Kelet (*Oriens*) fogalmának kialakulása (Róma, a Földközi-tenger keleti medencéjéből). Az Euphratész mint eszmei határvonal. Átkelőhelyek, útvonalak Mezopotámiába (Crassus tévedése). – Keleti kereskedelem: útvonalak a szárazföldön. Karaván-városok (Palmyra, Hatra stb.).

Városképek a párthus korban: Babylón (II. Mithradatész: a hellénisztikus színház renoválása), Uruk (új nagytemplomok, Ninua / Mószul, Assur (ekkor: *Labšana*) (Berlin, Vorderasiatisches Museum: palota homlokzata újra felállítva), Hatra. – Jeruzsálem (Heródes építkezéseihez lásd Josephus, *A zsidók története*, XV, 11). A jeruzsálemi templom mint régészeti és “helye” mint halákhikus probléma. – *bit hiláni – apadana – ivan*. Stílusváltozások: boltozat, gipsz. Párthus szoborstílus. – Heródes városi építkezései római császárok tiszteletére: Josephus, *A zsidók története*, XVIII, 2,1 (Szepphórisz stb.), illetve Heródes tetrarkha: 2,3 (Tiberiasz).

A selyemút. – Az útvonal elágazása Mezopotámia területén: K.-re a Zagrosz- és Iránon át, D.-re a Perzsa-öbölből. Assur jelentősége a párthus korban: átkelőhely a Tigrisen. – Párthus import Kínából: sárgabarack (sémi szó: *kajszí*, értsd: nyári), őszibarack, acél (*ferrum Sericum*); export: “párthus gyümölcs” (gránátalma), szőlő, lucerna, médiái ló (“égi ló”).

“A közel-keleti Honkong”: Kharakéné, Szpaszinu Kharax (Perzsa-öböl / Khorramsahr térségében). Kiterjedt politikai kapcsolataihoz: Josephus, *A zsidók története*, XX, 2,1 és 3. – A “dinasztia”-alapító: Hyszpaoszínész. Babylóni uralma (i. e. 128 k.).

Párthusok: eredetük (Khoraszán). Arszakész, Arszakidák (név – cím). – Jaxartes / Syr Darya, Oxos / Oxus / Amu Darya. – I. Mithradatész (Mithridatész) (171–138), “philhellén”, nagykirály. – II. Phraatész (138–128): Médiában ↔ VII. Antiokhosz (Szidatész). A szkythák ellen (Babylónban: Himerosz / Euhémerosz). – Babylónia meghódítása (i. e. 141 skk.): a Szeleukida uralom

vége Mezopotámiában. – Államszervezet, adórendszer, fegyverzet, harcmodor. – Arámi íráshasználat. Középpersza / pehlevi: párthus, szogd, khorezmi.

Babylónia hatalomváltásai tüzetesebben: Timarkhosz (164 k.), a Szeleukidák szatrapája Médiában, mint babylóni helytartó, római kapcsolata (engedéllyel “nagykirály”). – I. Démétriosz (Szótér) elfoglalja Babylónt (162 k.), kivégezti Timarkhoszt. – I. Mithradatész párthus király elfoglalja Szeleukeiát (141). – II. Démétriosz (Nikátor) elfoglalja Babylónt (141/140 k.). – Mithradatész foglyul ejti Démétrioszt, M. lánya ∞ Démétriosz; M. fia (Phraatész) ∞ Démétriosz lánya. – VII. Antiokhosz (Szidétész / Euergetész) (139–129) elfoglalja B.-t (129 k.), “nagykirály”. – II. Phraatész elfoglalja B.-t. Szkytha hadjárata idején helytartója, Himerosz saját szakállára garázdálkodik. – Hyszpaoszínész kharakénéi szatrapa / uralkodó B.-ban. – II. Mithradatész végleges hódítása.

Irán és Mezopotámia kétféle hellénizációja: Baktria (Graeco-baktriai királyság), Kusána – Szeleukida, párthus, mezopotámiai.

Párthus fővárosok: Nisza; Hekatompylosz / Komyszéné / Sahr-i Kumisz; Ekbatana. – Nisza (Tádzsikisztán): királyi temetkezőhely (Iustinus) (?). – Ktésziphón.

Irán / Mezopotámia: II. Mithradatész (124–88), “királyok királya” (108/7). Mezopotámia végleges meghódítása (122/21 k.).

Kínai követségek a párthusoknál: i. e. 115 k., említi Sima Qian / Szi-ma Cien (“a kínai Hérodotosz”), *Shi-ji* (“Történeti feljegyzések”) c. könyvében (98 k.). – I. sz. 98/7 k., említi Fan Ye (i. sz. 5. sz.), *Hou Han su* (“A késő-Han kor évkönyvei”) c. könyvében (c. 118), magyarul in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 397–399 (Tőkei Ferenc ford.).

Babylóni usurpátorok: Gotarész; Oródész. – Beavatkozása Armeniában (Ariobarzanész helyett Orobazosz), emiatt konfliktusa Rómával.

Róma első lépései Elő-Ázsiában. Armenia és Pontus jelentősége. – Sulla (i. e. 92: hármas csúcstalálkozó). – Lucullus. – Pompeius. – Crassus.

A “mithridáteszi háborúk” (I: 89–84; II: 83–81; III: 74–63). – Pontus: VI. Mithridatész (Eupatór / Nagy) (120–63). Törekvései, birodalma.

Tigranész (Arménia) (95–55). – Ekbatana (!) elfoglalása. – Tigranész & Pompeius békéje.

Pompeius harmadik triumphusa (Libya, Europa után: Asia).

Crassus hadjárata. A politikai háttér. Útvonal. Szövetségesek és ellenfelek. A Carrhae-i (= Harrán) csata (i. e. 53). Szurenasz (~ *szeren*, *szeránim* – *tyrannosz* – *šarru* stb., ‘fejedelem’, ‘vezér’; ugyanez a név Julianus / II. Sáhpuhr korában is stb.). Euripidész-dráma előadása {Plutarkhosz, *Crassus*, 33}.

Marcus Antonius párthus hadjárata (i. e. 36) (IV. Phraatész). – Octavianus mint “nevető harmadik” a párthus trónviszályokban.

Augustus / Octavianus (Gaius Octavius) (i. e. 31 – i. sz. 14): egyezsége a párthusokkal (IV. Phraatész), Crassus hadijelvényeinek visszaszerzése (i. e. 20), a párthus király fiai Rómában.

Traianus (Marcus Ulpius Traianus) (98–117): szíriai ifjúsága (apja Vespasianus tábornoka, majd helytartó, ő maga *tribunus militum*); Arabia provincia (Petra, Bostra) felállítása (i. sz. 106). – Szeleukeia ellenállás nélkül meghódol.

Hadrianus (Publius Aelius Hadrianus) (117–138): a Bar Kosziba (hívei adta nevén: Kokhba, a Talmudban: Koziba) felkelés (132–134, Betar: i. sz. 135) leverése, (*colonia*) *Aelia Capitolina*. A szanhedrin székhelyei.

Marcus Aurelius (161–180): keleti hadjárata. Párthus (III. Vologeses) támadás Armenia ellen (Pakorosz Armenia párthus-vazallus királya); Lucius Verus társcsászárszár (161–169) mint (névleges) keleti főparai. sz. ncsnok (i. sz. 162/3), *Armeniacus*, és legatusa, Gaius Avidius Cassius; Edessza, Niszibisz (i. sz. 162), Dura-Európosz római megszállása (i. sz. 165), *Parthicus Magnus*, Szeleukeia–Ktésziphón feldúlása, felégetése, triumphus (i. sz. 166), *Medicus*. Dögvész “Perzsia határától a Rajnáig...” (165/6). – Avidius Cassius lázadása (i. sz. 175).

Septimius Severus (193–211): keleti hadjáratai. Eredeti célja az volt, hogy megvédje Róma hatalmát Szíriában. I: Syria provincia két részre osztása (*Coele Syria* – *Syria Phoenice* (i. sz. 194/5). II: Niszibiszből (az Euphratésztől: *Naaralcha* / *Nahar malkha*, a csatorna kikotrása) egészen Szeleukeia–Ktésziphónig (itt: szabadrablás) és Babylónba, innen É.-ra a Tigris mentén, Hatra (197/8). Béke (i. sz. 199); *Mesopotamia provincia* (székhelye: Niszibisz).

Caracalla (Caracallus) (211–217): a párthus Mezopotámia ellen (215–217). Nagy Sándor-imitatiója. Médiában. Esküvője V. Artabanosz lányával (Ktésziphón), visszaúton párthus királýsírok meggyalázása (Arbéla). Merénylet végzett vele Carrhae felé mentében.

Róma és a párthusok utolsó ütközete (Niszibisz mellett): Macrinus (Marcus Opellius) (217–218) (aki Caracallát megölette) – V. Artabanosz (213–224); Macrinus kárpótlást fizet a perzsáknak Caracalla arbélai sacrilegiuma miatt.

Ardakhsír / Ardasir (görögösen: Artaxerxész) felkelése Persziszben. A Szászánida dinasztia kezdete. Keleten a Kusána dinasztia ellen. Nyugaton I. Maximinus (235–238) idején Mezopotámia perzsa meghódítása, Niszibisz is (egészen Carrhae-ig). Ardasir és V. Artabanosz csatája (i. sz. 224). “Királyok királya (*sáhinsah*).”

Severus Alexander (222–235): válasza Ardasir kihívására (i. sz. 230 k.), a mezopotámiai hadjárat (Armenia – Észak-Mezopotámia – Dél-Mezopotámia) (i. sz. 232/3), Niszibisznél megállította a perzsa támadást, a város: *métropolisz*; ő maga: *Persicus Maximus*. – Hatra római uralom alatt, I. Sáhpuhr hódításáig (i. sz. 240 k.); ezután már jelentéktelen.

Szászánida dinasztia

jT Szanh. I, 2 ad Dániel k. 7,5: “R. Johanan mondja: (Róma) három bordát tart a szájában fogai között, ezek: Hárán, Hadjav (= Edessza) és Niszibin; hol elnyeli őket, hol meg kiereszti.”

*

I. Sáhpuhr (*Sapor*) (239–270) és a rómaiak háborúi.

(I) III. Gordianus (Marcus Antonius Gordianus) (238–244) és apósa, Timesitheus (*praefectus praetorio*) keleti hadjárata (*expeditio Orientalis*) (i. sz. 242), Carrhae és Niszibisz el-/visszafoglalása (i. sz. 243), előrenyomulás Ktésziphón elfoglalása végett, T. halála (i. sz. 243), csata az Euphratész mentén (*Circesium* / *Zaitha* / *Miszikhe*, később: Péróz-Sáhpuhr / *Perisabora* / *el-Anbar*, NB = *Falludzsa*), Sáhpuhr győzelme, G. halála (i. sz. 244). (A *Res gestae divi Saporis* G. legyőzésével kezd a háborúk történetét.)

(II) Philippus Arabs (244–249): hadisarc a perzsáknak, béke (*Singara* / *Szindzsár* római kézen maradt), *Persicus Maximus*, Gaius Julius Priscus (*Mesopotamia provincia* helytartója) mint *praefectus praetorio et dux* (!) *Orientis*, majd *Iotapianus* “császár”.

- (III) Valerianus (253–260): a párthusok nyugati hadjárata (254–), Niszibisz 11 éven át tartó ostroma sikerre vezetett, Dura-Európosz elfoglalása / elpusztítása (i. sz. 256 k.), Antiokheia bevétele {vö. Ammianus Marcellinus, XXIII, 5}, Démétriosz keresztény püspök foglyul ejtése. Mareades / Cyriades “császár”. Valerianus hadjárata az ostromlott Harrán és Edessza felmentésére. Sáhpuhr és Valerianus találkozása, V. és mintegy 70 000 katona fogságba esése a Tigristől keletre (i. sz. 259). Gallienus nem (!) váltotta ki az apját.
- Valerianus a fogságban: hidak, zárógátak / töltések Khuzisztánban (Sustar: Band-i Kajszer, Dezful stb.). – *Res gestae divi Saporis* (ÓKTCh.): Naqs-i Rusztem, Kába-i Zárdust; Sáhpuhr domborművei. – Sáhpuhr valláspolitikája: üldözött keresztények befogadása, zsidók támogatása. – Macrianus és Callistus győzelme Kórykosznál (Kilikia) (i. sz. 260 k.), ismét az Euphratész a határ.
- Szászánida ikonográfia: *korymbosz*, gömb alakú, magas kalap.
- Mani (216–277), D.-Mezopotámia – manicheizmus: dualizmus, eszkatologia, gyógyás, hús és bor tilalma; próféták: Zarathustra, Buddha, Jézus; az “Ószövetség” (zsidó vallás) elvetése; a vallás terjedése; a manicheus Augustinus.
- Kartir, a zoroasztriánus inkvizitor.
- Szászánida szikla-domborművek. Sáhpuhr: a Róma fölötti győzelmeinek ábrázolása. – Kartir: Sáhpuhr és Bahrám domborművein / ~ mellett. – Témák: beiktatás, lovas párviadal, udvari méltóságok körében
- Királyi vadászat, vadaskertek (*paradeiszosz*).
- Babylóniai zsidók: az első fogság (i. e. 6. sz.) kontinuitása. A zsidó háborúk után B. menedék Keleten. A zsidó Mezopotámia térképe. Nehardea, Pumbeditha (ma: Falludzsa), Szúra, Mahóza (a főváros!). Babylón (Kaszr): kereskedelmi központ. Érintkezés a galileai zsidó központokkal (minta: a jeruzsálemi zarándokünnepek), utazó Talmud-tudósok (arámi *nehuta*, többes számban: *nehutei*). Arámi nyelv.
- Niszibisz keresztény (i. sz. 2–3. sz.): Sáhpuhr szíriai foglyai, a római keresztényüldözések (Decius, Valerianus) elől menekülők. – IX. Abgar, Edessza királya felvette a kereszténységet, első püspöke Babu (i. sz. 300 k.), utóda, Jákob, kitüntette magát II. Sáhpuhr ostroma idején. – *Interpretatio Christiana*: Nisibis = Ur Kaszdim. i. sz. 5. sz.: nesztoriánus. – Julianus után határváros. – A keresztény Mezopotámia térképe.
- Kereszténység és zsidóság egymás mellett D.-Mezopotámiában; rivalizálás, az állami rokonszenv / üldözés változásai.
- A palmyrai “birodalom” (Tadmor): Ódainathosz / Odaenathus *exarkha*, I. Sáhpuhr elutasította, a párthusok ellen fordult, *dux Romanorum*, betörése Mezopotámiába (i. sz. 262), lerombolta Nehardeát, Ktésziphónig jutott, *corrector totius Orientis*. Gallienus társ-császára. Halála (i. sz. 267) után felesége: Zénobia mint régens fia, Vaballathus Athenodorus mellett. A Kelet központja egy időre.
- Aurelianus császár (270–275) hadjárata (271–), győzelme az emeszai (Homsz) csatában (i. sz. 272), triumphus Zénobiával (i. sz. 274).
- II. Sáhpuhr (309–379): a(z egyik) Szászánida fénykor. Niszibisz ostromai. Amida (*Kara Amid*, “fekete A.”) ostroma (i. sz. 359).

Keresztényüldözések Nyugaton: menekülés a perzsa birodalomba. Constantinus egyházi rendelkezéseinek politikai következményei: "Ellenségem barátja az ellenségem, ellensége a barátom."

Julianus (Flavius Claudius Iulianus) (361–363) (*aposztata*, "hitehagyó"): keleti hadjárata (i. sz. 363), szándéka a jeruzsálemi templom újjáépítésére, II. Sáhpuhr ellen, Mezopotámiában egészen Ktésziphónnál. Halála; a sereg visszavonulása. {Ammianus Marcellinus} – Jovianus (363–364) békéje: a Tigrisen túli területek, Niszibisz, Szingara feladása.

Városok: Dura-Európosz, Ktésziphón (Táq-i Keszra). – Az *iván* mint építészeti forma.

Armenia Minor – Armenia Maior. Armenia Interior – Persarmenia.

Bahrám Gór (421–429). Firdauszi, *Királyok könyve* (Devecseri Gábor ford.): Az Alexandrosz / Iszkandar utáni részekből, sajnos, csak Bahram Gór (= V. Bahram) eposzának kis részlete van meg magyarul, szerelmi történet.

Nesztoriosz. A nesztoriánus egyház.

II. Jazdagerd (439–457): zoroasztrizmus terjesztése, zsidó- és keresztényüldözések. Mazdak (i. sz. 494 k.).

Aveszta: Jaszna ('áldozat' / 'szertartás'): 72 ima, köztük 17 gátha (Zarathustra); Viszpered ('minden hatalmasság'): 24 ima; Jast ('Magasztalás'): 21 szöveg; Vidévdát ('törvény a daivák ellen'): 22 fejezet.

I. Kavádh kétszeri uralkodása (488–496, 499–531), az első nagy perzsa–bizánci háború (Athanasziosz).

I. Huszrau Anósirvan (531–578). "Huszrau íve". Iusztinianosz császár (527–565)¹⁰⁷ bezárja az athéni Akadémiát (i. sz. 529), Damaszkiosz (*De principiis*: a babylóni mitológia egyik utolsó nyoma kozmogóniai tanában) és társai a Szászánida udvarba menekülnek. Beliszariosz.¹⁰⁸

Bahrám Csóbin: tábornok a perzsa trónon.

II. (Nagy / Győzedelmes) Huszrau Aparvéz (590–628). Hálája Maurikiosz császár iránt. A bosszú-háború, amelybe a Szászánida birodalom belerokkant. Hérakleiosz császár. Jeruzsálem el- és visszafoglalása.¹⁰⁹ A ninivei csata (i. sz. 626). Huszrau menekülése, letétele, meggyilkolása.

Szászánida haláltánc: négy év alatt tíz király.

Béke (a vesztes békéje) Bizánccal.

Muhammad. Muszlim hódítások Iráqban. Qádiszijei csata (i. sz. 636/7).

Olvasmányok

NB: Párthus, Szászánida királylisták: A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), p. 418 skk.

*

Roman Ghirshman, *Az ókori Irán. Médek, perzsák, párthusok* (1985), pp. 218 skk. (párthusok)

¹⁰⁷ Szórakoztató olvasmányként: Prokopiosz, *Titkos történet* (Budapest: Helikon Kiadó, 1984) (ford. Kapitánffy István).

¹⁰⁸ Regényként: Robert Graves, *A vitéz Belizár*.

¹⁰⁹ Akit éppen érdekel: "Szent tárgyak Jeruzsálemből: a menóra és a keresztfa a Szászánida korban", *Élet és Irodalom*, 47, no. 51–52 (2003. december 19), pp. 14–15.

Georgina Herrmann, *Perzsa reneszánsz* (1988), pp. 26–41 (a pártus birodalomról), 48–68 (római-pártus háborúk), 75–89 (Ardasir), 99–116 (Szászánida dinasztia)

John Warry, *A klasszikus világ hadművészete* (Budapest: Gemini, é. n. [1995 k.] (kül. Róma pártus és Szászánida háborúhoz, a mutató alapján)

Michael Grant, *Róma császárai* (Budapest: Corvina, 1996)

*

Néhány a tárgykörbe tartozó fontos cikk egykori tanáraimtól:

Czeplédy Károly, “Bahrām-Čōbīn”, *Antik Tanulmányok*, 4 (1957), pp. 301-302; új lenyomatban in: uő, *Magyar őstörténeti tanulmányok* (Budapest Oriental Reprints, Series A, 3) (Budapest: Kőrösi Csoma Társaság – MTA Könyvtára, 1985), pp. 331-332

Hahn István, “Ideológiai és politikai harc Julianus Apostata halála körül”, *Antik Tanulmányok*, 6 (1959), pp. 253–265

Hahn István, “Sasanidische und spätrömische Besteuerung”, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 7 (1959), pp. 149–160

Harmatta János, “Bizánc és a türkök kapcsolatának kezdetei”, *Antik Tanulmányok*, 9 (1962), pp. 39–53

Harmatta János, “Bizánc és az arab hódítás”, *Antik Tanulmányok*, 14 (1967), pp. 262–266

Harmatta János, “Dura-Europos és az iráni Mezopotámia kapcsolatának kérdéséhez”, *Antik Tanulmányok*, 6 (1959), pp. 110–112

Harmatta János, “I. Mithridates és Kamniskires”, *Antik Tanulmányok*, 28 (1981), pp. 111–133

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

Négy birodalom az ókori Keleten

II: Arsakidák, Szászánidák

(i. e. 2. század – i. sz. 7. század)

HB-131, HBN-032

AS-162b, ASN-162a

TÖ-212a, TÖN-212.04

Péntek du. 14:00–15:30

I. teszt-dolgozat

04/03/19

V á l a s z o k

Mettől meddig tart		
az i.e. 1. évszázad	100–1	1–1
az i.e. 2. évezred utolsó évtizede	1010–1001	
az i.sz. 3. század	201–300	
a 159. olümpiasz	i.e. 144–141	2

Mit jelent pontosan szeiszakhtheia		2–2
szillabikus	‘adósság / tartozás lerázása’, adósság-elengedés (Mezopotámiában az óbabilóni korban: <i>míсарu</i> ; Athénben Szolón alatt stb.)	
szillogizmus	‘szótagonkénti’, ~ írás: a hangsor szótagjait jelölő írásjelek (szemben a logogrammatikus / szavakat jelölő, illetve ábécé- / betűírással, amely hangokat / fonémákat jelöl)	
szinkrétikus	következtetési alakzat a logikában, amely két előzetes állításból (premissza) érvényes harmadikat (következtetés) von le	
szinkronizmus	‘kevert’, más-más rendszerbe tartozó elemeket elegyítő; vallási irányzatok (esetleg filozófiák) elemeinek keveredése, összeolvadása, vallástörténetben: különböző eredetű kultuszok egymás mellettsége	
szünoikizmosz	‘egyidejűség’, egymástól független események időbeli egybeesése	
	‘együttlakás’, ‘együttelés’, történeti értelemben valamely térség lakosságának jelképes vagy valóságos összeköltözése / összetelepülése / ~költözése, átfogó polisz- vagy állami struktúra kialakítása (pl. i. e. 3000 k. Mezopotámia, archaikus Athén)	
Kik voltak egymás kortársai az alábbiak között:		2–2 + 5
(1) Hadassza (Eszter)	(4) Pompeius	
(2) Johanan ben Zakkaj	(5) III. Antiokhosz	
(3) Júda Makkabi	(6) I. Sáhpuhr	
(4) II. Mithridatész	(2) Josephus Flavius	
(5) Simon <i>ha-caddik</i>	(3) IV. Antiokhosz	
(6) Valerianus	(1) Nehemja	
Azonosítsa az alábbi címeket:		2–2 + 5
Deuteronomium	a Tóra 5. könyve / Mózes V	
Ecclesiastes	gör. <i>Ekklesiasztész</i> : a <i>Qohelet</i> / Prédikátor könyve címe a Septuaginta fordításában (és ugyanígy Hieronymus / Szt. Jeromos Vulgátájában)	
Ecclesiasticus	Ben Szira / Iészusz Szirakh könyve / <i>Siracides</i> : apokrif (deuterokanonikus) könyv a Septuaginta kánonjában (eredeti héber szövege is előkerült a holt-tengeri tekercsek között és Maszáda ásatásai során!)	
Septuaginta	lat. ‘70’; az alexandriai zsidók görög nyelvű bibliai kánonja, a héber Biblia (<i>Tóra / Tan – Neviim / Próféták – Ketuvim / Iratok</i>) görög fordítása (némi többlet-anyaggal), zsidó hagyomány (Ariszteasz levele) szerint II. Ptolemaiosz Philadelphosz alatt (valójában az i. e. 3–2. sz. folyamán)	
Anabaszisz	‘fel’-vonulás; t. k. Xenophón könyvének szépitő (!) címe az “ifjabb” Kürosz görög zsoldosainak <i>vissza- / el-vonulásáról</i> Babilóniából a II. Artaxerxészről elszenvedett vereség / kunaxai csata (i. e. 401) után. – Arrianosz: <i>Alexandru anabaszisz</i> : Nagy Sándor hadjárata	
Rakja időrendbe:		10
Actiumi csata	(6) i. e. 31 (Octavianus ↔ Antonius & Kleopatra)	
elefántok csatája	(1) i. e. 275/270 (I. Antiokhosz ↔ kelták)	
Panaia-i (Baniasz) csata	(4) i. e. 200 (III. Antiokhosz ↔ V. Ptolemaiosz Epiphanész / Szkópasz tábornok)	
Pydnai csata	(5) i. e. 168 (Lucius Aemilius Paullus consul ↔ Perszeusz makedón király)	
Raphiai csata	(2) i. e. 217 (IV. Ptolemaiosz Philopatőr ↔ III. Antiokhosz)	
Zámai csata	(3) i. e. 202 (Publius Cornelius Scipio ↔ Hannibal)	
Jelezze aláhúzással (egy-két szavas magyarázattal), melyik az alábbiak közül az idegen (“kakukkfióka”)?		3–3
a) Arszakidák – <u>Atreidák</u> – Lagidák – Mermnadák – Szargonidák		
Az Atreida uralkodó-család a görög epikus–történeti mitológiában létezik: Atreusz Homérosznál Agamemnón és Menelaosz apja. Lagidák = Ptolemaidák; Mermnadák:		

<p>Lüdia (Güvész és utódai); Szargonidák: az utolsó újasszír királyi ház; Arszakidák: a párthus királyi dinasztia</p>		
<p>b) Zarathustra – <u>Anáhita</u> – Kartir – Mazdak</p>		
<p>Anáhita iráni istennő; a többi három történeti személy: Z. a vallásalapító (i. e. 600 k.); K. zoroasztriánus főpap (az i. sz. 3. sz. végén); M. iráni vallás-reformer és lázadó I. Kavádh uralkodása alatt (i. sz. 500 k.)</p>		
Mit jelent pontosan		1–1
paleográfia	‘írás-régiség’, írástörténet, az (adott) írás történeti változásainak tudománya (NB: a felirattan <i>epigráfia</i> / <i>epikrafika</i>)	
pentapolisz	‘öt város (állam jellegű társulása / szervezete)’ / (~ből álló) város-szövetség, pl. a filiszteus Pentapolisz (Asdód, Ekron, Askalon, Gát, Gáza)	
petrográfia	‘közettan’ (az őstörténeti leletek vizsgálatánál fontos geológiai tudomány)	
petroglyph	‘szikla- / kő-vésés’, szikla-rajz / ~-dombormű / (esetleg) ~-felirat (leginkább akkor, ha ismeretlen írásrendszerről van szó)	
Melyik nyelvcsaládhoz tartozik		2–2 + 5
arámi	(északnyugati-) sémi	
avesztai	közép-perzsa	
ethióp	sémi (dél-arab)	
kopt	hámi (hamita), az ó-egyiptomi későókori–mai változata	
méd	indo-európai, ó-iráni	
óperzsa	indo-európai, ó-iráni	
örmény	indo-európai	
párthus	közép-perzsa	
pehlevi	közép-perzsa	
phryg	indo-európai	
szír	sémi / keleti (közép-) arámi	
Mi történt Judeában		3–3 + 5
a.u.c. 691	= i.e. 63: Pompeius elfoglalja Jeruzsálemet	
Ol. CLIV/1	= i.e. 164: a Makkabeusok felkelése	
Mi történt Iránban		
“a görögök számítása szerint” 64	= i.e. 247: az Arszakida éra kezdete (<i>anno Graecorum</i> =	
Szeleukida éra)		
Mit jelent, hol van:		2–2
Cisz-Jordánia	‘a Jordánon inneni (terület)’, a Jordán jobb (nyugati partja (lat. <i>cis-</i> , ‘innyi’	
Koilé-Szürria / Coele-Syria	‘üres Szürria’: a Földközi-tenger keleti partjának térsége az Eleutherosz / Nahr el-Kebir folyótól délre	
Transz-Jordánia	‘a Jordánon túli (terület)’, a Jordán bal (keleti partja	
Transz-Kaukázia	‘a Kaukázuson túli (terület)’ (Európa / Oroszország felől nézve), a Kaukázus déli térsége	
Transz-Oxania	‘az Óxosz / Amu Darja folyón túli (terület)’, Közép-Ázsia az Amu Darjától (a folyam jobb partjától) keletre / észak-keletre	
Hol van (mai országok szerint):		1–1 + 5
Actium	Görögo.	
Dura-Európosz	Szürria	
Epheszosz	Töröko.	
Gordion	Töröko.	
Hatra	Iráq	
Nikaia	Töröko.	
Ptolemais	Izrael (Akko / Akra)	
Raphia	Gázai övezet / Izrael	
Szardeisz	Töröko.	
Tarszosz	Töröko.	

Jelezzé, hogy i. e. (-) vagy i. sz. (+) volt-e:

a Misna lezárása	+	i. sz. 220 k.	1-1
a pártus fogságba esett római hadijelvények visszatérése	-	i. e. 20	
Ardasir (Ardakhsír) trónra lépése	+	i. sz. 226	
Carrhae-i csata	-	i. e. 53	
Heródes halála	-	i. e. 4	
Ktésziphón alapítása	-	i. e. 141 / 129 k.	
Mithridatész pontoszi király uralkodása	-	VI. (Nagy) Mithridatész (120–63)	
Tág-i Kheszra építése	+	I. Huszrau Anósrván (531–578)	

04/03/21/KG

LTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

Ókori keleti történelem

Komoróczy Géza

Négy birodalom az ókori Keleten

II: Arszakidák, Szászánidák

(i. e. 2. század – i. sz. 7. század)

HB-131, HBN-032

AS-162b, ASN-162a

TÖ-212a, TÖN-212.04

Péntek du. 14:00–15:30

II. dolgozat

04/04/02

M e g j e g y e z n i v a l ó k ¹¹⁰

I

“Mithridates parthus király halála után fia, Phraates lett királlyá. Amikor az Antiochus által a parthus királyság ellen megkísérelt támadás megtorlásaként háborút akart indítani Syria ellen, a scythák megmozdulása visszszóltotta saját birodalmának megvédésére. A scythákat ugyanis Antiochus syriai király ellen a parthusok zsold fejében segítségül hívták...”

Honnan való a szöveg?

Iustinus, *Historiae Philippicae* (a magyar fordításban: *Világkrónika*), XLII, 1 (ÓKTCh)

5.

Azonosítsa a szereplőket, a helyszíneket, az időpontot és az eseményeket.

< 30.

Mithridates: I. (Nagy) Mithradatész (Philhellén / Szótér / Euergetész Dikaiosz) párthus király (171–138)

Phraatész: II. Phraatész (Theopátor) párthus király (138–128)¹¹¹

Antiochus: VII. Antiokhosz (Euergetész) Szeleukida király (138–129)

¹¹⁰ A történeti részek a dolgozatban elvárnál sokkal bővebben.

¹¹¹ NB: Iustinus értesülése szerint I. Mithradatész fia volt, Mithradatésznek valóban volt Phraatész nevű fia; más források az unokaöccsének mondják.

scythák: a baktriai szakák
Syria: a Szeleukida dinasztia
időpont: i. e. 138 és a következő évek

I. Mithradatész (Mithridatész) párthus király (171–138) kelet-iráni hódításai után nyugaton elfoglalta Médiát, Elümáiszot, majd a Szeleukidák (II. Démétriosz) ellen fordult, megszerezte Mezopotámia nagy részét, bevonult Szeleukeiába (i. e. 141. július), elfoglalta Babylónt és Urukot (i. e. 141. október). Hamarosan azonban ismét gondjai támadtak Keleten, Baktriában, a szkíthák (szakák) ellen volt kénytelen védekezni. Alig egy évvel később, a szakák baktriai betöréseinek visszaverése után, I. Mithradatész visszatért Mezopotámiába, vereséget mért II. Démétrioszra, és foglyul ejtette őt. Démétriosz közel tíz éven át volt párthus fogságban. Mithradatész személy szerint szívélyesen bánt a magas rangú fogollyal, saját leányát (Rhodogüné) adta hozzá feleségül, fiát pedig, Phraatészt összeházasította Démétriosz leányával. Babylóniát, magát Babylón városát is, párthus fennhatóság alá helyezte (i. e. 140/139 fordulóján). Ezzel a Szeleukida birodalomnak az Euphratésztől keletre eső részei mind párthus kézbe kerültek (i. e. 139). Szeleukeiában megkoronáztatta magát. Démétriosz megpróbált megszökni a párthus udvarból, de elfogták, és szigorítottak az életkörülményein, helyzete csak akkor fordult jobbra, amikor felesége két gyermeket szült neki, ezután újabb szökéssel próbálkozott, ismét hiába. Öccse, a fiatal VII. Antiokhosz (Sizidész Euergetész) (139–129), bátyja fogságának hírére kilépett a színpadra. Helyre akarta állítani az egykori nagy Szeleukida birodalmat. Kleopatra Thea (Démétriosz korábbi felesége) felajánlotta neki kezét és koronáját, ő elvette feleségül (i. e. 139). Szíria térségében bizonyos sikereket ért el. A zsidó főpap-király, Johannész Hürkanosz, Simeon fia kincstári vagyonnal¹¹² támogatta a párthusok elleni hadjáratát. Antiokhosz viszonylag jelentős hadsereggel benyomult Mezopotámia területére. A Lükosz / Felső-Zábu folyónál megverte Indatész párthus tábornok hadseregét, majd két további ütközetet is megnyert (i. e. 130 k.). Visszafoglalta a párthusoktól birodalmuknak nemrég megszerzett nyugati peremvidékét: Babylóniát, valamint Médiát, utoljára magát Babylónt is (i. e. 129 elején). Mithradatész halála után utóda, II. Phraatész (Theopator) király (138–128), I. Phraatész fia, I. Mithradatész unokaöccse szeretne volna visszaszerezni és megtartani a Szeleukida birodalom keleti peremterületeit, amelyek egyszer már párthus uralom alatt álltak. Az egyik lehetőség talán az lehetett volna, hogy II. Démétriosz és Rhodogüné házasságával a két dinasztia egybeforjon. Erre azonban Démétriosz szökési kísérletei után kevés remény maradt. A másik lehetőség: békét kötni VII. Antiokhoszsal. Meghiúsult ez is: egyszerűen nem tudta elfogadni annak feltételeit: a párthusoknak fel kellett volna adniuk minden meghódított területet, legfeljebb Hürkaniát tarthatták volna meg, súlyos adóra kötelezettek, és szabadon kellett volna engedniük a párthus udvarban élő Démétrioszt. Phraatész, aki segítségül „szkíthá” (valójában: szaka) zsoldosokat is felfogadott, téli szállásaikon felmorzsolta VII. Antiokhosz hadseregét, magát a királyt egy csatában megverte, és ezután Antiokhosz maga vetett véget életének (i. e. 129). Testét Phraatész tisztességgel, ezüst koporsóban, elküldte Szíriába, hogy ott temessék el. A Szeleukida hadsereg megmaradt katonáiból Phraatész sokakat felfogadott zsoldosul. (A foglyok között volt Antiokhosz kiskorú fia, Szeleukosz, ő azután a párthus udvarban nevelkedett, és II. Démétriosznak Kleopatra Theától született leánya, aki a párthus király háremébe került.) VII. Antiokhosz veresége a Szeleukidákat végleg kiszorította az Euphratésztől keletre fekvő térségből; Babylóniában ténylegesen is vége lett a Szeleukida uralomnak. Phraatésznek esze ágában sem volt, hogy Szeleukeiát átadja Démétriosznak. A párthus királynak, még azelőtt, hogy bevonult volna Babylóniába, a korábban ő maga által Antiokhosz ellen segítségül behívott „szkíthá” (értsd: szaka) erővel szemben kellett megvédenie magát. Vita támadt közte és a szkíthák között, hogy megfizesse-e a kialakított zsoldot. A médiái városok eleinte nem várt felkelése folytán ugyanis a szkíthák már csak a Szeleukida csapatok felszámolása után érkeztek meg. Phraatész „az ország (ti. Babylónia) védelmét” (*tutela regni*) a kegyencére bízta, korábbi fiúbarátjára, bizonyos Himeroszra (Euhémerosz). Ő maga elesett a szkíthák elleni háborúban, a Szeleukida hadseregből felfogadott zsoldosai átaláltak a szkíthákhoz. Himerosz Babylóniában egy ideig önkényesen uralkodott.

II

“A városban nem tudtak megegyezni abban, hogy mitévők legyenek; némelyek amellet kardoskodtak, hogy át kell adni a várost Pompeiusnak, Arisztobulosz hívei viszont azt követelték, hogy be kell zárni a kapukat, és harcra készülni... Gyorsan meg is szállták a templomot, és lerombolták azt a hidat, amely a templomot a várossal összeköti; így felkészültek az ostromra. A másik párt viszont beengedte a hadsereget, s átadta Pompeiusnak a várost és a királyi palotát...”

¹¹² A “Dávid sírja” kifosztásával szerzett vagyon. Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIII, 8,4.

Honnan való a szöveg?

**Josephus Flavius, *Iudaiké arkhaiologia*
(‘Zsidó régiségek’) / *A zsidók története*,
XIV, 4,2**

5.

Azonosítsa a szereplőket, a helyszínt, az időpontot és az eseményt. Értelmezze a szakaszt.

< 30.

Pompeius: Cn. (= Gnaeus) Pompeius Magnus (106–48), a Földközi-tenger és partvidékei 3 évre a senatus által megbízott teljhatalmú (*imperium maius*) főparancsnoka

Arisztobulosz: II. Arisztobulosz, Judaea királya (67–63)

A város: Jeruzsálem

Időpont: i. e. 63

Judaea-ban az Alexandrosz Iannaios fia (II. Hürkanosz és II. Arisztobulosz) közötti ellentét belülről megoldhatatlannak bizonyult. Mindketten Rómától várták a számukra kedvező rendezést. Pompeius i. e. 63 tavaszán, amikor Szíriában már ura volt a helyzetnek, maga kezdett foglalkozni Judaea ügyeivel. Antiokheiából a Libanon térségén át Damaszkuszba ment. Ott érte II. Hürkanosz, a jeruzsálemi templom néhány évvel korábban öccse, II. Arisztobulosz király (67–63) által elmozdított főpapjának kérése, hogy nyújtson neki és a farizeusoknak segítséget a királlyal és szaddukeus híveivel szemben. Arisztobulosz szintén Pompeiushoz fordult támogatásért. Ugyanakkor egy harmadik zsidó küldöttség arra kérte, hogy egyáltalán, vessen véget a törvénytelen Hasmoneus dinasztia uralmának. Ők autonómiát kívántak volna belső ügyeik intézésében, Róma fennhatósága alatt. Pompeius eleve Arisztobulosz uralmát tartotta volna a jó megoldásnak. A király megígérte neki, hogy ha a rómaiak felhagynak a hadműveletekkel, átengedi neki Jeruzsálemet. Ugyanakkor Hürkanosz pártja, a győzelem reményében, megnyitotta a város kapuit Pompeius megbízottja, Piso előtt, Arisztobulosz emberei azonban felhúzódtak a Templom-hegyre, elbástyázták magukat, és elhatározták, hogy ellenállnak a rómaiaknak. Pompeius felszólította a királyt, hogy adja át a fővárost és egyéb várait, de Arisztobulosz ezt megtagadta. Ekkor már Pompeius, türelmét veszítve, maga indult el Jeruzsálem alá, hogy fegyveres erővel teremtsen rendet. Három hónapon át folyt Jeruzsálem ostroma, és Pompeius ősszel (i. e. 63) elfoglalta a Templom-hegyet. A rituális tilalmakkal mit sem törődve, belépett a templomba, sőt, a főapon kívül mindenki számára a legszigorúbban tiltott legbelső helyiségbe (*devir / kodes kodásim*, ‘szentek szentje’ / gör. *abaton ~ adiuton*) is. Rómában nagy feltűnést keltett, hogy ezt üresen találta. A templom kincstárát érintetlenül hagyta. Gondoskodott arról, hogy az áldozatok zavartalanul folyjanak tovább. A városra adót (*phorosz*) vetett ki. Jeruzsálem elfoglalása azt jelentette, hogy Szíriával együtt Judaea is Róma érdekkörébe került. A királyi címet Pompeius megszüntette, Hürkanész főpapot *ethnarkhész* (‘a nép / tartomány vezetője’) címmel helyezte hatalomba. Judaea területéről leválasztott nagyjából minden olyan területet, amelyet korábban a Hasmoneusok elfoglaltak.

III

“Crassus már készült összevonni csapatait téli szállásukról, amikor rövid üzenettel követek érkeztek az Arsakésztől. A követek kijelentették, hogy ha a hadsereget a római nép küldte ellenük, vállalják a háborút fegyverszünet és békeszerződés nélkül, de ha értesüléseik helyesek, és Crassus hazája akarata ellenére, személyes nyereségvágyból jött fegyverekkel a parthusok ellen, és foglalta el területüket, az Arsakész kész megszárni Crassus öregkorát, és elengedi a rómaiakat... Erre Crassus nagy dicsekedve kijelentette, hogy ezekre a szavakra majd Szeleukiában adja meg a választ.”

Honnan való a szöveg?

**Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*:
“Crassus”, 18**

5.

Azonosítsa a szereplőket, a helyszínt, időpontot és az eseményt. Értelmezze a szakaszt.

< 30.

Crassus: Marcus Licinius Crassus (115–53), a Rómát hatalmi erővel irányító háromtagú magánszövetség, az úgynevezett (I.) triumvirátus (Crassus,

Pompeius, Caesar) (60/59–) legidősebb tagja, Syria provincia proconsula (54–53)

Arszakész: II. Oródész / Hüródész / Ardész (Urúd) párthus király (58–38)¹¹³

Helyszín: a Balih (Balisszosz) (az Euphratész mellékfolyója) térsége

Szeleukeia: a Tigris melletti Szeleukeia, párthus királyi város

Időpont: i. e. 54/53

Crassus *proconsul* valamilyen kiemelkedő katonai sikerrel akarta megerősíteni belpolitikai helyzetét. Jó másfél évtizede, Spartacus felkelésének leverése (i. e. 71) óta nem volt katonai feladata, és már benne volt a korban. Mint – a három triumvir megegyezése (Luca, i. e. 56) szerint – Syria provincia proconsula, a maga korában “első a rómaiak között”, nagy hadsereg – 7 legio, 4 000 lovas, auxiliáris csapatok – élén indult el a párthusok ellen (i. e. 55. november). Tervét, természetesen, már jóelőre kidolgozta, és bírta hozzá otthon Pompeius és Caesar támogatását is. Kicsit elbizakodott hangulatban indult el, könnyű győzelemre számított. Syriába i. e. 54 elején érkezett meg. Az Euphratészen Zeugma–Apameiánál kelt át, és egyenesen ment tovább keleti irányban. Hadüzenetet nem küldött a párthusoknak, de még csak nem is jelezte szándékát. Az Euphratész–Balih térségében több várost (Karrhai / Carrhae, Niképhorion stb.) könnyedén elfoglalt, majd téli szállásra visszavonult Syriába, helyőrséget hagyván vissza a városokban: hadseregének mintegy ötödét, összesen 14 cohorsot. Oródész követséget küldött hozzá, küssé nyeglén azt tudakolva, Róma háborúja-e az előzmények nélküli támadás, vagy Crassus személyes vállalkozása, az első esetben nem lehet szó tárgyalásról, a második esetben azonban Crassus korára tekintettel megértést fog mutatni. Crassus, nyilván megértve a fölényes gúnyt, azt üzentte vissza, hogy a választ majd Szeleukeiában adja meg. Mire a követ: Előbb nő ki a szőr a tenyerén, mintsem Crassus meglátna Szeleukeiát. A téli pihenőn csatlakozott Crassus seregéhez fia (Publius Licinius Crassus), aki Galliából a Iulius Caesar által segítségül küldött 1 000 válogatott lovast hozta magával, és II. Artavaszdész armeniai király, aki szintén segédcapatokat hozott, 6 000 főnyi lovasságot. Amikor a római hadsereg i. e. 53 elején, a hadjárat második évében újra elindult, Artavaszdész rá akarta beszélni Crassust arra, hogy Armenián át menjen a párthusokra: a hegyi terepen lovasságuk ellen könnyebben védekezhet; mellest, ez az ő helyzetét is erősítette volna. Crassus azonban Észak-Mezopotámia térsége mellett döntött, hogy a már elfoglalt városokból magával vihesse az előző évben oda telepített helyőrséget, és a következő télen majd oda térhessen vissza pihenőre. Egy “arab” törzsfő¹¹⁴ rávette, hogy a síkvidéken, az Euphratész-könyöktől keleti irányban húzódó sztyeppén és sivatagon át vonjon fel a párthusok ellen. (Ez az út kétségen kívül rövidebb volt. A római hadseregek később rendszerint ezt az útvonalat választották a párthusok ellen.) Tisztjei is határozottan a felvonulási terv módosítása mellett voltak. Érveik hatására Crassus Niképhoriontól (Callinicum) nem Babilón és Szeleukeia felé indult tovább, az Euphratész mentén, mint eredetileg tervezte, és mint szokásos volt, hanem északkeletnek kanyarodva. Semmi helyismerete nem volt, és nem világosították fel, mit tesz tűző napon a homoksvatagban víz nélkül menetelni: meggondolatlanul rövidíteni akarta az utat. A mezopotámiai városokból, amelyekben római helyőrség volt, többen is hírt hozták annak, hogy a párthusok igen nagy erőket mozgósítanak. Crassus keveltségében, Nagy Sándort utánzó becsvágyában lebecsülte a veszélyt, és lenézte az ellenséget. A párthus király, II. Oródész két frontot nyitott Crassussal szemben. Ő maga Armeniában II. Artavaszdész ellen harcolt, a rómaiak ellen pedig birodalmának második emberét küldte: tekintélyes és gazdag, fiatal és becsvágyó főembert. Szuréna(s)z) hadserege igazi kínai selyem zászló (!) alatt vonult fel. Crassus i. e. 53. május 6-án délelőtt érkezett meg a Balih folyóhoz, Carrhae városától 30 kilométernyire délre. Itt, “Arábia és Asszíria határvidékén” bontakozott ki mindjárt aznap a rómaiak és a párthusok nagy csatája (i. e. 53. június 9). A párthus sereg, amelyet Szurénasz vezetett, és amelynek kötelékében mintegy 1 000 főnyi nehézlovasság (*kataphraktész*) és 10 000 lovas íjász volt, továbbá számos gyalogos is, váratlan volt a rómaiak számára: most kerültek szembe először a párthus harcmodorral. A római hadsereg gyalogsági közelharcra volt kiképezve, Crassus a lovasságot a legionáriusok sorai között állította fel, de inkább zavarták, mintsem erősítették egymást. A párthus lovas íjások gyors és kiszámíthatatlan mozgása megzavarta a rómaiakat, nyilaikkal szemben nem tudtak védekezni, az összetett párthus íj lövése olyan erős volt, hogy a nyílvessző átütötte a legionáriusok páncélját. A félelmetes párthus nyílzápor, különösen a híres “párthus lövés” végzetes pusztítást végzett a soraikban. A párthus lovas íjások a hadsorok mögött a közelben elhelyezett tartalékból újra meg újra megöltötték tegezeiket, és újra ott keringtek a római gyalogos hadsorok körül. A római lándzsák (*pilum*) hatósugara sokkal kisebb volt, mint a párthus nyilaké. A párthusok előnyére szolgált a rekkenő nyári hőség is, amelyhez a rómaiak egyáltalán nem voltak hozzászokva, és igen nehezen viselték. Crassus fia megpróbált kitörni, a lovas íjások menekülést színeltek, és a lándzsás nehézlovasság elé csalták, az pedig felmorzsolta az egész csapatot, Publius Crassus fejét lándzsahegyre tűzve felmutatták a még harcoló rómaiaknak. Plutarkhosznál az arab

¹¹³ NB: A rómaiak az Arszakész nevet úgy használták, mint majd a Caesar címet, és a párthus királyokat, ha ezzel a címmel említették, nem számozták.

¹¹⁴ Bizonyos *Alkhaudoniosz*, lásd Dio Cassius, xxxvi, 2,5; xl, 20,1; *Ariannész*, lásd Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*: “Crassus”, 21,1; de szerepel a forrásokban *Achar* vagy *Abgar* is, ti. az edesszai II. Abgar.

sejk, aki Crassust a sivatagba vezette, "Ariamnész" volt, ez a perzsa–görög név azonban II. Abgar edesszai királyé. Dio Cassius más arab nevet említ, viszont szerinte (II.) "Abgar" (Abgarosz) (68–53), Oszrhoéné király, akit Crassus a szövetségének hitt, hátulról támadta meg őt, így a rómaiak két front közé kerültek, s akármerre fordultak, ellenséggel találták szemben magukat. Ez a mozzanat Dio Cassiusnál láthatóan a párthus harcmodor – színlelt menekülés, majd hirtelen visszaforduló támadás – átértelmezése. A két elbeszélésből az szűrhető ki, hogy II. Abgar, aki Pompeius óta Róma szövetségese volt, segítséget nyújtott Crassusnak, először is, pénzt adott neki, s másodsor, elmagyarázta, melyik a rövidebb út, amelyen gyorsan megközelítheti a párthusokat. Magában a háborúban azonban nem akart részt venni, nyilván azért, mert ezzel magára vonta volna a párthusok haragját, és a római hadsereg távozta után vele könnyen leszámoltak volna. Ilyen megfontolás alapján kimaradt a Crassus és Szurénasz közötti ütközetből. Edessza lakóit akkoriban arabnak tekintették, később Edesszát és az az arabokat megkülönböztették, s utóbbiakat – az ethnikai sztereotípiák szerint – megbízhatatlannak minősítették. Abgar segítőkész volt, és jóhiszemű tanácsot adott. Nem gondolta, hogy Crassus képtelen lesz megbirkózni a hadvezetés nehézségeivel. Maga Crassus a csata után éjszaka Carrhae felé menekült, át akarta menteni magát az Euphratészen túlra, a városba eljutott ugyan, de üldözői a második napon körülvették, ő mindjárt aznap éjjel – egy helybéli segítségét igénybe véve – tovább menekült, Armeniába szeretett volna eljutni, segítőtje azonban félrevezette, a mocsarak közé tévedt, Szurénasz emberei utolérték, tárgyalások ürügyén törbe csalták, megölték (május 9). A római vezér levágott fejét és karját Armeniába vitték, a királyi udvarba. Ott éppen a párthus herceg, Oródész király fia, az ifjú Pakórosz és az armeniai hercegnő¹¹⁵ eljegyzésének ünnepségei folytak. (Az esküvő Artavaszdész és Oródész békéjét pecsételte meg.) Lakoma közben, amikor egy színész éppen Euripidész "Bakkhánsnők" című tragédiájának részletét énekelte, mintha megrendezték volna a jelenetet, belépett a terembe Szuréna(s) követe (Szilakész), leborult Artavaszdész király előtt, és a véres diadaljelvényt bedobta a terem közepére.¹¹⁶ A színész, Crassus fejét a kezében tartva, "mámort mímelve hősi pózban énekelte": "Ime, hozzuk a hegyről / az (...) / örömadó zsákmányt" stb.,¹¹⁷ mintha a tragédiában megölt Pentheus fejét tartaná maga előtt. Az iszonyatos jelenet mutatja, még ha nyilván irodalom is, hogy az elő-ázsiai udvarokban a hellénisztikus műveltség vad, véres szokásokkal keveredett. Ezután Szuréna(s) tréfás triumphust rendezett Szeleukeiában. Crassus helyett egy női ruhába¹¹⁸ öltöztetett hadifogoly felléptetésével. A "tragédia" után ez volt, a klasszikus görög dráma fogalmi szerint, a "szatirjáték". A római hadifoglyok közül sokan beálltak zsoldosnak a párthus hadseregbe.

04/04/04/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
2003/2004, II. (tavaszi) félév
Ókori keleti történelem
Komoróczy Géza

Négy birodalom az ókori Keleten

II: Arsakidák, Szászánidák

(i. e. 2. század – i. sz. 7. század)
HB-131, HBN-032
AS-162b, ASN-162a
TÖ-212a, TÖN-212.04
Péntek du. 14:00–15:30

III. (otthoni) dolgozat
04/05/03

Két Res gestae

Tudni valók és megjegyzések¹¹⁹

¹¹⁵ II. Artavaszdész király húga.

¹¹⁶ Vö. Euripidész, "Bakkhánsnők", 1136 skk. sor: "(...) s a nők friss vértől lepve mint / labdát dobálták Pentheus húscafatjait. / (...) Csak nyomorult fejét / ragadta kézbe anyja..." (Devecseri Gábor fordítása).

¹¹⁷ "Bakkhánsnők", 1169 skk. sor (Devecseri Gábor fordítása).

¹¹⁸ A Szardanapallosz (Assur-bán-apli) sztereotípiája: Crassust is elpuhultsága miatt gúnyolta.

¹¹⁹ A dolgozatokban elvártnál sokkal bővebben.

I

RES GESTAE DIVI AUGUSTI. Octavianus Augustus¹²⁰ *princeps* / Augustus császár (i. e. 31–i. sz. 14) élete végén megírta politikai önéletrajzát (*Res gestae divi Augusti*, i. sz. 13). Az eredeti szöveg, amelyet Augustus a Vesta-papnők kezére bízott, és amelyet halála után a senatusban felolvastak, eredeti változatában nem maradt fenn. A Rómában, Augustus Mausoleumának bejáratánál elhelyezett két bronz tábla, amelyeken a felirat szövegét nyilvánosságra hozták,¹²¹ szintén elveszett. Szövegét azonban közzétették – többek között – Ancyrában is (*Ancyra in Galatia*, ma: Ankara), a Tiberius császár alatt neki és Rómának szentelt templom¹²² (az Altındağ lábánál, a Hacı Bayram mecset mellett) falán,¹²³ latin¹²⁴ szöveggel és lazán fordított görög változatában¹²⁵ egyaránt (*Monumentum Ancyranum*).¹²⁶ A latin szöveg egy másik feliratos példányának több száz apró töredéke került elő a 19. században, különböző időpontokban, a törökországi Antiochiában (*Antiochia ad Pisidiam* / *Colonia Caesarea*) (Pisidia abban az időben már Galatiához volt csatolva) (ma: Yalvaç), Augustus lovasszobrának vagy egy díszkapunak a romjai között (*Monumentum Antiochenum*). (Ezek a töredékek ma Ankarában vannak.) A görög fordítás több feliratos töredékét pedig Apollóniában / Mordiaion / Szózopolisz (Pisidia) (ma: Uluborlu, Töröko.) találták meg (1914–1924) (*Monumentum Apolloniense*), Augustus és családja egykori szobor-sorának helyén (*Augusta platea*), a hatalmas méretű talapat kötőmbjein. (Ezeket ma Afyon Karahisar múzeumi raktárában őrzik.) A *Monumentum Ancyranum* közvetlen ókori keleti tudománytörténeti érdekessége, hogy Carl Humann, aki 1882-ben éppen Pergamonban dolgozott, és akit Theodor Mommsen az angorai felirat gipsz másolatának elkészítésére felkért, ugyanezen az útván levette a Boğazköy melletti hettita szikla-szentély, Yazılıkaya domborműveinek pacskolatát (negatív) is. A lapok a berlini múzeumba kerültek, és ma is megvannak, részben a *Pergamon Museum* / *Vorderasiatisches Museum* kiállításán.

II

RES GESTAE DIVI SAVORIS. Hadjáratainak vagy “felvonulás”-ainak (gör. *agógé*) történetét Sáhpuhr – uralkodása vége felé – nagy feliratban¹²⁷ örökítette meg Naqs-i Ruzstemben, az Akhaimenida királysírok

¹²⁰ Az Augustus címet a *senatus* ítélte oda neki.

¹²¹ Suetonius, *De vita duodecim Caesarum*: “Augustus”, 101.

¹²² Daniel Krencker & Martin Schede, *Der Tempel in Ankara* (Archäologisches Institut des Deutschen Reiches. Denkmäler antiker Architektur, 3) (Berlin – Leipzig: W. de Gruyter, 1936). – Hans G. Güterbock, “The Temple of Augustus in the 1930’s”, in: Kutlu Emre, Barthel Hrouda, Machteld J. Mellink & Nimet Özgüç, Eds., *Tahsin Özgüç’e armağan. Anatolia and the Ancient Near East: Studies in Honor of Tahsin Özgüç* (Ankara, 1989), pp. 155–157. – Ender Varinlioğlu, “The Temple at Ankara”, in: Thomas Drew-Bear, Mehmet Taşlıhan & Christine M. Thomas, éd., *Actes du Ier Congrès International sur Antioche de Pisidie* (Collection Archéologie et Histoire de l’Antiquité. Université Lumière-Lyon 2, vol. 5) (Lyon: Université Lumière-Lyon – Paris: Bocard, 2002), pp. 393–399. – Heidi Hänlein-Schäfer, *Veneratio Augusti. Eine Studie zu den Tempeln des ersten römischen Kaisers* (Archaeologica, 39) (Roma: Giorgio Bretschneider Editore, 1985), p. 185 skk. (Ankara), p. 191 skk. (Yalvaç), p. 270 (Uborlulu).

¹²³ A csaknem sértetlen ankarai feliratot I. Ferdinánd német-római császár és magyar király I. Szülejmán szultánhoz küldött követe, Augier Ghiselin de Busbecq fedezte fel (1555). Magyar szempontból megjegyezhető, hogy a követséget a Portánál Verancsics Antal (1504–1573) és Zay Ferenc (1498–1570) vezették. A feliratról az első másolatokat – másokkal együtt – Verancsics titkára, Belsius (Belsy) János készítette.

¹²⁴ A latin szöveg az előcsarnok (*pronaosz*) két belső falán van felírva, 3–3 hasámban.

¹²⁵ A cella jobb oldali (déleleti) falának külső oldalán, 19 hasámban.

¹²⁶ Számos kiadása közül: Hans Volkmann, Ed., *Res gestae divi Augusti. Das Monumentum Ancyranum* (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, 29/30) (Berlin: Walter de Gruyter, 1957); Augustus, *Res gestae – Tatenbericht (Monumentum Ancyranum)*. Lateinisch, griechisch und deutsch, ed. Marion von Giebel (Stuttgart: Reclam 1983). – Felfedezéséhez: Lajos Tardy & Éva Moskovszky, “Zur Entdeckung des Monumentum Ancyranum”, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 21 (1973), pp. 375–401; és ezt cáfolólag: Zweder von Martels, “The Discovery of the Res Gestae”, *Res publica litterarum*, 14 (1991), pp. 147–156. – Tardy Lajos, *Régi hírünk a világban* (Budapest: Gondolat, 1979), pp. 92–102: “Augustus császár végrendeletének magyar felfedezője.” – Ronald T. Ridley, *The Emperor’s Retrospect. Augustus’ Res gestae in Epigraphy, Historiography and Commentary* (Studia Hellenistica, 39) (Leuven – Dudley, MA: Peeters, 2003).

¹²⁷ Magyarul in: ÓKTCh. (2003), pp. 362–373: “*Res gestae divi Saporis*” (Harmatta János fordítása).

közvetlen közelében, a Kába-i Zardust¹²⁸ falán párthus, (közép-)perzsa / pehlevi és görög nyelvű változatokban.¹²⁹ Maga a Kába-i Zardust (Zartust), 'Zarathustra kockája', négyzet (3.70 × 3.70 m) alapú, mintegy 12.50 m magas toronyépítmény, átellenben II. Dareiosz szikla-sírfával.¹³⁰

Maga a torony talán az Akhaimenida dinasztia korában épült, bár korára nézve nincs egyértelmű bizonyíték. Eredeti rendeltetése sem ismeretes (az uralkodói jelvények raktára / sír-torony a király holttestének ideiglenes elhelyezésére / levéltár, mindenekelőtt az Aveszta őrzésére / tűz-oltár). Újabb technikai vizsgálatok azt valószínűsítik, hogy eredeti rendeltetése szerint leginkább ideiglenes sír-kamra lehetett. Nyilván a királyi reprezentáció körébe tartozott. Évszázadokon át nagyjából sértetlen állapotban maradt fenn. A torony három lépcsőzetes talapzaton áll. Fehér mészkőből, habarcs nélkül épített falait szürkésfekete vakablakok sora tagolja. Ajtajához az északi – a sziklaoldalba vájt királysírok felé néző – oldalán meredek lépcső vezetett fel a magasság közepe táján nyíló ajtóhoz, csak az indítása maradt meg az eredeti helyen, kővei szétszóródtak. Az építmény belső helyisége egyetlen magas tér.

A toronynak a lépcsőt körülvevő három oldalára a Szászánida korban véstek fel a feliratokat. Az első I. Sáhpuhznak a rómaiak feletti győzelmét megörökítő felirata, ez a *Res gestae*, a torony nyugati oldalán párthus, a keletin pehlevi nyelven (ennek a feliratnak az egyik része erősen megrongálódott), déli – a lépcsővel átellenes – oldalán pedig görögül. A keleti oldalon, a pehlevi felirat alatt, attól kissé balra elcsúsztatva, Kartir főpap utóbb felvésett szintén pehlevi nyelvű felirata olvasható. Sáhpuh feliratait a torony talapzatán állva kényelmesen el lehet olvasni. A feliratok szövegénél egyelőre nincs eldöntve, a párthus változat volt-e az eredeti, vagy a pehlevi. A görög változat biztosan fordítás. A két perzsa szöveg záró formulája megnevezi az írnot (dibér) (Óhrmazd,¹³¹ ŠYLK / *Sirak* fia).¹³² A felirat – a Szászánida kor legfontosabb epigráfiai emléke, méltó párja Dareiosz nagy szikla-domborművének (Biszutun) vagy

¹²⁸ Alexander Demandt, "Studien zur Kaaba-i-Zerdoscht", *Archäologischer Anzeiger*, (1968), pp. 520–540; Klaus Schippmann, *Die iranischen Feuerheiligtümer* (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, 31) (Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1971), p. 185 skk.

¹²⁹ Régészetiileg: Erich F. Schmidt, *Persepolis, III: The Royal Tombs and Other Monuments* (Oriental Institute Publications, 70) (Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1970), p. 17 skk.; Michael I. Rostovtzeff, "Res Gestae Divi Saporis and Dura", *Berytus*, 8 (1943), pp. 17–60. – Feliratok: Walter B. Henning, "The Great Inscription of Šāpūr I", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 9 (1937–1939), pp. 823–849; Philip Huyse, *Die dreisprachige Inschrift Šābuhrs I. an der Kacaba-i Zardušt (ŠKZ)*, I–II (Corpus Inscriptionum Iranicarum, Part III, vol. 1, no. 1) (London: School of Oriental and African Studies, 1999). – Párthus és középperzsa (pehlevi) változat: Martin Sprengling, "Zur Parsik-Inschrift an der »Kaaba des Zoroaster«", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 91 (1937), pp. 652–672; uő, *Third Century Iran: Sapor and Kartir* (Chicago: The Oriental Institute, University of Chicago, 1953), pp. 1–35. – Görög változat: André Maricq, "Classica et orientalia, 5: Res Gestae Divi Saporis", *Syria*, 35 (1958), pp. 295–360, tt. xxiii–xxiv; újra közölve in: uő, *Classica et orientalia* (Institut Français d'Archéologie de Beyrouth. Publication hors série, 11) (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1965), pp. 37–101; Ernest [Ernst] Honigmann & André Maricq, *Recherches sur les Res Gestae Divi Saporis* (Mémoires de l'Académie Royale de Belgique, Classe des lettres et des sciences morales et politiques, 47, no. 4) (Bruxelles: Académie Royale Belgique, 1953). – Fordítás: Michael Back, *Die sassanidischen Staatsinschriften: Studien (...) mit (...) einem Textcorpus der behandelten Inschriften* (Acta Iranica, 18 / 3ième série: Textes et mémoires, 8) (Leiden – Teheran – Liège: Bibliothèque Pahlavi – E. J. Brill, 1978), no. A, 4. – David J. MacDonald, "The Genesis of the Res gestae divi Saporis", *Berytus*, 27 (1979), pp. 77–83; Zeev Rubin, "Res Gestae Divi Saporis: Greek and Middle Iranian in a Document of Sasanian Anti-Roman Propaganda", in: James N. Adams, Mark Janse & Simon Swain, Eds., *Bilingualism in Ancient Society* (Oxford: Oxford University Press, 2002), pp. 267–297. – Erich Kettenhofen, *Die römisch-persischen Kriege des 3. Jahrhunderts n. Chr. nach der Inschrift Šāpuhrs I. an der Kacbe-ye Zartošt (ŠKZ)* (Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B, Beihefte, no. 55) (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1982); Engelbert Winter, *Die sāsānidisch-römischen Friedensverträge des 3. Jahrhunderts n. Chr. Ein Beitrag zum Verständnis der aussenpolitischen Beziehungen zwischen den beiden Grossmächten* (Europäische Hochschulschriften, Reihe III, no. 350) (Frankfurt a. M., etc.: Peter Lang, 1988); Alexander Demandt, "Studien zu Kaaba-i-Zerdoscht", *Archäologischer Anzeiger*, (1968), pp. 520–540.

¹³⁰ Az Oriental Institute (Chicago) régészeti expedíciói, Ernst Herzfeld, majd Erich F. Schmidt tárták fel az 1930-as években (1933, illetve 1936–1939, resp.). Alsó részének megtisztítása előtt csak kevesebb mint fele magasságban látszott ki a földből, ennek kocka alakjáról kapta arab nevét.

¹³¹ Ahuramazda nevének középperzsa alakja.

¹³² Az írnotki foglalkozás, amely egyszersmind magas udvari méltóság volt, apáról fiúra öröklődött az ókori Keleten.

Augustus császár önéletrajzi feliratának az ancyrai templomban. Előbbihez stílusának néhány elemében hasonlít is.¹³³ Utóbbi nyomán nevezte el Michael I. Rostovtzeff így (1943): *Res gestae divi Saporis*.¹³⁴ A felirat történeti része Sáhpuhr küzdelmét Róma ellen mint három hadjáratot mutatja be.¹³⁵ (1) Gordianus hadjárata Babylóniában (242–244) és halála. (2) Egy római császár “hazugsága és rossz tette”, amelynek viszonzásául Sáhpuhr Szíriába és Kappadókiába vezetett hadjáratot (i. sz. 252–256). (3) Valerianus császár támadása, amelyet Sáhpuhr a római *Mesopotamia* ellen indított hadjáratával torolt meg, foglyul ejtve magát Valerianust is (i. sz. 260).

Sáhpuhr felirata az “Árja királyság”¹³⁶ több, egymást követő hadjáratának – a Rómával vívott másfél évtizedes háborúinak – eseményeit foglalja össze.¹³⁷ A benne leírt események időrendjét egyelőre nem sikerült pontosan tisztázni. Első hadjárata Róma ellen nyilván az volt, amelyben III. Gordianust legyőzte. A második az, amelynek során Dura-Európoszt is elfoglalta, de ez a hadjárat felismerhetően több ágon folyt, több önálló hadműveletet jelentett. A harmadik hadjárat pedig Valerianus legyőzése és foglyul ejtése.

Sáhpuhr mindegyik hadjáratot mint a rómaiak támadását, illetve a támadás elleni védekezést mutatja be, holott valójában mindkét fél támadott, és Sáhpuhr egyáltalán nem csupán védekezett. A háború, egészében véve, Sáhpuhr kísérlete volt arra, hogy visszaszorítsa Rómát és megszerezze Elő-Ázsia nyugati területei fölött a katonai ellenőrzést. A *Res gestae* sajátos értelmezési módja teszi, hogy bár a felirat temérdek részletet közöl az eseményekről, nehéz kihámozni belőle, mi történt pontosan. Valószínű, hogy Sáhpuhr kancelláriájában, amint ez a Közel-Keleten régóta szokás volt, rendszeres, esetleg napi feljegyzéseket vezettek az eseményekről, a hadjáratok mozzanatairól, a zsákmányról; a felirat pontosnak látszó adatait ilyen feljegyzésekből meríthették.

Sáhpuhnról az ókori keleti királyfeliratok propagandisztikus eszközei elevenednek meg: a másik fél támad vagy fenyeget, óriási erővel, de megsemmisül, és a “mi” győzelmünk hatalmas sikerrel jár, nagy zsákmányt jelent, foglyokat, területszerzést; duális oppozíciók, amelyek végletesen eltúlozzák mind a támadás erejét, mind a győzelmi sikert.

III

Mindkét szöveg királyfelirat: egy-egy uralkodó mint uralkodó tetteinek leírása. Ez a jelleg sok azonos vagy hasonló vonást eredményez, anélkül, hogy közvetlen kapcsolat volna közöttük (ilyen nem is valószínű). Ilyen az egyes szám első személyű elbeszélés, illetve ennek változata, a “fejedelmi többes”; az állam szempontjából jelentős tettekre koncentráció stb. Az uralkodó tetteinek nyilvános megörökítése a dicsőséget, hírnevet szolgálja, az utókor számára is. (Sáhpuhr nyíltan hivatkozik erre.)

A feliratok a király alattvalóinak szólnak, függetlenül attól, hogy a cél-közönség tud-e olvasni. Ezért a nyelv(ek) megválasztása: Augustus (A.) maga latinul írta a szöveget, de Tiberius alatt a Keleten célszerű volt a feliratban a görög fordítás használata is. (A görög szöveg a templom külső falán nagyobb nyilvánosságot kapott, mint a latin.) Sáhpuhnról (S.) a kancellária és a birodalom nagy nyelvi-kulturális közösségeinek nyelvei.¹³⁸ S. korában a beszélt nyelv már kétségen kívül a középperzsa (pehlevi) volt.

Mindkét feliratban hangsúlyos elem az uralkodó legitimitációja. A genealógiai legitimitáció mindkettőben sajátos módon jelentkezik. A.: bosszú “apja” (Iulius Caesar, aki örökbe fogadta) gyilkosain (még csak meg sem nevezi a legyőzötteket); S.: leszármazás. Mindkét felirat él a theologiai legitimitáció eszközével is. A.: Iulius Caesar halála utáni isteni kultusza nyomán *divus*; tiszteletére / győzelmei stb. alkalmából áldozatokat mutatnak be az istenek tiszteletére; S. egyszerűen “istenek leszármazottja”, az istenek védelme, és viszonzásul ő is szolgál – tűz-oltárokat épít, áldozatokat rendel stb. – az isteneknek.

A. reprezentatív uralkodói művének a “köz-” vagy “államügyek” (*res publica*), az uralom megszervezését tekintő. Sáhpuhnról a hódítások / hadjáratok / zsákmányszerzés nagyobb szerepet játszik.

¹³³ A Szászánidák, persze, látták az óperzsa sziklafeliratokat, de olvasni nem tudták őket. Az összekötő kapocs közöttük a királyi udvar történeti feljegyzései / *annales* lehettek.

¹³⁴ Tárgyilag is először ő állította párhuzamba Augustus feliratával. *Berytus*, 8 (1943), p. 17 skk.

¹³⁵ Wilhelm Ensslin, *Zu den Kriegen des Sassaniden Schapur I* (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung. Sitzungsberichte, 1947, no. 5) (München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1949).

¹³⁶ Arjankhsatr, a görög szövegben: “árják népe” (*Arianón ethnosz*).

¹³⁷ Az asszír királyfeliratok egyik típusa, utóljára Assur-bán-aplinál, “hadjárat” elnevezés alatt irányt, célszámot foglalt össze, tekintet nélkül arra, hogy csupán egy tényleges hadjáratról volt-e szó, vagy többről.

¹³⁸ Hogy az Akhaimenida feliratok háromnyelvűsége szerepet játszott-e Sáhpuhnról, nem tudható, mert magukat a nyelveket nem ismerték, a háromféle (élami, babylóni, óperzsa) írás jelei azonban eléggé különböznek egymástól ahhoz, hogy figyelmes megfigyelő esetleg a nyelvi különbségeket is megsejtse.

A. számára, a köztársaság és az egyeduralom határpontján, fontos a köztársasági hatalmi tisztségek hagyományos úton való megszerzése mint legitimáció. Nem véletlen, hogy polgári tisztségeivel foglalkozik elsőként. Hangsúlyozza, hogy elutasította a köztársaságot szimbolikusan is felszámoló hatalmakat (*dictatura*), csak azokat a tisztségeket fogadta el, amelyekben a gondoskodás (*curatio*) volt a feladata, mint gondoskodó léphetett fel. Mindamellet, A.-nál a személyére koncentráló, személyes tettei köré szervezett előadásmód akaratlanul / szándéka ellenére elárulja, hogy esetében valóban egyeduralomról és csupán formálisan köztársasági tisztségekről van szó. Költségei, kiadásai tekintetében is egymaga áll szemben a populus egészével. Magánembernek állítja be magát, a *privatus* jelzót ismétli, jóllehet kezdettől – 19 éves korától – fogva, amikor megkezdte a küzdelmeket a hatalomért, nem az volt. Csak az egyeduralmi mintában értelmezhető a kegyelem (*clementia*), amelyet az ezt kérő (!) polgárokkal szemben gyakorolt.¹³⁹ Egyébként azonban nem riadt vissza a büntetéstől sem.¹⁴⁰

S.-nál a királyság hagyománya ezt a fajta megkerülő érvelést szükségtelessé teszi. Nála egyenesen hangsúlyt kap a személyes és családi uralom: a felirat hosszan sorolja a királyi család tagjait, a tartományok – ugyancsak a királyi családhoz tartozó – elöljáróit, mindig a feleségükkel és gyermekeikkel együtt.

A hadjáratok mindkét feliratban jelentőséget kapnak. A. azt hangsúlyozza, hogy hadjárataival a már előtte kialakult határokat állította helyre, és fenntartotta Róma uralmát “a földkerekség” fölött. S. a felirat beállítása szerint védekezett a külső támadások ellen. (Hadjáratainak egy része valójában nem is annyira hódítás volt, mint inkább zsákmányszerző vállalkozás.)

A. csak futólag említi a polgárháborút, illetve családi ügynek állítja be a hatalom megszerzéséért folytatott harcait, a korábbi szövetségeseivel, majd vetélytársaival / ellenfeleivel való leszámolást. A külső ellenség esetében a béke megteremtését hangsúlyozza. Más politikai koncepció a S.-é: a diadalmas hadvezér beszámolója.

Egyfajta világuralmat mutat be mindkét felirat: A.-nál a párthusoktól visszaszerzett hadijelvények, a provinciák területének növelése, határaik megszilárdítása stb., a külföldi követek stb.; egészen keleti (asszír feliratok stb.) módon hivatkozik olyan területekre, amelyeket a római hadsereg azelőtt nem közelített meg, olyan követek, amilyeneket azelőtt senki sem látott stb. S.-nál a helyszínek aprólékos felsorolása az eszköz. Nemcsak az elfoglalt városokat sorolja fel: szükségesnek tartja a rómaiak oldalán harcoló csapatok származási helyének említését is (mintha ezek a területek önálló országok volnának, nem pedig Róma tartományai). *Érán* és *An-Érán* számára ugyanaz, mint A.-nál a “földkerekség”.

A. külön nyomatékkal megemlékezett a párthus hadijelvények visszaszerzéséről,¹⁴¹ jelezve azt is, hogy Róma és a párthusok között barátságos viszony / barátsági szerződés (*amicitia*) jött létre, a párthusok tőle kapták meg “fejedelmi sarjaikat királyukul”.¹⁴² Nem említette meg azonban, hogy ebből az alkalomból a párthusok engedélyével visszatérhettek Crassus egykori megvert (i. e. 53) seregének római hadifoglyai közül a még életben lévők: ezek a foglyok, akik több mint 30 éves fogságukban, természetesen, beilleszkedtek a párthus világba, a közfelfogás – Augustus hívei – szerint szegénye voltak Rómának.¹⁴³ (Mit tudtak volna tenni, ha Crassus óta maga Róma sem tett értük semmit?)

S. fontosnak tartja megemlíteni, hogy római foglyait saját országában telepítette le. A hadifoglyok munkaerőt jelentettek.

A király *image*-a szempontjából kínos eseményekre a feliratok nem utalnak; mindkettejük számára más-más volt a kellemetlen emlék (S.: Niszibisz sikertelen ostromai; Miszikhe stb.), de az elhallgatásban megegyeznek.

04/05/25/KG

¹³⁹ Egyébként Iulius Caesar szellemében.

¹⁴⁰ 25.

¹⁴¹ 29.

¹⁴² 32. – A kissé fölényesen fogalmazott szavakban igazság van: Phraatész fia, Vonónész valóban Rómában nevelkedett, és onnan tért vissza Ktésziphónba.

¹⁴³ Horatius, *Carminum liber*, III, 5,5 skk.: “Crassus vitéztlő népe miként silány férj élt a barbár hitvesek oldalán...” stb. (Devecseri Gábor fordítása).

Négy birodalom az ókori Keleten

II: Arszakidák, Szászánidák

(i. e. 2. század – i. sz. 7. század)
HB-131, HBN-032
AS-162b, ASN-162a
TÖ-212a, TÖN-212.04
Péntek du. 14:00–15:30

IV. DOLGOZAT

04/06/18

Mit jelent:

		2-2 · + 10 · ¹⁴⁴
anachoréta	gör. <i>anakhórészisz</i> , ‘eltávozás’, ‘visszahúzódás’, ‘elmenekülés’, lat. <i>anachoresis</i> , ‘remete lakóhely’; <i>anachoréta</i> , ‘remete’	
coenobita	gör. <i>koinobiosz</i> , ‘közös élet’, lat. <i>coenobium</i> , ‘kolostor’, <i>coenobita</i> , ‘(kolostorban élő) szerzetes’, ‘barát’	
divinatio	lat. ‘jóslás’, ‘jövendőmondás’ (<i>deus</i> > <i>divus</i> > <i>divinus</i> > <i>divino</i>)	
dromedár	egyipupú teve	
epiphanész	gör. ‘megjelent’, értsd: <i>theosz epiphanész</i> , ‘megjelent / megtestesült isten’, hellénisztikus uralkodók jelzői mellékeve	
esztrangelo	gör. <i>sztrongülé</i> , ‘kerek / gömbölyded (írás)’, a legrégebb szír ábécé (kurziv írás) elnevezése	
hippodrom	gör. ‘lovak futópályája’, kocsiverseny-pálya	
hüposztaszisz	gör. ‘alátámasztás’, ‘támaszték’; ‘kiválás’; istenek valamely tulajdonságának / elvont fogalomnak önálló létezőként tételezése	
katholikosz	gör. <i>katholikosz</i> / lat. <i>catholicus</i> , ‘egyetemes’; a keleti kereszténységben a nemzeti egyház legmagasabb rangú püspöke, egyházfő	
metropolita	gör. az ‘anyaváros’ (<i>métropolisz</i>) püspöke a keleti keresztény egyházakban; érsek	
monophysita	gör. ‘(Krisztus) egyetlen természete (az isteni és emberi természet egyesülése után)’, az isteni természet megtestesülése (Krisztus) emberi természetében (<i>monophysitismus</i>); e tételt elfogadó keleti keresztény egyházak (egyiptomi / kopt, ethiópiai, örmény, szír és arab jakobiták, de NB: a szír nesztoriánusok nem)	
philhellén	gör. ‘a hellének / görögök (értsd: a Szeleukidák) barátja’	
szuréna	‘fejedelem’ / ‘herceg’, az Arszakida Iránban a rangban a király után következő méltóság	

¹⁴⁴ Ha a kérdés minden tételére helyes választ ad.

Ki ellen harcolt a Keleten:

2-2 ·
+ 5 ·

IV. Artabanosz	I. Ardakhsír
Aurelianus	Zénobia (Palmyra), illetve fia, Vaballathus
III. Gordianus	I. Sáhpuhr
Hérakleiosz	II. Huszrau Aparvéz (– II. Kavádh)
Iulianus	II. Sáhpuhr
Iusztinianosz / Beliszariosz	I. Kavádh – I. Huszrau Anósirván
Odaenathus	I. Sáhpuhr

Mi jut eszébe az alábbi nevekről:

2-2 ·
+ 5 ·

Anáhita	iráni istennő
“Babylón apostola”	Mani, a manicheizmus alapítója (Babylóniában született és hirdette tanait)
Hekatompülosz	város / régészeti lelőhely ÉK-Iránban, a Kaspi-tengertől délkeletre (Dámghán); Bészszosz itt ölte meg III. Dareioszt; egy időben (az i. e. 2. század első felében) párthus főváros (a harmadik ilyen)
Isztakhr	Az Iszfahán–Siráz út mellett, közvetlenül Perszepolisz előtt, a perszepoliszi rom-területtől 5 kilométernyire északra. Az Akhaimenida korban igazgatási központ, Perszisz fővárosa. Anáhita kultuszhelye. Innen indult el a Szászánida dinasztia; itt nevezték rejték helyén az utolsó Szászánida királyt (III. Jazdagerd)
Kartir	I. Sáhpuhr és utódai idején a Zarathustra-vallás főpapja, aki – kül. II. Bahrám (276–293) alatt – a zoroasztrianus egyházat kiépítette; Manit megölette, minden egyéb vallást üldözött a Szászánida birodalomban
Mazdak	I. Kavádh (488–496, 499–531) uralkodása alatt felkelést robbantott ki (i. sz. 494 k.). Mazdak talán Iráqból származott. A Zarathustra-vallás főbb elemeiből új világméretű alakított ki. Mint korábban Mani, ő is újrafogalmazta a zoroasztrianizmus eszméit, de míg Mani az eszme hordozójának az erős egyházi szervezetet tartotta, Mazdak, éppen ellenkezőleg, elvetette a papi intézményeket. Radikális vallási megújulást hirdetett. Tanítása szerint a jó (a fény) és a rossz (a sötétség) minden rendszer nélkül keverednek a világban, még Isten természetében is, ezért nincs szükség külső segítségre – egyházra, papokra – ahhoz, hogy az ember rejtett jegyeik alapján felismerje őket. Vallási reform-programja erős szociális töltést kapott. Meghirdette az állati hús fogyasztásának tilalmát, a papság félreállítását, a békét és teljes társadalmi egyenlőséget. A mozgalmat I. Huszrau Anósirván (“az Igazságos”) (531–578) törte le.
Qádiszije	Qádiszije (Kadas / el-Qádiszija) erőd a dél-iráqi sivatag keleti peremén, közel az Euphratészhez, Hírától délkeletre. A Szászánida Irán és a támadó iszlám sorsdöntő csatájának színtere (948 <i>AeSe.</i> / 14 H. / i. sz. 636/637). A perzsa hadsereget III. Jazdagerd kiváló tábornoka, Ruzstem vezette; a muszlimok élén Szaad ibn Abi Vakkász állt.
Rhandeia	i. sz. 63, Vologészész párthus király és Róma (Paetus <i>legatus</i>) tárgyalásai: az Euphratész bal partjának térsége (Armenia) a párthusok kezére kerül. A következő évben (i. sz. 64) Tiridatész örmény király hűségesküvet tesz Rómában (Nero császárnak)

Ki volt VI. Mithridatész ellenfele a harmadik “mithridáteszi” háborúban: 3-3 ·
Lucullus, majd Pompeius
 És a szövetségese: **II. (Nagy) Tigranész örmény király**

Mi volt a kapcsolat II. Huszrau és Maurikiosz között? 3 ·

II. Huszrau hatalomra kerülésekor a király felajánlotta Bahrám Csóbin tábornoknak: legyen mellette az ország második embere. De Bahrám Csóbinnek ez már kevés volt: követelte, hogy Huszrau adja át neki a hatalmat. A két hadsereg Niszibisznél találkozott. Bahrám Csóbin éjszakai ütközetben megverte Huszraut (i. sz. 590). Huszraunak menekülnie kellett: csak Bizánc, a türkök vagy a kazárok között választhatott. Tabari szerint lovára bízta a döntést: merre indul; a ló az Euphratész felé fordult, és innen már egyenes út vezetett, a folyam mentén, Bizáncba: a korábbi ellenségtől kért segítséget. Maurikiosz / Móric bizánci császár (582–602) szívélyesen fogadta; nemcsak hadsereget adott melléje: annak idején közkeletű híresztelés szerint leányát (Maria) is feleségül adta hozzá.

Melyik mai ország területére esik: 1-1 ·
+ 10 ·

Amida	Töröko. (=Diyarbakır)
Arabia Felix	Szaudi-Arábia nyugati tengerparti sávja – Jemen
Armenia Minor	Töröko.
Carrhae	Töröko.
Dura-Európosz	Szíria
Elümaisz	Irán (Khúzisztán)
Ibéria	Grúzia (= Kaukázusi Ibéria)
Kolkhisz	Grúzia (Adzsária és tőle északra)
Naqs-i Rusztem	Irán
Szeisztán	(Kelet-Irán)
Táq-i Kheszra	Iráq (Ktésziphónban a palota maradványa)

Mi különösebb esemény történt ebben az évben a Közel-Keleten: 4-4 ·
+ 10 ·

i. e. 129	II. Phraatész párthus király végleg elfoglalja Mezopotámiát, a Szeleukida dinasztia (VII. Antiokhosz Euergetész) uralmának vége Mezopotámiában
i. e. 63	Pompeius elfoglalja Jeruzsálemet, és bemegy a templomban a csak a főpap számára megengedett helyiségbe (“szentek szentje”) is
i. e. 53	Crassus veresége Harránnál (Carrhae) Oródész párthus király fővezérétől, (a) Szurénasztól, és halála
i. e. 20	Augustus visszakapja a római hadi jelvényeket IV. Phraatész párthus királytól (38–3)
i. sz. 115	Traianus párthus hadjáratának első adminisztratív eredménye: felállította Mesopotamia provinciá-t
i. sz. 260	I. Sáhpuhr Harrán / Carrhae és Edessza között foglyul ejti Valerianus római császárt
i. sz. 301	Armenia felveszi a kereszténységet
i. sz. 363	Iulianus római császár hadjárata II. Sáhpuhr ellen; veresége és halála (a Tigristől keletre)
i. sz. 614	II. Huszrau perzsa király a Bizánc elleni hadjárat során elfoglalja Jeruzsálemet
i. sz. 622	Muhammad “futása” (hidzsra) / menekülése Mekkából Medinába, az iszlám időszámításának kezdő dátuma

i. sz. 636/637

qádiszijeji csata, III. Jazdagerd, Szászánida dinasztia utolsó királya kelet felé menekül, a Szászánida dinasztia korának vége

Adja meg a Szászánida dinasztia 1. évét az alábbi érák szerint:	(i. sz. 226)	3-3 · + 10 ·
Arszakida éra	473	
A. U. C.	979	
Ol.	251/2	
Szeleukida éra	537	
zsidó világtérmentési éra	3987	

Mikor kötöttek békét egymással:		2-2 · + 5 ·
Hadrianus és Huszrau párthus király	i. sz. 117	
I. Huszrau és Iusztinianosz	i. sz. 532 (“örök béke”)	
	i. sz. 562 (“ötven éves béke”)	
Iovianus és II. Sáhpuhr	i. sz. 363 (“harminc éves béke”)	
II. Kavádh / Sáhrraráz és Hérakleiosz	i. sz. 629	
Narszész és Galerius / Diocletianus	i. sz. 298 (“niszibiszi béke”)	
I. Sáhpuhr és Philippus Arabs	i. sz. 244	

Elemezze az alábbi képet 15 ·

Ténylegesen: I. Sáhpuhr domborműve a rómaiak fölötti győzelmeinek ábrázolásával; a hasonló tárgyú, összesen öt szikla-dombormű egyike, Bisápur, a sziklaszoros bal oldali domborműve. Mint feliratában (*Res gestae divi Saporis*) is, egy jelenetbe (a feliratban: elbeszélésbe) vonja össze a különböző hadjáratokat, a domborművön mindhárom legyőzött római császár szerepel: III. Gordianus (i. sz. 243), Philippus Arabs (i. sz. 244) és Valerianus (i. sz. 259), három különböző helyzetben. Gordianus, aki a perzsák elleni hadjárat során meghalt, Sáhpuhr lovának lába alatt hever. Philippus Arabs, aki adót fizetett, térden állva kegyelemért könyörög, a mögötte álló perzsa a nyakánál megkötözve tartja. Valerianus, aki fogságba esett, áll, de Sáhpuhr erősen szorítja a csuklóját. A megvert római császárokat Sáhpuhr nem fosztotta meg emberi méltóságuktól: Philippus Arabs oldalán fegyvere is látható. Sáhpuhr fejviselete, a gömb alakú, magas kalap (gör. *korümbosz*; eredete szerint kontyféle hajviselet, felfésült haj, amelyet kendővel borítottak), uralkodói jelvény, kiemelkedik az ábrázolás keretéből, s ezzel külön hangsúlyt ad királyi hatalmának, mint ahogy a király alakjának mérete is. A ló feje fölött szárnyas, ruhátlan isteni lény diadaljelvényt nyújt a király felé. A dombormű a részletek, például, a ruházat aprólékos mintázásában a római művészet hatását mutatja, de alakjait a keleti hagyomány szerint a legnagyobb felületek törvényének megfelelően ábrázolja (arc profilban, a nézővel szembe forduló felsőtest stb.). Sáhpuhr más szikla-domborműveivel valószínűleg igénybe vette hadifogoly művészek közreműködését is, ezt a jelenetet azonban nyilván párthus mester készítette.

04/06/20/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
2003/2004, II. félév
Komoróczy Géza
Ókori keleti történelem:

Négy birodalom az ókori Keleten

II: Arszakidák, Szászánidák

(i. e. 2. század – i. sz. 7. század)
Péntek du. 14:00–15:30
Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305

T á b l á z a t o k

I

A jeruzsálemi templom főpapjai (Oniadák):	
I. Oniasz	4. század vége
I. Simeon	3. század első fele
II. Oniasz (f) ¹⁴⁵	3. század második fele
II. Simeon <i>ha-caddiq</i> (f)	200 k.: III. Antiokhosz előtt megnyitja Jeruzsálemet, átépíti a templomot
III. Oniasz (f) Iaszón ¹⁴⁶	2. század első fele 175 k.: IV. Antiokhosz pénzért kinevezi főpapnak
{Menelaosz ¹⁴⁷ }	172 k.: IV. Antiokhosz pénzért kinevezi főpapnak, ő megnyitja a király előtt a templomi kincstárat }
IV. Oniasz ¹⁴⁸	163: Egyiptomba menekül, VI. Ptolemaiosz engedélyével JHVH-templomot épít
...	
{Alkimosz}	162–160: I. Démétriosz kinevezi főpapnak }

II

Tobiadák:	
Tóbiasz	259/258: II. Ptolemaiosz adószedője Judeában
Joszéf (f)	ca. 240–218: III. Ptolemaiosz fő-adóbérlője Judeában
Hürkanosz (f)	3. század vége: Judea képviselője IV. Ptolemaiosznál 180 k.: visszavonul Transz-Jordániába, JHVH-templomot épít
Simeon	200 k.: fő-adóbérlő, templomi felügyelő
Menelaosz	172: IV. Antiokhosz kinevezi főpapnak

¹⁴⁵ (f): az előző fia.

¹⁴⁶ III. Oniasz fivére.

¹⁴⁷ A Tobiada családhoz tartozott. A kegyes hagyomány, szépítve, III. Oniasz fiának állítja be.

Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XII, * (§ 238).

¹⁴⁸ III. Oniasz fia.

III

A Makkabeusok / Hasmoneusok:

Mattathiasz / Mattitjáhu (?–167/166)

f i a i ¹⁴⁹

Iudas Makkabaiosz / Júda Makkabi (?–160): “a sereg vezére
(*arkhón*)”¹⁵⁰ (167)

Iónathész / Jonátán Apphosz (?–143): “vezér (*arkhón*) és fejedelem
(*hégyumenosz*)”¹⁵¹ (160), főpap (*arkhiereusz*)¹⁵² (151)

Szimón / Simeon Thasszi (?–135/134): “főparancsnok (*sztratégosz*)”
(145)¹⁵³ / fejedelem (*hégyumenosz*),¹⁵⁴ főpap (143/142),
*ethnarkhész*¹⁵⁵ (142)

Eleazar / Eleázár Auaran (meghalt a Bét-Zekharja-i csatában, 164)

Ióannész / Johánán Gaddis (?–160)

S i m e o n f i a

Ióannész Hürkanosz / Johannes Hyrcanus / I. Hürkanosz:
főparancsnok (*hégyumenosz*), * (134–104)

I ó a n n é s z H ü r k a n o s z f i a i

Antigonosz (?–104): király (104)¹⁵⁶

Júda / I. Arisztobulosz: király (*baszileusz*)¹⁵⁷ (104–103)

Alexandrosz Iannaiosz / Jehonátán / Jannaj (125–76): király¹⁵⁸ (103–
76)

...¹⁵⁹

I . A r i s z t o b u l o s z é s A l e x a n d r o s z I a n n a i o s z ö z v e g y e

Salome Alexandra (140 k.–67): királynő¹⁶⁰ (76–67)

A l e x a n d r o s z I a n n a i o s z f i a i

II. Hürkanosz (?–30): főpap,¹⁶¹ *ethnarkhész* (76–67), főpap (63–40),
ethnarkhész (47–40)

II. Arisztobulosz (?–49): király¹⁶² (67–63)

¹⁴⁹ Josephus Flaviusnál (*Antiquitates Iudaeorum*, XII, 6,1 / § *) a felsorolás rendje, valószínűleg a születési sorrendnek megfelelően: János, Simeon, Júda, Eleázár, Jonátán. A táblázatban a dinasztikus sorrendet adom.

¹⁵⁰ Makkabeusok k., I, 2,66.

¹⁵¹ Makkabeusok k., I, 9,30.

¹⁵² Makkabeusok k., I, 10,20; 12,3 stb.

¹⁵³ Makkabeusok k., I, 13,8; 14,27; 14,42 stb.

¹⁵⁴ Makkabeusok k., I, 14,35 stb.

¹⁵⁵ Makkabeusok k., I, 14,47.

¹⁵⁶ Ióannész Hürkanosz őt tekintette örökösének, bevonta az államügyekbe, többi fiát börtönbe zárta. Apjuk halála után Arisztobulosz megölette (104).

¹⁵⁷ Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIII, 11,1 (§ *).

¹⁵⁸ Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIII, 12,1 (§ *).

¹⁵⁹ Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIII, 10,7 (§ 299): összesen 5 fia volt.

¹⁶⁰ Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIII, 16,1 (§ *).

¹⁶¹ Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIII, 16,2 (§ *).

¹⁶² Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIV, 1,1 (§ *). – II. Arisztobulosz trónra lépésekor fivére, II. Hürkanosz visszavonult a magánéletbe, majd Antipasz / Antipatrosz edomi helytartó biztatására III. Aretasz arab / nabateus királyhoz menekült, és az ő segítségével megkísérelte megszerezni magának a királyságot. Uo, XIV, 2.

II. Arisztobulosz fiaiAlexandrosz¹⁶³ (?–49)

Mattitjáhu / Antigonosz: király (40–37)

Alexandrosz gyermekei

III. Arisztobulosz (52 k.–35): főpap (37)

Mírjam / Mariamme (?–29): Heródes király felesége

IV**A vallásos zsidóság irányzatai a Hasmoneus korban. Tanai:**

	farizeusok	szaddukeusok	esszénusok
angyalok léte	+	–	+
isteni gondviselés	+	–	+
akaratszabadság ¹⁶⁴	–	+	–
lélek halhatatlansága	+	–	+
jutalom / büntetés a halál után	+	–	–
testi feltámadás ¹⁶⁵	+	–	–
részvétel a politikai életben	+	–	–

V**Nem zsidó királyok / látogatók
a jeruzsálemi JHVH-templomban:¹⁶⁶**

	i. e.
(Alexandrosz ¹⁶⁷	331)
III. Ptolemaiosz	245 k.
IV. Ptolemaiosz	217
III. Antiokhosz	198
IV. Antiokhosz	172
~	168 ¹⁶⁸
VII. Antiokhosz	131
Pompeius	63
Marcus Agrippa Vipsanius ¹⁶⁹	15
	i. sz.
Vitellius	37

¹⁶³ Feleségül vette II. Hürkanosz leányát (Alexandra).¹⁶⁴ Értsd: az ember döntési / választási szabadsága; önrendelkezés.¹⁶⁵ És az erre következő utolsó ítélet.¹⁶⁶ A szokást, hogy nem zsidó látogatók a templomban áldozatot mutassanak be, csak közvetlenül a Róma elleni zsidó felkelés előtt tiltották meg (i. sz. 66). Josephus Flavius, *Bellum Iudaicum*, II, 17,2 skk. (§ 408 skk.).¹⁶⁷ Pusztá legenda.¹⁶⁸ Kifosztotta a templomi kincstárát.¹⁶⁹ Augustus bizalmi embere, teljhatalmú megbízottja a Keleten, Heródes barátja. – Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XVI, 2,1 (§ 14).

VI

Arszakida dinasztia: ¹⁷⁰	
I. Arszakész (<i>Arsaka</i>) (Tiridatész) ¹⁷¹	247–217/214
II. Arszakész / (I.) Artabanosz Phriapatiosz / Phriapitész / III. Arszakész	217/214–191 191–176
I. Phraatész (<i>Fraháta</i> / <i>Pardát</i>)	176–171
I. (Nagy) ¹⁷² Mithradatész (<i>Mithradáta</i> / <i>Mitradát</i>) (Philhellén)	171–138
II. Phraatész	138–127
I. (/ II.) Artabanosz (<i>Ardaván</i>) (Philadelphosz)	127–124
II. Mithradatész ¹⁷³	124–87
I. Gótarzész (Geopothrosz) ¹⁷⁴ (Autokratór Philopatór)	95–90
I. Oródész (Theopatór Nikatór Euergetész)	90–76
Szinatrukész / Szanatrúq ¹⁷⁵ (Theopatór Euergetész Euszebész)	77–70
III. Phraatész ¹⁷⁶	70–58
II. Oródész / Hüródész / Ardész (<i>Urúd</i>)	58–38
III. Mithradatész	58–53
(I.) Pakórosz ¹⁷⁷	51/40–38
IV. Phraatész	38–3
{(I.) Tiridatész (<i>Trdád</i> / <i>Tridát</i>)	29–26}
V. Phraatész / Phraatakész ¹⁷⁸	3/2–
	i. sz.
	–4
III. Oródész	4–6
I. Vonónész	8–12
II. (/ III.) Artabanosz (<i>Ardaván</i>)	ca. 10–38
{(II.) Tiridatész (<i>Trdád</i> / <i>Tridat</i>)	ca. 36}
Kinnamosz / Cinnamus	37
Vardanész (<i>Vardán</i>)	39–45
II. Gótarzész (Kotardész)	43–51
II. Vonónész	51
I. Vologészész / Vologaiszész / Vologases / Vologesus (<i>Valakhs</i>)	51–76/80
{(II.) Vardanész	55–58}

i. e.

¹⁷⁰ Adrian D. H. Bivar, in: in: Ehsan Yarshater, Ed., *The Cambridge History of Iran, III: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, Part 1 (Cambridge: The Cambridge University Press, 1983), p. 98 sk.; [HTTP://WWW.PARTHIA.COM/PARTHIA_CHRONO.HTM](http://www.parthia.com/parthia_chrono.htm).

¹⁷¹ Arszakész fivére. Feltevések szerint (I.) Arszakész néhány évnvi uralkodás után talán meghalt, és Tiridatész követte a párthus trónon.

¹⁷² Megalosz (saját feliratában is).

¹⁷³ Címei: Epiphanész / Euergetész Dikaiosz és Philhellén.

¹⁷⁴ Geopothrosz: 'Gév fia' (méd–párthus *puthra*, 'fiú'). – II. Mithradatész halála (87) után rövid ideig egyedül.

¹⁷⁵ Címei: Theopatér Nikatór.

¹⁷⁶ Címei: Theosz Euergetész Epiphanész Philhellén. – Az "isten" jelző / cím a hellénisztikus uralkodó-kultusz hagyományához igazodik.

¹⁷⁷ Csak társ-uralkodó.

¹⁷⁸ Régens: Musa anyakirályné.

{ II. Vologészész	77–80}
II. Pakórosz	78–115
{ III. (/ IV.) Artabanosz	80–90}
III. Vologészész/ Vologaiszész (<i>Valakhs</i>)	105/111–146
Huszrau / Oszrhoész	109–129
Parthamaszpatész	117
{ IV. Mithradatész ¹⁷⁹	130–147}
IV. Vologészész / Vologaiszész (<i>Valakhs</i>)	148–191
V. Vologészész / Vologaiszész (<i>Valakhs</i>)	191–207
VI. Vologészész (<i>Valakhs</i>) / Vologaiszész (<i>Valakhs</i>)	207–228
IV. (/ V.) Artabanosz (<i>Ardaván</i>) ¹⁸⁰	213–224
Artavaszdész (<i>Artavazda</i>)	

VII

Az Arsakida korban használatos főbb nyelvek:

középperzsa
párthus
arámi
görög
latin
akkád
sumer (csak írásban)

VIII

Párthus királyi székhelyek:

	i. e. ca.
Aszaak (Arszak) ¹⁸¹	247
Nisza	*
Hekatompülosz	*
Ekbatana	*
Ktésziphón	*

IX

Arsakida kor. A közigazgatás¹⁸² hierarchiája:

főkörmányzó (több tartomány fölött): *bitakhs*
tartomány / szatrapia: *khsathr*; arámi *atra*,
‘ország’
körzet: *róoszták*
erőd, község: *diz*

¹⁷⁹ Nincs pénzverete Szeleukeiában.

¹⁸⁰ Nincs pénzverete Szeleukeiában.

¹⁸¹ Kharaxi Iszidórosz, *Sziathmoi parthikoi / Parthia úti állomásai*, fr. 2,11 (Jacoby) / 1,11 (Schoff): “(...) amelyben Arsakészt először királynak nyilvánították”.

¹⁸² Eduard Khurshudian, *Die parthischen und sasanidischen Verwaltungsinstitutionen nach den literarischen und epigraphischen Quellen*, 3. Jh. v. Chr. – 7. Jh. n. Chr. (Jerewan: Verlag des Kaukasischen Zentrums für Iranische Forschungen, 1998).

tartományi székhely: *khsathrisztán*
helytartó: szatrapész / sztratégosz – *khsathrapán* /
khsatradár / *khsathrapat* / *kanárang* /
avisztámdár (> *óosztándár*); arámi *malkha*,
‘király’
tartományi előljáró / főtisztviselő: *szatrapész* /
*marzpán*¹⁸³
“kerület”: *hüparkheia* / *avisztám*
“körzet”: *eparkheia* / *ródaszták*
erőd parancsnoka: *dizpat*
vár / város kormányzója: *episztatész* / *arkapat*

X

Párthus kori kincsletek Mezopotámiából:

	Előkerülésének időpontja	A veretek kora
Assur ¹⁸⁴	1912	–i. e. 23
Assur ¹⁸⁵	1905	i. sz. 216
Barszip ¹⁸⁶	1880 k.	–i. sz. 45
Barszip	1880 k.	–i. sz. 185
Baszra ¹⁸⁷	1956	i. e. 1. század
Diyarbakır ¹⁸⁸	1955	–i. sz. 117
Hatra ¹⁸⁹	1971/72	–i. sz. 2. század
Kharakéné ¹⁹⁰	1976	i. e. 1. század
Ninive ¹⁹¹	1929/30	i. e. 2/1. század
Niszibisz ¹⁹²	1955	i. e. 1. század
Szeleukeia (Tell Omár) ¹⁹³	*	i. sz. 75 k.
Tello / Girszu (Haráib) ¹⁹⁴	1878	*

¹⁸³ Philippe Gignoux, “L’organisation administrative sasanide: Le cas du *marzbān*”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 4 (1984), pp. 1–29.

¹⁸⁴ Sabine Schultz, “Ein Fund parthischer Tetradrachmen aus der Zeit des Phraates IV.”, *Forschungen und Berichte*, 22 (1982), pp. 117–126.

¹⁸⁵ Walter Andrae, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*, no. 28 (1905), p. 34 sk.

¹⁸⁶ Julian E. Reade, “Three Hoards from Babylonia in the British Museum”, in: Ute Wartenberg, Martin J. Price & K. A. McGregor, Eds., *Coin Hoards*, VIII (London: Royal Numismatic Society, 1994), p. 88 sk.

¹⁸⁷ Georges Le Rider, “Monnaies de Characène”, *Syria*, 36 (1959), pp. 229–253, kül. p. 240 skk.

¹⁸⁸ Henri Seyrig, *Trésors du Levant anciens et nouveaux* (Trésors monétaires Séleucides, 2 / Bibliothèque archéologique et historique, 94) (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1973), no. 39.

¹⁸⁹ Wathiq I. al-Salihi, “[Hatra: Coins Discovered in the Excavations of 1971–1972]”, *Sumer*, 30 (1974), pp. 162–155.

¹⁹⁰ Otto Mørkholm, “A Hoard of Coins from Characene”, in: *Coin Hoards*, 4 (London: Royal Numismatic Society, 1978), pp. 25–26.

¹⁹¹ Georges Le Rider, “Un trésor de petites monnaies de bronze trouvé à Ninive”, *Iranica Antiqua*, 7 (1967), pp. 4–20.

¹⁹² Henri Seyrig, “Trésor monétaire de Nisibe”, *Revue Numismatique*, 5. sér., 17 (1955), pp. * 85–128.

¹⁹³ Antonio Invernizzi, “The Excavations at Tell Umayr”, *Mesopotamia*, 1 (1966), pp. 39–62; 2 (1967), pp. 9–32.

¹⁹⁴ Georges Le Rider, *Suse sous les Séleucides et les Parthes: Les trouvailles monétaires et d’histoire de la ville* (Mémoires de la Mission Archéologique Française en Iran, 38 / Mission de

Uruk ¹⁹⁵	1877–1881	–i. sz. 210
*	1999	*
? (Dél-Iráq)	1976	i. sz. 1. század

XI

A Perzsa-öböl kereskedelme^{196 197}

Szállít
aszfalt
chlorit edények
datolya
füge
gyöngy
kén
lenvászson
mazsola
páva
só
szárított gyümölcs
szárított hal
színes szőttesek
szőnyeg

XII

Kína kereskedelme a Perzsa-öböl országaiival^{198 199}

Behoz	Szállít
ámbra	arany
datolya	bambusz
elefántcsont	bor
fahéj	brokátselyem
fehér bádóg	bronz üst
feketebors	ezüst
gumi	gyömbér

Susiane) (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1965). – Hugo Winckler, “Die Könige von Characene”, in: uő, *Altorientalische Forschungen*, II (Leipzig: Eduard Pfeiffer, 1898; reprint, Amsterdam: *, 1972), pp. 77–80; André Parrot, *Tello. Vingt campagnes de fouilles (1877–1933)* (Paris: Albin Michel, 1948), p. 309 skk.

¹⁹⁵ Ernest de Sarzec & Léon Heuzey, *Découvertes en Chaldée... I* (Paris: *, 1884), p. 49 sk. – Thmas Leisten, “Die Münzfunde”, *Baghdader Mitteilungen*, 16 (1985), pp. 151–163; uő, “Die Münzen von Uruk-Warka. Katalog der Münzfunde der Jahre 1913–1984”, *Baghdader Mitteilungen*, 17 (1986), pp. 309–367, kül. p. *.

¹⁹⁶ Középkori adatok.

¹⁹⁷ Moira Tampoe, *Maritime Trade between China and the West. An Archaeological Study of the Ceramics from Siraf (Persian Golf), 8th to 15th Centures a.d.* (BAR International Series, 555) (Oxford: BAR, 1989), p. 145.

¹⁹⁸ Középkori adatok.

¹⁹⁹ Moira Tampoe, *Maritime Trade between China and the West. An Archaeological Study of the Ceramics from Siraf (Persian Golf), 8th to 15th Centures a.d.* (BAR International Series, 555) (Oxford: BAR, 1989), p. 131 skk.

gyöngy	jáde tárgyak
indigó festék	lakk készítmények
kardemomum	nikkel
karneol	nyereg
korall	ólom
lenvászon	ón
mirrha	papír
orrszarvú-szarv	porcelán
párducbőr	rebarbara ²⁰⁰
páva	réz
rózsaolaj	selyem
szantálfa	színes szőttes
szegfűszeg	üveggyöngy
teknősbéka szaru	szerecsendió
tömjén	
üveg	
vas	

XIII

“Mithridáteszi háborúk”			
VI. Mithridatész Eupatör pontoszi király ellen:			
első	Sulla	<i>propraetor</i>	89–84
második	Lucullus	<i>proquaestor</i>	83–81
harmadik	Lucullus		74–66
	Pompeius	<i>imperator</i>	65–63

XIV

Armenia királyai. Artaxiada dinasztia:	
	i. e.
Artaxiasz (<i>sztratégosz</i>)	210–190
Zariadrisz (<i>sztratégosz</i>)	210–190
Nagy-Örményország / Armenia Maior:	
I. Artaxiasz / Artaxes (király)	190–159
I. Tigranész	159–123
I. Artavaszdész	123–95
II. (Nagy) Tigranész	95–55
II. Artavaszdész	55–34
II. Artaxiasz / Artaxes	34–20
III. Tigranész	20–10
IV. Tigranész	10–5
	és 4–1
III. Artavaszdész	5–4

²⁰⁰ *Rha barbarum.*

XV

Armenia királyai az Artaxiada és Arsakida dinasztiák között:		
		i. sz. ca.
Vonónész	(Parthia)	13–15
Zénón / III. Artaxiasz	(Róma)	18–34
Arszakész	(Parthia)	34–35
Mithridatész	(Iberia)	35–51
Rhadamisztosz	(Iberia)	51–52
(I.) Tiridatész	(Parthia)	52–60
V. Tigranész	(Iudaea / Róma)	60–61
(I.) Tiridatész		61–63 és 63–66

XVI

Armenia királyai. Arsakida dinasztia:		i. sz.
I. Tiridatész	(52)/66–75	
Szanatrúq	75–110	
Axidares (Exédarész / Exedares):		
	110–113	
Parthamasiris	113–114	
Parthaspates	116–117	
I. Valars	117–140	
{?	*	
Pakórosz (Aurelius Pacorus)	161–163	
{Sohaemus / Szoaimosz	164–172}	
II. Valars	180–191	
I. Huszrau (<i>Hoszrov</i>)	191–217	
II. Tiridatész (<i>Tiridat</i>)	217–252	
III. (Szent) Tiridatész	296 k.–330	
II. Huszrau / Kotak	330–338	
V. Tigranész (<i>Tigrán</i>) / Tirán	338–351	
II. Arsakész / Arsak	351–367	
Pap	369–374	
Varazdat	374–380	
III. Arsak	380–389	
III. Huszrau	386–392	
Vramsapuh	392–414	
IV. Artaxiasz	423–428	

XVII

Dura-Európosz történetének fordulópontjai:		i. e.
Alapítása		300 k.
Párthus kézre kerül		113
Párthus helytartó székhelye		33
Bel és Jarhibol temploma		

	i. sz.
Zeusz Küriosz temploma	29
Atargatisz és Artemisz–Nanája templomai	31
Zeusz Theosz temploma	114
Zeusz Bélosz temploma	115
A palmyrai istenek temploma	115
Római csapatok (Traianus) elfoglalják	115
Traianus diadalíve	116
Párthusok visszafoglalják	121
Földrengés	160
Római csapatok (Lucius Verus) elfoglalják	164
Egy házat átalakítanak zsinagógává	165–200
Mithraeum	168–171
Septimius Severus a városban	210
Colonia	211
A Dux ripae palotája	210-es évek
Dolichenum	210
Praetorium	211–217
Keresztény kápolna	232–256
Grafitto: “Rajtunk a perzsák!”	238
Elkészül a Mithraeum átalakítása	240
A zsinagóga új teteje	243
A zsinagóga falfestményei	243–253
Elkészül a Dolichenum átalakítása	
Sáhpuhr első ostroma	253
A város pusztulása	256
James H. Breasted azonosítja a rom-területet	1920
Franz Cumont ásatása	1922–1923
Michael I. Rostovtzeff ásatása	1928–1937

XVIII

Hadigépek: ^{201 202}	Gör.	Lat.
hágcsó	<i>klimax</i>	*
faltörő kos	<i>kriosz</i>	<i>aries</i>
“lugas” / “kalap” ²⁰³	*	*
“teknősbéka” ²⁰⁴	<i>khelóné</i>	<i>testudo</i>
		<i>pluteus</i>

²⁰¹ Részletesebb (technikai) leírásuk: Hérón (ca. 240–180), *Belopoiika*; Ammianus Marcellinus, xxiii, 4; Publius Flavius Vegetius Renuat, *A hadtudomány foglalata*, II, 25; IV, 13–22. – Magyarul in: Hahn István, szerk., *A hadművészet ókori klasszikusai* (Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1973), pp. 405–411, 723–726, illetve p. 794 sk. és p. 846 skk., resp. (Hahn István, Pirchala Imre, illetve Várady László fordításai); Ammianus Marcellinus, *Róma története* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1993), p. 324 skk. (Szepegy Gyula fordítása).

²⁰² Otto Lendle, *Texte und Untersuchungen zum technischen Bereich der antiken Poliorketik* (Palingenesia, 19) (Wiesbaden: *, 1983).

²⁰³ Stabil ostromtető.

²⁰⁴ Mobilis ostromtető.

“sarló” (kerekes) ostromtorony ²⁰⁵	<i>helepolis</i> ²⁰⁶ <i>pürgosz</i>	<i>falces</i> * <i>turris</i>
Egyhajlású (<i>euthütonon</i>) ²⁰⁷ / egykarú hajítógép / “skorpió” / “onager”: hajítógép nyíllövő gép	<i>katapultész</i> <i>katapultész belón</i>	<i>catapulta</i> *
Kéthajlású (<i>palintonon</i>) / kétkarú / “kőhajító”: kőhajító gép	<i>petrobolosz</i> <i>lithobolosz</i>	<i>ballista</i> *

XIX

Ktésziphón az ellenség kezén: i. sz. Traianus császár: 115 Avidius Cassius <i>legatus</i> : 165 Septimius Severus császár: 197/198 Carus császár: 283 Hérakleiosz császár: 628 Omár kalifa: 637 Fenyegetve: Odaenathus (Palmyra): 262 és 266

XX

Római csapategységek Traianus hadjáratában:	Állandó állomáshelye
<i>legio III Cyrenaica</i>	Arabia ²⁰⁸
<i>legio IV Scythica</i>	Zeugma
<i>legio VI Ferrata</i>	Szamoszata
<i>legio X Fretensis</i> ²⁰⁹	Jeruzsálem
<i>legio XI Claudia</i>	Moesia Inferior
<i>legio XVI Flavia Firma</i>	Szatala ²¹⁰

²⁰⁵ Magassága elérhette a 40–50 métert is.

²⁰⁶ Gör. ‘város-elfoglaló’.

²⁰⁷ A hajítógépek két típusának megkülönböztetését az eleusziszi / bizantioni Philón vezette be a *belopoiika* szakirodalmába (225 k.). * Diels & Schramm, *Philons Belopoiika, griechisch und deutsch* (Preussische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch–historische Klasse, Abhandlungen, 1918, no. 16) (*).

²⁰⁸ Később: Dura-Európosz.

²⁰⁹ Edward Dąbrowa, *Legio X Fretensis. A Prosopographical Study of Its Officers (I–III Centuries A.D.)* (Historia Einzelschriften, 66) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993).

²¹⁰ Armenia Minor területén (ma: Sadağ, Töröko.).

XXI

Római császárok, akiknek a halála összefüggésben állt mezopotámiai / perzsa hadjáratuk eseményeivel:

Traianus (visszaúton párthus hadjáratából, de betegségben): i. sz. 117
Caracalla (Carrhae és Edessza között, merénylet áldozataként): i. sz. 217
Diadumenianus (Macrinus fia és társ-császára, a párthusokhoz szökése közben): i. sz. 218
III. Gordianus (veresége után): i. sz. 244
Valerianus (perzsa hadifogságban): i. sz. 270 k.
Carus (Ktésziphónnál): i. sz. 283
Iulianus (a Tigrisen túl, ütközetben): i. sz. 363

XXII

Parthicus / Persicus Maximus:^{211 212}

	i. sz.
Lucius Verus	166
Marcus Aurelius	166
Septimius Severus	198
Severus Alexander	233
I. Philippus (Arabs)	244
Gallienus	262
II. Claudius	269
Aurelianus	272
Vaballathus (Palmyra)	271
Probus	280
Carus	283
Carinus	284
Diocletianus	294
Maximianus Herculius	294
Constantius Chlorus	300
Galerius	300
Maximinus Daia	312
Constantinus	312
II. Constantius	340

XXIII

Római legiók Szíriában:

Augustus	14	Syria	<i>legio III Gallica</i> <i>legio VI Ferrata</i>
----------	----	-------	---

²¹¹ Gör. *Perszikosz megisztosz*.

²¹² P. Kneissl, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser. Untersuchungen zu den Siegerbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts* (Hypomnemata, 23) (Göttingen: *, 1969). – Michael H. Dodgeon & Samuel N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (AD 226–363): A Documentary History* (London: Routledge, 1991), p. 336 skk.: “Eastern Victories in Imperial Titulature.”

Vespasianus	71	Syria	<i>legio X Fretensis</i> <i>legio XII Fulminata</i> <i>legio III Gallica</i> <i>legio IV Scythica</i> <i>legio VI Ferrata</i>
		Cappadocia	<i>legio XII Fulminata</i> <i>legio XVI Flavia</i>
Traianus	110	Iudaea	<i>legio X Fretensis</i>
		Syria	<i>legio III Gallica</i> <i>legio IV Scythica</i> <i>legio VI Ferrata</i>
Hadrianus	138	Cappadocia	<i>legio XII Fulminata</i> <i>legio XVI Flavia</i>
		Iudaea	<i>legio X Fretensis</i>
Marcus Aurelius	170	Syria	<i>legio IV Scythica</i> <i>legio XVI Flavia</i>
		Cappadocia	<i>legio XII Fulminata</i> <i>legio XV Apollinaris</i>
		Iudaea	<i>legio VI Ferrata</i> <i>legio X Fretensis</i>
		Arabia	<i>legio III Cyrenaica</i>
		Phoenicia	<i>legio III Gallica</i>
		Syria	<i>legio III Gallica</i> <i>legio IV Scythica</i> <i>legio XVI Flavia</i>
		Cappadocia	<i>legio XII Fulminata</i> <i>legio XV Apollinaris</i>
		Iudaea	<i>legio VI Ferrata</i> <i>legio X Fretensis</i>
		Arabia	<i>legio III Cyrenaica</i>

XXIV

Római legiók Mezopotámia területén (Septimius Severus):

	i. sz.
<i>legio I Flavia</i>	Singara
<i>legio I Parthica</i> ²¹³ / <i>Nisibena</i> ²¹⁴	Niszibisz 195
	Oszhroéné 3. század
	Singara 3–4. század
<i>legio III Parthica</i> ²¹⁵	Niszibisz 3–4. század
<i>legio V Parthica</i>	Amida ²¹⁶ –359

²¹³ Catherine Wolff, “Legio I Parthica”, in: Yann Le Bohec & Catherine Wolff, Éd., *Les légions de Rome sous le Haut-Empire* (Collection du Centre d’Études Romaines et Gallo-Romaines, NS 20) (Paris: De Boccard, 2000), pp. 247–249.

²¹⁴ A legio a “nisibisi” nevet viselte még azután is, hogy a város a perzsák kezére került.

²¹⁵ Catherine Wolff, “Legio III Parthica”, in: Yann Le Bohec & Catherine Wolff, Éd., *Les légions de Rome sous le Haut-Empire* (Collection du Centre d’Études Romaines et Gallo-Romaines, NS 20) (Paris: De Boccard, 2000), pp. 251–252.

²¹⁶ Amida eleste (i. sz. 359) után a legióról nincs további adat, nyilván megszűnt.

*

XXV

Római coloniák²¹⁷ az Euphratésztől keletre Septimius Severus és Caracalla korában:	
	i. sz.
Col. Carrhae	195
Col. Rhesaina	195
Col. Nisbis (Niszibisz)	198
Col. Singara	198
Col. Edessa	214
Col. Aurelia Dura (Dura-Európosz) ²¹⁸	*
*	

XXVI

Római legiók a Keleten:						
	i. sz. 14 ²¹⁹	71 ²²⁰	110 ²²¹	138 ²²²	170 ²²³	200 ²²⁴
Összesen	25	29	30	28	30	33
A keleti provinciákban	4	6	6	7	8	10

XXVII

Hatra uralkodói:		
	Címe	i. sz.
Nasrjahab	úr (Marja)	85–105
Voród / Oródész	úr	105–115
Nasru	úr	115–135
Nasrjahab	úr	136–145
Manu	úr	146–154
Volgas / Vologészész	úr	155–158
	az arabok királya (MLK' D'RB)	158–165
I. Szanatrúq, Nasru fia	az arabok királya	166–167
	király	167–190
Abdsamja	az arabok királya ²²⁵	190–200
II. Szanatrúq ²²⁶	király	200–240
Abdsamja	trónörökös ²²⁷	

²¹⁷ Fergus Millar, "The Roman *coloniae* of the Near East: A Study of Cultural Relations", in: Heikke Solin & Mika Kajava, Eds., *Roman Policy in the East and Other Studies in Roman History* (Commentationes Humanarum Litterarum, 91) (Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1990), pp. 7–58.

²¹⁸ Az Euphratész jobb partján.

²¹⁹ Augustus.

²²⁰ Vespasianus.

²²¹ Traianus.

²²² Hadrianus.

²²³ Marcus Aurelius.

²²⁴ Septimius Severus.

²²⁵ Héródianosz, III, 1: *baszileusz*.

²²⁶ Arab történetíróknál: *Szatirún*.

XXVIII

Hatra ostromai: ²²⁸	
	i. sz.
Traianus	116 és 117
Septimius Severus	198 k. és 199
I. Ardakhsír	230 k.
Severus Alexander	231/232
I. Ardakhsír – (I.) Sáhpuhr	240 k.

XXIX

Edessza királyai ²²⁹ (akikről a jelen könyvben szó esik):	
I. Abgar (Abgar Piqa)	92–68
II. Abgar (Abgar Ariarnész) bar Abgar	68–53
...	
V. (Fekete) Abgar / Akbar Ukáma	i. e. 4–i. sz. 7 és 13–50
...	
VII. Ma'nu bar Izatész	*–110
VII. Abgar bar Izatész (Augarosz)	110 k.–116
Parthamaszpatész	118–123
~ & Jalud	118–122
VII. Ma'nu bar Izatész (másodszor)	123–139
VIII. Ma'nu bar Ma'nu (Philorhómaiosz)	139–163 és 165–177
Va'el bar Szahru ²³⁰	163–165
VIII. (Nagy) Abgar bar Ma'nu (Lucius Aelius Septimius Abgar)	177–212
IX. Abgar (Abgar Severus)	212–213/214
...	
X. Abgar bar Ma'nu	239–242

XXX

JHVH templomai Jeruzsálemen kívül:		
	Fenntartói / építője	ca.
Lákhis ²³¹	?	6. század
Jeb / Elephantiné	zsidó kolónia	5. század

²²⁷ Címe feliratokban: “király” (MLK’).

²²⁸ Wathiq I. Al-Salihi, “The Sieges of Hatra”, *Sumer*, 46 (1989–1990), pp. 109–113.

²²⁹ Alfred R. Bellinger, “The Chronology of Edessa”, *Yale Classical Studies*, 5 (1935), pp. 142–154.

²³⁰ Párthus kreatura.

²³¹ Yohanan Aharoni, “Trial Excavations at the »Solar Shrine« at Lachish”, *Israel Exploration Journal*, 18 (1968), pp. 157–169.

Garizim-hegy	szamaritánusok	300 k.
Transz-Jordánia	Hürkanosz ^{232 233}	180
“sok helyütt” (Egyiptom) ²³⁴		(3–)2. század
Leontopolisz ²³⁵ (Egyiptom)	IV. Oniasz ²³⁶	164

XXXI

A Szászánida dinasztia királyai:

	i. sz.
I. Ardakhsír	226–241/242
I. Sáhpuhr	241/242–270/272
I. Hurmuz ²³⁷	270/272–274
I. Bahrám ²³⁸	274–276
II. Bahrám	276–293
III. Bahrám	293
Narszész ²³⁹	293–302
II. Hurmuz	302–309
II. Sáhpuhr	309–379
II. Ardakhsír	379–383
III. Sáhpuhr	383–388
IV. Bahrám	388–399
I. Jazdagerd	399–421
V. Bahrám Górá	421–439
II. Jazdagerd	439–457
III. Hurmuz	457–459
Péróz	459–484
Balakhs	484–488
I. Kavádh	488–496
	és 499–531
Zamászp	496–498
I. Huszrau Anósirván	531–578
IV. Hurmuz	579–590
II. Huszrau Aparvéz	590–628

²³² Az “igaz” Simeon unokatestvérének (Jozsef) fia. Vö. Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XII, 4,11 (§ *). Araq el-Emirnél ásátások feltárták az épület-együttes (Qasr el-Abd) maradványait.

²³³ Paul W. Lapp, “The Second and Third Campaigns at ‘Arâq el-Emîr’”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, no. 171 (1963), pp. 8–39.

²³⁴ Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIII, 3,1 (§ *).

²³⁵ Héliopolisz kerületében.

²³⁶ III. Oniasz főpap fia. Levélben fordult VI. Ptolemaiosz királyhoz, hogy az engedné meg egy JHVH-templom építését, “a jeruzsálemi templom mintájára”, Bubasztisz istennő elhagyott szentélyének átépítésével, hogy egységessé tegye az egyiptomi zsidók szertartás-rendjét. Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, XIII, 3,1 skk. (§ 72 skk.); *Bellum Iudaicum*, VII, * (§ 421 skk.). A JHVH-templomban szabályosan bemutatott áldozatok is. A rómaiak zárták be a zsidó háború után, i. sz. 73/74-ben.

²³⁷ Óhrmizd / Hormizd / Hormuzd stb.

²³⁸ Varahrán.

²³⁹ Narszaj.

XXXII

A Szászánida dinasztia utolsó királyai:	
	i. sz.
...	
II. Kavádh (Séroé)	628
III. Ardakhsír	628–629
Sáhrvaráz (Farrukhan)	629
III. Huszrau	629
Burán királynő	630–631
Ázarmédukht királynő ²⁴⁰	631
II. Péróz	631
V. Hurmuz	631–632
IV. Huszrau	631–632
III. Jazdagerd	632–651
Péróz	

XXXIII

I. Ardakhsír szikla-domborművei:	
Szalmász, ²⁴¹ a király és fia lóháton, álló alattvalóikkal	
Tang-i Áb (Firúzábád, I), lovas párharca Artabanossal ²⁴²	
Tang-i Áb (Firúzábád, II), beiktatása ²⁴³	
Naqs-i Radzsab, beiktatása ²⁴⁴	
Naqs-i Ruzstem (I), beiktatása ²⁴⁵	

XXXIV

I. Sáhpuhr szikla-domborművei²⁴⁶ Persziszben
a három római császár fölötti győzelmeinek ábrázolásával:
Bisápur²⁴⁷ (no. I):²⁴⁸

²⁴⁰ Arzema. *

²⁴¹ Walther Hinz, "Das sassanidische Felsrelief von Salmās", *Iranica Antiqua*, 5 (1965), pp. 148–160.

²⁴² Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 125 skk., nos. 163–166.

²⁴³ Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 131, no. 167; Georgina Herrmann, *Iran*, 7 (1969), Pl. II.

²⁴⁴ Ardakhsír mögött a fia, Sáhpuhr, Ahuramazda alakja mögött, külön képen, a királyné. – Fénykép: Georgina Herrmann, *Iran*, 7 (1969), Pl. III.

²⁴⁵ Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 132, no. 168; Georgina Herrmann, *Iran*, 7 (1969), Pl. IV.

²⁴⁶ Marion Meyer, "Die Felsbilder Shapurs I", *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 105 (1990), pp. 237–302. – * Roman Ghirshman, "Notes iraniennes, III: À propos des bas-reliefs rupestres sassanides", *Artibus Asiae*, 13 (1950), pp. 86–98.

²⁴⁷ A Rúd-i Sáhpuhr szurdokában.

<p>I. Sáhpuhr ↔ Gordianus és Philippus Arabs Bisápur (no. II):^{249 250} I. Sáhpuhr ↔ Gordianus,²⁵¹ Philippus Arabs²⁵² és Valerianus²⁵³ Bisápur (no. III):^{254 255} I. Sáhpuhr ↔ Gordianus, Philippus Arabs és Valerianus Dárábgird (Dáráb):²⁵⁶ I. Sáhpuhr ↔ Gordianus, Philippus Arabs és Valerianus, fogoly római senatorok és tisztek tömegével Naqs-i Ruzstem²⁵⁷ (II / no. 4):²⁵⁸ I. Sáhpuhr ↔ Philippus Arabs és Valerianus</p> <hr/> <p>Egyéb domborművei: Naqs-i Radzsab, beiktatása²⁵⁹ Naqs-i Radzsab, fiai és udvari méltóságai körében</p>

²⁴⁸ Georgina Herrmann, David N. MacKenzie & Rosalind Howell, *The Sasanian Rock Reliefs at Bishapur*, Part III: *Bishapur I: The Investiture / Triumph of Shapur I? (...)* (Iranische Denkmäler, Reihe II, Lief. 11, G) (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1983).

²⁴⁹ Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 153 skk., nos. 196–203.

²⁵⁰ Georgina Herrmann, David N. MacKenzie & Rosalind Howell, *The Sasanian Rock Reliefs at Bishapur*, Part III: *Bishapur II: (...)* *Triumph of Shapur I (...)* (Iranische Denkmäler, Reihe 2, Lief. 11, G) (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1983).

²⁵¹ Holtan elterül a földön.

²⁵² A király elé térdel.

²⁵³ Sáhpuhr lóhátról a foglyul ejtést jelezve a csuklóját fogja.

²⁵⁴ A legnagyobb Szászánida szikla-dombormű. Középen a király beiktatása, két oldalon négy–négy sorban győzelmei: bal oldalt lovassága, jobb oldalon 2–2 sorban a zsákmányt vivő perzsa katonák és a római hadifoglyok. A kompozíció mintája talán Traianus oszlopa lehetett, Rómában, és kidolgozásában a Valerianusszal fogságba esett római mesterek is részt vettek. – * Fénykép: Wilfried Seipel, *7000 Jahre persische Kunst. Meisterwerke aus dem Iranischen Nationalmuseum in Teheran* (Wien: Kunsthistorisches Museum / Skira, 2001), p. 271.

²⁵⁵ Georgina Herrmann & Rosalind Howell, *The Sasanian Rock Reliefs at Bishapur*, III: *Triumph Attributed to Shapur I* (Iranische Denkmäler, Reihe II, Lief. 9, E) (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1981).

²⁵⁶ Walther Hinz, *Altiranische Funde und Forschungen*, (Berlin: Walter de Gruyter, 1969), pp. 115–153, Taf. 75–100: “Die sasanidische Felsrelief bei Dārāb”; “Georgina Herrmann, “The Dārābgird Relief – Ardashīr or Shāhpūr? A Discussion in the Context of Early Sasanian Sculpture”, *Iran*, 7 (1969), pp. 63–88; Leo Trümpelmann, *Das sasanidische Felsrelief von Darab* (Iranische Denkmäler, Reihe 2, Lief. 6, B) (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1975). – Dalia Levit-Tawil, “The Sasanian Rock Relief at Darabgird – A Re-evaluation”, *Journal of Near Eastern Studies*, 51 (1992), pp. 161–180.

²⁵⁷ Közvetlenül I. Dareiosz síremléke közelében. – Fénykép: Edith Porada, *Alt-Iran. Die Kunst in vorislamischer Zeit* (Baden-Baden: Holle Verlag, 1962), p. 207 (felső kép); Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 160 sk., nos. 204–205.

²⁵⁸ Georgina Herrmann, David N. MacKenzie & Rosalind Howell, *Naqsh-i Ruztam*, 6: *The Sasanian Rock Reliefs at Naqsh-i Ruztam. The Triumph of Shapur I* (Iranische Denkmäler, Reihe II, Lief. 13, I) (Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1989).

²⁵⁹ A grotto jobb oldali falán.

XXXV

II. Bahrám szikla-domborművei:

Naqs-i Ruzstem (III), családja és udvari méltóságai (5 + 3) körében²⁶⁰

Naqs-i Ruzstem (IV), lovas párviadal

Naqs-/Szarab-i Bahrám, trónszéken, két udvari méltósággal²⁶¹

Bisápur, lóháton, előtte 6 arab előkelőség²⁶²

Szar Meshed, oroszlán-vadászat²⁶³

Gujum,²⁶⁴ álló kép

Barm-i Dilak,²⁶⁵ egy udvari méltósággal

XXXVI

Kartir ábrázolásai és feliratai:

	Arckép	Felirat
Kába-i Zardust	–	+ ²⁶⁶
Naqs-i Ruzstem (II)	+ ²⁶⁷	+ ²⁶⁸
Naqs-i Ruzstem (III)	+ ²⁶⁹	–
Naqs-i Radzsab	+ ²⁷⁰	+ ²⁷¹
Szar Meshed ²⁷²	–	+ ²⁷³

XXXVII

III. Bahrám szikla-domborműve:

Naqs-i Ruzstem (V)²⁷⁴ (mint trónörökös), lovas párharc

²⁶⁰ Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 169 skk., nos. 212–213.

²⁶¹ Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 172, no. 214.

²⁶² A dombormű alsó részén egész szélességében később vágott vízvezeték-csatorna vezet.

²⁶³ Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 173, no. 215.

²⁶⁴ Siráztól északnyugatra.

²⁶⁵ Siráztól délkeletre.

²⁶⁶ A Kába keleti oldalán, I. Sáhpuhr középperzsa nyelvű felirata alatt.

²⁶⁷ I. Sáhpuhr szikla-domborművén, a lóháton ülő király háta mögött.

²⁶⁸ A király lovának farkánál, Kartir mellképe alatt.

²⁶⁹ II. Bahrám szikla-domborművén, az udvari előkelőségek között.

²⁷⁰ I. Ardakhsír domborműve (beiktatás) mellett, bal oldalon, külön képmezőben utólag (II. Bahrám alatt vagy azután) felvéve.

²⁷¹ Mellképe mellett.

²⁷² Sar Mašhad / Meshed (Kázerun közelében, Irán. Pontos helyszínrajzot ad Philippe Gignoux, "Notes d'épigraphie et d'histoire Sassanides", in: *Mélanges linguistiques offerts à Émile Benveniste* (Collection linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris, 70) (Louvain: Éditions Peeters, 1975), pp. 214–223. – A felirat szövege többé-kevésbé azonos a Naqs-i Ruzstem-i felirattal.

²⁷³ II. Bahrám szikla-domborműve fölött.

²⁷⁴ Szorosan II. Bahrám lovas párharc-domborműve alatt.

XXXVIII

Narszész szikla-domborműve:
Naqs-i Ruzstem (VI), beiktatása
(Anáhita istennővel)²⁷⁵
Felirata:
Paikúli

XXXIX

II. Hurmuz szikla-domborműve:
Naqs-i Ruzstem (VII),²⁷⁶ lovas
párharc

XL

II. Sáhpuhr szikla-domborművei:
Bisápur (no. VI),²⁷⁷ trónszékén
Naqs-i Ruzstem (IX), lovas párharc

XLI

Domborművek Táq-i Busztánban ²⁷⁸	
Szikla-dombormű	II. Ardakhsír beiktatása
Kisebb grotto ²⁷⁹ (iván) Hátsó fal, dombormű	II. Sáhpuhr ²⁸⁰ és III. Sáhpur pehlevi felirat
Nagyobb grotto (iván) Hátsó fal, felső dombormű	II. Ardakhsír beiktatása (Óhrmizd és Anáhita) ²⁸¹
Hátsó fal, alsó dombormű Jobb oldali fal	II. Huszrau lóháton ²⁸² vaddisznó vadászat ²⁸³
Bal oldali fal	szarvasvadászat

²⁷⁵ Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 176, no. 218.

²⁷⁶ Xerxész sírja alatt. – Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 177 skk., nos. 219–220.

²⁷⁷ Guitty Azarpay, "Bishapur VI: An Artistic Record of an Armeno-Persian Alliance in the Fourth Century", *Artibus Asiae*, 43 (1981–1982), pp. 171–189.

²⁷⁸ Jobbról balra.

²⁷⁹ Szélessége: 5.80 m, mélysége: 3.50 m, magassága: 2.40 m + 3 m (a boltozat csúcsa).

²⁸⁰ Jobb oldalon.

²⁸¹ Fénykép: Roman Ghirshman, *Iran: Parthians and Sassanians* (The Arts of Mankind) (London: Thames and Hudson, 1962), p. 192, no. 235.

²⁸² Lova is, a király is páncélban, a király lándzsával, sisakpáncélban. Jellegzetes *clibanarius*.

²⁸³ Fölötte egy későbbi dombormű: a Qajar dinasztia egyik királya, fegyverzettel, három udvari méltóság körében.

XLII

Szászánida kor. A közigazgatás hierarchiája:

	Az i. sz. 6. században
szatrapia: <i>sahr</i> / szír <i>atra</i>	
tartomány: <i>osztán</i> / szír <i>atra</i>	
körzet: <i>tasszúg</i> / szír <i>rusztáka</i>	<i>kúra</i>
falu, község: <i>déh</i> / szír <i>keríta</i>	<i>tasszúj</i>

XLIII

Főbb nyelvek a Szászánida korban:

középperzsa / pehlevi
 párthus (Arszakida- / káldeus-pehlevi)²⁸⁴
 Szászánida pehlevi²⁸⁵
 avesztai ("könyv"-pehlevi)²⁸⁶
 szogd²⁸⁷
 talmudi arámi (bT)
 szír
 keleti szír (nesztoriánus)
 nyugati szír (jakobita)
 manicheus szír
 mandeus

XLIV

A palmyrai dinasztia:

	év (i. sz.)
Naszór	–
Vahballat bar Naszór	–
Hairan bar Vahballat Naszór	–
Septimius Odaenathus bar Hairan	"fő" (RS)
	/ fényességes ?
	fényességes <i>senator</i> 251
	<i>exarkha</i> 251
	<i>exarkha</i> / "fő" (RS) 252
	fényességes <i>consul</i> 257
	királyok királya (267) ²⁸⁸
	<i>dux Romanorum</i> 260
	az egész Kelet helyreállítója
Septimius Hairan ²⁸⁹ bar Odaenathus	fényességes <i>consul</i> 257
	királyok királya 260
Zénobia	helyettes (uralkodó) (<i>regina</i>) ²⁹⁰

²⁸⁴ Északnyugaton, a méd nyelv alapján.

²⁸⁵ Az óperzsa alapján.

²⁸⁶ Északkeleten.

²⁸⁷ Közép-Ázsiában.

²⁸⁸ Postumus feliratban, i. sz. 271.

²⁸⁹ Gör. Héródianosz / Héródész.

²⁹⁰ Feliratokban: "királynő" (MLKT').

Vaballathus	<i>augusta dux Romanorum imperator caesar</i>	270 270
-------------	---	------------

XLV

A Misna hat "rend" ²⁹¹ -je (széder):			
	Traktátusok száma		
	M	jT	bT
Zeráim, 'magok'	11	11	1
Moéd, 'ünnep'	12	12	11
Nasim, 'nők'	7	7	7
Neziqin, 'károk'	10	8	8
Qodasim, 'szent dolgok'	11	–	8+½
Tohorot, 'tisztaság'	12	½	1
Ö s s z e s e n	63	39+½	36+½

XLVI

A Talmud tudósai:				
		Nemzedékek		i. sz. ca.
		bT	jT	
Misna	<i>tanna / tannáim</i> ²⁹²			180–220
Talmud	<i>amora / amoráim</i> ²⁹³	5		220–400
			8	220–500
	<i>szabora / szaboráim</i> ²⁹⁴		1	–540
		5		–689

XLVII

A kereszténység legalizációja Rómában:			
Galerius	311	"Dreikaiseredikt"	részleges türelem a keresztényekkel szemben
Constantinus	313	Mediolanumi edictum ²⁹⁵	a keresztény vallás megengedett (<i>religio licita</i>)
~	315	edictum ²⁹⁶	tilos a zsidók áttérésének akadályozása vagy a keresztények visszatérítése
~	325	Nikaiai zsinat	a kereszténység az állam vallása
~	325		a császár lezárja a húsvét-vitát ²⁹⁷

²⁹¹ Értsd: "sorozat".

²⁹² Arámi 'tanító(k)', 'tanulmányozó(k)'.
²⁹³ Arámi 'magyarázó(k)'.
²⁹⁴ Arámi 'értelmező(k)'.
²⁹⁵ A Pons Milvius-nál (Róma) a Maxentius elleni csata során látomásában a keresztet látta, "In hoc signo vinces" (de vö. Euszebiosz, *Egyháztörténet*, IX, 9a,11). Ennek nyomán a kereszténységben a kereszt a győzelem jelképe.
²⁹⁶ Codex Theodosianus, XVI, 8,1.
²⁹⁷ A keresztény húsvét időpontjával kapcsolatos vita. Az egyik fél továbbra is ugyanabban az időpontban akarta a húsvétot ünnepelni, mint amikor a zsidó *peszah* van (nisan 14/15) (*quartodecimanus*, 'tizennegyedikiek'), a másik fél a feltámadás vasárnapján (a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtöltét követő vasárnap); a császár a vasárnap mellett döntött, elszakítva ezzel a keresztény ünnepet a zsidó hagyománytól.

~	335	edictum ²⁹⁸	tilos a keresztény szolgák körülmetélése ²⁹⁹
Iulianus	361		megengedi és támogatja a nem keresztény kultuszok gyakorlását
I. Theodosziosz	380	edictum ³⁰⁰	kötelezően előírja a Nikaiai hitvallást / Athanasziosz tanait, megtiltja az ettől eltérő keresztény irányzatokat (arianizmus) / “eretnekség”-eket; mindenki köteles a hitéről nyilatkozatot tenni
	388	edictum	tilos a házasság keresztény és nem keresztény (zsidó) felek között
	391	edictum ³⁰¹	minden nem keresztény (“pogány”) kultusz tilalma
II. Theodosziosz	428		eretnekek, pogányok, zsidók üldözése

XLVIII

Egyetemes zsinatok az ókorban:			
Hely	Császár	i. sz.	
I. Nikaia / Nicaea (I.)	Constantinus	325	
II. Konstantinápoly (I.)	I. (Nagy) Theodosziosz	381	
III. Epheszosz / Ephesus (I.)	II. Theodosziosz	431	
{Epheszosz (“rabló zsinat”) ³⁰²		449}	
IV. Khalkédon ³⁰³ / Chalcedon	Markianosz	451	
V. Konstantinápoly (II.)	Iusztinianosz	553	
VI. Konstantinápoly (III.)	IV. Konsztantinosz	680–681	
VII. Nikaia / Nicaea (II.)	VI. Konsztantinosz	787	

XLIX

A KRISZTOLÓGIAI VITÁK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA. A viták középpontjában elvont teológiai kérdés állt: Jézus Krisztusban, aki Isten fia, mi az isteni és emberi személy / természet (gör. *phüszisz*) viszonya / kapcsolata.³⁰⁴ Areiosz / Arius (250–336) presbyter tanítása³⁰⁵ szerint Isten örök és változatlan, nincs semmi és senki hozzá hasonló, az isteni / teremtő szó alá van rendelve Istennek, a Fiút Isten hozta létre, a semmiből, ezért természete nem azonos az Istenével, csak hasonló hozzá (*homoiusziosz*), mert az isteni szó, a lélek, emberi testhez kötődik benne. Vele szemben Athanasziosz (295–373)³⁰⁶ azt állította, hogy a Fiú egylényegű (*homousziosz*) az Atyával. Ezt a tételt tette magáévá a nikaiai egyetemes zsinat, és képviselte a továbbiakban a katolikus egyház. A zsinat Areioszt mint eretneket bélyegezte meg. Az isteni hármasság / három isteni személy (Atyaisten, Fiúisten, Szentlélek) viszonyát tárgyaló úgynevezett trinitárius³⁰⁷ vitát csak a konstantinápolyi zsinat (i. sz. 381) zárta le. Az i. sz. 4. század második felében Diodórosz tarszosi püspök azt tanította, hogy Jézusnak maradéktalanul emberi természete volt. Követőit antiokheiai

²⁹⁸ Codex Theodosianus, XVI, 9,1.

²⁹⁹ Értsd: áttérése a zsidó vallásra.

³⁰⁰ Codex Theodosianus, XVI, 1,2.

³⁰¹ Codex Theodosianus, XVI, 10,10; 10,12.

³⁰² Leo / Nagy Szent Leo pápa (440–461) kifejezése.

³⁰³ Ma: Kadiköy, Istanbul környékén, az ázsiai parton.

³⁰⁴ Artner Edgár, *Ókeresztény egyház- és dogmatörténet, I: Ókeresztény egyház- és dogmatörténet a vallástörténet megvilágításában* (Budapest: Szent István Társulat, 1946).

³⁰⁵ A *Thaleia* című, verset és értekező prózát elegyítő iratban. *

³⁰⁶ A nikaiai zsinaton diakonosz, néhány évvel később Alexandria püspöke (328).

³⁰⁷ Lat. *trinitas*, ‘hármasság’ (Tertullianus szava).

iskolának nevezték. Közéjük tartozott a mopszuesztiai Theodorosz és Nesztoriosz konstantinápolyi patriarcha. Nesztoriosz szerint Jézus valódi ember volt, és emberi természete az isteni természettel való egyesülés után is megmaradt (“Krisztus kettős természete az egyesülés után” / szélsőséges *dyophysitismus*), ezért anyja, Mária sem tekinthető “isten szülőanyja”-nak (*theotokosz*). Több egyház ragaszkodott azonban ahhoz a tételhez, hogy Jézusban az isteni és emberi természet egy volt. Az alexandriai iskola, amelyet Kürillosz patriarcha (412–444) képviselt, azt vallotta, hogy miután Isten emberré lett, nincs külön, az istenitől elválasztható emberi természete (“Krisztus egyetlen természete az egyesülés után”), Krisztusban az isteni természet az emberi természetben testesült meg (*monophysitismus*). Az epheszoszi zsinaton (i. sz. 431) Nesztoriosz tanait elítélték. Az alexandriaiak egy újabb zsinaton (Epheszosz, i. sz. 449), amelyet utóbb “rabló zsinat”-nak (*szünodosz lésztriké / latrocinium*) minősítettek, kériöltették a monophysita tanok elfogadását. E határozat ellenében a IV. egyetemes zsinaton (Khalkédon, i. sz. 451), amely a legnagyobb volt az ókorban, és amelyet a főváros közelében,³⁰⁸ Markianosz császár (451–457) és a császárné személyes részvétele és közvetlen felügyelete mellett tartottak, az “egy személy kettős természete” formulát fogadták el hivatalos egyházi tanításként (mérsékelt *dyophysitismus*). A khalkédoni formula: Krisztus Isten és ember, két természete nem egyesült, de elválaszthatatlan egymástól. Ezzel a zsinat elutasította mind a monophysita, mind a nesztoriánus dogmát. A Khalkédonban elvetett alexandriai monophysita tan enyhén különböző változatai váltak hivatalossá az egyiptomi (kopt), ethiópiai és az örmény egyházakban, illetve a szír keresztények egy részénél. Utóbbiak – a jakobiták – szemben álltak nemcsak a khalkédoni konszenzussal: a két külön természetet valló nesztoriánusokkal is. A bizánci theologusok próbálkozásai, hogy a keleti egyházak dogmatikáját összhangba hozzák az általuk képviselt khalkédoni / “orthodox” tanítással, hiábavalóknak bizonyultak.

L

A nesztoriánus egyház ma használatos nevei:

Church of the East

Nestorian Church

Persian Church

East Syrian Church

Holy Apostolic Catholic Assyrian Church of the East

Assyrian Church of the East

Chaldean Syrian Church (Indiában)

LI

Keresztény zsinatok a Szászánida birodalomban:

	i. sz.	
Szeleukeia–Ktésziphón	410	Mar Iszhák
Szeleukeia–Ktésziphón	420	I. Jahballáha
Markabta	424	Mar Dád-Isó
Bét Lápát / Gundésápur	484	Bar Szauma
Szeleueia–Ktésziphón	486	Mar Aqaq / Akakiosz
Szeleueia–Ktésziphón	497	II. Mar Bábaj
	544	Mar Aba
	576	Mar Hazekiel
	585	I. Isó-jahb
	596	Szabr-Isó
	605	Grigor

³⁰⁸ Khalkédon / Chalcedon (Kadiköy) Konstantinápolytól délre, a Boszporusz ázsiai partján fekszik.

LII

**Keresztény egyház-szervezet
a Szászánida birodalomban:**
“a Kelet minden keresztényének
katholikosza” / patriarcha
metropolita / érsek
Bét Lápát / Gundésápur
Mésan
Erbil
Niszibisz
Kirkuk és Kásgár (Dél-Babylónia)
püspök

LIII

Kelet-római / bizánci császárok – a Szászánidák ellenfelei:	
Arkádiosz	395–408
II. Theodosziosz	408–450
...	
Zénón	474–475
...	
Zénón (másodszer)	476–491
I. Anasztasziosz	491–518
...	
I. Iusztinianosz	527–565
II. Iusztinosz	565–578
II. Tiberius Constantinus	578–582
Maurikiosz	582–602
Phókasz	602–610
Hérakleiosz	610–641

LIV

Bizánci–perzsa háborúk:	
	i. sz.
Első Szászánida–bizánci háború	502–532
I. Kavádh ↔ Anasztasziosz / Ceres	502–506
I. Kavádh ↔ Iusztinianosz / Beliszariosz	527–532
Második Szászánida–bizánci háború	540–562
I. Huszrau ↔ Iusztinianosz	*
Harmadik Szászánida–bizánci háború	572–591
I. Huszrau ↔ II. Iusztinosz	572–*
I. Huszrau – IV. Hurmuz ↔ II. Tiberiosz	578–579

II. Huszrau ↔ I. Hérakleiosz	604–608
II. Huszrau ↔ I. Hérakleiosz	611–622
II. Huszrau ↔ I. Hérakleiosz	626–
Sáhrvaráz – Burán ↔ I. Hérakleiosz	–630

LV

Arab hódítás a Közel-Keleten.	
A muszlimok nagy csatái / győzelmei:	
	i. sz.
Aidzsnadain ³⁰⁹	634
Híra	634
Híra / “híd”-csata (Irág) ³¹⁰	634
Damaszkusz	635
Jarmúq	636
Qádiszije (Irág)	636/637
Dzsalúla (Irág)	637
Ktésziphón (Irág)	637
Jeruzsálem	638
Harrán	639
Dvin (Armenia)	640
Mószul (Irág)	641
Babylón (Irág)	641
Bábil (Egyiptom)	641
Alexandria (Egyiptom)	642/646
Nihávend	642
Hamadán	643
Isztakhr	648
Perszepolisz	648
Ciprus	649

LVI

Az első kalifák / imámok³¹¹:	
Abú Bakr (ibn Abí Quháfa)	632–634
Umar (ibn al-Khattab) ³¹² / Omár	634–644
Uthmán (ibn Affán) / Oszmán	644–656
Ali (ibn abi-Tálib)	656–661

LVII

Mezopotámia / Irág történetének nagy korszakhatárai az arab hódítás után:³¹³		
	i. sz.	H.
Ali kalifa meggyilkolása	661	41
Abbászida kalifátus	750	132
al-Manszur kalifa (754–775) megalapítja Baghdádot	762	*
Hülegü <i>khán</i> ³¹⁴ elfoglalja Baghdádot	1258	656

³⁰⁹ Aiznadin (Vádi Araba; ma: *).

³¹⁰ Vereség.

³¹¹ Arab *imám*, ‘(a muszlimok) vezetője’.

³¹² Felvette az *emir* (*amir al mu'minín*), ‘a hívők parancsnoka’ címet.

³¹³ Seton Lloyd, *; Hans J. Nissen & Peter Heine, *Von Mesopotamien zum Irak. Kleine Geschichte eines alten Landes* (Wagenbachs Taschenbuch, 483) (Berlin: Verlag Klaus Wagenbach, 2003)

Timur Lenk ³¹⁵ / Tamerlán elfoglalja Baghdádot	1398	* 793
Irán (a Szafávida I. Iszmail) elfoglalja Baghdádot	1509	910
I. Szülejmán szultán elfoglalja Baghdádot	1534	940
megalakul az East India Company	1600	
Abbász <i>sáh</i> bevonul Baghdádba	1623	*
IV. Murád szultán felégeti Baghdádot, Irágot a török birodalomhoz csatolja	1638	1048
Haszán pasa lesz a baghdádi kormányzó az East India Company rezidense Baghdádban	1783	
a British Agency Baghdádban	1755	1169
Németország megkezdi a <i>Bagdad-Bahn</i> építését	1899	*
a brit hadsereg partra száll Baszrában	1915	*
a brit hadsereg elfoglalja Baghdádot	1917	1334
Sharqat-i csata (Assur / Qalaát Serqát), az első világháború utolsó csatája Irák területén (október 29) ³¹⁶	1918	
felkelés a brit uralom ellen	1920	*
a Népszövetség Irágot királyságnak nyilvánítja; brit mandátum	1919	1336
I. Fejszál ³¹⁷ emir lesz Irák királya (1921–1933)	1921	
a brit mandátum megszűnik, Irák a Népszövetség tagja	1932	
az iráqi–brit háborúban győznek a brit csapatok	1941	
a köztársaság kikiáltása, Abd el-Karim Kászim elnök (1958–1963)	1958	
merénylet Kászim ellen, Abd el-Szalám Árif elnök (1963–1966)	1963	
az Arab Szocialista Baath Párt hatalomátvétele	1968	
Irák elismeri a szír nyelv kultúra-hordozó státusát	1972	
Szaddám Huszejn al-Tikriti elnök (1979–2003)	1979	
iráq–iráni háború	1980–1988	
Öböl-háború	1991	
az USA vezette koalíció megdönti Szaddám Huszejn diktatúráját ³¹⁸	2003	

VII

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

Ókori keleti történelem

HB-131, HBN-031

ASN-161b

TÖ-212a

Péntek du. 14:00–15:30

³¹⁴ Dzsingisz *khán* unokája (legkisebb fia, Toluji fia), az apjukat követő két *khán*, Möngke és Kubiláj testvére, az iráni Ilkánida dinasztia alapítója (1256–1265).

³¹⁵ “Sánta” Timur, “Turán szultánja”.

³¹⁶ Két nappal később (október 31) Törökország kapitulált.

³¹⁷ A mekkai Hasemita család tagja. Testvére, Abdallah Transzjordánia (Jordánia) királya lett.

³¹⁸ Szaddám Huszejnt 2003. november 13-án éjjel kurd és amerikai fegyveresek Tikrit közelében rejtékhelyén foglyul ejtették.

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Késő-ókor – kora-középkor
(Különös tekintettel a zsidó történelemre)

A Szászánida birodalom utolsó másfél évszázada
Arab államok Dél-Mezopotámia peremén: Lakhmidák, Ghaszánidák
Az athéni Akadémia Huszrau Anósirván udvarában
Irán és Bizánc háborúi Észak-Mezopotámiában
Belizár – Huszrau – Bahrám Csóbin – “a királyság vaddisznaja”
Vallások a Szászánida birodalomban:
zoroasztrianizmus
Mazdak követői
a babylóni zsidó diaszpóra
a babylóni Talmud mint történeti forrás
exilarcha, nászi, gáon
nesztoriánusok és jakobiták Mezopotámiában
mandeusok (Dél-Mezopotámia)
Khálid ibn el-Valid *contra* III. Jazdagerd. Qádiszijje
A harráni titkos tudományok

Időszámítási rendszerek (ókor)

a) Alapfogalmak

Hét, hónap, év fogalma

Napéjegylenlőség, napforduló fogalma

Szökőhónap – szökőév – szökőnap – *intercalatio* – *epagomenon* (többes számban: *epagomena*) fogalma

Évtized, évszázad, évezred fogalma / tartama – az *n*-es évek fogalma – *aetas*, *jubileum*, *saeculum*, *millennium*

Az *éra* fogalma (k.-lat. *aera* < *aes*, *aeris*, ‘érc’, ‘érték’, ‘összeg’ stb.) / gör. *epokha*

A mozgó ünnep fogalma

Az ún. húsvét-vita a keresztény egyházban³¹⁹

³¹⁹ A húsvét időpontjának kijelölése körüli vita a keresztény egyházban. Az egyik fél ugyanabban az időpontban akarta megünnepelni a húsvétot, amikor a zsidó *peszah* van (*niszan* 14/15)

Elemi időtartam-számítások (átlépés az i. e. – i. sz. határon is)

b) Rendszerek

Lunáris, szoláris, luni-szoláris naptárak

8 éves naptári ciklus (*oktaetérisz*); szökőéveinek száma (3)

19 éves naptári ciklus (*enneakaidekaetérisz* / Metón ciklusa); szökőéveinek száma (7)

Olympiai éra: Olympia, olympia, olympiasz, az évek számítása

A. U. C.

Szeleukida éra / Aera Seleucidarum (Szíriában: őszi, Babylóniában: tavaszi évkezdet) (“görögök időszámítása”)

Arszakida éra

Dionysius Exiguus (470 k.–550 k.)

i. e. (“időszámításunk kezdete előtt”) / B.C.E. (angol “*before the common era*” / Kr. e. (értsd: Krisztus sz. / születése előtt) (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos), illetve i. sz. (“időszámításunk szerint”) / C.E. (angol “of the *common era*”) / A.D. (lat. *anno Domini*) / Kr. u. (értsd: Kr. sz. / születése után) (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben szintén nem használatos) – NB: ha az A.D. jelölést használjuk, ez mindig az évszám előtt írandó; az angol B.C.E. és C.E. mindig az évszám után

Megjegyzés: a jelen előadásokon és azokkal összefüggésben az i. e. / i. sz. megjelölés használata kívánatos
(angolul: B.C.E. / C.E.)

Zsidó világteremtési éra (és “a kis / rövid időszámítás szerint”, még ha csak az 5–6. évezredben használatos is): לפרת קטון, olvasd *li-frat katon* / lat. *ad supputationem minorem / supputationis minoris*

II. Hillél patriarcha naptári reformja (i. sz. 358)

indictio

hidzsra

c) Átszámítások a különböző érák között

Ol. ↔ A.U.C.

Ol. ↔ zsidó világteremtési éra

A.U.C. ↔ AeSel.

A.U.C. ↔ zsidó világteremtési éra

AeSel. ↔ A.U.C.

AeSel. ↔ Ol.

AeSel. ↔ zsidó világteremtési éra

d) Elemi irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez

Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998) (mint tankönyv)

Elias J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)

Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (reprint: Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1985) (alapvetően a középkorra vonatkozik, de igen precízen összefoglalja az általános ismereteket is)

Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta–Saxum, 1999) (NB: sok olyasmi van benne, ami a többi megjelölt könyvben nincs, de egy-két bizarr közlés is)

(*quartodecimanus*, ‘tizennegyedikiek’), és amikor az első századokban tartották, a másik fél ettől eltérően a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtöltét követő vasárnap (a keresztény hagyomány szerint ez a feltámadás vasárnapja); Constantinus császár a vasárnap mellett döntött (i. sz. 325), és ezzel a keresztény ünnepet, amely kétségen kívül a *peszah*-ban gyökerezik, elszakította a zsidó hagyománytól.

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), 411 skk. (kronológiai táblázatok, királyok uralkodása stb. Mezopotámia történetéhez az ókor végéig; pártusok, Szászánida királylisták is)

e) Egy történeti–kronológiai kuriózum: Jazdagerd éra

A Jazdagerd éra tulajdonképpen utólag, *post mortem* alakult ki, a kontinuitás – fiktív kontinuitás – fenntartására; kezdetének időpontja III. Jazdagerd koronázásának napja (i. sz. 633. június 16). Hivatalosan mintegy fél évezreden át, egészen az i. sz. 11. századig használták.

Térképek, atlaszok

Tim Cornell & John Matthews, *A római világ atlasza* (Budapest: Helikon, 1999)

Francis Robinson, *Az iszlám világ atlasza* (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1999)

Nicholas G. L. Hammond, *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity* (Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1981)

Richard J. A. Talbert, Ed., *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* (Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2000) (a hellénisztikus és római kori Kelethez is, páratlanul gazdag helynév-adattárral)

Tübingen Atlas des Vorderen Orients (részletes történeti térképlapok, a késő-ókor – középkor eseményeihez is)

Siegfried Mittmann & Götz Schmitt, *Tübinger Bibelatlas* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2001) (a Tübingen Atlas Bibliára, a Közel-Kelet bibliai kapcsolataira stb. vonatkozó lapjai, könyvként)

*

Az ókori Kelethez

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* (Budapest: Helikon & Magyar Könyvklub, 1998)

John Baines & Jaromír Málek, *Az ókori Egyiptom atlasza* (Budapest: Helikon, 1984, 2000²)

Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *Bibliai atlasz* [= *The Macmillan Bible Atlas*] (Jerusalem: Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999)

*

A késő-ókori – kora-középkori zsidó történelemhez

Haim Beinart, *Atlas of Medieval Jewish History* (New York, etc.: Simon & Schuster / Jerusalem: Carta, 1992) (kítűnő, szemléletes térképek rövid történeti magyarázatokkal az i. sz. 6. századtól kezdve)

Martin Gilbert, *Zsidó történelmi atlasz* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1991), no. 20 skk. (térképvázlatok rövid történeti magyarázatokkal; az eredeti angol atlasznak időközben bővített új kiadása is megjelent)

Dan Cohn-Sherbok, *Atlas of Jewish History* (London – New York: Routledge, 1994), 5–6. fejezet

Nicholas de Lange, *A zsidó világ atlasza* (Budapest: Helikon & Magyar Könyvklub, 1996), küll. p. 28 skk. (csak tájékoztató értékű)

Irodalom

Tankönyv gyanánt

Roman Ghirshman, *Az ókori Irán. Médek, perzsák, pártusok* (1985)

Georgina Herrmann, *Perzsa reneszánsz* (1988), pp. 99–116 (Szászánida dinasztia)

Cecil Roth, *Zsidó középkor* (Javne könyvek, 11) (Budapest: Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, é. n. [1938 k.]

Történeti forrás

Justinianus császár Institúciói négy könyvben (Budapest: Egyetemi Könyvkereskedés, 1939; Tankönyvkiadó, 1991²) (ifj. Mészöly Gedeon fordítása)

Prokopiosz, *Titikos történet* (Budapest: Helikon Kiadó, 1984) (Kapitánffy István fordítása)

Lactantius (Lucius Caecilius Firmianus), *Az isteni gondviselésről* (*De mortibus persecutorum*) (Prométheusz könyvek, 6) (Budapest: Helikon Kiadó, 1985) (Adamik Tamás fordítása)

Iordanes, *Getica. A gótok eredete és tettei*, szerk. Kiss Magdolna (Budapest: L'Harmattan, 2004) (Attilához stb.)

Olvasmány

Déry Tibor, *A kiközösítő* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1966) (későbbi kiadások is)³²⁰

Robert Graves, *A vitéz Belizár* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1958) (későbbi kiadások is) (V: "A perzsa háború"; VII: "A darasi [= Dara] csata"; XIX: "A carchemisi diadal" stb.)

Irán történetéhez

Josef Wiesehöfer, *Das antike Persien. Von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr.* (Zürich: Artemis & Winkler, 1993, 1998²)

Josef Wiesehöfer, *Das frühe Persien. Geschichte eines antiken Weltreichs* (C. H. Beck Wissen) (München: Verlag C. H. Beck, 2002²)

Klaus Schippmann, *Grundzüge der Geschichte des sasanidischen Reiches* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990)

Késő-ókor

Michael Maas, *Readings in Late Antiquity. A Sourcebook* (London – New York: Routledge, 2000)

Michael H. Dodgeon & Samuel N. C. Lieu, Eds., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, AD 226–363. A Documentary History* (London – New York: Routledge, 1991)

Geoffrey Greatrex & Samuel N. C. Lieu, Eds., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, II: AD 363–630. A Narrative Sourcebook* (London – New York: Routledge, 2002)

Glen W. Bowersock, Peter Brown & Oleg Grabar, Eds., *Late Antiquity. A Guide to the Postclassical World* (Cambridge, MA – London: The Belknap Press of the Harvard University Press, 1999) (átfogó kézikönyv; első része, a tanulmányok, külön is megjelent paperback kiadásban, de a második rész, pp. 273–757: "Alphabetical Guide", csak az alapkiadásban van meg)

Geoffrey Greatrex, *Rome and Persia at War, 502–532* (ARCA, Classical and Medieval Texts, Papers and Monographs, 37) (Francis Cairns, 1998)

Róma a Közel-Keleten

Kevin Butcher, *Roman Syria and the Near East* (London: The British Museum Press, 2003)

Warwick Ball, *Rome in the East: The Transformation of an Empire* (London – New York: Routledge, 2000)

Stephen Williams & Gerard Friell, *The Rome That Did Not Fall: The Survival of the East in the Fifth Century* (London – New York: Routledge, 1999)

Új jelenségek

a késő-ókori Közel-Kelet történetében

Nagy kiterjedésű területi integráció. Bipoláris világ (Róma / Bizánc – Irán). Az iráni világ peremén ellenséges / félig függő állam-alakulatok; Irán horizontja Kínától Kelet-Közép-Afrikáig (Axum) terjed.

³²⁰ Amikor Callinicumban, az Euphrátész mellett, a perzsa határvidéken egy fanatikusan keresztény püspök felheccelte az utca népét, és az felgyújtotta a zsinagógát, a *comes Orientis* pedig arra kötelezte a püspököt, hogy ő maga állítsa helyre az épületet (i. sz. 388): maga Ambrosius / (Szent) Ambrus (339–397), a távoli Mediolanum / Milano püspöke (373–) fordult hosszú levélben I. (Nagy) Theodosziosz császárhoz: "Meg akarod-e adni a zsidóknak ezt a győzelmet Isten egyháza fölött, ezt a diadalt Krisztus népe fölött? Meg akarod-e adni ezt az örömet a hitetleneknek, ezt az ünnepet a zsinagógának, ezt a gyászt az egyháznak?" (Ambrosius, *Epistulae*, xl, 20.) A zsidók megtérése, szerinte, már önmagában keresztényüldözés. A császár késlekedett a válasszal, mire Ambrosius a szószékről szólította fel, hogy cselekedjék, mert különben lelki üdvét teszi kockára. A császár jelenlétében nem hajlandó bemutatni a szentmisét. (Ez egyenlő lett volna a kiátkozással.) A püspököt és a tetteseket nem érheti büntetés. Az élessé váló vita igazi tétje a császár és a keresztény egyház viszonya volt: hogy melyiküket illeti meg a legfőbb hatalom. A regény ezt a vitát jeleníti meg. Utal Callinicumra is (Hetedik fejezet).

Nyelvek: görög – arámi – középperzsa (pehlevi). Klasszikus nyelvi hagyomány: héber, párthus.

Új hadászat: Róma limes-politikája helyett várak, a hozzájuk tartozó katonai körzetekkel. Ostrom-technika (hadigépek). Perzsa lovasság; új fegyvernem: páncélos–lándzsás lovas (lat. *clibanarius*)³²¹ a lándzsán kívül (lásd Táq-i Busztán: II. Huszrau szikla-domborműve) karddal is felfegyverezve, páncélt és arcvédő sisakot viselt,³²² lovát bőrpáncél védte, nehézlovasság (mint korábban a Szeleukida hadseregben a *kataphraktész* / *cataphractarius*). Ismét elefántok a csatatéren.

Az állami jövedelmek rendszerének konvergens változása a Római és a Szászánida birodalomban. Fő adónemek: személyi és ingatlan-tulajdon / terület alapján. Ethnikai / vallási közösségek nem lebontott adózása.

Határozott vallási identitás; “vallás-nemzetek” kialakulása. A Constantinus fordulat. Állami vallás-politika; vallási differenciálódás a politikai határok szerint; a vallás mint a birodalmi politika eszköze.

Adórendszer(ek)

termény- / természetbeni adó	lat. <i>annona</i> ³²³		
szolgáltatási kötelezettség			
fejadó (angol <i>poll tax</i>)	lat. <i>capitatio</i> ³²⁴	arámi <i>kraga</i>	arab <i>dzsizje</i>
területi / földadó (angol <i>land tax</i>)	lat. <i>iugatio</i> ³²⁵		arab <i>kharádzs</i>
(föld stb. használati) díj		arámi <i>taszka</i>	
“király része”		arámi <i>manta de malkha</i>	
jótekonysági adó			arab <i>zakát</i> és <i>szadaqa</i>
tized ³²⁶			arab <i>usr</i>
kereskedők adózása az iszlám uralom alatt:		muszlimok	2.5%
		dzimmik	5%
		idegenek	10%

*

A zsidó *dina de-malkhuta dina*³²⁷ elve (“A királyság / ország törvénye a törvény”) mint az adózás alapja.

*

A zsidó “adósság-fenntartó nyilatkozat” (héber–arámi *proszbol*)³²⁸ (I. Hillél).

*

A *thema* rendszer (Hérakleiosz – II. Huszrau Aparvéz) mint a katonai adószedés kiterjesztése az adórendszer egészére.

³²¹ Élénk és pontos leírást ad róla, más szintéren ugyan, Héliodórosz, *Aithiopika*, IX, 14 skk.; magyarul: *Sorsüldözött szerelmesei. Etiópiai történet* (Budapest: Magyar Helikon, 1964), p. 308 sk. (Szepessy Tibor fordítása). – Maga a latin szó a középperzsból: GLYVP’N’ / *grívbán*, ‘nyak-védő’, a lat. *-arius* képzővel.

³²² A bőr páncélt rendszerint fém lemezekkel erősítették meg. A ninivei csatában (i. sz. 627) Rhazatész perzsa tábornok páncélján 120 arany lemez volt. A nehéz páncélzat vas lemezből állt.

³²³ Diocletianus óta *census* alapján a községekre kivette.

³²⁴ Vagy *tributum capitis*.

³²⁵ Vagy *tributum soli*.

³²⁶ Fizetésére a muszlimok voltak kötelezve.

³²⁷ bT Bava batra, 55a stb.

³²⁸ M Zerám, Sebiit, x, 3–6. Eredete: gör. *probolé*, ‘kijelentés’, ‘nyilatkozat’.

Eseménytörténet

I. Kavádh két uralkodása (488–496, 499–531), az első nagy perzsa–bizánci háború (Athanasziosz császár ellen).

Mazdak (i. sz. 494 k.).

I. Huszrau Anósirvan (531–578). Ktésziphón: “Huszrau íve”.

Iusztinianosz császár (527–565) bezáratja az athéni Akadémiát (i. sz. 529), Damaszkiosz (*De principiis*: kozmogóniai tanában a babylóni mitológia egyik utolsó nyoma) és társai a Szászánida udvarba menekülnek.

Beliszariosz.

Bahrám Csóbin (590–591): tábornok a perzsa trónon.

II. (Nagy / Győzedelmes) Huszrau Aparvéz (590–628). Hálája Maurikiosz császár iránt.

A bosszú-háború, amelybe a Szászánida birodalom beleroppant. Hérakleiosz császár. Jeruzsálem el- és visszafoglalása.³²⁹ A ninivei csata (i. sz. 626). Huszrau menekülése, letétele, meggyilkolása.

Szászánida haláltánc: négy év alatt tíz király.

A Szászánida dinasztia utolsó királyai:	
	i. sz.
...	
II. Kavádh (Séroé)	628
III. Ardakhsír	628–629
Sáhrvaráz (Farrukhan)	629
III. Huszrau	629
Burán királynő	630–631
Ázarmédukht királynő	631
II. Péróz	631
V. Hurmuzd	631–632
IV. Huszrau	631–632
III. Jazdagerd	632–651
Péróz	

Béke (a vesztes békéje) Bizánccal.

III. Jazdagerd (632–651).

Jazdagerd fia, Péróz, aki apja halála után felvette a “királyok királya” címet, követség útján megkereste a Tang (T’ang) dinasztia császárat (Kao Tsung / Tang Csao-cung) (650–683), hogy katonai segítséget kérjen tőle, de a császár úgy ítélte meg, hogy a nagy távolság értelmetlenné teszi a beavatkozást. Péróznak azonban sikerült segítséget kapnia Tokhárisztánból (Badakhsán). Évek múlva ismét Kao Tsung császárhoz fordult (i. sz. 662), a császár azonban segítség helyett csupán címet adományozott neki, s Péróz mint *Po-szi* (Pársza / Parthia) tartomány királya uralkodott néhány évig Irán keleti határszélén, a Kína és a türkök hadakozásai által szabadon hagyott kis szögletben. Kína egy időre bekebelezte Khorászánt, a muszlimok pedig hamarosan elűzték Pérózt, és az ország nélküli Szászánida most már személyesen is megjelent a kínai császár előtt (i. sz. 677). Kao Tsung ekkor már valószínűleg tisztában volt az iszlám fegyveres terjesztésének veszélyével, de

³²⁹ Akit éppen érdekel, annak olvasmányként: “Szent tárgyak Jeruzsálemből: a menóra és a keresztfá a Szászánida korban”, *Élet és Irodalom*, 47, no. 51–52 (2003. december 19), pp. 14–15.

úgy gondolta, országát, a távolság miatt, ez nem fenyegeti. Péróz a császár különös kegyéből templomot – magától értetődően, zoroasztriánus templomot – építhetett megmaradt hívei számára a birodalom központjában.³³⁰ Maga is ott hunyt el mint menekült. Fia³³¹ megkísérelte visszaszerezni az araboktól legalább Tokhárisztánt, de két évtizedes harca, Kína tényleges segítsége nélkül, nem hozhatott sikert, és életét végül a Tang (T’ang) dinasztia fővárosában mint a császári udvar vendége fejezte be (i. sz. 707). Az ő fia, egy Huszrau, a türk kagán tábornoka lett (i. sz. 728/729), talán a türköktől remélt segítséget Irán visszaszerzéséhez. Utódai egészen az i. sz. 8. század közepéig viselték a “Po-szi királya” címet. A Szászánida emigráció legkésőbbi nyoma Kínában az i. sz. 874. évből³³² való: a Szuréna(sz) családból származó hercegnő (Máhsi / Ma-shih), egy kínai tábornok felesége sírkövén olvasható középperzsa–kínai bilingvis felirat.³³³

Arab államok az iszlám előtt

Lakhmidák (Dél-Mezopotámia). Híra (‘tábor’). I. Imru-l-Qaisz (295–328), “minden arab királya”, a namarai (nabateus) sírfelirat. – (III.) el-Mundhir / Alamundarosz (505–554), “a rómaiak leggonoszabb és legveszélyesebb ellensége.”³³⁴ Nesztóriánus keresztény kolostorok (Aqúlo / Kúfa). Az ütközőállam felszámolása.

Lakhmida uralkodók:

	i. sz. ca.
Amr ibn Adi	265–295
(I.) Imru (u)l-Qaisz ibn Amr el-Bad ³³⁵	295–328
(II.) Amr ibn Imru (u)l-Qaisz	328–358
Ausz ibn Qallam	358–363
(II.) Imru (u)l-Qaisz ibn Amr	363–388
(I.) el-Nu‘mán ibn [II.] Imru (u)l-Qaisz el-A‘var ³³⁶	388–418
(I.) al-Mundhir / Alamundarosz	418–452
?	
el-Aszvád (ibn [I. el-] Mundhir)	471–491
(II.) al-Mundhir (ibn [I. el-] Mundhir)	491–498
(II.) el-Nu‘mán (ibn el-Aszvád)	498–502
Abú Ja‘fur	502–504
(III.) al-Mundhir ³³⁷ / Alamundarosz	505–554

³³⁰ A T’ang dinasztia alatt összesen 4 zoroasztriánus templom működött a központi tartományban.

³³¹ Nevének kínai átírása: Ni-nieh-shi.

³³² A felirat szerint: (III.) Jazdagerd 242. éve, a Tang (T’ang) (dinasztia) 260. éve.

³³³ Shaanxi (Shensi / Senhszi) tartomány, Chang’an (Csangan) város, a Tang dinasztia fővárosa, ma Xi’an (Sian / Hszian) része, Észak-Kína.

³³⁴ Prokopiosz, *De bello Persico*, I, 17,45.

³³⁵ Namaránál (en-Namára, a Dzsebel Druz déli részén, Jordánia), egy elpusztult sír-építmény (mauzóleum) romjai között fennmaradt feliratos bazalt sírköve. René Dussaud találta meg (1901); ma: Paris, Louvre, AO 4083. Jelenleg ez a legkorábbi ismert dél-arab felirat, és az egyetlen, amelyet nabateus írással írtak. A feliratban a sejk címe: “az arabok / arab területek (‘L-‘RB / *arab*), valamennyi, királya / ura (MLK / *malik*)”, egyszerűbben: “minden arab királya”. Halálának időpontját Bosra helyi kronológiája szerint adja meg (222/223 = i. sz. 328). Az *arab* szó arab szövegben itt jelenik meg először. – Az *el-Bad* melléknév jelentése. ‘első’.

³³⁶ ‘A félszemű.’

³³⁷ Al-Mundhir ibn Saqiqa (Szikika / Zekiké) / Nagy Mundhir / Mundhir al-Akbar.

(III.) Amr ibn Hind ³³⁸ (ibn [III.] al-Mundhir)	554–569
Qábusz (ibn [III.] al-Mundhir)	569–573
Szuhrab (perzsa helytartó)	573–574
(IV.) al-Mundhir ibn Amr	574–578
(III.) el-Nu'mán	578–602
Ijász (perzsa helytartó) ³³⁹	602–611
Adhádhabé és Nahiriga (perzsa helytartók)	611–628
V. al-Mundhir (ibn [IV.] al-Mundhir ³⁴⁰)	628–633

Ghaszánidák (a Jordán keleti partvidékénél). Királyi székhely: al-Dzsábija (Jabiya) (Gaulanitis, “Golán” / *Palaestina II.*, Damaszkusztól délre). Bizánc szövetségesei (*foederati*), “a rómaiak arabjai”. (V.) el-Hárit ibn Dzsabala / Arethasz (529–569), Iustinianus császár szövetségese. Monophysita keresztények.

Irodalom

Irfan Shahíd, *Rome and the Arabs: A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs* (Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1984)

Irfan Shahíd, *Byzantium and the Arabs in the Fourth Century* (Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1984)

Irfan Shahíd, *Byzantium and the Arabs in the Fifth Century* (Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1989)

Irfan Shahíd, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, I, 1–2 (Washington, DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1995)

Jan Retsö, *The Arabs in Antiquity: Their History from the Assyrians to the Umayyads* (London – New York: RoutledgeCurzon, 2003)

Arab (muszlim) hódítás

Muhammad. Muszlim hódítások Iráqban. Khálid ibn el-Valid *contra* III. Jazdagerd.

Qádiszijje (948 *AeSe.* / 14 H. / i. sz. 636/637).

Kalifátus (*khalífat raszúl Alláh*, “Isten küldöttjének utóda”).

Az első kalifák / imámok³⁴¹

Abú Bakr (ibn Abí Quháfa)	632–634
Umar (ibn al-Khattab) ³⁴² / Omár	634–644
Uthmán (ibn Affán) / Oszmán	644–656
Ali (ibn Abú-Tálib)	656–661

A negyedik kalifa, Ali ibn Abú-Tálib, Muhammad veje meggyilkolása (Muávija ibn Abú-Szufján, i. sz. 661, Kúfa) után utódai és “pártja” (*síat Ali / sía*) vissza akarták szerezni a kalifátust az Omajjádoktól (*Banú Umajja*). Haszán kárptlás fejében kiegyezett Muávijával, ő közömbös maradt. Muávija halála után Ali hívei Huszejnt³⁴³ Kúfában kikiáltották kalifának; a puccs-kísérlet azonban gyorsan tragikus véget ért (Kerbela, i. sz. 680). A túlnyomóan síita Dél-Iráq szent városai: Nedzsef (Ali sírja), Kerbela (Huszejn ibn Ali sírja), Kúfa (Ali meggyilkolásának színhelye). Ali harmadik fia, Amrán ibn Ali szintén a kerbelai csatában esett el,

³³⁸ A Kinda törzsből való anyjának neve.

³³⁹ Keresztény arab.

³⁴⁰ Abú Dzsafna (Jafna).

³⁴¹ Arab *imám*, ‘(a muszlimok) vezetője’.

³⁴² Felvette az *emir* (*amir al mu'minín*), ‘a hívők parancsnoka’ címet.

³⁴³ Ali és Muhammad leánya, Fátima fia.

hetvenedmagával, Muávija utóda, I. Jazid ibn Muávija kalifa embereinek kardjától, őt Babilónban (Amrán) temették el.

Omajjada kalifátus (*khalífát Alláh*).

“A könyv népe” (*ahl al-kitáb*): zsidók, keresztények, mandeusok.³⁴⁴ Helyzetük: *dzimma* (védelmezett státus) (a személy: *dzimmi*); jogaik. Közösségi adózás.

A Korán

Korán (Prométheusz Könyvek, 17) (Budapest: Helikon Kiadó, 1987) (Simon Róbert fordítása)

Simon Róbert, *A Korán világa* (Prométheusz Könyvek, 17) (Budapest: Helikon Kiadó, 1987)

Zoroasztrianizmus

Helyzetét Kartir (Karder) “legfőbb főpap” (*maguptán magupt / móbadán-móbed*) szilárdította meg I. Hurmuzd, I. Bahrám és II. Bahrám uralkodása alatt.

Kultusz-helyek: tűz-oltár (*átas-gáh*),³⁴⁵ kisméretű épületekben, folyamatos őrizet mellett. Jellegzetes épület-forma a nyilvános kultusz céljaira: a *csahár táq*, ‘négy ív’: négyzet alapú építmény, amelyet kupola fedett, de csak sarok-falait építették meg, négy oszlopot.

Aveszta.³⁴⁶ A szövegeket csak a Szászánida korban foglalták írásba. A főbb avesztai iratok: *Jaszna* (‘áldozat’ / ‘szertartás’), 72 ima, köztük 5 verses gátha összesen 17 fejezetben (nagyobbrészt magától Zarathustrától); *Viszpered* (‘minden hatalmasság’), 24 ima; *Jast* (‘Magasztalás’), 21 szöveg; *Vidévdát* (‘törvény a daivák ellen’), 22 fejezet, benne Zarathustra megkísértésének története; *Khorda Aveszta* (‘Kis Aveszta’), a mindennapi vallási gyakorlat imái. Himnuszok (összesen 21) a legfőbb istenekhez (köztük Mithrához). – *Dénkárt*: a zoroasztrianizmus enciklopédikus összefoglalása, Zarathustra életrajzától a tanokon át a hívők történetéig, benne polémia az iszlámmal.

Irodalom

Mary Boyce, *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism* (Textual Sources for the Study of Religion) (Manchester: Manchester University Press, 1984) (a források antológiája)

Michael Stausberg, *Die Religion Zarathushtras. Geschichte – Gegenwart – Rituale*, I (Stuttgart – Berlin – Köln: Verlag W. Kohlhammer, 2002), kül. p. 69 skk. (Aveszta), p. 205 skk. (a zoroasztrianizmus a Szászánida korban)

A **zurvanizmus** a zoroasztrianizmus monotheista irányú theologiai továbbfejlesztése / “eltorzítása”; az utóbbi minősítést a tiszta zoroasztrianizmus hívei hangoztatták. A *zurvan / zervan* szó jelentése: ‘idő’. A tan azt hirdeti, hogy a világ történetének kerete az idő. A legfőbb létező Zurvan, az örök és végtelen Idő, Ohrmazd és Ahriman ennek egyenrangú emanációi / teremtményei. I. Huszrau a zurvanizmust eretnekségnek minősítette. Zoroasztriánusok és zurvanisták között ettől kezdve ellentét feszült.

Mazdak

Kavádh uralkodása alatt robbant ki Mazdak mozgalma és felkelése (i. sz. 494 k.). Mazdak talán Iráqból származott.³⁴⁷ Eszméi háttérében a zoroasztrianizmus tanítása állt, a Zarathustra-vallás főbb elemeiből alakította ki az új világképet. A rendelkezésünkre álló források, amelyek egyébként egyöntetűen ellenségesek vele

³⁴⁴ *Korán*, 2 (“A tehén”), 59; 5 (“Az asztal”), 73; 22 (“A zarándoklat”), 17.

³⁴⁵ Gör. *pyreion* / lat. *pyreum*: az oltáron égő tűz, amely soha nem aludhatott ki, külön papi rend őrizetére volt bízva.

³⁴⁶ Középperzsa *apaszták*, ‘alapszöveg’.

³⁴⁷ Élettörténetéhez a fő forrás Tabari, aki több, egymásnak ellentmondó forrást használt.

szemben, egy bizonyos “Zaradust ben Hurrak” tanítványának mondják; lehetséges azonban, hogy ez az egyébként is a levegőben lógó affiliáció csupán a zoroasztrizmushoz való kapcsolódásának jelképe. Mint korábban Mani, ő is újrafogalmazta a zoroasztrianizmus eszméit, de míg Mani az eszme hordozójának az erős egyházi szervezetet tartotta, Mazdak, éppen ellenkezőleg, elvetette a papi intézményeket. Mindamellet, ellenfelei és az arab történetírás egyaránt manicheusnak nevezték. Mazdak radikális vallási megújulást hirdetett. Mazdak tanítása szerint a Jó (a fény) és a Rossz (a sötétség) minden rendszer nélkül keverednek a világban, még Isten természetében is, ezért nincs szükség külső segítségre – egyházra, papokra – ahhoz, hogy az ember rejtett jegyeik alapján felismerje őket. Vallási reform-programja erős szociális töltést kapott. Meghirdette az állati hús fogyasztásának tilalmát,³⁴⁸ a papság félreállítását, a békét és teljes társadalmi egyenlőséget. Kavádh király, akinek az előkelőséggel folytatott küzdelmében tömegtámogatásra volt szüksége, hamar felismerte, hogy Mazdak tanítása hasznos lehet a számára. Egyébként is, valószínűleg már régóta úgy gyűlölte a főembereket, hogy most örvendett: póruul járnak. Ha Isten minden embernek egyenlően adott a vagyonból, és ezt csak emberi gonoszság és jogtalanság változtatta meg: a gazdagoktól el kell venni a vagyonukat. Mazdak – a király hallgatólagos engedelnye, netán egyenesen a jóváhagyása mellett – kezdte a gyakorlatba átültetni eszméit. Kinyitatta a gabona-raktárakat, bezáratta, három kivételével, az összes tűz-oltárt. Híre kelt, hogy meg fogja szüntetni a magántulajdont és a házasságot is. A perzsa előkelőség ekkor összefogott, és letartóztatták a királyt (i. sz. 496). Khúzisztánban tartották fogva, a “Felejtés házá”-ban. Kiszabadulása után Kavádh leszámolt Mazdakkal és híveivel. A theologiai viták I. Sáhpuhr és Constantinus óta kialakult és többször kipróbált gyakorlata szerint egybehívták Mazdak legfőbb híveit és a zoroasztrianus papokat, és a király jelenlétében vitát (*disputatio*) rendeztek közöttük. Természetesen, a zoroasztrianusok győztek. A vita után Mazdakot és híveit kivégezték (i. e. 528 k.).

Zsidók Babylóniában

Misna (M). A két Talmud (Babylóni Talmud / *Bávli* / bT és Jeruzsálemi / Palesztinai³⁴⁹ Talmud / *Jerusalmi* / jT). – Tudósok: *tanna* (*tannáim*); *amora* (*amoráim*); *szabora* (*szaboráé*). Rav Asi és Ravina / Rav Avina (470–499) azok, “akik összefoglalták a tanítást”³⁵⁰ (értsd: ők voltak a bT végleges változatának szerkesztői).

	A Misna hat “rend” ³⁵¹ -je (<i>széder</i>):		
	Traktátusok száma		
	M	jT	bT
Zeráim, ‘magok’	11	11	1
Moéd, ‘ünnep’	12	12	11
Nasim, ‘nők’	7	7	7
Neziqin, ‘károk’	10	8	8
Qodasim, ‘szent dolgok’	11	–	8+½
Tohorot, ‘tisztaság’	12	½	1

³⁴⁸ Zarathustra egyik hatásos gáthája is elítélte a bikaáldozatot.

³⁴⁹ Ti. nem Jeruzsálemben szerkesztették, hanem a Szanhedrin székhelyein.

³⁵⁰ bT Bava mecia, 86a.

³⁵¹ Értsd: “sorozat”.

Tanház (*bét midrás / jesiva*). Szerkezete, a sorok neve stb. szemléletesen apud: Beinart, *Atlas*, p. 30. Két tanulmányi hónap (*jarhei kalla*), télutón (*adár*) és nyár végén (*elul*), alkalmazkodva a Szászánida naptár ünnepeihez: *adár* a perzsa újév (*nouruz*) tájára esett, *elul* pedig a *mihragan* idejére.

Zsidó központok Babylóniában

Nehardea (I. Hillél patriarcha szülőhelye, az i. sz. 2. század elején egy időben itt élt Rabbi Akiva is). A palesztinai tudósok számára a babylóni naptár-számítás ismerete miatt volt fontos. A város zsidó “polisz” volt (autonomia), a Szászánida korban “nincs utcája, ahol ne imádkoznának”,³⁵² “még eretnekek (*minim*)³⁵³ sem laknak benne”.³⁵⁴ A Rav / Rabbi Abba Arikha (?–247), aki a Misnát Babylóniába hozta, először itt telepedett le (i. sz. 219). A zsidók a palmyrai (Odaenathus) támadása (i. sz. 259) után menekülni kényszerültek Niszibisz környékéről és Nehardeából. – Neves tudósok: Rav Sela – Rabbi Abba Arikha – Mar Semuél.

Pumbedita³⁵⁵ (a mai Falludza egyik városnegyede helyén): az i. sz. 3. század második felétől Nehardea egyik utóda. (Odaenathus csapatai feldúlták, de ide visszatértek a zsidók, és újra felállították az akadémiát.) Neves tudósok: Rabbi Júda bar Jehezkiél (?–299). – Rabba bar Bar Hana (i. sz. 3. sz. második fele). Rabbi Jozséf bar Hijja (?–324). – Nahmani / Rabbi Abbaje (278–338).

Szúra: Babylóniában, a Satt en-Nil elágazásánál. A Rav Nehardeából ide települt át, ő alapította a tanházat (i. sz. 220 k.). Rivalizált a nehardeai / pumbeditai döntésekkel (kétféle / ellentétes véleményeik az i. sz. 1. század első feléből ismert Hillél–Sammaj-féle ellentétes döntések modernizációs változata). – Neves tudósok: Rabbi Abba Arikha. – Rav Húna (ca. i. sz. 255–295).³⁵⁶ – Rabbi Hiszda (297–309). – Rabbana / Rav Asi (335/367–427). Utóbbi idejében a rendszeres rabbinikus tanácskozások (*sabbeta de-rigla*) helyszíne. Ekkor rögzítették a bT szövegének java részét.

Mahóza (a főváros egyik negyede): a tanházat a Rava / Rabbi Abba (299–352) vitte át Pumbeditából; a Rava fő vitapartnere a pumbeditai Nahmani volt. A Rava halála után az akadémia visszaköltözött Pumbeditába. A Rava és Nahmani vitái a talmudista élelméjűség mintája.

A *kat’ exochén* babylóni talmudista iskolának Nehardea és Pumbedita számított, Szúra erősebb palesztinai befolyás alatt állt.

A Talmud tudósai:		Nemzedékek száma		i. sz. ca.
		jT	bT	
MISNA	<i>tanna / tannáim</i> ³⁵⁷	5	5	60–220
	Neves tudósok:			
	Nemzedékek			
	I Rabbán Johanan ben Zakkaj			
	II Rabbi Eliezer			

³⁵² Megilla, 27b.

³⁵³ Héber ‘(más)félék’ / ‘eretnekek’.

³⁵⁴ Peszahim, 56a.

³⁵⁵ Jelentése: ‘(a csatorna / “Király-csatorna”) elágazása’.

³⁵⁶ bT Ketubbot, 106a: “Ha Rav Húna tanházában a tanulók felállnak, és megrázzák köpenyüket, a felkavarodó por elborítja a Napot, és Palesztinában is tudják, hogy Rav Húna tanházában felálltak a tanulók.”

³⁵⁷ Arámi ‘tanító(k)’, ‘tanulmányozó(k)’.

	Rabban (I.) Gamaliél			
	Rabbi Jósua ben Hananja			
III	Rabbi Akiva			
IV	Rabbi Méir, Rabban Simeon ben Gamaliél			
V	Rabbi Júda ha-Nászi ³⁵⁸			135–217
	Rabbi Hijja ³⁵⁹			
	Rabbi Hosaja			
TALMUD	<i>amora / amoráim</i> ³⁶⁰	5		220–375
			8	220–500
	Neves tudósok:			
	(Nemzedékek (Babylóniában))			
I	Rabbi Sela (Nehardea)		az i.sz. 3. század első fele	
	Rav / Rabbi Abba Arikha ³⁶¹ (Nehardea → Szúra)			?–247
	Mar Semuél (Nehardea)			165–254
II	Rav Húna (Szúra) ³⁶²			255–295 k.
	Rabbi Júda bar Jehezkiél ³⁶³ (Pumbedita)			?–299
III	Rabba bar Bar Hana (Pumbedita) ³⁶⁴		az i.sz. 3. század második fele	
	Rabba / Rabba bar Nahmani (Pumbedita) ³⁶⁵			
	Rabbi Jozsef ben Hijja (Pumbedita) ³⁶⁶			?–330 k.
IV	Nahmani / Rabbi Abbaje (Pumbedita)			278–338
	Rava (Rabbi Abba bar Jozsef) (Pumbedita → Mahóza)			299–352
	Rabbi Hiszda (Szúra)			297–309
V	Rav Papa ³⁶⁷			?–375
VI	I. Ravina			?–420
	Rabbana (Rav Asi) (Szúra)			367–427
VII	II. Ravina (Rav Avina) ³⁶⁸ (Szúra)			470–499
	<i>szabora / szaborái</i> ³⁶⁹	1		450–540
			5	480–689

Az *Erec* és a *galut* intézményei: *nászi* / patriarcha (Palesztina); exilarcha (héber *ros gola* / arámi *rés de-galúta*) (Babylónia). A patriarchátus vége: i. sz. 425 k. Tudós kísérete / tanácsadói (*rabbanan de-be rés galúta*). Községi bíróság (*bét din*). “Utazók” (arámi *nehuta*, többes számban: *nehutei*) Palesztina és Babylónia között (az i. sz. 3. század közepétől). A *gáon*. A “két akadémia”: Szúra és Pumbedita. (Az egyik élén mindig a *gáon* állt, a másikat az *exilarcha* vezette.) Baghdád megalapítása (al-Manszur kalifa, i. sz. 762) után idővel, az i. sz. 9. században, mindkettő oda helyezte át a székhelyét.

Anan ben David (i. sz. 767: hiába pályázott az exilarcha méltóságra), a karaita szekta alapítója. – Benjamin ben Mose Nehavendi (*floruit* 830–860) (*Széfer micvot*, *Széfer dinim*). – Jaakov al-Qirqiszáni (i. sz. 10. század első fele). – Jeruzsálemi karaiták: *Avelei Cijjon*, “a Cijont gyászolók”.

A *maszóra*-“mozgalom”.

³⁵⁸ A Misna szerkesztője.

³⁵⁹ A Misnából kihagyott szabályok gyűjteményének (Toszefta) első szerkesztői.

³⁶⁰ Arámi ‘magyarázó(k)’.

³⁶¹ Arámi ‘a hosszú’ (magas).

³⁶² A bT egyik oszlopa.

³⁶³ Mellékneven: Sinena, “éleselméjű” (szó szerint: ‘fogas’).

³⁶⁴ A későbbi arab Szindbád-történetekhez hasonló utazásairól és kalandjairól híres.

³⁶⁵ Jelzője: “hegyek kitépője” (*oqer harim*), értsd: szörszálhasogató.

³⁶⁶ A *merkába*-gnózis egyik mestere.

³⁶⁷ Szívesen használt közmondásokat stb.

³⁶⁸ Rabbanával együtt a babylóni Talmud szerkesztői, akik “összefoglalták a tanítást” (bT Bava mecia, 86a).

³⁶⁹ Arámi ‘értelmező(k)’.

A babylóniai zsidóság kapcsolata Európával.

Szaadja ben Joszéf (882–942), *gáon* (Szúra) (923–942).

A gaonátus vége: Rav Seríra ben Hanina (i. sz. 10. század), *gáon* (Pumbedita) (968–1006); fia, Rav Haj *gáon* (938–1038).

Irodalom a zsidó Babylóniához

Aharon Oppenheimer, *Babylonia Judaica in the Talmudic Period* (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, B/47) (Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1983) (helynév-lexikon, minden tételnél részletes történeti ismertetéssel és a görög, latin, héber, arámi stb. források felsorolásával, idézetekkel)

Jacob Neusner, *A History of the Jews in Babylonia, V: Later Sasanian Times* (Studia post-biblica, 15) (Leiden: E. J. Brill, 1970), p. 122 skk., 127 skk.; uő, *Israel and Iran in Talmudic Times* (Studies in Judaism) (Leiden: E. J. Brill, 1986), p. 243 skk., 245 skk.

Kereszténység

A kereszténység mint államvallás a Római Birodalomban. Az öt patriarchátus (Konstantinápoly, Alexandria, Antiokheia, Jeruzsálem, Róma) kialakulása. Szászánida válaszok. Edessza és Niszibisz jelentősége. Az “edesszai / niszibiszi iskola”.

A kereszténység legalizációja és térhódítása a római birodalomban:

Galerius	311	“Dreikaiseredik” ³⁷⁰	részleges türelem a keresztényekkel szemben; a keresztényüldözések vége
Constantinus	313	Mediolanumi “edictum” ³⁷¹	a keresztény vallás megengedett (<i>religio licita</i>)
~	315	edictum ³⁷²	tilos a zsidók áttérésének akadályozása vagy a keresztények visszatérítése
~	325	Nikaiai (Nicaea) zsinat	a kereszténység az állam vallása

³⁷⁰ Másképpen: “Tolerancia-rendelet.” Kiadta Serdicában, kihirdetve: Nikomédia, i. sz. 311. április 30. A három császár: Galerius (Gaius Galerius Valerius Maximianus) (caesar: 293–, augustus: 306–311), Licinius (Valerius Licinianus Licinius) (augustus: 308–324), Constantinus. – Szövege: Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 34,1-5; Eusebiosz, *Egyháztörténet*, VIII, 17,6-11. – Magyarul in: Borzsák István, szerk., *Római történeti chrestomathia* (Ókori történeti chrestomathia, 3) (Budapest: Tankönyvkiadó, 1963), p. 276, no. 121 (Borzák István fordítása).

³⁷¹ Kiadta a két augustus, Constantinus és Licinius, kihirdetve: Nikomédia, i. sz. 313. június 13. – Szövege: Lactantius, *De mortibus persecutorum*, 48; Eusebiosz, *Egyháztörténet*, X, 5. – Magyarul in: Borzsák István, szerk., *Római történeti chrestomathia* (Ókori történeti chrestomathia, 3) (Budapest: Tankönyvkiadó, 1963), p. 276–278, no. 122 (Borzák István fordítása). – Kétséges, hogy valódi edictum-e, vagy irodalmi szöveg. – A Pons Milvius-nál (Róma) a Maxentius elleni csata során látomásában keresztet látott, és a következő szavakat hallotta (rövid, közmondás-szerűvé kurtított formában): “*In hoc signo vinces.*” De vö. Eusebiosz, *Egyháztörténet*, IX, 9,11: “*Tutó tó szótériódei szémeió (...) tén polin hümon apo zügu tu türannu diaszótheiszan éleutherósza, eti mén kai tén szünkléton kai ton démon Rhómaión té arkháia epiphaneia kai lamprotéti eleutherószasz apokatesztésza / (Rufinus:) In hoc singulari signo (...) urbem Romam senatumque et populum Romanum iugo tyrannicae dominationis ereptam pristinae libertati nonilitatitque restituti.*” A bővebb formula mutatja, hogy – mint egyébként magától értetődik – irodalmi szöveggel van dolgunk. Más szerzőknél, például, az örmény Mvsze Khorenacinál álmában csillagokból álló keresztet látott. – Constantinus látomása nyomán a kereszténységben a kereszt a győzelem jelképének számít.

³⁷² *Codex Theodosianus*, XVI, 8,1. – A *Codex* teljes fordítása, kommentárral: Clyde Pharr, *The Theodosian Code and Novels and the Sirmundian Constitutions* (The Corpus of Roman Law, 1) (Princeton: Princeton University Press, 1952).

~			Constantinus császár lezárja a húsvétvitát ³⁷³
~	335	edictum ³⁷⁴	tilos a keresztény szolgák körülmetélése ³⁷⁵
Iulianus	361		megengedi és támogatja a nem keresztény kultuszok gyakorlását
I. Theodosziosz	380	edictum ³⁷⁶	kötelezően előírja a “katholikus keresztény” (Nikaiai) hitvallást, ³⁷⁷ megtiltja az ettől eltérő keresztény irányzatokat (arianizmus) / “eretnekség”-eket; mindenki köteles a hitéről nyilatkozatot tenni
Gratianus	385		leteszi a <i>Pontifex Maximus</i> címet
	388	edictum ³⁷⁸	tilos a házasság keresztény és nem keresztény (zsidó) felek között
	391	edictum ³⁷⁹	minden nem keresztény (“pogány”) kultusz (“áldozat”) tilalma
~	391		Theophilosz püspök (385–412) Alexandriában lerombolja Szarapisz isten szentélyét ³⁸⁰
II. Theodosziosz	415	edictum	Gamaliél <i>nászi</i> leváltása (új címe: “tiszteletbeli praefectus”), ³⁸¹ a patriarchátus vége
	428		eretnekek, pogányok, zsidók üldözése
~	425	edictum ³⁸²	“a hamis tanok ³⁸³ híve vagy pogány szertartásokban bűnös személy”

³⁷³ A keresztény húsvét időpontjával kapcsolatos vita. Az egyik fél továbbra is ugyanabban az időpontban akarta a húsvétot ünnepelni, mint amikor a zsidó *peszah* van (niszan 14/15) (*quartodecimanus*, “tizennegyedikiek”), a másik fél a feltámadás vasárnapján (a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtöltét követő vasárnap); a császár a vasárnap mellett döntött, elszakítva ezzel a keresztény ünnepet a zsidó hagyománytól.

³⁷⁴ *Codex Theodosianus*, XVI, 8,5; 9,1.

³⁷⁵ Értsd: áttérése a zsidó vallásra.

³⁷⁶ *Codex Theodosianus*, XVI, 1,2. – James Stevenson & W. H. C. Frend, Eds., *Creeds, Councils and Controversies. Documents Illustrating the History of the Church AD 337–461* (London: SPCK Holy Trinity Church, 1989²), p. 150, no. 112.

³⁷⁷ Azaz Athanasziosz tanait.

³⁷⁸ *Codex Theodosianus*, III, 7,2; vö. IX, 7,5.

³⁷⁹ *Codex Theodosianus*, XVI, 10,10; 10,12. – James Stevenson & W. H. C. Frend, Eds., *op. cit.*, p. 151, no. 114.

³⁸⁰ Theodorétosz, *Egyháztörténet*, V, 22,3 skk. – James Stevenson & W. H. C. Frend, Eds., *op. cit.*, p. 155 sk., no. 122. – A császári rendeletet magánszorgalommal végrehajtó püspök a Serapeum (Szarapeion) mellett lerombolt egy Mithraeumot (Mithreion) is (Szókratész, *Egyháztörténet*, V, 16 sk.), és keresztény templommá alakított át egy Dionüszosz-szentélyt. Szózomenosz, *Egyháztörténet*, XI, 22 sk.

³⁸¹ Gamaliél *nászi* ellen a császár kifogása az volt, hogy a zsidóellenes rendeletekkel szembeszegült, zsinagógákat épített, a zsidók szolgáit körülmetélte, és keresztények fölött is ítélkezett. Halála (i. sz. 425 k.) után a palesztinai zsidó közösség élére már nem neveztek ki új fejedelmet. Ez a palesztinai patriarchátus megszűnését jelentette.

³⁸² *Codex Theodosianus*, XVI, 10,21.

³⁸³ Értsd: valamely a nikaiai hitvallástól eltérő keresztény tan / eretnekség.

Iusztinosz 520 k.

nem szolgálhat a császári palotában vagy bíróként a khalkédoni zsinat (i. sz. 451) kánonjait elutasítók üldözése

Az i. sz. 5. századi egyházszakadások.

Keleti keresztény egyházak az ókorban:

Az epheszoszi zsinat (i. sz. 431) tételeit elutasító
nesztoriánus egyház

A khalkédoni zsinat (i. sz. 451) tételeit elutasító
monophysita egyházak

egyiptomi (kopt) egyház

ethiópiai egyház

örmény egyház

nyugati szír / jakobita egyház

A khalkédoni zsinat tételeit elfogadó³⁸⁴

“orthodox” egyházak

görög orthodoxok

konstantinápolyi patriarchátus

melkhiták³⁸⁵

alexandriai patriarchátus

antiokheiai patriarchátus

jeruzsálemi patriarchátus³⁸⁶

latin (római) egyház

Theologiai irányzatok: monophysita (myaphysita), dyophysita, szélsőséges dyophysita. Egyházak: “római” (értsd: bizánci / görög) orthodoxia (dyophysita), szír nesztoriánus (szélsőséges dyophysita), szír jakobita (monophysita), örmény stb. (monophysita).

Nesztoriánus kereszténység

A nesztoriánus kereszténység, amelynek theológiáját Nesztoriosz (381–452) – rövid ideig (428–431) Konstantinápoly püspöke³⁸⁷ – dolgozta ki, Krisztus két természetének teljes különvalóságát hirdette (*dyophysitismus*), az emberit és istenit, születésétől fogva teljesnek tekintve benne az emberi természetet, és azt tanítva, hogy az isteni természet benne lakik az emberiben, ennek megfelelően Máriát “ember szülő(anyjára)”-nak (*anthrópotokosz*) nevezte. Tanait Kürillosz (Cyrillus) alexandriai patriarcha (412–444) élesen elutasító véleménye³⁸⁸ nyomán a III. egyptemes (I. epheszoszi) zsinat (i. sz. 431) elítélte,³⁸⁹ őt magát elmozdították

³⁸⁴ A khalkédoni zsinat tételeit elfogadó egyházak, a görög orthodoxok és a római egyház között a szakítás 1054-ben történt.

³⁸⁵ A héber *melekh*, ‘király’ szóból: a bizánci császársághoz kötődő irányzat.

³⁸⁶ Éppen a khalkédoni zsinat alapította meg az önálló jeruzsálemi patriarchátust (egyházszervezetben a város korábban Caesareához tartozott).

³⁸⁷ Székében éles hangon prédikált a zsidók ellen, akik veszélyeztetik a kereszténységet, mert visszaszerzik a híveiket.

³⁸⁸ Kürillosz nemcsak erről hírhedt: féktelen zsidóellenességéről is. Alexandriából kiűzte a zsidókat. – Kürillosz háromnegyed évszázaddal Iulianus után cáfolatot írt a császár egykori keresztényellenes iratára (Iulianus műve csak a Kürillosz által közölt idézetekben maradt fenn).

³⁸⁹ A zsinat idején ellenfelei még utcai tüntetéseket is szerveztek ellene, mint maga Nesztoriosz írta, visszaemlékezve.

püspöki székéből, II. Theodosziosz császár egy időre lefogatta.³⁹⁰ Szabadulása után Nesztoriosz visszavonult a nyilvánosságtól, és monostorban élt (Antiokheia, Petra, az egyiptomi Fájjum oázis). Egy iratban (“Hérakleidész könyve”) védekezni próbált az ellene felhozott vádakkal szemben. Tanai a keleti kereszténységben tartós visszhangot keltettek. Egyike volt azoknak, akiket a szír kereszténység így tart számon: “nagy görög tanító”.

A nesztoriánus kereszténység nyelvi, vallási és szellemi központja eleinte Edessza volt. A mezopotámiai püspökök elvetették az epheszoszi zsinat (i. sz. 431) határozatait. A zsinati ellenzék hívei a Róma / Konstantinápoly fennhatósága alatt álló területekről tömegesen menekültek a Szászánida birodalomba, és vezető személyiségeik az epheszosziak ellen, illetve Nesztoriosz mellett érveltek.

A Nyugaton zajló theologiai viták rendre kapóra jöttek a keleti egyház vezetőinek. Ebben a légkörben alakult ki a nesztoriánus keresztény egyház. Elnevezése, a maga és a mások által használt név egyaránt, idők folyamán többször megváltozott. Mar Abd-Isó a 13. században az “orthodox nesztoriánus” elnevezést használta. A nesztoriánusok elnevezés szírül *nesztorájé*, arabul *naszturijun*; ma ezeket a neveket az érintettek rendszerint pejorativnak tekintik, elfogadottabb a szír *szurjájé*, ‘(keresztény) sírekek’ / arab *nuszráni*, ‘keresztények’. A 19. század közepén vált fokozatosan bevetté az “Asszír egyház” elnevezés. 1976 óta a hivatalos név: “A Kelet egyháza” / “A Kelet asszír egyháza”, illetve keleti szír / asszír / káldeus egyház.

A nesztoriánus egyház ma használatos nevei:

Church of the East / Orient

Nestorian Church

Persian Church

East Syrian Apostolic Church

Holy Apostolic Catholic Assyrian Church of the East

Assyrian Church of the East

Chaldean Syrian Church (Indiában)

Dád-Isó szeleukeiai katholicoszt, társai feljelentése nyomán, V. Bahrám Gór király lefogatta, ő pedig, amint – II. Theodosziosz közbenjárására – kiszabadult a fogságból, arab területre menekült, és nyomban zsinatot hívott össze Markabtába (i. sz. 424). A zsinaton, amelyen messzi országokból, Közép-Ázsiából érkező püspökök is részt vettek, megpróbálták Dád-Isót rábírní a visszavonulásra, ő vonakodva bár, de eleget tett kívánságuknak. A zsinat teljes egyetértésben kimondta a “perzsa” keresztény egyház szervezeti függetlenségét mind Konstantinápolytól, mind pedig Antiokheiatól: valójában a kereszténység minden akkori centrumától. A további események már szinte maguktól bekövetkeztek. A dyophysita tanhoz ragaszkodó perzsa püspökök hamar megtalálták Nesztoriosz tanaiban a hozzájuk közel álló, tisztán megfogalmazott teológiát, amely élesen különbözött a konstantinápolyi felfogástól. Mar Aqaq / Akakiosz metropolita újabb zsinatot hívott össze a fővárosba, Szeleueia–Ktésziphónba (i. sz. 486). Itt a markabtai határozatok nyomán végleg döntöttek, látszólag ártatlan elvbe foglalva, a szír–káldeus egyház szervezeti önállósága mellett.

³⁹⁰ Nemcsak őt: ellenfelét, Kürilloszt is.

“Elhatároztuk, hogy a keletiek nem nyújthatnak be fellebbezést patriarchájuk (döntése) ellen a nyugati patriarchákhoz. Ha az adott peres ügy nem zárható le,³⁹¹ át kell tenni Krisztus törvényszéke elé.”

A zsinat ezen határozata teljes szakítást jelentett a nyugati egyházzal. Antiokheia, Alexandria, Róma többé nem számított egyházi hatóságnak a Szászánida birodalomban. A döntés politikai dimenziója ugyanolyan jelentős volt, mint az egyház-szervezeti: ha a Szászánida birodalom területén működő keresztényeknek nincs kapcsolata a nyugati egyházzal, nem érhető őket a más hatalommal / idegenekkel / ellenséggel való együttműködés vádja. Mar Aqaaq mint a perzsa “nemzeti” keresztény egyház feje felvette “az egész Kelet katolikosza (*qatolíqa de-madnha*)³⁹² és patriarchája” címet (*katholikosz-patriarcha*). Megtiltotta a püspököknek, hogy megakadályozzák a papok házasságát, sőt, egyenesen javallotta, hogy ők maguk is nőüljenek meg. A döntéseket a perzsa király (Péróz / I. Kavádh) is jóváhagyta: megfelelt a konfrontáció politikájának.

A kereszténység a Szászánida birodalomban ugyanúgy belső autonómiát élvezett, mint a zsidóság. Előjáróik belső ügyekben joghatóság is voltak.

Bar Szauma, aki mind Péróz, mind Valakhs királyok teljes bizalmát bírta,³⁹³ nemcsak az egyház függetlenségét akarta: teljes erőből a teljes hatalmat; kérlelhetetlenül maga alá akarta gyúrni a ktésziphóni patriarchátust. Szemben az addigi hagyománnyal, amelyet a zsidó–arámi–görög kereszténység alakított ki, a Szászánida birodalom egyházát ő perzsa alapokra helyezte. Nesztoriánus volt, az úgynevezett “rabló zsinat”-on (Epheszosz, i. sz. 449) ő volt a nesztoriánus eszmék leghatározottabb védelmezője. Az általa a birodalmi fővárosba (Bét Lápát, i. sz. 484) összehívott zsinaton, Péróz támogatását bírva, sikerült megbuktatnia a hivatalban lévő katolikoszt, Bábovajt (Bábaj) (457–484), holott egykor éppen Bábovaj mutatta be őt a királynak. A félreállított katolikoszt Péróz király mindjárt ki is végeztette; hogy ebben Bar Szaumának közvetlenül volt-e szerepe, nem tudjuk. A király teljes bizalmát valószínűleg nem nyerte el: nem lett Bábovaj utóda. A Bar Szauma által összehívott zsinatot a szír egyházi hagyomány nem tekintette legitimnek, őt magát “átkozott”-nak (szír *líta*) nevezték.³⁹⁴ Mindez nem változtatott azon, hogy a Szászánida kereszténység, szír és perzsa, hivatalosan nesztoriánus lett. A Bét Lápát-i zsinat döntéseit a nem sokkal későbbi legitim zsinat (i. sz. 486) rendre jóváhagyta. Megengedte, hogy a papok házasságban éljenek. Maga Bar Szauma a következő években a niszibiszi iskola irányításának teendői mellett erőteljes térítésbe fogott, akár kényszerrel is, tevékenysége arra irányult, hogy határozottan megkülönböztesse egyházát a “Róma” területén elterjedt szír kereszténységtől.

A Római birodalom területén i. sz. 486 után üldözték a nesztoriánusokat, azok ekkor már határozottan kelet felé terjeszkedtek. Az V. egyetemes zsinat (Konstantinápoly) (i. sz. 553) élesen elítélte a nesztoriánus tételeket.

Az egységes keresztény egyházszerkezet fenntartása a Szászánida birodalom határain belül is rengeteg nehézséggel járt. Niszibisz volt az egyház központja, a

³⁹¹ Ti. a perzsa patriarcha előtt.

³⁹² Betű szerint, jellemző módon: ‘az ország (!) katolikosza’.

³⁹³ Valakhs mindjárt trónra lépése után őt küldte követként Zénón császárhoz, és megszerezte a császár ígéretét, hogy Bizánc és Perzsia határai érintetlenek maradnak.

³⁹⁴ Nevét később a jakobita iratokban, megbélyegzésül, lefelé fordított betűkkel írták, mint Ahrimánét.

főváros viszont Szeleukeia–Ktésziphón. A két püspökség között határt húzott a nyelv: itt szír, perzsa ott; a királyi udvar közelsége külön nyomatékot jelentett.

Irodalom a keleti kereszténységhez

Timkó Imre, *Keleti kereszténység, keleti egyházak* (Budapest: Szent István Társulat, 1971) (a római katolikus egyház konzervatív álláspontjáról bizonyos elítéléssel / fenntartásokkal a keleti egyházakkal szemben, helyenként tárgyi tévedésekkel)

James Stevenson & William H. C. Frend, Eds., *Creeds, Councils and Controversies. Documents Illustrating the History of the Church ad 337–461* (London: SPCK Holy Trinity Church, revised edition, 1989) (kitűnő forrásgyűjtemény, a hangsúlyt a nyugati egyházra teszi)

Fodor György, *Keleti kereszténység. Források* (Keleti vallások. Gólyavári füzetek, 4) (Budapest: Körösi Csoma Társaság, 1988) (jó időrend a keleti egyházak történetéhez és néhány fontos forrás kis részletének fordítása, kül. p. 29: Efrém, p. 32 sk.: mártir-legenda)

Mandeusok

Nevük a keleti arámi *mandá*, ‘tudás’ szóból. Vallásuk a kereszténység egyik gnóosztikus³⁹⁵ változata; ma az ókorban igen elterjedt gnóosztikus filozófiák és vallások utolsó élő példája. Arab környezetük is így nevezi őket: *szábiun / naszorájje*, ‘keresztelők’. Maga a nyelv, a keleti arámi egyik dialektusa, csaknem ugyanaz, mint amelyet a babylóni Talmud használ, azonban külön írásrendszert használnak. A mandeus mássalhangzó-írás betűit a Dél-Mezopotámiában és Khúzisztánban (Elümáisz) használt arámi írás alapján alakították ki. Írásbelisége a késő párthus korban jelent meg: himnuszok, liturgikus énekek stb., köznyelven írt ráolvasások tekerccsé felgöngyölt vékony ólom-lapokon (*sapta*), varázs-csészéken (4–7. század), az irodalmi corpus az i. sz. 7–9. században vált teljessé. Legismertebb könyvük a *Ginza* (‘kincstár’) vagy ‘nagy könyv’ (*szidra rba*). Két része: ‘Jobb Ginza’ (*ginza jamina*) (18 fejezet), kozmológiai / mitológikus, theologiai és didaktikus értekezések, és ‘Bal Ginza’ (*ginza szmala*) vagy ‘A lélek könyve’ (*szidra d-nismáta*), ez utóbbi verses szöveg, tárgya a lélek felemelkedése a halál után (i. sz. 3. század). Irataikat mind a mai napig kézzel másolják, a tekerccseket gyakran különös geometrizált rajzokkal díszítik. Hagyományaik³⁹⁶ szerint Jeruzsálemből menekültek, a ‘zsidók’ üldözése miatt, Dél-Iráqba és Khúzisztánba. (Jeruzsálem pusztulása az ő üldözésüknek volt a büntetése.) Tanaik szorosan kapcsolódnak a zsidó Bibliához³⁹⁷ és a zsidó misztikus (gnóosztikus) irányzatokhoz (*skinta / sekhina*, Metatron,³⁹⁸ *sédim*, *Adam qadmaia / Adam qadmon* stb.). A zsidó valláson túl kell lépni, hogy az ember a tudás vallását felvegye, ennek jelképe az élő vízben való megkeresztelkedés (*maszbúta*), felnőtt korban, pap jelenlétében. Vasárnapi szertartásaik során minden alkalommal keresztelkednek. Erős keresztény-ellenességük miatt vélhető, hogy nem tettek különbséget zsidók és keresztények között, ahogyan ez a római birodalomban az i. sz. 2. század közepéig általános volt. Vallásukban nagy szerepet tulajdonítanak Keresztelő Jánosnak (Juhana / Jahja), aki Jézust is megkeresztelte, de utóbb, Jézus eretneksége miatt, szembefordult vele. Jézus a szemükben hamis messiás és *Nbu* (Nabú), a rosszindulatú bolygó megszemélyesítése. Megjelenésük a párthus birodalomban III. Artabanosz korára tehető, a király (*Ardban malkha*) hagyományaikban is szerepet játszik. Közösségük, vallásuk, hitviláguk már Babylóniában alakult ki, hellénisztikus babylóni, zsidó, keresztény közegben. Zsidó szempontból a mandeus vallás egyike volt a *minim*

³⁹⁵ A gör. *gnószisz* jelentése ugyancsak ‘tudás’.

³⁹⁶ “Hárán gavaita.”

³⁹⁷ Többnyire negatív módon: elutasítják a zsidó vallást, mert nem az igaz istent tisztelik, hanem *Ruha* és *Adonaj* isteneket; évente étkezéssel emlékeznek meg a Vörös-tengerbe fulladt egyiptomiakról stb.

³⁹⁸ Jelentése: ‘a(z Isten) trónja mellett álló’.

csoportjainak, mint a keresztények is. Társadalmukban élesen elválnak a papok (*ris amia, ganzibra, tarmida*), a tanult laikusok (*jalufa*) és az egyszerű hívők (*mandaiji*) kategóriái. Vallásuk Mezopotámiában felszívta és gnóosztikus világgépükbe építette a babylóniai népi asztrológia – égi / csillag-előjelek – számos elemét,³⁹⁹ a rituális megtisztulás szertartását (akkád *bít rimki*). A Jobb Ginza élesen támadja a Nerignek (Nergal) bemutatott áldozatokat. A Korán “a könyv népé”-nek tekinti őket is. Elzárkózó életet folytatnak, az iszlám közegben a könyv népének adott kedvezmények a középkor óta elporladtak, a muszlimok ma ellenségesen néznek rájuk. Iráqban főként félreeső területeken maradtak meg kompakt településeik, délen a Hór el-Hammar térségében, északon a Dzsebel Szindzsár környékén, és persze, Baghdádban. Iránban (Khúzisztán) Ahváz és Sústar a főbb városaik. Sás és nád feldolgozásából, fémművességből élnek, termékeiket maguk árusítják (Nászirije, Amára). Az 1980/1990-es évek háborúi alatt és után sokan elmenekültek az országból (Svédországba, Ausztráliába, az Egyesült Államokba), azóta szerte a világban kialakulóban vannak kisebb-nagyobb mandeus közösségek, többnyire azonban papok és tanult laikusok nélkül. New Yorkban és Los Angelesben a mandeus diaszpóra részben az otthon korábban előkelő családok tagjaiból áll, vannak mandeus nyelvű újságjaik, honlapot tartanak fenn (MANDAEAN WORLD). Amerikába a zsidókhöz (*jahutai*), részben éppen a haszidokhoz, közel kerültek, de a nesztoriánusokkal (*kaldai*) továbbra is ellenséges a viszonyuk.

Irodalom a mandeusokhoz

Kurt Rudolph, *Die Mandäer*, I–II (Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments, 74–75) (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1960–1961)

04/10/06/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Késő-ókor – kora-középkor
(Különös tekintettel a zsidó történelemre)
HB-131, HBN-031
ASN-161b
TÖ-212a
Péntek du. 14:00–15:30
Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305

I. teszt-dolgozat
04/10/14

V á l a s z o k

Melyik mai ország területén van

Ancyra
Antiokheia

Töröko. (Ankara)
Töröko. (Antakye, Hatay tartomány)

³⁹⁹ “Az állatöv jegyeinek könyve” (*Szfar malvasia*) szerint a hét bolygó neve: Bél, Nbu (akkád Nabú), Nerig (akkád Nergal), Szín, Samis (akkád Samas), Istar-Delibat, Kevan (= akkád Kajjamánu); csupa babylóni istennév. Démonaik között szerepel Mulit és Amamit, a babylóni Mulisszu / Melitta és Mammítu istennők.

Armenia Minor	Töröko. (az Euphratész felső szakaszánál, a jobb parttól Ény-ra)
Baktria	Közép-Ázsia: Türkmenisztán–Üzbegisztán–Tádzsikisztán (az Oxus / Amu Darja középső szakaszánál)
Biszutun	Irán
Dura-Európosz	Szíria
Edessza	Töröko. (Urfa, legújabb nevén: Şanhurfa)
Konstantinápoly	Töröko.
Nikaia (Nicaea)	Töröko. (az i. sz. 325. évi zsinat helyszíne, Bithüniában) (Iznik, az Iznik Gölü keleti partján, Istanbultól délkeletre)
Niszibisz	Töröko.
Palmyra	Szíria
Taht-i Szulejmán	Irán

Írja át ezt az évszámot a következő érák rendszerében:

i. sz. 325

A. U. C.	= 1078
Ol.	= 276, I
Szeleukida éra	= 636
zsidó világtéremtési éra	= 4085, esetleg 85 פ"דל (a kis időszámítás szerint)

NB

A modern történetírás kétféle kronológia-fogalommal dolgozik: relativ kronológiának nevezi az események egymáshoz viszonyított időrendjét, abszolút kronológiának pedig az események helyét az úgynevezett julianus–gregorián – Iulius Caesar⁴⁰⁰ által bevezetett (i. e. 46), XIII. Gergely pápa (1572–1585) által kissé módosított (korrigált) (1582) – naptár szerint, Jézus születésének vélt időpontjához viszonyítva. Voltaképpen tehát relativ kronológia a keresztény éra is.

Jézus születésének időpontját a rendelkezésünkre álló régi források alapján nem lehet teljes bizonyossággal pontosan megállapítani, a rendelkezésünkre álló adatok ellentmondásosak és bizonytalanok. Az eleinte a keresztény világban, manapság pedig általánosan – globálisan – használt kronológiai rendszert a szíriai származású Dionysius Exiguus apát alakította ki Rómában, I. János pápa (523–526) felkérésére (i. sz. 525), az i. sz. 6. század második negyedében, több értekezésben.⁴⁰¹ Az első év, amelyet számításai segítségével az új rendszerben meghatározott, Diocletianus császár 247. éve volt (értsd: a Diocletianus trónra lépése [i. sz. 284] utáni 247. év, azaz i. sz. 531), az új rendszer szerint ezt követte a Krisztus születése utáni / *ab incarnatione Christi* 532. év.⁴⁰² Ebben az értelemben beszélünk⁴⁰³ *Krisztus (testté válása / születése) előtti* (Kr. e.) és *Krisztus (születése) utáni* (Kr. u.) időpontokról. Ugyanezt a rendszert használja, de tudatosan az időszámítás polgári (civil) jellegét állítja előtérbe, az *időszámításunk (kezdeté) előtti* (i. e.) és *időszámításunk szerinti* (i. sz.) elnevezés. A latin közép- és kora-újkorban az *anno Domini* N ('az Úr N. éve') formulával volt szokás keltezni (rövidítve, mindig az évszám előtt: A. D. / A.D. / AD), angol szövegben ma is ez a formula használatos, és mintájára, ugyancsak angolul, kialakult a B. C. rövidítés (*before Christ*, 'Krisztus előtt') (mindig az évszám után). Zsidó történeti összefüggésekben, és újabban már gyakran az ókori Kelet vonatkozásában is, inkább a B. C. E. (*before the Common Era*), illetve C. E. (*of the Common Era*) rövidítések használatosak. Fontos tudni, hogy ebben a rendszerben nincs 0. év: i. e. 1 után i. sz. 1 következik.

Melyik nagy nyelvcsaládhoz tartozik

arab	sémi (nyugati sémi nyelvek, déli csoport)
arámi	sémi (nyugati sémi nyelvek, északi csoport)
mandeus	sémi (keleti arámi)
nabateus	sémi (nyugati sémi nyelvek, déli csoport, dél-arab ág)
párthus	indo-európai (iráni)
pehlevi	indo-európai (iráni, közép-perzsa)

⁴⁰⁰ És tudós asztronómus tanácsadója, Sosigenes. Lásd Plinius, *Naturalis historia*, XVIII, 212.

⁴⁰¹ Az okot a húsvét időpontjának meghatározása körül újra meg újra fellángoló viták szolgáltatták. Dionysius Exiguus i. sz. 525-ben dolgozta ki húsvét-táblázatait (*Libellus de cyclo magno Paschae / Computatio Paschalis*). Az évek megjelölésénél szakított az ősi római hagyománnyal, amely a consuli évekhez igazodott. A húsvéti ünnepek időpontját 19 éves ciklusokban számolta ki. Dionysius időszámítási rendszerét, a későbbiekben többen is finomították.

⁴⁰² Az új rendszer bevezetésének egyik fő célja éppen az volt, hogy a keresztény egyház elszakadjon Diocletianus, a gonosz keresztényüldöző időszámítási rendszerétől.

⁴⁰³ A 18. század óta. A Krisztus születése előtt / időszámításunk kezdete előtt történt események visszafelé számozását August L. Schlözer (1735–1809) göttingeni professzor javasolta. (Ugyanaz, aki Európában először felvetette a sémi nyelvcsalád gondolatát, in: Johann G. Eichhorn, Ed., *Repertorium für biblische und morgenländische Literatur*, 8 (1781), p. 161. – Ő hívta fel a figyelmet a magyar és a lapp nyelv rokonságára is.)

szír	sémi (keresztény arámi)
Mettől meddig tart	
az i. e. 1. század	100–1 ⁴⁰⁴
az i. e. 5. század második fele	450–401
az i. sz. 5. század második fele	451–500
az i. e. 10. század első harmada	1000–967
az i. sz. 10. század utolsó harmada	968–1000
a 100. olimpiasz	380–377
az i. e. 5. század tizes évei	419–410
Hova ömlik az	
Indus	Indiai óceán
Kárún	(Satt el-Arab) → Perzsa-öböl
Kürosz (Kura)	Kászpi-tenger
Orontész	Földközi-tenger
Óxosz (Oxus)	Aral-tó/~tenger (pontosabban: vize eltűnik a sivatagban)
Tigris	(Satt el-Arab) → Perzsa-öböl
Milyen mai nagyváros közelében van	
Carrhae	(= Harrán) Urfa / Şanlıurfa
Híra	Kerbelától délkeletre (Irák)
Ktésziphón	Baghdád
Naqs-i Rusztem	(Perszepolisz) Síráz (Irán)
Perszepolisz	Síráz
Szeleukeia	Baghdád
Mit jelent	
anthropológia	gör. ‘embertan’, az emberrel foglalkozó tudomány(ok); hagyományos / németes értelemben az emberi csontváz stb. fizikai sajátosságaival, modern / angolszász értelemben az emberrel mint társadalmi lényvel
bizantinus	‘hízogó’, udvaronchoz hasonló (Bizánc nevéből, pejorativ értelemben)
census	lat. ‘összeírás’, ‘megszámlálás’, népszámlálás / vagyoni összeírás kül. adókiivetés végett
diaszpóra	gör. ‘szétszóratás’, az “anya”-országtól elkülönülve élő népcsoport (zsidó, örmény, szír keresztény, lengyel, amerikai magyar stb.)
disputatio	lat. ‘vita’, ‘megvitatás’, valamely tárgykör megvitatása rendezett keretek között
edictum	lat. ‘hirdetmény’, ‘rendelet’
editio princeps	lat. ‘első kiadás’, kéziratban fennmaradt művek első nyomtatott kiadása
equinoctium	lat. ‘napéjegyenlőség’, a szoláris év tavaszi és őszi fordulópontja (<i>troposz</i>) (március 21, illetve szeptember 23)
hypogaeum	gör. ‘föld alatti (helyiség)’
indictio	lat. ‘kijelentés’, ‘megjelölés’, eredetileg az adófizetés évének közlése; 15 éves naptári ciklus
intercalatio	lat. ‘betoldás’, plusz naptári egység(ek) (nap / hónap) beiktatása a naptárba meghatározott rendszer szerint
katarakta	gör. ‘vizesés’, ‘zuhatag’

Az indictiót Diocletianus császár vezette be, Egyiptomból i. sz. 297 óta van rá adat, i. sz. 312 óta az egész Római birodalomban elterjedt, i. sz. 537-től kezdve kötelező volt feltüntetni a kelteésekben; csak a 15 éves ciklus éveit számozták, magukat az indictiókat nem. A középkori Európában is használták a keltezés második dátumaként.

⁴⁰⁴ NB: A “-tól—ig” dátumoknál nem kell feltétlenül kiírni az i. e. / i. sz. megjelölést, mert a sor egyértelmű.

kraniológia	gör. 'a koponya (méréseken alapuló) vizsgálata'
kratér	gör. keverőedény (borhoz stb.)
oppressio	lat. 'elnyomás'
orthodox	gör. 'egyenes hitű' (<i>doxa</i> , 'tan', 'vallási tan / hit'); vallások esetében a reform-törekvéseket stb. elutasító / elvető irányzat
regionális	lat. 'területi', valamely nagyobb egységtől elkülönülő területre vonatkozó
szatrapia	óperzsa–gör. 'tartomány'
tributum	lat. '(be)szolgáltatás', '(termény)adó'

04/10/18/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Késő-ókor – kora-középkor

HB-131, HBN-031

ASN-161b

TÖ-212a

Péntek du. 14:00–15:30

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305

II. teszt-dolgozat

04/10/29

V á l a s z o k

Varro időszámítása szerint melyik évszázadra esik		Helyes válasz pontszáma
Varro időszámítása: <i>ab urbe condita</i>, 'a város alapításától (számítva)' / A. U. C. = i. e. 753–		2–2
Beliszariosz	i. sz. 527-től, majd 540-től <i>dux Mesopotamiae</i> = A. U. C. 13. század utolsó évtizedei	
a qádiszijeji csata	i. sz. 636/637 = A. U. C. 14. század vége	
Írja át a Szeleukida éra szerinti évszámokra		2–2
Jeruzsálem	perzsa elfoglalását	i. sz. 614 = 926 <i>AeSel.</i>
	bizánci visszafoglalását	i. sz. 629 = 941 <i>AeSel.</i>
Az i. sz. számított évszázad melyik évtizedére / évtizedeire esnek ezek a dátumok		1–1
az i. sz. 7. század második, illetve harmadik évtizede		
Helyezze el Ny–K irányban (sorszámozással)		10
(5) Perszisz – (7) Gandhára – (3) Nizibisz – (6) Makrán – (2) Armenia – (4) Média – (1) Kappadókia		
Kik voltak a szerződő felek, mikor kötötték meg a szerződést		3–3
"örök béke"	I. Huszrau (Anósriván)	Iusztinianosz i. sz. 532
"ötven éves béke"	I. Huszrau	Iusztinianosz i. sz. 562
Mit jelent a Perszarmenia név	'Perzsa-Armenia', Armenia nagyobb (4/5), keleti része	2
Mikor alakították ki a tartományt	Armenia felosztásakor III. Sáhpuhr és I. Theodosziosz között (i. sz. 389)	2
Mettől meddig tart a <i>quattrocento</i>	XV. század / 1401–1500	1
Helyezze el É–D irányban (sorszámozással)		5
(4) Elümaisz – (1) Armenia – (3) Média – (2) Atropaténé		
Mi a mai neve		1–1
Amida	Diyarbakır (Töröko.)	
Antiocheia	Antakye	

Ekbatana	Hamadán (Irán)	
Helyezze el időrendben (sorszámozással)	(2) III. Sáhpuhr (383–388) – (1) Mani (216–276) – (6) (II.) Huszrau Aparvéz (590–628) – (5) (VI.) Bahrám Csóbin (590–591) – (4) Beliszariosz (505 k.–565, <i>dux Mesopotamiae</i> : i. sz. 527–) – (3) (V.) Bahrám Gó (421–439)	10
Kinek van felirata Naqs-i Rusztemben az Akhaimenida korból a Szászánida korból	I. Dareiosz (sziklasírjának homlokzati falán) I. Sáhpuhr (a Kába-i Zardust három falán) Kartir zoroasztrianus főpap (Sáhpuhr felirata mellett)	1–1
A hephthaliták	(a hunok egyik csoportja, kínai forrásokban: <i>hiung-nu</i>): közép-ázsiai (iráni) lovas nép. <i>Hephthal</i> az Észak-Afghánisztánban uralkodó dinasztiájuk neve volt. A türkök győzelme (i. sz. 557) vetett véget hatalmuknak Ajánlott olvasmány szerepükhöz: Czeglédy Károly, <i>Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig</i> (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 8) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), p. 75 skk.; Vásáry István, <i>A régi Belső-Ázsia története</i> (Magyar Östörténeti Könyvtár, 19) (Budapest: Balassi Kiadó, 2003), p. 52 sk. melyik Szászánida királyt ejtették foglyul kinek támogatták a trónra kerülését és uralkodását	2–2
Mi köze volt Huszrau Aparvéz (Khosroész) királynak	Maurikiosz császárhoz Maurikiosztól (582–602) kapott katonai segítséget Bahrám Csóbin ellen, feleségül kapta a császár leányát (a keresztény Maria) is Phókaszt császárhoz Phókaszt (602–610), aki Maurikiosz ellen fellázadt és megölette, megtámadta Hérakleiosz császárhoz Hérakleiosz (610–641) ellen háborút viselt (611–628); alulmaradt	2–2
Mit jelent	keresztelő helyiség gör. ‘el-/félrehúzó’, mindenkitől elkülönülve élő; remete hajtogatott, gerincfűzött lapokból álló kéziratos könyv (szemben a tekercskönyvvel); törvény- stb. gyűjtemények nevében is (pl. Codex Theodosius) coenobita gör. > lat. ‘közösen / együtt élő’, a világtól elzárt helyen (<i>claustrum</i> > kolostor), hasonló társakkal együtt élő szerzetes <i>csahár táq</i> <i>csahár táq</i> , ‘négy ív’, a tűz-oltárok (<i>átas-gáh</i>) épülete: négyzet alapú építmény, négy oszlop, amelyek kupolát tartottak, mind a négy oldala nyitott volt decretum lat. ‘döntés’ (< <i>decerno</i>), uralkodói stb. rendelet devotio lat. ‘fogadalom’, ‘felajánlás’, ‘felajánlkozás’; odaadó vallásosság diglosszia kétnyelvűség, a bilingvizmusnak az a változata, amikor az egyik nyelv társadalmilag alacsonyabb státussal rendelkezik encyclica gör. > lat. ‘körlevél’, egyházi (pápai) tanítólevél püspököknek és hívőknek episzkoposz ‘felügyelő’, keresztény püspök (több községből álló egyházi szervezet vezetője) iván (íván) / <i>ajván</i> / arab (téves “népi” etymológiával!) <i>liván</i> (< <i>el-iván</i>) < óperzsa <i>apadána</i> : dongaboltozattal fedett, az udvarra néző oldalán nyitott helyiség, a Szászánida és iszlám építészetben, királyi kihallgatási / fogadási csarnok, hátsó falánál trónszékekkel kánon / (zsinati) kánon sémi ‘nád’ > mérték > mértékadó írárok (iratok) jegyzéke / állaga (bibliai ~, irodalmi ~ stb.); a keresztény egyházi zsinatok határozatai / rendelkezései (<i>kánonjog</i> : e rendelkezések összessége / rendszere, egyházi jog); zenében: szabályozott rendben megszólaló szólamok éneke; r. kath. misében a középső rész; stb. katholikosz gör. ‘egyetemes’; a keleti keresztény / autokephal egyházak legmagasabb méltósága metropolita gör. ‘az anyaváros élén álló’, a katolikosz és a püspök közötti rang a keresztény egyházi hierarchiában monakhosz gör. ‘magányos’; egyedül élő, a világtól elkülönülő férfi, szerzetes monostor gör. monasztérion, szerzetesek egymáshoz közeli, de elkülönülő lakásainak helye polychrom ‘sokszínű’ rhyton ivóedény szarvból vagy szarv formájúra alakított fémből stb., többnyire díszítéssel, az alsó vége rendszerint állatfej	1–1

szepulchrális
szünodosz / synodus

lat. selpulchrum, 'sír', sírral / temetkezéssel kapcsolatos
gör. 'összejövetel', püspökök és egyéb méltóságok tanácskozása a keresztény
egyházakban. NB: Nem tévesztendő össze az ugyanazzal a görög
szóval képzett szinodikus hónap (= hold-hónap: 29 nap, 12 óra 44
perc...) kifejezéssel!

Értelmezze az alábbi képet

20

A Szászánida kori ezüst-tál (Szentpétervár, Ermitázs) (átmérője: 26 cm), domborított díszítéssel. (A hasonló tálak a korszak királyi művészetének jellegzetes darabjai, a király által adományozott kitüntetés vagy ajándék.) Verete két képmezőben a királyt a hatalmi reprezentáció két különböző jelenetében ábrázolja. A F E L S Ő K É P M E Z Ő ben a király és főemberei. Az ábrázolás "a legnagyobb felületek" elvét követi. Középen, trónszékén, a király, uralkodói díszben, ókori keleti konvenció szerint nagyobb, mint a többi alak, térdei között földnek támasztva a kardja (egyenes kard), ez a képmező függőleges tengelye. A király az egyik "mutató"- / középső-ujját begörbítve tartja (hatalmi gesztus). Feje körül a perzsa uralkodók dicsfénye (*khvaréna* / "glória"). A trónszék szárnyas bikák hátára fektetett pad. A pad jobb oldalán egymásra rakott párnák (a görög *kliné* / heverőpad változata). A király lába alatt zsámoly (piedesztál). Fején hatalmi jelvény (korona), amely mindegyik Szászánida királynál jellegzetes volt; ennek alapján ezen a tálon valószínűleg I. / Nagy Huszrau Anósrván (531–578) látható. A korona fölött szarvak között, a *korumbosz*, gömb alakú, magas "kalap" (hatalmi jelvény). Két-két főembere – két oldalán, szimmetrikusan – esetleg a Szászánida kori perzsa tetrarchia (négy részre osztott birodalom) előljárói (*szpáhbad*). Kezüket mellük előtt összekulcsolják, illetve felsőruhájuk ujjának végébe rejtik (a tiszteletadás gesztusa). Térdük alá érő, szárnyas felsőruhát ("frakk") viselnek, alatta redőzött nadrág, lábukon csizma. Fegyver nincs náluk. Az A L S Ő K É P M E Z Ő ben a király hegyi állatokra (*argali*: vastag szarvú, nagy testű közép-ázsiai juh) vadászik. Kezében összetett (többféle anyagból, rétegesen szerkesztett) visszacsapó (reflex) íj; testtartása, mozdulata a jellegzetes "perzsa lövés" (a vágató lovon hátrafelé fordulva lövi ki az íjat). Balján hasonló kard, mint az, amelyet a trón-padon ülve a kezében tart. Lova előtt madár.

04/10/31/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Késő-ókor – kora-középkor

2004/05. I. (őszi) félév

HB-131, HBN-031

ASN-161b

TÖ-212a

Péntek du. 14:00–15:30

III. (házi) dolgozat

04/11/15

Tudni valók és megjegyzések⁴⁰⁵

Feladat: szövegelemzés (az alábbi két rendelet összehasonlító tartalmi elemzése)

(1) Galerius tolerancia-rendelete (i. sz. 311): Lactantius, *Az üldözök halála / De mortibus persecutorum*, 34 // Eusebiosz, *Hisztória ekkleziasztiké / Egyháztörténet*, VIII, 17,3-10

(2) Constantinus mediolanumi edictuma (i. sz. 313): Lactantius, *Az üldözök halála / De mortibus persecutorum*, 48 // Eusebiosz, *Hisztória ekkleziasztiké / Egyháztörténet*, X, 5,2-14

Magyar fordítások:

Lactantius, *De mortibus persecutorum*: (Lucius Caecilius Firmianus) Lactantius, "A keresztényüldözök halála", in: *Az isteni gondviselésről* (*De mortibus persecutorum*) (Prométheusz könyvek, 6) (Budapest: Helikon Kiadó, 1985) (Adamik Tamás fordítása)

Eusebiosz, *Hisztória ekkleziasztiké*: Eusebiosz, *Egyháztörténete* (Ókeresztény írók, 4) (Budapest: Szent István Társulat, 1983) (Baán István fordítása)

⁴⁰⁵ A dolgozatokban elvártnál sokkal bővebben.

Borzák István, szerk., *Római történeti chrestomathia* (Ókori történeti chrestomathia, 3) (Budapest: Tankönyvkiadó, 1963), p. 276, no. 121 (Galerius); p. 276–278, no. 122 (Constantinus) (Borzák István fordításai)
Borhy László, szerk., *Római történelem. Szöveggyűjtemény* (Osiris tankönyvek) (Budapest: Osiris Kiadó, 1998), p. 73 skk., no. 1.47 (Constantinus); p. 75 sk., no. 1.48 (Galerius) (Adamik Tamás fordításai) (újabb kiadások is)

ELNEVEZÉSEK. “Dreikaiseredikt”: a kifejezés három császára: Galerius, Constantinus, Licinius. Az eredeti okmányon Lactantius közvetett utalása (c. 35) szerint rajta volt Maximinus Daia neve is, de nyilvánvaló, hogy őt Eusebiosz mellőzte, ezért csak “három császár”. Egyébként amikor Eusebiosz általában beszél az edictumról (*Egyháztört.*, VIII, 16,1), szavai úgy értendők, hogy valamennyi *augustus* nevében lett kiadva. Eusebiosz némely kéziratában Licinius neve is hiányzik (vö. Baán megjegyzését a fordításhoz, p. 545 sk., 80. j.). (Mindkét törlés tudatos lehetett: a két érintett császár keresztény-üldözése miatt; Liciniushez ebben a vonatkozásban lásd Eusebiosz, *Egyháztört.*, x, 8.) Az eredeti, teljes sorrend (a rangidősség szerint!): Galerius, Maximinus Daia, Constantinus, Licinius. – Másképp: “**Tolerancia-rendelet**” vagy “**Galerius palinódiája**”. A *tolerantia* szó Lactantiushoz (c. 36; nem Galerius rendeletének szövegében!) ezt jelenti: “megtűrés”, tehát sokkal szűkebb értelme van, mint a XVII. század óta a politikai irodalomban (John Locke, *Epistola de tolerantia*, 1689). A “visszavonás” szó a tartalomra utal (*palinódia*: gör. ‘vissza-éneklés’ / “visszavonás”). – “**Mediolanumi edictum**”: Mediolanum ma Milano. Constantinus és Licinius *augustus* és Licinius *augustus* itt adták ki a rendeletet.

SZERZŐINK, akik az edictumokat fenntartották, mindketten Constantinus személyes környezetéből valók.

Az africai származású **Lactantius** keresztény volt, mint latin tanító került Nikomédiába, a keresztényüldözések idején elvesztette állását, majd végül i. sz. 317-ben Constantinus császár akkor ca. 10 éves legidősebb fiának (Crispus, aki később *caesar* lett, majd Constantinus i. sz. 326-ban kivégeztette) lett a nevelője Trierben (Hieronymus / Szt. Jeromos, *De viris illustribus*, c. 80). Művét a kinevezés körüli években, esetleg már i. sz. 314/315-ben írhatta.

Eusebiosz (260/265–339/340) Caesareában az akkori püspök, Pamphülioszt titkára volt, és Órigenész hagyatékának gondozásával foglalkozott, a keresztény-üldöző Galerius Pamphülioszt kivégeztette, őt börtönbe vetette, i. sz. 311-ben szabadult, Caesarea püspökévé választották (i. sz. 313). Az ókori kereszténység nagy történetírója, a császár quasi-hivatalos életrajz-írója volt (*Vita Constantini*, i. sz. 337). (Constantinust egy Eusebiosz nevű püspök keresztelte meg, közvetlenül a halála előtt; bizonytalan, de lehetséges, hogy ez ő volt, de esetleg számításba jöhet a hasonló nevű nikomédiái püspök is.) Az *Egyháztörténet*-et (a mű utolsó könyveit) az i. sz. 320-as évek legelején (biztosan még Crispus kivégzése előtt) zárhatta le.

A SZÖVEGEK. Az eredeti nyelv mindkét szöveg esetében a latin. Eusebiosz *expressis verbis* említi, hogy latinból fordított szöveget ad (*Egyháztört.*, VIII, 17,11; x, 5,1). (NB: Constantinus nem tudott görögül; majd a nikaiai zsinaton is tolmácsot kellett igénybe vennie a beszédéhez.)

Galerius edictumának Eusebiosznál teljesebb szövege található, mint Lactantiushoz: ő közli (az alább említendő kihagyásokkal) a teljes császári protokollokat (/ titulatura: a *titulus*-ok sorozata) is (*Egyháztört.*, VIII, 17,3-4).

A két rendeletnek, persze, máshol / más módon nem maradtak fenn példányai, de valójában kiterjedtek a birodalom egészére. Lactantius Galerius edictumáról: “általános érvényű türelmi rendelet” (c. 36).

A RENDELETEK KIADÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI. Az edictumok (*edictum*: ‘hirdetmény’ > ‘rendelet’) kihirdetésének szokásos módja: a szöveget írásban megküldik a kormányzóknak stb., és azok kihirdetik / nyilvánosan kifüggesztik stb. (A kifüggesztés / kihirdetés aktusához lásd Eusebiosz, *Egyháztört.*, IX, 7.)

A kifüggesztés nem volt szigorú szabály. Éppen az i. sz. 311. évi *edictum* esetében Maximinus – ellentétes politikai felfogása miatt – a szokástól eltérően csak előszóban tájékoztatta a hivatalnokait.

Galerius edictuma esetében Lactantius történetesen Nicomédiára utal mint a kihirdetés helyszínére (c. 35), ez azonban csak esetleges körülmény. Nikomédeia / Nicomedia: Bithüniában, ma: Izmit, Törökország (a Márvány-tenger keletre kinyúló öblénél). Diocletianus alatt gyakorlatilag a birodalom keleti fővárosa (mint korábban Antiocheia, később Konstantinápoly). A rendelet címzettje a kormányzó volt.

Constantinus határozottan felszólítja a kormányzót (potenciálisan: minden kormányzót), hogy a “levél” nyomán alkossa meg a rendeletet, és azt kifüggesztve tegye közzé, hogy mindenkinek tudomására jusson.

(1) i. sz. 311: A hatalmi helyzetet Lactantius írja le (c. 32): az adott pillanatban négy *augustus* volt (Galerius, Licinius, Constantinus és Maximinus Daia, utóbbinak *augustus* címét Galerius formálisan talán csak a következő napon ismerte el, de a hadsereg már hónapokkal korábban

augustusnak kiáltotta ki); közülük Maximinus Daia (az *Oriens* és *Aegyptus* fölötti auctoritással) mindvégig (megh. 313) a kereszténység szilárd ellensége. (NB: a propagandában már ő sem tudta mellőzni a keresztény hagyományt: alatta / rendelkezése alapján készült az *Acta Pilati* / Pilátus-akták c. diffamáló hamisítvány Jézus ún. peréről. Ezekhez lásd Euszebiosz, *Egyháztört.*, IX, 5.) Maga a beteg Galerius Serdicában (a mai Szófia) töltötte utolsó napjait, vele volt Licinius is.

Nem derül ki a szövegekből, de fontos tudni: Galerius edictumánál a közvetlen előzmény a korábban Nikomédeiában történt események. 302/3 telén Galerius Nikomédeiában tartózkodott, Diocletianusnál. Ebből az időből az első keresztény-ellenes *edictum* (303. február 23): Lactantius, c. 10. A kezdeti büntetésekről részletesebben: Euszebiosz, *Egyháztört.*, VIII, 5 sk. stb.

(2) i. sz. 313: A rendeletet mind Lactantiusnál (c. 48), mind Euszebiosznál (*Egyháztört.*, x, 5,1) Constantinus és – (akkor már) sógora és társ-császára – Licinius együttesen adták ki. Constantinus Pons Milvius-i (a Tiberis hídjá, Róma fölött) csatája (Maxentius ellen) i. sz. 312. október 28-án volt, a rendelet Lactantius több mint fél évvel későbből, i. sz. 313. június 13-áról keletkezett. Időközben Maximinus kiesett a tényleges hatalmi játszámából: Licinius hat héttel korábban legyőzte, és Tarszoszban halálán volt; Maxentius pedig meghalt a Pons Milvius-i csatában. A mediolanumi találkozó idején Constantinus a nyugati tartományok császára volt, Licinius a keletieké: közös nyilatkozatuk az egész birodalomnak szólt.

A császárok rendeletei (*edictum*) rendszerint csak addig voltak érvényben, ameddig az illető élt, később, bár formálisan nem voltak visszavonva / törölve, meg kellett erősíteni őket (ez volt a helyzet a középkorban is), vagy hasonló tartalommal új rendelkezést kellett kiadni, szemléltetheti ezt maguknak a keresztény-üldöző rendeleteknek a sorozata; ezen a helyzeten akart változtatni Diocletianus, majd II. Theodosziosz és Iusztinianosz, amikor megbízták ügyvédek jogi *compendium*, ill. az érvényesnek tekintett rendeletek gyűjteményének (*Codex*) összeállításával.

A tudományos irodalomban többen kétségbe vonják a “mediolanumi edictum” valódi *edictum* / törvény jellegét. Magából a szövegből kitetszően ezen nézet mellett szól, hogy Galerius edictumától eltérően, a ránk hagyományozott változatokból hiányzik a bevezető formula (titulatura stb.), és fogalmazása is levél jellegű. Valószínű, hogy a szöveg valójában *rescriptum*, a kormányzó(k)hoz intézett császári levél alapszövege, ezt azután a kormányzó(k)nak kellett kihirdetniük. A “fogalmazvány végleges tisztázata” jelleg magyarázza az apró eltéréseket Lactantius és Euszebiosz szövegei között. A történeti hagyomány azonban egyértelműen *edictum* jelleget tulajdonít neki, és a következő események is ezt az értelmezést igazolják.

Galerius edictuma után szinte azonnali következmény, hogy megnyíltak a börtönajtók⁴⁰⁶ a keresztény foglyok előtt (Lactantius, c. 35 stb.). Constantinus rendelete után minden tekintetben megváltozott a kereszténység helyzete.

VALLÁSTÖRTÉNETI HÁTTER. A keresztényüldözés birodalmi politikának látszik, de a tetrarchia éveiben a császárok valójában mindig nagy mértékű önállósággal rendelkeztek, és területiális hatalmak volt, tehát figyelembe kell venni a beállítottságuk különbségeit is. (Lásd Maximinus Daia kiktartását saját felfogása és politikája mellett.)

A hivatalos (állami) isten / a császár védőistene: *Sol Invictus*, illetve *Sol dominus imperii Romani*, de voltaképpen egyik edictumban sem isten(ek)ről van szó, hanem tiszteletükről (lat. *cultus*). Galerius azt kifogásolja, hogy sokan (ti. a keresztények közül) “megzavarodtak”: sem az isteneket, sem a keresztények istenét nem tisztelik / nem adják meg nekik az őket megillető gondoskodást; értsd (nyilván): az egyiket nem akarják, a másik nincs megengedve; a császár ezen akar változtatni.

A császár isteni tisztelete: kultusz, és nem theologia; rang, de nem transzcendencia. Nem lehet a zsidó vagy keresztény Isten-fogalmakkal azonosítani.

Nem szabad elfelejteni, hogy Galerius Lactantius leírása szerint súlyos, halálos betegen hozta meg a rendeletet: végső kétségbeesésében, amikor már mindent megpróbált, és most egy eddig nem elismert istentől remél, bár addig üldözte a híveit, gyors segítséget. (Szemléltető hasonlattal: mint az előrehaladott rákos betegek, akik az orvosi eljárások mellett imádkoznak vagy varázss- / kuruzsló eljárásokat is igénybe vesznek. NB: Galerius a rák – áttételes altesti daganat – terminális stádiumában volt, Lactantius leírása egyértelmű.)

Constantinus látomása a Pons Milvius-i csata előtt nem *theophania*, bár a leírást Euszebiosz (*Vita Constantini*, I, 28 skk.) a theophaniák elemeivel színezi ki. A színes elbeszélés szerint a császár alkonyatkor, a lemenő nap fényében, meglátja az égen a kereszt jelét, mellette felirattal: “*Tutó nika*” (*Τούτοι νικά*); ókori latin változatában (pézd vereten, i. sz. 350 k.): “*Hoc signo victor eris*”, az újkorban, átfogalmazva: “*In hoc (signo) vinces.*” Megesküdött Euszebiosznak, hogy ezt látta, és hogy a látomás jelentését álmában maga Krisztus erősítette meg, Krisztus felszólította, hogy az égen látott

⁴⁰⁶ Időben távoli párhuzam: mint Nagy Imre 1953. júliusi beszéde (a “kormányprogram”) után.

jelet használja oltalmazó jelül ellenségeivel szemben. A kereszt jelét később elkészíttette aranyból, drágakövekből, és hadi jelvényként használta. Sisakján is ilyen helyezte el. A történet magja a valóságban annyi lehetett, hogy Constantinus viszonylag korán, de már a Pons Milvius-i csata után használni kezdte az ún. "Krisztus/Khrisztosz-monogram"-ot (a görög *X és P* betűk ligatura-szerű kombinációja) mint védő-amulettet. (Pénzein kialakult formában i. sz. 315 k. jelent meg.) A pajzsot díszítő jel történetének lényegesen egyszerűbb változatát adja Lactantius (c. 44). Galerius edictuma után könnyen hihető, hogy Constantinus a hagyományos szimbólumok (mint *Sol Invictus* ábrázolása) mellett a keresztény jelképe(ke)t is használni kezdte.

GALERIUS EDICTUMÁNAK TARTALMA. A rendelet, mint Euszebiosz hangsúlyozza is (*Egyháztört.*, VIII, 17,2), visszavonja a keresztényeket sújtó tilalmakat, és a keresztény gyülekezeteket, cultust és istent besorolja a hagyományos római vallás rendjébe.

A császár rendelkezései lényegében *restitutio* jellegűek. A keresztény kultust 303 óta sújtó tilalmakat csak hallgatólagosan (!) vonja vissza. Valójában az "ösi római törvények" és "közérkölc" (Adamik) / "az állam hagyományai" (Borzák) (E.: "állami fegyelem") visszaállításáról beszél. Ezek elvben nem tiltottak semmilyen kultuszt. A korábbi keresztény-üldöző rendeletek, még korábban a tomboló / orgiasztikus vallásosság tilalma (*Senatus consultum de Bacchanalibus*, i. e. 186), Diocletianusnál a manicheizmus (terjedéséhez lásd Euszebiosz, *Egyháztört.*, VII, 31) erélyes tiltása (i. sz. 297) stb. mind kivételnek számítottak. A rendelet szándéka szerint a keresztények a továbbiakban gyakorolhatják vallásukat, mint mindenki más, azzal a megszorítással, amely mindenkire áll, hogy a közrendet nem sértik meg (Borzák: "nem járnak el az előírásokkal szemben"). Ezek a rendelkezések, mondja Galerius, meghozzák mind az állam, mind a keresztények biztonságát ("az állam sértetlenül fennmarad, és ők biztonságban élhetnek lakhelyeiken" / E.: "az államügyek sértetlenül folynak, és ők zavartalanul élhetnek otthonaikban"). Galerius nem fogadja el a keresztény vallás-gyakorlatot: ez "ostobaság", "letértek arról az útról, amelyen őseik jártak", "nem követik a régi szokásokat", "önhatalmúlag szabnak maguknak törvényeket", "mindenféle népséget / tömeget (értsd: csöcselék) gyűjtenek össze". Korábban a császár arra törekedett, hogy "helyrehozza, ami megromlott", hogy "a keresztények is jobb belátásra térjenek" (Borzák: "térjenek vissza őseik hagyományaihoz"). Most felismerte, hogy ez anarchikus állapotokat idézett elő ("sokan megzavarodtak"): sem az ősi istenek, sem a keresztények istene nem részesült az őket megillető cultusban és tiszteletben, és sokan "veszélyes helyzetbe kerültek" / E.: "háborgatták őket" (a rendelkezések teljesítésének megtagadása miatt büntetés fenyegette őket), sőt, E.: "halált szenvedtek el". Ezért "végtelenül szelíd irgalmában" / "kegyességében", és mert "minden embernek meg szokott bocsátani", a keresztényekre is kiterjeszti az "elnezés" / E.: "engedékenység" politikáját. A továbbiakban a kereszténység is egyike lesz a birodalom vallásainak. Helyreállíthatják kultuszhelyeiket. A császár és az állam üdvéért – mint mindenkinek – saját szertartásuk szerint kell könyörögniük istenükhöz.

CONSTANTINUS EDICTUMÁNAK TARTALMA. Constantinus a "mediolanumi edictum"-mal merőben új helyzetet teremtett a birodalom valláspolitikája terén. Ennek az új valláspolitikának azonban két oldala van, maga a szöveg ezt határozottan jelzi. Az egyik a keresztény egyház státusa, a másik a vallásosság, az isten(ek) tisztelete.

(1) A *restitutio* mozzanatát megőrizve, a hangsúlyt mégis a kereszténység új státusára helyezi. Mindig elsőként említi a keresztényeket ("mind a keresztények, mind pedig mindenki más", "akár a keresztények hitének, akár egy más vallásnak szenteli lelkét" stb.). Azzal, hogy nekik megengedte "vallásuk szabad és korlátlan gyakorlását", egyszersmind másoknak is megadta ugyanezt a szabadságot. A korábban a keresztényeket sújtó tilalmakat fenntartás nélkül megbélyegzi ("teljesen elhibáztunk és irgalmasságunktól idegennek találtuk"), a keresztény vallás gyakorlását "szabadon és nyíltan, minden háborgatás és zaklatás nélkül" lehetővé teszi.

A rendelet szabályozza a keresztény gyülekezetek jogi státusát. Nemcsak lehetővé teszi, mint Galerius, a kultuszhelyek helyreállítását, de (a) jogi személynek nyilvánítja a keresztény testületeket, (b) elismeri testületük / testületeik (gyülekezeteik) jogát arra, hogy ingatlan tulajdonuk legyen, (c) kötelezi a kincstárat, hogy a keresztényektől elkobzott ingatlanokat "vétélár vagy bármilyen ellenérték követelése nélkül, minden kibúvót vagy bizonytalanságot mellőzve" szolgáltatassa vissza a keresztény gyülekezeteknek, (d) ugyanezt a kötelezettséget rója magánszemélyekre is, akik bármi módon – adomány vagy vétel útján – keresztény birtokhoz jutottak, (e) az ily módon károsultak esetleges kárpótlását a kincstárra hárítja. Az ingatlanok visszaszolgáltatásának kötelezettsége nemcsak a kultuszhelyek vonatkozásában áll fenn: kiterjed minden más ingatlanra.

Többször és többféleképpen hangsúlyozza a tulajdon visszaszolgáltatása terén a minden megszorító feltétel nélküli eljárást, a haladéktalan intézkedést stb.

(2) Az isten(ek) tisztelete terén Constantinus a “mediolanumi edictum”-ban érdemben nem lépett túl a Galerius edictumában foglaltakon; bár emelkedett kifejezésekkel beszél az istenségről, ez valamennyi istenre vonatkozik. A legfőbb isten / istenség (*summus deus*), “akinek tiszteletét tiszta elmével vállalja”, egyáltalán nem specifikusan a keresztény Isten. Nem tagadható azonban Constantinusnál egyfajta megtérés vagy inkább – és pontosabban – egyre növekvő hajlandóság a kereszténység iránt. Volt előzménye (lásd Eusebiosz, *Egyháztört.*, VIII, 85,4 stb.). Apja, Constantius Chlorus császár (caesar: 293–, augustus: 305–306) a reá bízott tartományokban Gallia, Britannia) csak nagyon lazán hajtotta végre az aktuális keresztény-üldöző rendeleteket, és egyik leányának, Constantinus féltestvérének is keresztény nevet adott (Anasztasia); maga Constantinus utólag szikrázó gyűlölettel beszélt Diocletianus és Galerius keresztény-üldözéséről, legalábbis Eusebiosz szerint (*Vita Constantini*, II, 51). Mindezek mellett is, ténynek látszik, hogy a császár formálisan nem volt keresztény: csak közvetlenül a halála előtt, perzsa (II. Sáhpuhr ellen indított) hadjárata elején vette fel a keresztiséget, i. sz. 337 májusában, Nikomédeia elővárosában (Akhürón). A kereszténység iránti személyes rokonszenve, a keresztényeknek nyújtott sokféle támogatás, adomány, sőt, előny stb. nem vezetett más vallások érdemleges korlátozásához, visszaszorító–kényszerítő intézkedések alkalmazásához: politikája megmaradt abban a keretben, amelyet a “mediolanumi edictum” kijelölt. Pénzértméinek veretén egészen i. sz. 322-ig szerepeltek a *Sol Invictus*-ábrázolások.

A Constantinus által a keresztény egyháznak nyújtott előnyök az egyház népszerűségére, befolyásának birodalom-szerte növekedésére szolgáltak válaszul: politikai aktus jellegük volt. A császár nagy egyházpolitikai intézkedései egyszersmind a birodalom egységének fenntartásához szolgáltak eszközül. Licinius legyőzésével (i. sz. 324) Constantinus egyeduralkodó lett (Eusebiosz, *Egyháztört.*, X, 9,6), megszűnt a tetrarchia. (Amit Constantinus a helyére állított: a négy *praefectura*: Oriens, Illyricum, Italia, Gallia, nem hatalommegosztás, csupán erősen hierarchizált közigazgatás volt.) – Egyházpolitikai intézkedései: Az ún. donatisták⁴⁰⁷ elleni harcban az egyház és a papság mint szervezet tekintélyének sérthetlenségét pártfogolta. Az ariánus vitában Constantinus egyértelműen – még Eusebiosz közvetítő próbálkozásait is félretolva – a keresztény theologia egysége mellett foglalt állást. A nikaiai zsinaton megerősítette az államhatalom és az egyházi szervezet szövetségét.

A szakirodalomból magyarul a legfontosabb és legérdekesebb:

Alföldi András, “Nagy Konstantin megtérése”, *Olasz Szemle / Studi Italiani in Ungheria*, I (1942), no. 6, pp. 797–836; “A keresztény Konstantin és a pogány Róma”, *uo.*, 2 (1943), no. 6, pp. 939–995; és klny.: *Nagy Konstantin megtérése* (Budapest: Istituto Italiano di Cultura per l’Ungheria, 1943); angol fordításban: *The Conversion of Constantine and Pagan Rome* (Oxford: Clarendon Press, 1948).

⁴⁰⁷ Az i. sz. 300-as években, amikor a keresztény-üldözések során az egyházi személyek a szent iratok kiszolgáltatására voltak kötelezve, az egyik ilyen *traditor*, ‘átadó’ püspök, bizonyos Felix által kiszolgáltatott szentséget – a püspök felszentelését – Karthagóban hívei érvénytelennek tekintették, és a Felix által felszentelt püspök, Caecilianus, helyett ellen-püspököt választottak, bizonyos Maiorinust (i. sz. 312); ennek lett az utóda a numidiai Donatus (i. sz. 313). A *mainstream* egyház / a klérus nem fogadta el azt a felfogást, hogy a szentséget kiszolgáltató papi személy méltatlansága érvénytelenítene az általa kiszolgáltatott szentséget, azzal érvelve, hogy az nem az illetőtől ered. Constantinus határozottan Caecilianus pártjára állt, meghagyta az africai proconsulnak (Anulinus), hogy védje meg ellenfeleivel szemben, és pénzzel is támogassa. A donatisták ellenállása, persze, ezt követően is folytatódott, tartalmilag kiszélesedett, egy évszázad múlva az Augustinus / Szt. Ágoston szervezte püspöki mega-vita (i. sz. 411), 286 “katholikus”, illetve 284 “donatista” püspök résztvevővel, sem zárta le, bár Augustinus szerette volna a hivatalos egyház javára eldönteni, csak az arab hódítás után apadt el végleg.

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Késő-ókor – kora-középkor

(Különös tekintettel a zsidó történelemre)

2004/05, I. (őszi) félév

HB-131, HBN-031

ASN-161b

TÖ-212a

Péntek du. 14:00–15:30

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305

IV. teszt-dolgozat

05/02/04, du. 2

V á l a s z o k

Helyes válasz(ok) pontszáma 408

Kapcsolja össze (számozással) a történetileg szorosabban egymáshoz kapcsolódó neveket

409

a Rav / R. Abba Arikha	(1)	Hérakleiosz	(5)
Efrém	(2)	III. Jazdagerd	(4)
Lakhmidák	(3)	Nehardea	(1)
Qádiszije	(4)	Edessza (Urfa)	(2)
Sáhrvaráz / Farrukhán	(5)	Híra	(3)

Értelmezze

2-2
+ 5 (ha minden válasz jó)

ahl al-kitáb	arab “a könyv népe”, azok a nem muszlim vallási közösségek, amelyeknek tanítása hagyományos (“kinyilatkoztatott” / “szent”) iratokon alapul: zsidók, keresztények, mandeusok (utóbbiakról átruházva: a harrániak)
capitatio	fejadó; alanya mindig a személy. Az adófizetésre kötelezettek fizették saját személyiük, családtagjaik, a birtokukon élő munkaerő (<i>coloni, adscripti</i> stb.), jószáguk után
clibanarius	páncélos-lándzsás lovas (lat. ⁴¹⁰) a hosszú lándzsán (<i>lat. contus</i>) kívül, mint Táq-i Busztánban II. Huszrau Aparvéz (590–628) szikla-domborműve mutatja, karddal is fel volt fegyverezve, páncélt ⁴¹¹ és arcvédő sisakot viselt, lovát is bőrpáncél védte, nehézlovasságnak számított
dhimmi / dzimmi	az iszlám / a muszlimok szövetségét (<i>dhimma / dzimma</i>) kötötték a területükön élő idegenekkel; azoknak be kellett illeszkedniük az iszlám közösségébe (<i>umma</i>). A “szövetség”-hez tartozóknak (<i>dhimmi / dzimmi</i>) lehet tulajdonuk, kereső foglalkozásuk, vallásukat szabadon gyakorolhatják, de külön adónem terheli őket (<i>dziszje</i>)

⁴⁰⁸ A + pontok, egy kivétellel (qádiszije csata stb.), nincsenek a maximálisan elérhető pontszámba beszámítva.

⁴⁰⁹ Csak ha mindegyik válasz jó.

⁴¹⁰ Élénk és pontos leírást ad róla, más szintéren ugyan, Héliodórosz, *Aithiopia*, IX, 14 skk. Magyarul: *Sorsüldözött szerelmesek. Etiópiai történet* (Budapest: Magyar Helikon, 1964), p. 308 sk. (Szepessy Tibor fordítása). – Maga a latin szó a középperzsából: GLYVP’N’ / **grívbán*, ‘nyak-védő’, a latin *-arius* képzővel.

⁴¹¹ A bőr páncélt rendszerint fém lemezekkel erősítették meg. A nehéz-páncélzat fém lemezből készült. A ninivei csatában (i. sz. 627) a perzsa tábornok (Rhatatész) páncélján 120 arany lemez volt.

exilarcha	a babylóniai diaszporában élő zsidók világi vezetője (a hagyomány szerint Dávid házából); héb. <i>ros ha-gola</i> / arámi <i>rés gálúta</i> , ‘a fogság / foglyok feje’
iugatio	földadó, ⁴¹² mértéke a megművelt földek nagyságán és értékén alapult, összegét az adott birtok területe, a föld minősége és a művelési ág alapján határozták meg. A közönséges szántókhöz (árpa) képest a búzaföldek adóját kétszeres, a szőlőkét négyszeres, a cukornád-földekét hatszoros szorzóval számolták, a legelőket vagy rossz minőségű földekét esetleg $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$ vagy akár $\frac{1}{12}$ szorzóval
katholikosz	gör. ‘egyetemes’; az önálló (autokephal) egyház(ak) feje a keleti kereszténységben (főnév); ugyanezzel a szóval nevezi magát ‘egyetemes’-nek a római katolikus egyház (melléknév / jelző)
proszbol	adósság-fenntartó nyilatkozat (bizonytalan görög eredetű héber-arámi szó) ⁴¹³
tanna / tannám	zsidó tudósok Palesztinában (i. sz. 2. század); a hagyomány öt nemzedéküket tartja számon, ők állították össze a Misnát (i. sz. 220 k.)
thema	nagy katonai adó-kerületek Bizáncban ⁴¹⁴

Adja meg a hídzsra időpontját i. sz. 622. július 16

a Szeleukida éra szerint	933/4 Ae. Sel.
a zsidó világtéremtési éra szerint	4382/3
az olympiai éra szerint	350,1 Ol. (értsd: a 350. olimpiasz 1. éve)

2 (hídzsra)
3-3 (átszámítás)
+ 5 (ha minden válasz jó)

Helyezze el a felsoroltakat időrendben (számozással) és adja meg az esemény évszámát

(4) qádiszjei csata	(i. sz. 636/7)
(2) Jeruzsálem perzsa elfoglalása	(i. sz. 614)
(1) az athéni Akadémia bezáratása és átköltözése a perzsa udvarba	(i. sz. 529)
(3) ninivei csata	(i. sz. 627. december
12) ⁴¹⁵	

2-2 (évszám)
+ 5 (sorrend)

Mit jelent és mikor van

a feltámadás vasárnapja	a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtöltét követő vasárnap (a keresztény hagyomány szerint Jézus keresztthalál utáni feltámadásának napja, időpontját a húsvét-vita lezárása után rögzítették); mozgó ünnep
aequinoctium	lat. ‘napéjegyenlőség’ (tavasszal: március 21, ősszel: szeptember 23)
második <i>adár</i>	szökőhónap a zsidó naptárban, az év 12. hónapja (<i>adár</i>) után, télutón
<i>peszah</i>	az egyiptomi kivonulás ünnepe a zsidó naptárban (<i>niszán</i> 14/15) 8 napja alatt nem szabad kovászos ételt fogyasztani; a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtölte; mozgó ünnep

3-3
+ 5 (ha minden válasz jó)

⁴¹² Lat. *iugum*, ‘iga’; területmérték; ‘hozam’ (az adott földterület termése). – Angol neve: *land tax*.

⁴¹³ Misna, Zeraim, Sebiit, x, 3–6.

⁴¹⁴ Gör. *thema*, lat. ‘*depositum* (letét)’, ‘betét’, ‘zálog’. Maurikiosz császár (582–602) a *thema* szót *legio* értelemben használta, ebből jelentés-kiterjesztéssel területi értelemben: ‘(katonai) kerület.’ Hérakleiosz (610–641) összesen 29 kerületet állított fel, ezekből 12 a Boszporuszról északra (Európában), 17 pedig délre (Ázsiában) feküdt. Az Euphratész nyugati partjának térsége (*Mesopotamia*) külön *thema* volt.

⁴¹⁵ Hérakleiosz és II. Huszrau között.

solstítium

lat. napforduló; szűkebb értelemben csak a nyári (június 22), köznyelviileg így nevezik a télit (december 23) is

Hol van és miről nevezetes

Harrán

Urfától délre, a török-szíriai határon (Töröko.); a Hold-isten (Mezopotámiában: Szín) szent városa; Carrhae: Crassus veresége a párhúsoktól (i. e. 53); a hellénisztikus kortól az iszlám középkorig gnóosztikus vallási központ

Mésán / Meszéné / Kharakéné

a Perzsa-öböl északi partvidéke (D.-Irág), az Indiával folytatott tengeri kereskedelem elő-ázsiai kiindulópontja a monszunhoz igazodó hajózás előtt; "a Közel-Kelet Hongkongja"; az i. sz. 1. évezred első felében sok zsidó él / lakik itt, de vallási szempontból nem kifogástalanok

Nedzsef

Dél-Irág, az Euphratésztól nyugatra; síta szent hely, Ali, a 4. kalifa sírja

Nikaia (Nicaea)

ma: Iznik (Töröko.); Septimius Severus győzelme Pescennius Niger fölött (i. sz. 194); az első egyetemes zsinat (i. sz. 525)

Szúra

Dél-Mezopotámia (Irág), az Euphratész mellett, az egyik talmudi Akadémia (*jesiva*) székhelye,

Tág-i Kheszra

Irág, Baghdádtól északkeletre, a Tigris bal partján; "Huszrau íve", (I.) Huszrau palotájának (Ktésziphón) megmaradt fala a boltíves fogadó-csarnokkal (*iván*)

Melyik nagyobb szöveggyűjteménynek a része

Digesta / Pandekta

Iusztinianosz császár jogi gyűjteményének (*Corpus iuris civilis*) III. része, a római jogászok azon írásainak – jogi válaszok, vélemények stb. – gyűjteménye, amelyeket gyakorlati szempontból (i. sz. 533-ban) továbbra is értékesnek tartottak

gátha (gáthák)

5 verses ima az Aveszta részét képező egyik gyűjteményben (*Jaszna*), összesen 17 *jaszna* ('ima') terjedelmű, szövegük nagyjából magától Zarathustrától való

Gemára

a Talmudnak a Misna szövegeit megvitató része

Megilla

"tekeres"; (a) a héber Biblia III. részében (Ketuvim, "Iratok") egy 5 könyvből álló kisebb egység (*Megillot*: Rut k.; Én. én.; *Ékha* / *Lamentationes* / Jer. sir.; *Qohelet* / *Ecclesiastes* / Prédikátor k.; Eszter k.) 5. írata: Eszter könyve; (b) a Misna, Toszefta, a Babylóni és a Jeruzsálemi Talmud *Mo'éd* című "rend"-jében (*széder*) a 10. könyv, amely Eszter könyvének és más szövegeknek a liturgikus felolvasásával foglalkozik

szúra

a Korán fejezeteinek arab neve

Oldja fel a rövidítést

A. D.

Anno Domini, lat. "az Úr ... évében"

A. U. C.

Ab Urbe condita, lat. "a Város (ti. Róma) alapításától (számítva)"

B. C.

Before Christ, ang. "Krisztus (születése) előtt"

B. C. E.

Before the Common era, ang. "az általánosan használt éra / időszámításunk kezdete előtt"

Melyik vallási rendszerhez kapcsolódnak az alábbi fogalmak

2-2
+ 5 (ha minden válasz jó)

anthrópotokosz	kereszténység; “embert-szülő”, ti. Mária, Jézus anyja a nesztoriánus theológiában
átas-gáh / tűz-oltár	zoroasztrianizmus; az örökké égő tűz helyéül szolgáló épület
ethnarcha gáon	zsidó; a palesztinai zsidóság vezetője, héberül <i>nászi zsidó</i> (a babylóni diaszpóra szellemi / vallási vezetője)
Ginza jamina (“Jobb Ginza”)	mandeus; legfőbb szent könyvük, a <i>Ginza</i> egyik része
kalla	zsidó; évente 2 tanulmányi hónap a babylóni zsidóságban
maszóra	zsidó; “hagyomány”; a Biblia héber szövegének hagyományos olvasatát rögzítő textológiai munka
quartodecimanus	kereszténység; “tizennegyedikiek”, az az irányzat, amelyik a húsvé-vitában a zsidó hagyománynak megfelelően <i>nisan</i> 14-én akarta a húsvétot megünnepelni (alulmaradt)
rés galúta	zsidó; “a fogság feje” (<i>exilarcha</i>), a babylóni zsidóság vezetője / képviselője a világi hatóságok előtt
zurvan	zoroasztrianizmus; “idő”, a zoroasztrianizmus önálló irányzata, amely a mitikus történelmet időszakok sorozatára tagolja

Mit jelent

bipoláris	kétsarkú, kétpólusú; történeti / politikai értelemben: olyan világrendszer, amelyet két nagyhatalom határoz meg
diaszpóra	gör. ‘szétszóratás’; etnikai / vallási közösség, amely más nép vagy állam körében él. Hébr. <i>galut</i> , ‘fogság’, <i>gola</i> , ‘fogságban élők’
encyclopaedia	gör. <i>en-küklo-paideia</i> , ‘(az egész) kört (átfogó) nevelés’; a tudományok / valamely tágabb tudományterület egészét felölelő mű
epokha / epocha	gör. ‘korszak’; az ókori történetírásban gyakran az <i>éra</i> szinonimája
floruit	lat. ‘virágzott’ (< <i>floreo</i> , ‘virágzik’ / ‘tekintélyben él’), a működés hozzávetőleges fő időpontja azoknál a szerzőknél, akiknek pontos életrajzi dátumait nem ismerjük
intercalatio	lat. ‘beillesztés’ / ‘beiktatás’, kül. szökőhónap(ok) vagy szökőnap(ok) beiktatása a naptárba
liturgia	gör. <i>leiturgia</i> , eredetileg ünnepség rendezésének kötelezettsége; a kereszténységben az egyházi szertartásrend (mint a hébr. <i>avoda</i> , ‘szolgálat’ / ‘istentisztelet’)
praecedens	lat. ‘előző (eset)’ (<i>praecedo</i> , ‘megelőz’); jogban (precedens-jog): analógiás alapon mintául vehető korábbi eset
saeculum	lat. ‘emberöltő’ / ‘nemzedék’ (ca. 33 év); ‘korszak’; ‘évszázad’
synodus	gör. ‘összejövetel’; keresztény egyházakban a püspökök és magasabb egyházi méltóságok gyűlése; zsinat

1-1
+ 5 (ha minden válasz jó)

NB

A 2004. év legvégén jelent meg egy könyv amelyben az I. (őszi) félév folyamán tárgyalt eseményekről és a velük foglalkozó szír nyelvű szerzőktől számos fontos és érdekes szemelvény található magyar fordításban.

Kmoskó Mihály [1876–1931], *Szír írók a steppe népeiről*, szerk. [a kéziratban maradt művet sajtó alá rendezte] Felföldi Szabolcs (Magyar őstörténeti könyvtár, 15) (Budapest: Balassi Kiadó, 2004)

Utólag is melegen ajánlom mindenki figyelmébe. Hasonlóképpen kiegészítőleg ajánlok szépirodalmi olvasmányként két regényt:

Anatole France, *Thaisz* (Szerb Antal fordítása) (az i. sz. IV. századi egyiptomi szerzetességről)
Sándor Iván, *A szefforiszzi ösvény* (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1998) (színtere t. k. Cippori /
Szepphorisz, tárgya t. k. a Misna / a talmudi irodalom keletkezése)

KG/05/02/06

VIII

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2004/05. tanév, II. (tavaszi) félév

Komoróczy Géza
Az ókori Kelet története, I
Területi integráció,
i. e. IV. évezred – II. évezred első fele
HBN-032, ASN-162/b, TÖ-212a

Időpont:

péntek du. 2–1/4

Hely:

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305 (B/11 gyakorló)

Első előadás: február 18

É r d e k l ő d ő k e t i s s z í v e s e n l á t u n k

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2004/05. tanév, II. (tavaszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, I

Területi integráció,

i. e. IV. évezred – II. évezred első fele

HBN-032, ASN-162/b, TÖ-212a

péntek du. 2–1/4

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305 (B/11 gyakorló)

I . d o l g o z a t

2005. április 8

V á l a s z o k

Mit jelent:	
alluvium	a földtörténeti jelenkorban folyami hordalékból kialakult talaj
B. C. E.	ang. <i>before the common era</i> / i. e.
B. P.	before present (a rádiocarbon dátumoknál használatos megjelölés, ténylegesen: “1950 előtt”)
démosz diakritikus (jel)	gör. “nép”, a polisz polgárjoggal bíró lakossága a betű hangértékét módosító jel, mind a hétköznapi írásban, mind a tudományos átírásokban használatos; az előbbiben lehet egyszerű betű is, pl. a magyar sz betűben a z, amely a latin s-hez képest módosította az alapbetű hangértékét; az utóbbiban rendszerint mellékjel, pl. ġ, ſ, ž stb.)
dzsáhilija	arab “tudatlanság” / “pogányság”, az iszlám előtti kor
északi szélesség	az északi féltekén az egyenlítővel párhuzamos koordináta
inscriptio	lat. “felirat”, esetleg “cím”
intercalatio	lat. “beiktatás”, “betoldás”; a naptárban a szökőhónap (Mezopotámia, zsidó naptár) vagy szökőnap (egyiptomi naptár, juliánus-gregorián naptár)
irreverzibilis isohyeta	lat. “megfordíthatatlan” térképen az azonos mennyiségű csapadékot kapó helyeket összekapcsoló vonal
metrológia	mérés-/mérték-tan (hossz- stb. mértékek, verstan stb.)
orthosztát (orthosztatosz)	gör. “egyenesen álló” / “felállított”; fal mellé állított kőlapok (asszír palotákban stb.)
periféria	gör. “kerület”, valaminek a külső része; a történettudományban a területi gazdasági / politikai rendszerek peremvidéke
pseudo- relief stratigráfia	gör. hamis dombormű lat. “a rétegek leírása”; a régészetben az ásatási rétegek vizsgálata
survey	ang. “vizsgálat” / “adatfelvétel”; a régészetben a felszíni leletek gyűjtése és elemzése, “felszíni ásatás”
szekvencia	lat. “sorozat”, a történelem / régészetben: események, leletek, rétegek stb. összefüggő sorozata
transliteratio	lat. “átbetűzés”, idegen írásrendszer áttétele egy másik rendszerbe oly módon, hogy a jelek kizárólagosan megfelelnek egymásnak (reverzibilitás)

Miért van időbeli különbség a *peszah* és a *pascha* / *húsvét* között:
Miért van ebben az évben ilyen nagy különbség közöttük:

5

A *peszah* időpontja a tavaszi napéjegyenlőség (*aequinocitium*) utáni holdtölte (a zsidó naptár szerint ez a nap ideális esetben: *niszán 15*); a keresztény *pascha*, amely ünnep a zsidó *peszah*-ból ered, az úgynevezett húsvét-vita lezárása (Constantinus, i. sz. 325) után az ezt a holdtölet követő első vasárnap.

Idén a zsidó (luniszoláris) naptárban szökőhónap van (XII.: *adár II / séni*), ezért a *peszah* egy hónappal későbbre esik, mint a napéjegyenlőség szerint kellene.

Mindkét ünnep mozgó (más-más időpontban van a naptárban)

Helyezze el Ny–K irányban (számozással) a következő hegységeket: 2
 (3) Kopet Dag– (4) Pamir – (1) Pontuszi hg. – (2) Zagrosz

Nevezzen meg 3–3 fontos régészeti lelőhelyet / ásítás színterét az alábbi országokból (mai név – ókori név) 1–1

NB: Csak azokat a lelőhelyeket írom be, amelyeket valaki helyesen (!) említett.

Irán	Szúsza (Sús), Ansán (Tall-i Malján), Ekbatana (Hamadán), Paszargadai (Tall-i Taht), Perszepolisz, [Ganzak] (Taht-i Szulejmán)
Irák	Ubaid, Eridu (Abú Sahrein), Uruk (Warka), Lagas (el-Hiba), Adab (Biszmája), Ur (Tell Muqajjar), Iszin (Isán Bahriját), Kis (Uheimir), Ninive / Ninua (K-Mószul, Qújundzsik stb.), Kalhu (Nimrúd), Assur (Kalaat Serqat), Dur-Sarrukín (Khorszábad), Sussara (Tell Semsára), Tell esz-Szavván, Bell Brak, Arpacsije
Izrael	Jeriho (Tell ed-Duweir), Megiddo (Tell Muteszellim), Jeruzsálem, Hácór, Dán (Tel Dán), Lákhis, Gezer (Tell Jezer), Askalon, Khirbet Qumrán, Maszada, Caesarea Maritima, Ptolemais (Akko), Jaffa / Jáfo (D-Tel-Aviv)
Libanon	Gubla / Büblosz, Szidón (Szaida), Türosz (Cór), Bérütosz (Beirut)
Szíria	Ebla (Tell Mardih), Mari (Tell Haríri), Halab (Aleppo), Ugarit (Rász Samra), Qatna (Tell Miszrife), Qarqar, Guzána (Tell Halaf), Palmyra (Tadmur), Dura-Európosz
Törökország	? (Çatal Hüyük), Kanis (Kültepe), Hattusas (Boğazköy / Boğazkale), Alalah (Tell Açıana), Melid (Malatya), Harrán / Carrhae (Eski Harran), Gordion, Szardeisz, Tarszosz, Epheszosz (Efes), Ancyra (Ankara)

Mi a mai neve: 1–1

Hellészpontosz	Dardanellák (Çanakkale Boğazi)
Erythraei tenger	gör. <i>erüthrosz</i>, “vörös”; a Perzsa-öböl (pontosabban, eredeti tág értelemben, a “déli” tengerek: Vörös-tenger, Arab-tenger, Perzsa-öböl, Indiai óceán) (a Perzsa-öböl déli részének vörös színű korallszigeteiről)
Hyrccaniai tenger	Kaszpi-tenger
Mare rubrum	Vörös-tenger
Alasia	Ciprus

Számítsa át az actiumi csata dátumát: i. e. 31 5+5

**NB: a keresztény (Kr. e. – Kr. u.) / polgári (i. e. – i. sz.) időszámítási rendszerben
n i n c s 0. év, ezért az átszámításnál f i k t i v 0. évből kell kiindulnunk, ez
pedig a k e z d ő é v e l ő t t i é v**

a Szeleukida éra szerint	282 1 AeSel. = i. e. 312/311
a(z akkor még nem használt) zsidó “kis időszámítás” (ק"פ) szerint	730 a “kis időszámítás” = a világteremtési éra évszáma az évezred nélkül
a(z akkor még nem használt) zsidó világteremtési éra szerint	3730 a világteremtési éra kezdete: i. e. 3760
az A. U. C. éra szerint	723 A. U. C. 1 = i. e. 753
az olympiai éra (Ol.) szerint	CLXXXVII/2 az 1. olümpiasz 1. éve = i. e. 776

Kapcsolja össze (számozással) a szorosan összetartozó hydroológiai neveket:	1–1												
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 50%;">(1) Hormuz-szoros</td> <td style="width: 50%;">(5) Báb el-Mandeb</td> </tr> <tr> <td>(2) Iszkenderuni-öböl</td> <td>(4) Akabai-öböl</td> </tr> <tr> <td>(3) Márvány-tenger</td> <td>(2) Földközi-tenger</td> </tr> <tr> <td>(4) Tirán-szoros</td> <td>(1) Perzsa-öböl</td> </tr> <tr> <td>(5) Vörös-tenger</td> <td>(3) Karadeniz Boğazi</td> </tr> </table>	(1) Hormuz-szoros	(5) Báb el-Mandeb	(2) Iszkenderuni-öböl	(4) Akabai-öböl	(3) Márvány-tenger	(2) Földközi-tenger	(4) Tirán-szoros	(1) Perzsa-öböl	(5) Vörös-tenger	(3) Karadeniz Boğazi			
(1) Hormuz-szoros	(5) Báb el-Mandeb												
(2) Iszkenderuni-öböl	(4) Akabai-öböl												
(3) Márvány-tenger	(2) Földközi-tenger												
(4) Tirán-szoros	(1) Perzsa-öböl												
(5) Vörös-tenger	(3) Karadeniz Boğazi												
Melyik folyó partján van:	1–1												
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;">Antiochia</td> <td style="width: 70%;">Orontész</td> </tr> <tr> <td>Elephantiné</td> <td>Nílus szigete</td> </tr> <tr> <td>Lagas</td> <td>Tigris; pontosabban, a Tigris jobb parti mellékága, amely Kútnál (Kút el-Imára) ágazik el a folyamból, és tart egyenesen délre: Satt el-Haj / Satt el-Gharraf; talán ez volt az egykori fő-meder</td> </tr> <tr> <td>Ninua</td> <td>Tigris</td> </tr> <tr> <td>Uruk</td> <td>Euphratész</td> </tr> </table>	Antiochia	Orontész	Elephantiné	Nílus szigete	Lagas	Tigris; pontosabban, a Tigris jobb parti mellékága, amely Kútnál (Kút el-Imára) ágazik el a folyamból, és tart egyenesen délre: Satt el-Haj / Satt el-Gharraf; talán ez volt az egykori fő-meder	Ninua	Tigris	Uruk	Euphratész			
Antiochia	Orontész												
Elephantiné	Nílus szigete												
Lagas	Tigris; pontosabban, a Tigris jobb parti mellékága, amely Kútnál (Kút el-Imára) ágazik el a folyamból, és tart egyenesen délre: Satt el-Haj / Satt el-Gharraf; talán ez volt az egykori fő-meder												
Ninua	Tigris												
Uruk	Euphratész												
Melyik mai ország területén van:	1–1												
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 30%;">Haliç</td> <td style="width: 70%;">Törökország (az Aranyszarv-öböl Istanbulnál)</td> </tr> <tr> <td>Hór el-Hammar</td> <td>Irák (az Euphratész alsó szakaszának mocsaras tava)</td> </tr> <tr> <td>Satt el-en-Níl</td> <td>Irák (csatorna az Euphratész és a Tigris között)</td> </tr> <tr> <td>Szevan-tó</td> <td>Örményország</td> </tr> <tr> <td>Urmia-tó</td> <td>Irán</td> </tr> <tr> <td>Van-tó</td> <td>Törökország</td> </tr> </table>	Haliç	Törökország (az Aranyszarv-öböl Istanbulnál)	Hór el-Hammar	Irák (az Euphratész alsó szakaszának mocsaras tava)	Satt el-en-Níl	Irák (csatorna az Euphratész és a Tigris között)	Szevan-tó	Örményország	Urmia-tó	Irán	Van-tó	Törökország	
Haliç	Törökország (az Aranyszarv-öböl Istanbulnál)												
Hór el-Hammar	Irák (az Euphratész alsó szakaszának mocsaras tava)												
Satt el-en-Níl	Irák (csatorna az Euphratész és a Tigris között)												
Szevan-tó	Örményország												
Urmia-tó	Irán												
Van-tó	Törökország												
Elemesse az alábbi képet:	20												

Ur-Nanse *enszi* (ca. i. e. 2500 k.) Lagas állam fővárosa, Girszu (Tello) egyik templomában több domborművön bemutatta a családját és udvarát. Összesen 7 hasonló tábla-domborműve maradt fenn. Ezeket a közepes méretű kőlapokat a templom falára erősítették: a középütt lévő lyuknál fogva erős, vastag fa szögre felakasztották. A táblák szerepe ugyanaz volt, mint különböző templomokban a szobroké: az adományozó állandó jelenléte az istenség színe előtt. Az uralkodó és családja reprezentatív megjelenítése: az istenség előtt való jelenlét vagy áldozat. A szobrokon és domborművön ábrázolt személyek kezüket rendszerint a mellük előtt imádkozásra kulcsolják össze. A dombormű az istenséget nem ábrázolja: az a templomban elhelyezett szobor, amely elé a dombormű került.

Ezen a táblán a kiszámított arányossággal – nem tengelyes szimmetriával – vízszintesen két részre osztott képmező két sorában a két jelenet szereplői

mindannyian kultikus / rituális meztelenségben: meztelen felsőtesttel állnak az istenség elé. Ur-Nanse *enszi* és a felső sorban előtte álló női alak gyapjúfürt szoknyát (gör. *kaunakész*) viselnek. Ur-Nansét kivéve minden személyt megnevez a szoknyáján szereplő felirat. A két jelenetben összesen 12 (!) személy szerepel. A külön talapzat a térbeli elhelyezkedés eltéréseit jelzi.

A felső sorban Ur-Nanse fején gyékény-kosárral az isteneknek szolgáló építkezést –templom-építést – jeleníti meg; az alsó sorban pohárral kezében italáldozatot mutat be. Hierarchikus helyzetét alakjának a többiekénél sokkal nagyobb mérete jelzi. Az *enszi* mögött kis alak, kezében serleg, a felirat szerint neve: Anita, “pohárnok”. A felső sorban közvetlenül Ur-Nanséval szemben az *enszi* felesége / leánya áll, hosszú, kibontott hajjal, felsőtestét a haja takarja be.

A felső sorban 4, az alsó sorban 3 kis alak egymás mögött Ur-Nanse gyermekei, nevük mögött ki van írva: “fiú” (sum. *dumu*). Közülük a felső sorban az elől álló Akurgal, aki majd Ur-Nanse utóda lesz, nyilván ő az elsőszülött fiú / designált örökös. Jobbjában serleget tart az italáldozathoz.

A dombormű alsó sorában közvetlenül az *enszi* mögött udvari méltóság áll, a “(fő-) pohárnok”. Előtte, a három fiú előtt, a “fő-kigyóbüvölő”.

A felirat egyik részlete szerint “Ur-Nanse Tilmun-hajókon idegen országból fa rakományt hozatott.”

A dombormű valószínűleg Ningirsu isten templomában volt elhelyezve. A felirat első helyen Ningirsu templomának felépítését említi.

Ur-Nanse más hasonló tábláin szerepel még az “írnok” (*dubszar*), illetve valamivel távolabb (magasabban elhelyezve) két gazdasági tisztségviselő: a “kezes” és az “üzletkötő” (sum. *szaman-la*, ‘zsákhordozó’ / akk. *samallúm*).

A domborművek tartalma azt mutatja, hogy a lagasi *enszi* – és az ún. I. lagasi dinasztia – uralma családi hatalom volt, maga, fiai és felesége kezében hatalom és vagyon összpontosult. Ur-Nanse felesége nyilván ugyanúgy birtok(ok) tulajdonosa vagy kezelője volt, mint a későbbi lagasi *enszi*ké. Az igazgatás feladatait szakember hivatalnokok végezték, a politikai–szertartási méltóságok mellett kancelláriai és gazdasági tisztségviselők.

Louvre, AO 2344. Fehér mészkő. Magassága: ca. 40 cm

Dombormű:

Johannes Boese, *Altnesopotamische Weihplatten. Eine sumerische Denkmalsgattung des 3. Jahrtausends v. Chr.* (Untersuchungen zur Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie, 6) (Berlin: Walter de Gruyter, 1971), p. 197 sk., no. T4; Tf. XXIX, 1 (rajz)

Eva Strommenger, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien* (München: Hirmer Verlag, 1962), no. 73 (és sok más “képes”-könyvben)

Felirat:

Horst Steible, *Die altsumerischen Bau- und Weihinschriften* (Freiburger altorientalische Studien, 5) (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1982), I, p. 82 skk., no. Urnanše 20

KG/05/04/11

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2004/05. tanév, II. (tavaszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, I

Területi integráció,

i. e. IV. évezred – II. évezred első fele

HBN-032, ASN-162/b, TÖ-212a

péntek du. 2–½/4

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305 (B/11 gyakorló)

I I . d o l g o z a t

V á l a s z o k

Mit jelent:	
1.	akeramikus ‘kerámia (agyagedények) nélküli’ (értsd: előtti); régészeti kor- / kultúra-meghatározó szakkifejezés
alakor	Vadon termő növény, pázsitfűféle, gabonafajta, a búza vadon termő őse (<i>Triticum boeoticum</i>). A Közel-Kelet dombvidékein és hegyi lejtőin mindenütt megtalálható. Törékeny kalászsorsójú, pelyvás szemű; lehet kalászkánként egy szemű (<i>Triticum aegilopoides</i>) vagy két szemű (<i>Triticum urartu</i>) / örmény búza. Termesztett változatában (<i>Triticum monococcum</i>) igénytelen növény, kevés csapadék mellett is megterem, bár bőséges víz, esetleg öntözés mellett számottevően nagyobb termést ad, szilárd kalászsorsójú, diploid. A természet alakor régi német elnevezése, az <i>einkorn</i> , szakszóként is használatos volt
delta	a gör. Δ betű nyomán síkidom, kül. folyók lefelé szélesedő, háromszög alakban, “ujjasan” elterülő torkolata
epipaleolitikum	a paleolitikum “fölkött” (ásatási szempontból fölkötte, értsd: utána) következő leletanyag / kor
karaván	hátas és / vagy málhás állatokból (a Közel-Keleten: szamar, teve) és kíséreiből álló, együtt haladó szerelvény (csoport) (< akkád <i>harránu</i> , ‘út’)
kova	szilícium-ásvány, kemény, élesen hasadó kő, a korai történelemben szilánkjait szerszámokhoz / tűz (szikra) csíholásához használták (kova + acél = dohányzó “készség”)
libatio	lat. italáldozat
oázis	sivatagban vízforrás körül kialakult dús növényzetű terület
proto-solstitium	gör. <i>prótosz</i> , ‘első-’ / ‘elő-’; “korai” téli és nyári napforduló (az év leghosszabb napja: június 22, illetve az év legrövidebb napja: december 23)
Szóthisz-periódus	a Szóthisz (Sirius) két héliakus felkelése közötti idő. A csillag első láthatósága évente mintegy ¼ napot késik, és eszerint 1460 julianusi évenként esik pontosan ugyanarra a napra. A csillag héliakus felkelését i. sz. 139 július 20/21-én figyelték meg. ⁴¹⁶ Különböző módosító tényezőket figyelembe véve, az előző Szóthisz-periódusok kezdete i. e. 1318/1312, illetve 2773/2766 lehetett. NB: A “Szóthisz-periódus” semmiképpen nem tekinthető érának!
tauf	arab; nyers agyagtömbökből / koloncokból rakott fal (francia pisé)
terrakotta	égetett agyag

⁴¹⁶ Censorinus (i. sz. 3. század), *De die natali*, 18,10, 21,10 sk. – A szerző ca. 100 évvel később írta le az adatot, abban az évben amely – számításai szerint – A. U. C. 991, Ol. CCLIII/2 (1014), a julianusi éra 265., a Nabonassarosz-éra 986. és a makedón (Szeleukida) éra 562. éve volt. (NB: Számításai nem egészen pontosak.)

tholosz

gör.; kör alapú (lakó-) (pl. Arpacsije) vagy (sír-) építmény (Mükéné); rendszerint kupolás teteje van

Kapcsolja össze (számozással) azokat a helyneveket, amelyek *ma* ugyanazon politikai határok közé esnek:

3-3

- (1) Alalah
 - (2) Aleppo
 - (3) Ansan
 - (4) Askalon
 - (5) Bérütosz
 - (5) Büblosz
 - (1) Çatal Höyük
- 3-3 volt mindegyik országból**

- (6) Dzsemdet Nászr
- (2) Ebla
- (4) Gáza (Palesztin Autonomia)
- (6) Girszu
- (1) Gordion
- (4) Megiddo

- (3) Perszepolisz
- (3) Susa / Szúsza
- (2) Tell Halaf
- (5) Türosz
- (6) Ubaid

- (1) Töröko.
- (2) Szíria
- (3) Irán
- (4) Izrael
- (5) Libanon
- (6) Irák

Milyen különleges régészeti leletekről nevezetes:

2-2 (+ 3)

Tepe Gawra	“Kerek ház” (erődített főnöki lakhely), a lazúrkő első ismert előfordulása Mezopotámiában (gyöngy sírmelléklet)
Szúsza I (/A)	kivételesen finom falú (“porcelán”) agyagedények, “hegyi” állatok mint díszítő motívum; nagy méretű szertartási terasz
Tell Brák	“szem-idol” templom
Jeriho	városfal, kő torony; gipsszel mintázott, festéssel, kagyló berakással díszített emberi koponyák

Soroljon fel nyelveket, amelyeken az ékírást használták:

1-1

A mezopotámiai ékírást használó nyelvek:	
sumer	4-2. évezred
ó-szíriai (eblai)	25-23. század
akkád	3-1. évezred
élámi	2300-1. évezred közepe
hurri	2. évezred
hettita	1800-1200
urartui	9-7. század
Ékírással feljegyzett szórványos nyelvmélekek (nevek, szavak, szövegek):	
qutu ⁴¹⁷	21. század
amurrú (nevek)	19-17. század
kassú ⁴¹⁸	16-12. század
hatti ⁴¹⁹	1800-1200
luvijai ⁴²⁰	1800-1200
palái ⁴²¹	1800-1200
kanaáni ⁴²²	15-14. század
újegyiptomi ⁴²³	14. század
arámi ⁴²⁴	3-2. század
görög ⁴²⁵	3-2. század

⁴¹⁷ Csak Mezopotámiában.

⁴¹⁸ Csak Mezopotámiában.

⁴¹⁹ Csak Boğazköyben.

⁴²⁰ Csak Boğazköyben.

⁴²¹ Csak Boğazköyben.

⁴²² A Tell Amárna-i kancellárián.

⁴²³ A Tell Amárna-i kancellárián.

⁴²⁴ Egyetlen agyagtáblán.

⁴²⁵ Csak Mezopotámiában.

A mezopotámiai írásrendszer hatása alatt kialakított írásrendszerek:

proto- / ó-élámi	3000 k.
“vonalas” élámi	2100
ugariti	14–13. század
óperzsa	520 k.

Kapcsolja össze (számozással) az alábbiak közül azokat a neveket, amelyek történetileg összetartoznak:

2-2 (+3)

(1) Alsó-tenger	(4) Uruk
(2) Esnunna	(1) D/Tilmun
(3) Gebel el-Arak	(6) Ur
(4) Gilgames	(2) Tigris
(5) Ningirszu	(3) Egyiptom
(6) Woolley	(5) Gudea

Milyen vizeken és szorosokon át jut el Trabzonból Urba (egy rövidebb szakaszon, az ókori adottságoknak megfelelően, szabad a szárazföldön is menni) (ahol lehet, az ókori nevet is kérem):

10

Trabzon (a Fekete-tenger délkeleti partjánál) / Trapezus

Fekete-tenger (*Pontus Euxinus*) – Boszporusz (*Bosporus*) – {lehet érinteni az Aranyszarv-öböl / Haliç (gör. Kerasz torkolatát) – Márvány-tenger (*Propontis*) – Dardanellák / Çanakkale (*Helléspontosz*) – Égei-tenger (*Aegaeum Mare*) – Földközi-tenger / Mediterraneum (*Internum Mare*) – * (*Aegyptium Mare*) – [Szezi-csatorna] – Keserű-tavak (a Bibliában: Sás-tenger, héb. *Jam-szuf*⁴²⁶) – Szezi-öböl (*Heroopoliticus Sinus*) – Vörös-tenger (*Mare Rubrum / Erythraeum Mare*⁴²⁷; egyiptomi “Nagy Zöld” / V3D VR) – Báb el-Mandeb – Adeni-öböl (*Aualites Sinus*) – Arab-tenger – Omani-öböl – Perzsa-öböl (gör. *Perszikosz kolposz / lat. Sinus Persicus*)⁴²⁸ – Euphratész (sum. *Buranuna / akk. Purattu*)

Mikor kezdődik az év:
a római naptárban

a zsidó naptárban

az iszlám naptárban

az ókori Egyiptomban

az ókori Mezopotámiában

eleinte március 15 k., és ez maradt a consuli év i. e. 153-ig; egyébként pedig calendae Ianuarii a rituális újév (*tisri 1*) szeptember 6 és október 5 között hétfő, kedd, csütörtök vagy szombat mozgó évkezdete a lunáris naptár szerint a Nílus áradásának kezdete elvben a tavaszi napéjegyenlőség napján, gyakorlatban a szökőhónaptól függően március–április

2-2

Helyezze el (számozással) K–Ny sorrendben:

- (4) Amanus – (3) Elburz – (1) Pamir – (2) Kopet-Dag – (5) Taurus

2

Sorolja fel az Euphratész mellékfolyóit Mezopotámiában:

Balih, Hábúr

1-1

⁴²⁶ A héber szó talán az egyiptomból (TVF / tjufi, ‘sás’ / ‘pápirusz’).

⁴²⁷ Az ókorban sokáig a Dél-Afrikát körülvevő tengerek (Vörös-tenger – Arab-tenger – Perzsa-öböl) neve.

⁴²⁸ Napjainkban – Irák és Irán újabb háborúi óta, a politikai igény jelzésekképpen – terjed az Arab-öböl név is. A hellénisztikus korban magának a tengernek a neve *Mare Erythraeum / Mare Rubrum*, Bíbor- vagy Vörös-tenger volt. Ennek keleti öble: *Sinus Persicus* (ma: Perzsa-öböl), nyugati öble pedig *Sinus Arabicus* (ma: Vörös-tenger). Lásd Plinius, *Naturalis historia*, VI, 27 (§ 107–108). Ugyancsak Plinius írja (VI, 29, § 115), hogy a perzsák mindig is a Perzsa-öböl partján laktak, az öböl ezért kapta róluk a nevét. – Arab neve: *al-Halidzs-al-Arabi*, perzsa *Halidzs-i Fársz*.

A Tigris főbb bal parti mellékfolyóit:

1-1

Jelentősebb bal oldali mellékfolyói az Örmény-felföld felől: kisebbek: a Parthenias / Parthenosz / Nümphiosz (örmény Kalirt / török Batman Su); a Nicephorion (Garzan Su);⁴²⁹ a Kentritész / Zirmasz (Bohtan Su); délebbre a Khábúr (Habur Su) / Keleti vagy Kis Hábúr; a Khosr (akk. *Huszur*), Ninua folyója; és a nagyobbak: a Felső- vagy Nagy-Zábu / ~-Záb (akk. *Záibu*, ‘a folyó’⁴³⁰ / *Zábu elú*), és ennek jobb parti mellékfolyója, a Gomel (régii török nevéen *Gomel Su*, arab *Nahr Gomel*) / (gör.) *Lükosz* / (lat.) *Lycus*; az Alsó- vagy Kis-Zábu / ~-Záb (*Zábu saplú* / *supálu*) / (gör.) *Kaprosz* / *Zapatasz* / (lat.) *Caprus*⁴³¹ – ezek még mind a kurdisztáni hegyek között; délebbre pedig, már a síkságon, az Adhaim (gör. *Rhadani*) és a Dijála (ókori nevei: sum. *Durul*, akk. *Turran* / *Turnatu*, gör. *Gündész* / *Phüszkosz* / *Diabasz*).⁴³² – Eredetileg csatorna volt, a folyam bal partján, a késő-ókori Nahraván, amely Tikrit alatt ágazik el a Tigrisből, és jóval Baghdád alatt tér belé vissza. (Persze, nem kell mindet tudni.)

Minek az istene:

1-1

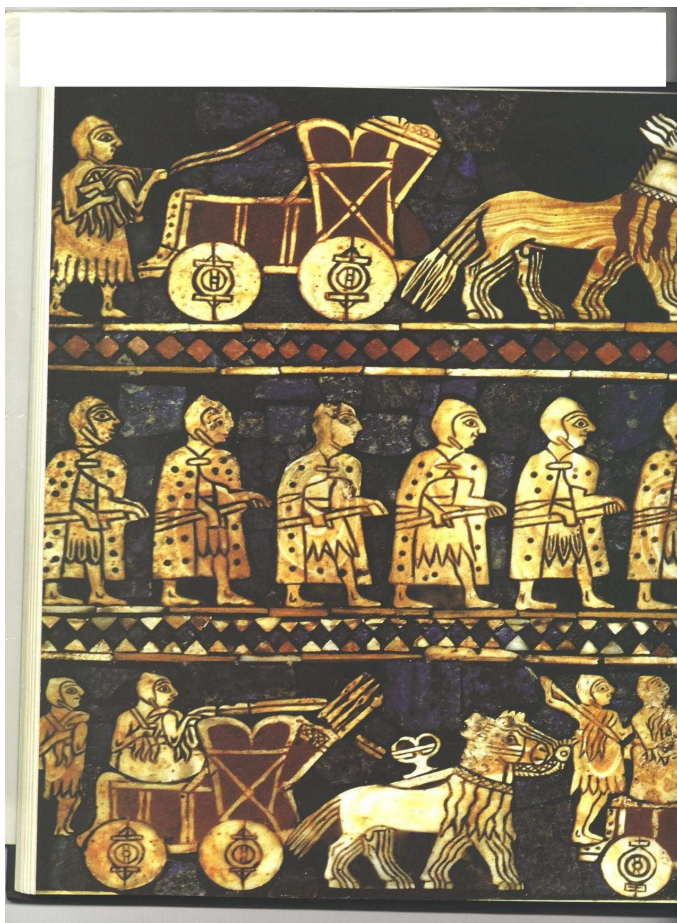
Adad	Vihar-isten
Enki / Ea	a föld / földi vizek istene
Innin (Inanna) / Istar	Esthajnalcsillag / Venus; termékenység, harc
Nergal	alvilág; háború – halál
Utu / Samas	Nap-isten

⁴²⁹ A latin nevekhez: Plinius, *Naturalis historia*, VI, 31 (§ 129).

⁴³⁰ Melléknév: “a folyó / hömpölygő (víz)”.

⁴³¹ Az Alsó-Zábu a mai Szulejmanije közelében ered.

⁴³² Plinius, *Naturalis historia*, VI, 31 (§ 132): *Tornadotus*. (A latin névben az akkád név jött vissza.) – Xenophón, *Anabaszisz*, II, 4,25 (*Phüszkosz*).

Az Ur (Tell Muqajjar) egyik ún. királysírijában (PG 779) előkerült “standard” (kettős mozaik-kép) egyik oldalának díszítése (részlet, a képmező bal széléről): a háborús oldal. Fa (hosszanti élére állított, alul szélesebb dobozka) felületen szurokban rögzített kagyló, lazúrkő és vörös mészkő díszítés. Magassága ca. 21 cm. Eredeti rendeltetése ismeretlen.

A három sávban elhelyezett jelenet lentől felfelé halad (azaz alulról olvasandó!). Alsó sor: felvonulás a háborúhoz, középső sor: a hadsereg (gyalogság), felső sor: a győzelem után. A harci szekeret négy onager (!) húzza, a szekérrúdon két gyűrűből álló gyeplővezető, a szekér tömör kerekű, az utaskosár előtt védőlemez, lándzsákkal. A szekéren a hajtó és hátul egy harcos. A középső sorban a gyalogságnak egyenruhája van: állatbőr (juh: szörpamacsk!) köpeny, bőr sisak, térd alá érő (gyapjú-szöttes) páncélféle, a köpenyt a nyaknál csat (lat. *fibula*) fogja össze, lábbelit nem viselnek. Fegyverük harci szekerce. A felső sorban – a csata után – a kocsihajtó gyalog megy a harci szekér mellett / mögött, kezében tartva a gyeplőt. Jobb kezében harci szekerce.

Lineáris narrativum. Perspektívát nem ábrázol. “Legnagyobb felületek törvénye.”

Ca. i. e. 2800/2700.

London, British Museum 121201. Tudományos publikáció: Woolley, *Ur Excavations, II: The Royal Cemetery* (1955), p. 61 sk., 266 skk.

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2004/05. tanév, II. (tavaszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, I

Területi integráció,

i. e. IV. évezred – II. évezred első fele

HBN-032, ASN-162/b, TÖ-212a

péntek du. 2–1/4

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305 (B/11 gyakorló)

I V . d o l g o z a t

2005. május 27

V á l a s z o k

Mit jelent:

C^{14}

Helyes válasz pontszáma

2-2 (+ 5)

dromedár
emporium

in situ

jus talionis

káptalan

kaszt

kváderkő

lingua franca

logogramma

a szén (C^{12}) radioaktív izotopja, amelynek szerves anyagokban a lebomlás során megmaradó mennyisége alapján – Willard F. Libby (1908–1980) kémiai Nobel-díjjal kitüntetett (1960) felfedezése nyomán – feleződési idejéből ($5\,730 \pm 40$ év) kiindulva a régészet kronológiai számításokat tud végezni

arab / egyiptomi tevé kereskedelmi központ, vásárhely, rendszerint idegen területen (< gör. *porosz*, ‘út’, ‘átkelőhely’)

lat. ‘(eredeti) helyzetben’, kül. bolygatatlan környezetben feltárt régészeti lelet

lat. ‘a (bűnnel) azonos (büntetés) jogrendszere’ (< lat. *talīs*, ‘ilyen, olyan’). – Lev. 24,20: “(...) szemet szemért...”

a középkori róm. kath. egyházban a püspök tanácsadó testülete mint intézmény / hivatal (hiteleshely is) (< lat. *caput*, ‘fej’, *capitulum*, szerzetesek stb. kolostori gyülekezőhelye, ahol a szentleckét felolvassák); tagjai a kanonokok (< gör. *kanón*, ‘szabály’)

Indiában stb. a társadalom zárt származási / foglalkozási csoportjai (< portugál *casta*, ‘rokonsági csoport’); Indiában: *varna*

építőkö, amelyet szabályos négyszög-/négyzet-hasáb alakúra faragtak; a falazás során külső oldalát szabadon hagyják

“frank” nyelv, a nemzetközi érintkezésben több nép által használt közös (közvetítő) nyelv (Nagy Károly frank birodalmának új-“latin”-járól)

szójel (NB: nem képjel; hangértéke van!)

planconvex	egyik nagyobb oldalán lapos, a másikon domború test (pl. téglá)
rizalit	épületek homlokzat-vonalából – rendszerint a homlokzat teljes magasságában – előreugró falrész, erősítő vagy díszítő rendeltetéssel
theomachia	gör. ‘isten-harc’, istenek csoportjainak küzdelme a mitológiában, a rendezett világ kialakulását megelőzően

Mettől meddig tartott:

2-2

i. e. 3. évezred	3000–2001
i. e. 24. század	2400–2301
i. e. 2. évezred első évtizede	2000–1991
i. sz. 5. század	401–500

Határozza meg (földrajzi értelemben):

2-2 (+5)

Cédrushegy	Libanon; de a Gilgames-hagyomány legkorábbi rétegében a Zagrosz (“fehér-cédrus”)
Cis-Alpina	az Alpoktól “innen” (délre)
Levante	a Földközi-tenger keleti (elő-ázsiai) partvidéke: Hatay (Töröko.), Szíria, Libanon, É.-Izrael
Trans-Jordánia	a Jordánon “túl” (keletre)
Trans-Kaukázia	a Kaukázuson “túl” (délre)

Kapcsolja össze az egybetartozó város- és személyneveket:

2-2 (+5)

(1) Enmerkar	(7) Girszu
(2) Ibrum	(4) Agade (Akkád)
(3) Lugalzageszi	(5) Kis
(4) Manistusu	(1) Uruk
(5) Mebarageszi	(3) Umma
(6) Meszkalamdug	(2) Ebla
(7) Ur-Nanse	(6) Ur

Melyik folyót nevezték a régiek (Hérodotosz stb.) Média és Lydia határának:

3 / 1 / 2

Hettita neve	Marassantija
Görög neve	Halüsz / Halys
Mai neve	Kızıl Irmak

Értelmezze:

15

A téglá-forma peremén állatot áldoz, az állat bensőjében vizsgálódik, a téglabélyegre igaz szemmel tekint; a pásztor, akinek Nanse adott nevet, tökéletesre készítette. A téglá-forma szélére vésett jel, a téglabélyeg, mit tökéletesre készített, az Anzu sas volt, királyának jelvénye.

A szöveg: részlet Gudea (i. e. XXII. század) építkezési himnuszából (Cylinder A–B)

Építkezési szertartás leírása: az alapkö (téglá) elkészítése. Az állat-áldozat (implicite: juh) belső részei előjelet (lat. *omen*) hordoznak, ezt figyelembe kell venni az építkezésnél.

A szövegrész alanya az uralkodó (Gudea, Lagas enszije): az ókori Mezopotámiában előjel-kérést csak az uralkodó végezhet.

Gudea “király”-a: Ningirszu isten.

Uralkodói cím / jelző: “pásztor”.

Anzu: oroszlánfejű sas, a sumer mitológiában a hatalom jelképe, isteni lény.

Nanse: istennő (Nazi / ^{DINGIR}NINA), Ningirszu isten nővére, fő temploma (E-Szirara) Lagas állam déli részén, Niginben (Zurghúl). Gudeának a himnusz szerint ő adott nevet.

Tégla-forma: a keret, amelyben a téglát elkészítik.

A téglá peremén felirat áll, ezt sokszor pecsételővel nyomják a még nyers anyagba.

Válassza ki a “kakukktójás”-t:

2-2 (+ 5)

(1) Agga (Aka) – Gilgames – Lugalbanda – Ur-Nammu

Miért: **Ur-Nammu/a történeti forrásokból jól ismert uralkodó (III. Ur-i dinasztia), a másik három az uruki epikus ciklus szereplője**

(2) Enki – Enlil – Innin (Inanna) – Ningirszu

Miért: **Innin istennő, a többi három férfi-isten**

(3) Amurrú – Ansan – Magan – Szubir (Subartu)

Miért: **A többi három terület neve, Ansan város / lelőhely (Tal-i Malyan, Irán)**

(4) Assur– Nippur – Umma – Ur

Miért: **Assur Észak-Mezopotámiában (Asszíriában) van, a többi három Dél-Mezopotámiában (Sumer)**

Válassza szét dinasztiákra:

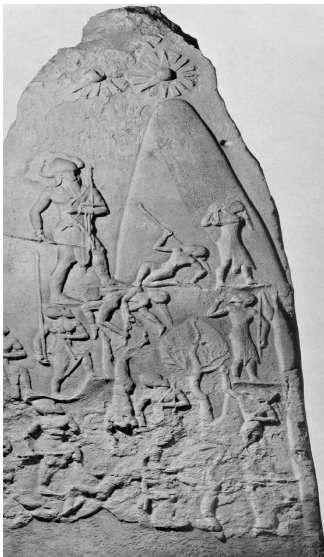
2-2 (+ 5)

Ibbí-Szín	(c)	III. Ur-i dinasztia
Narám-Szín	(b)	agadei dinasztia
Sarrukín	(b)	
Sulgi	(c)	
Ur-Nanse	(a)	I. lagasi dinasztia
Uru-inim(KA)-gina	(a)	

Mi a lelőhely régi neve:

1-1 (+ 5)

Abú Sahrein	Eridu
Khorszábád	Dur-Sarrukín
Nimrúd	Kalhu (bibliai Kalah, angolosan: Calah)
Nuffar	Nippur
Qalaat Serqat	Assur
Tell Muqajjar	Ur
Warka	Uruk

Narám-Szín győzelmi sztéléje⁴³³

Keleti hódításainak Narám-Szín, Agade királya, a dinasztia negyedik tagja (i. e. XXIII. század) egy sztélén állított monumentális emléket. A csaknem két méternyi, vöröses, itt-ott zöld szemcsékkel színezett homokkő sztélét a király eredetileg valószínűleg Agadéban állította fel, Istar templomában (*E-ulmas*). Később valamikor Szipparba került. Onnan I. Sutruk-Nahhunte / Suttur-Nahundi élámi király i. e. 1160 k. – egyéb monumentális zsákmányával (szobor, dombormű stb., pl. Hammurápi “törvény”-oszlopa) együtt – magával vitte Szúszába, és ott In-Susinak isten templomában helyezte el mint saját diadaljelméjét; Narám-Szín eredeti feliratának helyére, a hegycsúcsra, saját élámi nyelvű feliratát vésette.

A sztélé a szúszai Akropoliszon került elő, a francia ásatások során (1901/02 telén). Ma: Paris, Louvre.

A dombormű a Lullubú elleni hadjáratot ábrázolja. Csak töredékesen fennmaradt – Sutruk-Nahhunte által kivakart – felirata megnevezi a lullubúk hegységét, amelynél a király a győzelmet kivívta, egyéb adatok alapján a Zagrosz középső térségéről van szó. A kúp alakú, meredek hegycsúcs, amely szinte az égig ér, jelzi, hogy Narám-Szín már magát az egzotikus hegyi terepet is dicsősége részének tekintette. Az agadei katonák a kanyargó, meredek hegyi úton, fák között, egyes sorban vonulnak fel a hegycsúcs alá, elől haladnak a jelményhordozóik. A hadsereg felfelé mozgása a siker vizuális kifejezése. Közvetlenül a hegycsúcs előtt áll a király, mindenki más előtt (a hadrend élén); a többi emberalagnál csaknem kétszeresére nagyobb, csaknem olyan nagy, mint a hegycsúcs. Bikaszarvval díszített sisakot vagy szarv-koronát visel: isteni minőségének jelvénye, mint természetnek az arányokat széttörő nagysága, meztelen test-felületének gondos kidolgozottsága, vonzó férfiéreje is. A Keselyű-sztélé (Lagas) domborművén Ningirszu isten alakja áll a központban, a lagasi győzelmi

⁴³³ Alább a dolgozatban elvártnál bővebben.

domborművek harcosainak testét ruhájuk–páncéljuk teljesen eltakarja: itt Narám-Szín a hős, szimbólumokkal jelzett isteni minőségében, délceg férfiként. Teljes fegyverzetben, jobb kezében lándzsával, baljában íjjal és néhány nyílvezzővel, övében karddal, győztesként két ellenséges harcos tetemére helyezi a lábát: a halottak meztelenek mindkettőn. Egy harmadik ellenséges harcos a lándzsától, mely nyakát átverte, hátrarogy, lezuhan a földre, egy további pedig törött lándzsát tart a kezében, és kegyelmet kér. A lullubú király Narám-Színnal szemközt áll, ruhában, de fegyvertelenül; két kezét könyörgésre vagy megadásra emeli. Hosszú, csavart hajfonatot visel (barbár hajviselet). Hátrafelé fordulva tekint Narám-Színra, mintha megfutamodni készült volna, s ugyanígy a törött lándzsájú harcos is. A kép a hegyvidéki hadjárat elbeszélése, a felvonulástól a győzelemig; a történetet, az időbeli folyamat előrehaladását a képsík emelkedése jelzi. A mesteri kompozíció a hadjárat mozzanatait jelképes jelenetekbe sűríti. Narám-Szín hadserege rendezett, felvonulása ellenállhatatlan, az ellenség meghátrál előtte, vagy eltíporják. A hegycsúcs fölött Istar jelvénye. (Istar mint hadi-isten.)

A Narám-Szín kezében lévő összetett íj a fegyver egyik korai emléke. Lövésének erejét az adja, hogy a külön megerősített ívet a hajlásával ellenkező irányban kellett megfeszíteni. Harci célokra fejlesztették ki, ilyenformán kezdetől fogva hatalmi jelvénynek is számított. A nyílvezző a bőrpáncélt biztosan átütötte. Mindamellett íjat a Narám-Színén kívül csak egy harcos kezében látunk; talán inkább parancsnoki jelvény volt, mint általánosan használt fegyver. Maguk a katonák lándzsával, rövid, egyenes karddal, talán parittyával vannak felfegyverezve. A katonák sorában talán két hadijelvény különböztethető meg: két “ezred” vehetett részt a lullubú hadjáratban.

A sztélén ábrázolt jelenetet Narám-Szín mint szikla-domborművet több példányban is kifaragtatta. Egyelőre két változata ismeretes, az egyik a Zagrosz hegyei között, a Baghdád–Kermánsáh vezető úton, kevéssel az irák–iráni határ után, Szár-i Púl-i Zoháb közelében (Darwand-i Gaur); a másik Iráqban, messzebb északon, Kirkuktól 100 kilométernyire északkeletre, az Alsó-Zábu áttörésénél, Ranije mellett (a Sungasur-szorosban). A Folyamközből Narám-Szín számára voltak először katonailag elérhetőek a keleti hegyek: a hadjárat ábrázolása az országon belülre diadaljelvény, az ellenség számára intelem.

KG/05/05/29

IX

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2005/06. tanév, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története:

Területi integráció

i. e. III–II. évezred

ASN-161/b, HBN-031, TÖN-212c

Időpont:

péntek 14–15:30

Hely:

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305 (B/13 gyakorló)

Témák

Választóvonal Mezopotámia történetében. Nyelvváltás: sumer → akkád. Új politikai szervezet: városállam (város és környéke) → időleges hódítások (“kisbirodalmak”). A centrum – periféria modell alkalmazhatóságának kérdése.

Kis – Lugal-zageszi – Agade – III. Ur-i dinasztia.

Öntözéses mezőgazdaság (Dél-Mezopotámia), legeltető–állattartó–esős mezőgazdaság (Szíria). A szikesedés problémái.

Dijála-völgy. Az Euphratész középső szakasza. Szíria. Ebla. Kis-Ázsia: hurri, indo-európai, indo-árja nyelvek.

Dél-Mezopotámia mint egységes állam megszilárdulása: Iszin, Babilón. Hammurápi. Assur városállam. Assur kis-ázsiai kereskedelme mint az elő-ázsiai nagytérség kereskedelmének rész-rendszere. Imperium – emporium. Nomádok.

Hatti / a hettita állam. Elő-Ázsia érdekszférái az i. e. 2. évezred második felében. Három blokk: Hatti, Egyiptom, “Mezopotámia” (Babilón – Mittanni – Assur). A tengerpart: Ugarit, kisállamok. A birodalmi rendszer. A Közel-Kelet ethnikai, gazdasági és politikai újjászerveződése (és nem: összeomlás) az i. e. 2. évezred utolsó harmadában.

Tankönyvként használható

Amélie Kuhrt, *Az ókori Közel-Kelet* (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2005)

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* (Budapest: Helikon & Magyar Könyvklub, 1998)

Nicholas Postgate, *Az első birodalmak* (A múlt születése) (Budapest: Helikon Kiadó, 1985)

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982)

Térképek, atlaszok

Az ókori Kelethez

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* (Budapest: Helikon & Magyar Könyvklub, 1998)

John Baines & Jaromír Málek, *Az ókori Egyiptom atlasza* (Budapest: Helikon, 1984, 2000²)

Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *Bibliai atlasz* [= *The Macmillan Bible Atlas*] (Jerusalem:

Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999)

Egyéb

Tim Cornell & John Matthews, *A római világ atlasza* (Budapest: Helikon, 1999)

Francis Robinson, *Az iszlám világ atlasza* (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1999)

Nicholas G. L. Hammond, *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity* (Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1981)

Richard J. A. Talbert, Ed., *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* (Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2000) (a hellénisztikus és római kori Kelethez is, páratlanul gazdag helynév-adattárral)

Tübingen Atlas des Vorderen Orients (részletes történeti térképlapok, a késő-ókor – középkor eseményeihez is)

Siegfried Mittmann & Götz Schmitt, *Tübingen Bibelatlas* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2001) (a Tübingen Atlas Bibliára, a Közel-Kelet bibliai kapcsolataira stb. vonatkozó lapjai, könyvként)

Történeti forrásúgytemény

Harmatta János, szerk., *Ókori keleti történeti chrestomathia* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003²) (NB:

K ö t e l e z ő e n feldolgozandó: II/11; II/18; II/20; III/A/4; III/B/3; III/C/2–3; III/E/4; III/F/1–5; IV/3; V/2)

Olvasmányok

- Komoróczy Géza, *“Fénylő ölednek édes örömeiben...” A sumer irodalom kistükre* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983)
- Maróth Miklós, *Baal és Anat. Ugariti eposzok* (Prométheusz Könyvek, 10) (Budapest: Helikon Kiadó, 1986)
- Rákos Sándor, *Gilgames – Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád versek* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1974³)
- Gilgames-eposz (12 táblás változat), magyarul: “A Gilgames-eposz”, in: *Antik Tanulmányok*, 42 (1998), pp. 207–259 (Háklár Noémi fordítása)
- “A nippuri szegény ember”, magyarul in: A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), pp. 439–447 (Komoróczy Géza fordítása)
- Jeremy Black, Graham Cunningham, Eleanor Robson & Gábor Zólyomi, *The Literature of Ancient Sumer* (Oxford University Press, 2004)

—
Komoróczy Géza, *A sumer irodalmi hagyomány. Tanulmányok* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1979)

Komoróczy Géza, *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten. Tanulmányok ókori keleti szövegek értelmezése köréből* (Budapest: Osiris Kiadó, 1995²)

Időszámítási rendszerek (ókor)

a) Alapfogalmak

Hét, hónap, év fogalma

Napéjegyenlőség, napforduló fogalma

Szökőhónap – szökőév – szökőnap – *intercalatio* – *epagomenon* (többes számban: *epagomena*) fogalma

Évtized, évszázad, évezred fogalma / tartama – az *n*-es évek fogalma – *aetas*, *jubileum*, *saeculum*, *millennium*

Az *éra* fogalma (k.-lat. *era* < *aes*, *aeris*, ‘érc’, ‘érték’, ‘összeg’ stb.) / gör. *epokha*

A mozgó ünnep fogalma

Az ún. húsvét-vita a keresztény egyházban⁴³⁴

Elemi időtartam-számítások (átlépés az i. e. – i. sz. határon is)

b) Rendszerek

Lunáris, szoláris, luni-szoláris naptárak

A “nagy évek” fogalma

8 éves naptári ciklus (*oktaetérisz*); szökőéveinek száma (3)

19 éves naptári ciklus (*enneakaidekaetérisz* / Metón ciklusa); szökőéveinek száma (7)

Olympiai éra: Olympia, olympia, olympiasz, az évek számítása

A. U. C.

Szeleukida éra / *Aera Seleucidarum* (Szíriában: őszi, Babylóniában: tavaszi évkezdet) (“görögök időszámítása”)

Arszakida éra

⁴³⁴ A húsvét időpontjának kijelölése körüli vita a keresztény egyházban. Az egyik fél ugyanabban az időpontban akarta megünnepelni a húsvétot, amikor a zsidó *peszah* van (*niszan* 14/15) (*quartodecimanus*, ‘tizennegyedikiek’), és amikor az első századokban tartották, a másik fél ettől eltérően a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtöltét követő vasárnap (a keresztény hagyomány szerint ez a feltámadás vasárnapja); Constantinus császár a vasárnap mellett döntött (i. sz. 325), és ezzel a keresztény ünnepet, amely kétségen kívül a *peszah*-ban gyökerezik, elszakította a zsidó hagyománytól.

Szóthisz-periódus⁴³⁵

Dionysius Exiguus (470 k.–550 k.)

i. e. (“időszámításunk kezdete előtt”) / B.C.E. (angol “*Before the Common Era*” / Kr. e. (értsd: Krisztus sz. / születése előtt) (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos), illetve i. sz. (“időszámításunk szerint”) / C.E. (angol “of the *Common Era*”) / A.D. (lat. *anno Domini*) / Kr. u. (értsd: Kr. sz. / születése után) (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben szintén nem használatos) – NB: ha az A.D. jelölést használjuk, ez mindig az évszám elé írandó; az angol B.C.E. és C.E. mindig az évszám után

Megjegyzés: a jelen előadásokon és azokkal összefüggésben az i. e. / i. sz. megjelölés használata kívánatos
(angolul: B.C.E. / C.E.)

Zsidó világteremtési éra (és “a kis / rövid időszámítás szerint”, még ha csak az 5–6. évezredben használatos is): לפרת קטון, olvasd *li-frat katon* / lat. *ad supputationem minorem / supputationis minoris*

II. Hillél patriarcha zsidó naptári reformja (i. sz. 358)

indictio

hidzsra

c) Átszámítások a különböző érák között

Ol. ↔ A.U.C.

Ol. ↔ AeSel.

Ol. ↔ zsidó világteremtési éra

A.U.C. ↔ AeSel.

A.U.C. ↔ zsidó világteremtési éra

AeSel. ↔ zsidó világteremtési éra

d) Elemi irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez

Censorinus, *A születésnap (De die natali)* (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2005) (Forisek Péter fordítása) (a legfontosabb összefoglaló forrás a klasszikus ókorban használatos kronológiai rendszerekhez és alapfogalmaikhoz)

Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998) (mint tankönyv)

Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (reprint: Budapest: Könyvtérkécsítő Vállalat, 1985) (alapvetően a középkorra vonatkozik, de igen precízen összefoglalja az általános ismereteket is)

Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta–Saxum, 1999) (NB: sok olyasmi van benne, ami a többi megjelölt könyvben nincs, de egy-két bizarr közlés is)

⁴³⁵ Az egyiptomi történelemben bizonyos jelentősége van az úgynevezett Szóthisz-dátumoknak. A kifejezés a Szóthisz (Sirius) héliakus felkelésének időpontját jelenti, az egyiptomi polgári naptár szerint. A csillag első láthatósága évente mintegy ¼ napot késik, és eszerint 1460 julianusi évenként esik pontosan ugyanarra a napra. Az egyiptomi Szóthisz-dátumok könnyen átszámolhatók a ma használatos naptári rendszerbe. A csillag héliakus felkelését Censorinus szerint i. sz. 139. július 20/21-én, szövegének óvatosabb mai értelmezésben valamikor i. sz. 136–139 figyelték meg. Különböző módosító tényezőket figyelembe véve, az előző Szóthisz-periódusok kezdete i. e. 1318/1312, illetve 2773/2766 lehetett. Sajnos, egyiptomi szövegekben csak kevés számú Szóthisz-dátum maradt fenn. Ezek nagyjából a középbirodalom korát érintik, ennél fogva az i. e. 2. évezred egyiptomi kronológiája legalább közvetve hozzákapcsolható a Szóthisz-dátumokhoz, és ez a számos szinkronizmus révén Elő-Ázsia története számára is jelentőséggel bír. A régiek időszámításának és naptárainak pontatlansága miatt azonban maguk a Szóthisz-dátumok is legfeljebb 6–7 év pontossággal rögzíthetők. Mezopotámiában az 1. évezred második felében az asztronómiai naplók rendszeresen feljegyzik a Sirius (akk. *kakkab mesré*, ‘gazdagság-csillag’) adatait: elmozdulása az égbolton oly kevésbé észlelhető, hogy igazi állócsillagnak tekintik.

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), 411 skk. (kronológiai táblázatok, királyok uralkodása stb. Mezopotámia történetéhez az ókor végéig; párthus, Szászánida királylisták is)
 Elias J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)

e) A ma használatos mezopotámiai kronológia elvben lehetséges sarokpontjai

I. Mursilis babylóni villámháborúja Babylónban:	
	i. e. ca.
Hosszú kronológia	1651
Középső kronológia	1595
Rövid kronológia	1531
Igen rövid kronológia	1499 (1517–1491)

Hammurápi uralkodása (Újabb kronológiai rendszerek szerint):	
hosszú kronológia	1848–1806
középső kronológia	1792–1750
rövid kronológia	1728–1686
igen rövid kronológia	1696–1654

A III. Ur-i dinasztia (Újabb kronológiai rendszerek szerint):	
Hosszú kronológia	2162–2053
Középső kronológia	2113–2004
Rövid kronológia	2049–1940
Igen rövid kronológia	2020–1911

Késő bronzkor:	
I	1500–1400
IIA	1400–1300
IIB	1300–1200

Középső bronzkor:	
	ca.
I	2200–2000
IIA1	2000–1850
IIA2	1850–1750
IIB	1750–1600
IIC / III	1600–1500

Kora bronzkor:	
	ca.
I / khalkolithikum	3500–3100
II / rézkor	3100–2700
III	2700–2400/2300
IV	2400/2300–2000

NB: A történetírás jelenleg konvencionálisan az úgynevezett középső kronológiát használja.

Tájékoztató történeti táblázatok

I

Az ókori Mezopotámia történetének nagy korszakhatárai:		i. e.
Az élelem-termelő létfenntartás kezdetei		
akeramikus neolithikum		ca. 7000
Falusi települések kora		
keramikus neolithikum		ca. 6000
a két szintű település-hálózat kezdetei		ca. 5000
Ubaid kultúra		
forgatható mintázólap		ca. 4500
Uruk kultúra		
fazekaskorong		ca. 4000
<i>ziquurratu</i> (Eridu, Uruk)		ca. 3500
az írás megjelenése (Uruk IVa)		ca. 3100
A városállamok kora (Early Dynastic Period)		
öntözőcsatornák	3. évezred középső harmada	
Agadei dinasztia		
Sarrukín, Agade királya meghódítja az országot		2350–2295
III. Ur-i dinasztia		
Ur-Namma, "Sumer és Akkád királya"		2112–2095
Óasszír – óbabylóni kor		
I. Samsi-Adad		1813–1781
Hammurápi győzelme a larszai Rím-Szín fölött		1762 / 1666
I. Mursilis villámháborúja Babylón ellen		1595 / 1499
Kassú kor		
Karaindas		ca. 1420
Sutruk-Nahhunte élámi király hadjárata		1160
Újasszír kor		
II. Assur-nászir-apli		883–859
Tukulti-apil-Esara		745–727
Assur-bán-apli		668–627 ²
Újbabylóni kor / Káld dinasztia		
Nabú-apla-uszur trónra lépése		626
II. Nabú-kudurri-uszur		
Perzsa kor / Akhaimenida dinasztia		
II. (Nagy) Kürosz bevonulása Babylónba		539
Hellénisztikus kor / Szeleukida dinasztia		
gaugamélai csata, Alexandrosz elfoglalja Babylónt		331
Szeleukosz Babylón királya		305
Párthus kor / Arszakida dinasztia		
I. Mithradatész elfoglalja Babylóniát		141
		i. sz.
Szászánida dinasztia		
I. Ardakhsírt Ktésziphónban megkoronázzák		226

II

Főbb sémi nyelvek:

Keleti ág

akkád
óakkád
babylóni
asszír

Északi ág / Arámi nyelvek

ó- / “feliratos” arámi
Akhaimenida kori / “birodalmi”
arámi

bibliai arámi

keleti arámi nyelvek

zsidó / talmudi arámi
szír

nesztoriánus szír

jakobita szír

mandeus

modern keleti arámi

Urmia

ajszori

Tur Abdin-i (turojo)

nyugati arámi nyelvek

palesztinai arámi

nabateus

keresztény arámi

hatrai arámi

palmyrai arámi

modern nyugati arámi

Maalúla stb.⁴³⁶

Központi / Északnyugati ág

eblai

amurrú

ugariti

kanaáni nyelvek

héber

föníciai

moábi

Délnyugati ág

dél-arab feliratok nyelvei

szabai (máribi)

himjári⁴³⁷

qatabáni

maini / minai (mineus)

⁴³⁶ Ma‘lúla, Dzsub-‘ádin, Bakh‘a; mindhárom Damaszkusztól északkeletre, az Anti-Libanonban. A három falu a nyelvtudományban azzal vált híressé, hogy lakói – arab nyelvi közegben – máig megőrizték az arámit mint beszélt nyelvet.

⁴³⁷ Antik forrásokban gyakran: *Homeritae*.

III

lihjáni hadramauti a r a b prae-klasszikus arab arab klasszikus arab (Korán) modern arab nyelvek standard arab (<i>fuszha</i>) egyiptomi arab észak-afrikai arab szíriai arab iráqi arab stb. e t h i ó p i a i geez tigrinja tigré amhara stb.

IV

Hattusas / Boğazköy
 A levéltár agyagtábláiról ismert nyelvek:

mai név	hettita név
hettita	nesumnilis
hurri	hurlilis
hatti	hattili
luvijai	luvilis
palái	palaumnilis
sumer	*
akkád	babililis
indo-árja ⁴³⁸	–

A mezopotámiai ékírást használó nyelvek:

sumer	4–2. évezred
ó-szíriai (eblai)	25–23. század
akkád	3–1. évezred
élámi	2300–1. évezred közepe
hurri	2. évezred
hettita	1800–1200
urartui	9–7. század

Ékírással feljegyzett szórványos nyelvemlékek
 (nevek, szavak, szövegek):

qutú ⁴³⁹	21. század
kassú ⁴⁴⁰	16–12. század
hatti	1800–1200
luvijai	1800–1200

⁴³⁸ Csak szavak.

⁴³⁹ Csak Mezopotámiában.

⁴⁴⁰ Csak Mezopotámiában.

palái	1800–1200
kanaáni	15–14. század
újegiptomi ⁴⁴¹	14. század
arámi	3–2. század
görög ⁴⁴²	3–2. század
A mezopotámiai írásrendszer hatása alatt kialakított írásrendszerek:	
proto- / ó-élámi	3000 k.
“vonalas” élámi	2100
ugariti	14–13. század
óperzsa	520 k.

V

Az ékírás elnevezései:		
	i. e.	
Hérodotosz	ca. 460	“asszír betűk” ⁴⁴³
Sztrabón	7	“asszír betűk”
	i. sz.	
Athénaiosz	ca. 200	“káldeus betűk”
Euszebiosz	ca. 320	“káldeus betűk”
Talmud	ca. 500	“asszír írás”
arab		“szög-írás” ⁴⁴⁴
Samuel Flower	1667	“nail character”
Thomas Hyde	1700	<i>dactyli pyramidales seu cuneiformes / wedge-writing</i>
Engelbert Kämpfer	1712	<i>litterae cuneatae</i>

VI

Jelek / jel-funkciók a sumer–akkád ékírásban:
szójel
szótagjel
determinativum
fonétikus complementum
számjegy
szóelválasztó jel

VII

Az isten szó az ókori Elő-Ázsia nyelveiben:	
sumer	<i>dingir</i> ⁴⁴⁵
akkád	<i>ilu(m)</i>
hurri	<i>ene/i</i> ⁴⁴⁶

⁴⁴¹ A Tell Amárna-i kancellárián.

⁴⁴² Csak Babylóniában.

⁴⁴³ Kissé szabadon: “írásjelek” (*grammata*).

⁴⁴⁴ Arab *mismari*.

⁴⁴⁵ Az ékírásban rendszerint a sumer szó jelét használják logogrammaként (DINGIR) más nyelvű szövegekben is. Több nyelv írásbeliségében a sumero- vagy akkadogramma elfedi az adott nyelvi szót.

indo-árja	* <i>djéusz</i>
hatti	(v) <i>ashab</i> (* <i>shaf</i>) ⁴⁴⁷
hettita	<i>sius</i> ⁴⁴⁸
luvijai	<i>massanas</i>
élámi	<i>nap(p)</i>
kassú	<i>mashu</i>
ugariti	* <i>ilu</i>
héber	<i>él</i>
arámi	<i>eláha</i>
urartui	(-) <i>ri(se)</i>
óperzsa	<i>baga</i>
szanszkrit	<i>deva</i>
avesztai	<i>daéva</i>

VIII

A Vihar-isten Kis-Ázsiában és Szíriában:

sumerogramma	^D ISKUR / ^D U
akkád	Adad
Észak-Szíria	Baál / Adda
Ugarit	Addu
Amurrú	Hadd / Hadad ⁴⁴⁹
hurri	Tesub
hatti	Taru
hettita	Tarhu(nnas) ⁴⁵⁰
luvijai	Tarhuntas
palái	*
urartui	Teiseba

IX

Személyes pantheon (Eanatum isteni segítői):

nemzette	Ningirszu
szülte	Bau
bábája volt	Innin
jó tejjel szoptatta	Ninhurszag
erőt adott neki	Enlil
jó nevet adott neki ⁴⁵¹	Innin
bölcsességet adott neki	Enki
szívébe zárta	Nanse

⁴⁴⁶ Többes szám: *enna*.

⁴⁴⁷ Többes szám: *vashab* (**fashaf*). – Istennevekben: *zipa* / *sepa*.

⁴⁴⁸ Var.: *sivannis*.

⁴⁴⁹ ‘Mennydörgő’.

⁴⁵⁰ Nevét a hettita szövegek többnyire sumerogrammmal írják ^DIM, ‘vihar-isten’, ^DU, ‘10. (sz.) isten’. A kultuszban rendszerint városoként más-más Vihar-istennel találkozunk: Aleppo, Karkhemis stb. Vihar-istene.

⁴⁵¹ Ez a “jó név” Eanatum teljes uralkodói neve: “(Aki) az Ibgal(ban lévő) Innin (istennő) E-ana (templom)ához méltó” (sum. *E-ana-Innin-Ibgalakaka-tum*); a rövid név: “Az E-anához méltó” (sum. *E-ana-tum*).

alája vetette az idegen országokat	Ningirszu
barátjaként szerette	Dumuzi-abzu
jóindulatúan beszélt vele	Hendurszag
barátjául fogadta	Lugal-...
férjéül vette	Innin

X

A Narám-Szint istennek megválasztó istenek:

Innin / Istar	E-ana (Uruk)
Enlil	Nippur
Dagán	Tuttul
Ninhurszag	Kes
Enki / Ea	Eridu
Szín	Ur
Utu / Samas	Szippar
Nergal	Kutú

XI

**Indo-árja / indiai / védikus istenek
Mittanniban:**⁴⁵²

Indara / Intar	~ Indra
Mitraszil	~ Mitra ⁴⁵³
Arunaszil	
/ Uruvanasszil	~ Varuna
Násatijanna	~ Nászatja
Aknis ⁴⁵⁴	~ agni-, 'tűz'
Surijas ⁴⁵⁵	~ szúrjah, 'Nap'

XII

Hurri istenek (eni):

Tesub/p / Hummunis (Vihar-isten)
Hepat / Hepa (Tesub felesége)
Sarruma ('a király', Tesub és Hepat fia)
Kumarbis (Ég-/gabona-isten)
Kusuh (Hold-isten)
Simige / Simegi (Nap-isten)
Eja (Enki / Ea)
Sausg/kas / Savuskas (Tesub nővére, "Istar" istennő)
Tilla

⁴⁵² Az első négy I. Suppiliumas és Sattivazas (Mittanni) szerződésében (a szerződéshez tanúként felhívott istenek sorában a 105 skk. helyeken).

⁴⁵³ Iráni-kis-ázsiai alakja görögösen: Mithrasz.

⁴⁵⁴ Hettita szövegekben.

⁴⁵⁵ A kassú pantheonban.

XIII

Kassú istenek:	
Kassú név	Babylóni név
Harbe	= Enlil
Mirizir	= Ninlil / Béltu
Szah	= Samas
Surias / Surijas ⁴⁵⁶	= Samas
Sipak ⁴⁵⁷	= Szín / Marduk
Kamulla	= Ea
Burijas ⁴⁵⁸	= Adad
Maruttas	= Ninurta
Dur	= Nergal
Hala	= Gula
Suqamuna ⁴⁵⁹	= Nergal / Nuszku
Si/umalija	= (Bélet-ekalli) ⁴⁶⁰

XIV

Babylónia hatalmi isten-háromsága:		
Marduk	E-szag-ila	Babylón
Nabú	E-zida	Barszip
Nergal	E-meszlam	Kutú

XV

"Kis királya" (akik a címet viselték): ⁴⁶¹		
	Város	Forrás
(En)-mebarageszi		eposz felirat
Agga	Umma (?)	eposz
Me-szalim	?	felirat
Enna-il		felirat
Meszkalamdug	Ur	felirat
Meszanepada	Ur	felirat
Kalbum		felirat
Eanatum	Lagas	felirat
Enbi-Istar		felirat
Ensakusana	Uruk	felirat
Lugalkiginedudu	Uruk	Ur felirat
Lugal-TAR-szi		felirat

XVI

A négy világ-part királya:	
Narám-Szín	Agade
Erridu-pizir	Gutium

⁴⁵⁶ Indo-árja szúrja-, 'Nap'

⁴⁵⁷ Vagy: Sihu (d^{si}-HU).

⁴⁵⁸ Jelzői: "az országok ura", "a kassú isten".

⁴⁵⁹ Suqamuna és Su/imalija: "a király(i pár) istenségei".

⁴⁶⁰ Asszír szövegekben; jelentése: 'a palota úrnője'.

⁴⁶¹ Azaz akiket a Sumer királylista nem említ Kis dinasztiáinak tagjaként.

Sulgi	Ur
Tispak isten ⁴⁶²	Esnunna
*	Kis
Isbi-Erra	Iszin
Ismé-Dagán	Iszin
Hammurápi	Babylón
Szamszu-ilúna	Babylón
Ammi-ditána	Babylón
Nabú-naid	Babylón
Kürosz	Babylón

XVII

“Sumer és Akkád királya”:

Ur-Namma (Ur)
 Sulgi (Ur)
 Lipit-Istar (Iszin)
 Hammurápi (Babylón)
 Ammi-ditána (Babylón)
 I. Tukulti-Ninurta (AsszírIA)
 I. Marduk-apla-iddina (Babylón)
 Marduk-nádin-ahhé (Babylón)
 V. Samsi-Adad (AsszírIA)
 III. Tukulti-apil-Esara (AsszírIA)
 II. Marduk-apla-iddina (Babylón)
 II. Sarrukín (AsszírIA)
 Assur-ah-iddina (AsszírIA)
 Assur-bán-apli (AsszírIA)
 Samas-sum-ukín (Babylón)
 Nabú-apla-uszur (Babylón)
 II. Kürosz (Babylón)

XVIII

Nagykirályok az Amárna-korban:

Babylón
 I. Kurigalzu
 II. Burna-Burijas
 Kadasman-Turgu
 II. Kadasman-Enlil
Hatti
 I. Suppiluliumas
 II. Mursilis
 II. Muvattallis
 III. Hattusilis
Mittanni
 Tusratta
AsszírIA
 I. Assur-uballit

⁴⁶² Su-ilia király pecséthengerének feliratában.

Egyiptom⁴⁶³

III. Amen-hotep

IV. Amen-hotep / Eh-n-Aton

II. Ramszesz⁴⁶⁴

“Királyok királya”.

Akik a címet használták:

B ü b l o s z

Jantin-ammu

E g y i p t o m

III. Thotmesz

II. Amen-hotep

A s s z í r i a⁴⁶⁵

I. Tukulti-Ninurta

Assur-nádin-apli

I. Tukulti-apil-Esarra

Assur-bél-kala

B a b y l ó n

Itti-Marduk-balátu

A s s z í r i a

II. Assur-nászir-apli

U r a r t u

I. Szarduri

A s s z í r i a

Assur-ah-iddina

Assur-bán-apli

B a b y l ó n

II. Nabú-kudurri-uszur⁴⁶⁶

A k h a i m e n i d á k

I. Dareiosz⁴⁶⁷

Xerxész⁴⁶⁸

I. Artaxerxész⁴⁶⁹

II. Artaxerxész

III. Artaxerxész

S z e l e u k i d á k

IV. Antiokhosz Epiphanész⁴⁷⁰

A r s z a k i d á k

I. Mithradatész

II. (Nagy) Mithradatész

I. Gótarxész

(“szatrapák szatrapája”)

⁴⁶³ Az Elő-Ázsiából neki küldött levelekben.

⁴⁶⁴ III. Hattusilis és Pudu-Hepa leveleiben.

⁴⁶⁵ Akk. *sar sarráni*.

⁴⁶⁶ Ez. 26,7; Dán. 2,4 stb.

⁴⁶⁷ Óperzsa *khsájathija khsájathijánám*. Görögül – Xerxészre vonatkozóan – először Aiszkühülosznál, “Perzsák”, 23 (*baszilész ~ baszileón baszileusz*). *

⁴⁶⁸ Sumer logogramával írva: LUGAL *sa* LUGAL^{MES}.

⁴⁶⁹ Vö. Ezra 7,12: *melekh malkajja*.

⁴⁷⁰ Mózes testamentuma, 8,1.

I. Oródész
 III. Phraatész (?)
 Vardanész
 IV. Vologészész (Ologaszosz)
A r m e n i a
 II. (Nagy) Tigranész
G r a e c o - B a c t r i a / M a t h u r a⁴⁷¹
 Moa / Moga / Mauész⁴⁷²
 “V i l á g b i r o d a l o m ”
 VII. Kleopatra
 (“királyok királynője”)
 XV. Ptolemaiosz (Kaiszarion)⁴⁷³
 Alexandrosz⁴⁷⁴
 Ptolemaiosz⁴⁷⁵
I n d i a
 Gondopharész (Taxila)⁴⁷⁶
K u s á n a
 Kudzsula Kadphiszész⁴⁷⁷
 I. Kaniska
 II. Kaniska / Candana Szandanész
P a l m y r a
 Septimius Odaenathus
 Hairan / Héródianosz
 Zénobia
S z á s z á n i d á k⁴⁷⁸
 I. Ardakhsír
 I. Sáhpuhr
 Átur-Anáhit⁴⁷⁹
 (“királyok királynője”)
 stb.⁴⁸⁰
M o n g o l o k
 “Zingiton” / Dzsingisz khán⁴⁸¹
I r o d a l o m
 JHVH Isten
 (“királyok királyainak királya”)⁴⁸²

⁴⁷¹ Pénzein a kifejezés: *mahárádzsa rádzsatirádzsa / baszileusz baszileón*.

⁴⁷² (az i. e. 1. század első negyede). Szaka dinasztia.

⁴⁷³ Iulius Caesar és Kleopatra fia.

⁴⁷⁴ Antonius és Kleopatra kiskorú fia, akit apja Armenia–Média–Parthia királyának szánt. A címhez lásd Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*: “Antonius”, 54.

⁴⁷⁵ Antonius és Kleopatra kiskorú fia, akit apja Fönícia–Syria–Kilikia királyának szánt.

⁴⁷⁶ (ca. 20–46). Indo-párthus / Pahlava dinasztia.

⁴⁷⁷ (50–100). Feliratában a kifejezés: *mahárádzsa rádzsatirádzsa devaputra*, “nagy király, királyok királya, isten fia” / *szaonano szano / baszileusz baszileón*.

⁴⁷⁸ Perzsa *sáhán sáh / sáhin sáh*.

⁴⁷⁹ I. Sáhpuhr leánya.

⁴⁸⁰ A Szászánida dinasztia királyai a címet rendszeresen használták. – Hasonló kifejezések (a fentebb már említettekén kívül): “istenek istene”, “urak ura” (Henokh k., 9,4).

⁴⁸¹ XIII. századi, téves nyugat-európai magyarázat szerint. A név jelentése pontosabban: ‘égi / isteni király’.

⁴⁸² Iészusz Szirakh k.; bT Berakhot, 28B stb.

XX

**Kített gyermek,
akiből nagy “király” lett:**

Sarrukín	Agade
Mózes	Izráel
Romulus	Róma
Szemiramisz	Asszíría
Kürosz	Perszisz
Csandragupta	India
*	

XXI

Ebla uralkodói:				ca.
Ebla	Lagas	Uruk	Ur	
Abur-Lim				
Agur-Lim				
Ibbi-Damu				2500
	Ur-Nanse			
Baga-Damu			Meszanepada	
	Akurgal			
Enar-Damu				
	Eanatum			
Isar-Malik				
Kun-Damu	I. En-anatum	Lugalkiginedudu		
Abub-Damu				
Igris-Halam	En-metena			2400
Irkab-Damu	II. En-anatum			
	Enentarzi			
Isar-Damu	Lugalanda			2350
	Uru-inim-gina	Lugalzageszi		

XXII

Lagas állam városai:

Girszu / Uruku / Tello
Lagas (város) / el-Hiba
Nigin(NINA^{KI}) / Zurghúl

Kisebb helységek:

Guaba, ‘tenger-szél / ~-part’⁴⁸⁴
Guaba gula, ‘régi Guaba’
Ki-Nunir, ‘a *ziqurratu* helye’
Ki-esza *

⁴⁸³ Héber *neszi ha-nesziim*. A *nászi* a diaszporában élő zsidók vallási vezetője / nagy tekintély.

⁴⁸⁴ A név, és talán maga a helység is, összekapcsolható a mocsári arabok legnagyobb nád-szigetével (Isán Hoffa).

Stb.

Falvak:

Du(DU₆)-gara, ‘tej(föl)-domb’⁴⁸⁵

Du-muszub, ‘pásztorok dombja’

Du-urgiga, ‘a fekete kutya
dombja’*

Du-szira, ‘hosszú domb’

Stb.

XXIII

**Az I. lagasi dinasztia
uralkodói (enszi):**

ca.

Lugalsagengur

...

Enhegal

...

Ur-Nanse 2500

Akurgal

Eanatum 2450

(I.) En-anatum

En-metena⁴⁸⁶ 2400

(II.) En-anatum

Enentarzi

Lugalanda

Uru-inim-gina 2350

XXIV

Lagas állam közigazgatási beosztása:

Girszu / Uruku (Tello)

“A Niginbe vezető csatorna körzete /
partja” / Kinunir-Nigin / gu(GU₂)-
I(I₇/ID₂)-Nigin(NINA^{KI})-se-gena

Kinunir

Lagas város / el-Hiba

Nigin(NINA^{KI}) / Zurghúl

Gu-aba, “tengerpart”

Ó-Gu-aba (Gu-aba-gula)

Gu-aba

XXV

Lagas főbb templomai Gudea korában:

Girszu (Tello) E-ninnu Ningirszu

Lagas (el-Hiba) E-tarszirszir Bau

E-bagara Ningirszu

Nigin (Zurghúl) E-Szirara Nanse

Stb.

⁴⁸⁵ Az alábbi nevekben a sumer *du*(DU₆), ‘tell’ szó van.

⁴⁸⁶ Korábbi olvasata: Entemena.

XXVI

Gudea teljesen / ép állapotban fennmaradt szobrai:

Statue I (ülő, m: 0.45 m, diorit)		Paris, Louvre, AO 3293/4108
Statue M (álló, m: 0.41 m, alabástrom)	“Figure Stocklet”	Detroit, Institute of Arts ⁴⁸⁷
Statue N (álló, m: 0.62 m, kalcit / szteatit)	“Au vase jaillissant”	Paris, Louvre, AO 22 126
Statue O (álló, m: 0.63 m, szürkés-kék szteatit)		København, Ny Carlsberg Glyptotek, NGC 840
Statue P (ülő, m: 0.44 m, diorit)		New York, Metropolitan Museum, Acc. no. 59,2
Statue de la Collection Plat ⁴⁸⁸		Paris, Louvre, AO 20 164

XXVII

A szikésedés mértéke:

a föld víz-felvétele öntözéssel (l/m ² /év)	1000 l
a vízben oldott só mennyisége évente	300–900 g/m ²
50 év alatt	1.5–4.5 2g
a sótartalom növekedése 1 m ³ (15 q) földben 50 év alatt	0.1 %

XXVIII

A szikésedés előrehaladása:

Időpont	Árpa:búza arány	Hozam q/ha
3500	1:1	?
2500	6:1	17
2100	50:1	10
1700	100:0	7

XXIX

A *siqlu* értékei az ókori Keleten:

1 “ <i>siqlu</i> ” =	gr
Mezopotámia	8.14
	8.416 ⁴⁸⁹
	8.51
Élám	7.80
	9.40
Szíria	7.68
	7.80
Ugarit	9.40
Anatólia	11.40
Média	5.60
Izrael	11.50
	13.20
Akhaimenida Irán	5.50
Egyiptom	9.40
Türosz	14.20
Tilmun	*
Harappa	13.65
60 <i>siqlu</i> = 1 <i>mana</i> = 505 gr	

⁴⁸⁷ Korábban: Brussels, Collection Stoclet.

⁴⁸⁸ A műkereskedelemből. Magassága: 1.05 m.

⁴⁸⁹ A standard érték.

XXX

60 mana = 1 biltu⁴⁹⁰ = 30.30 kg

Egyenértékek az óbabylóni korban:

1 siqlu⁴⁹¹ (8.4 g) ezüst
= ca. 120 l gabona
= 0.4 l olaj
= 10 kg aszfalt
= 3 kg gyapjú
= 1.5 kg közönséges réz
= 1 kg finomított réz

XXXI

Az ón beszerzési ára Assurban:

1 siqlu ezüst = 14–15 siqlu ón

Eladási ára Kanásban:

6–7 siqlu ón = 1 siqlu ezüst

XXXII

Katonai rangok / rendfokozatok / beosztások Narám-Szín korában:

sum.	akk.	
sagina	sakkanakku	“tábornok”, “(katonai) kormányzó” ⁴⁹²
enszi		“városparancsnok”
labanda ⁴⁹³	laputtáu	“kapitány” ⁴⁹⁴
	rabiánu	“tiszt” ⁴⁹⁵
ugula	vaklu	“felügyelő”, “hadnagy”
gurus	etlu	“(köz)legény”
eren	ummánu	“harcosok”, “sereg”
dubzar-eren		“hadsereg-írnok”
szukkal		“küldönc”

XXXIII

Hercegnők mint Szín papnői Urban:

Neve ⁴⁹⁶	Királyi apjának neve	Dinasztia
Enheduana	Sarrukín	Agade
Enmenana	Narám-Szín	Agade
En-ane-pada	Ur-Bau	Lagás

⁴⁹⁰ Gör. *talanton*, lat. *talentum*. – Értéke Hellaszban is változott. Kréta: ca. 29 kg. Attika (“régii” *talanton*): 39.30 kg; Szolónnál: 26.196 kg; a római császárkorban: 20.40 kg. Euboiá: ca. 36 kg. A babylóni és a görög súlyegység értékének eltérésére Hérodotosz is felhívta a figyelmet (III, 89).

⁴⁹¹ Az akk. *siqlu* etymologiai jelentése: ‘mért (egység)’. A szó a héberben *seqel*, gör. *sziglosz*, lat. *siculum*.

⁴⁹² A sumer szó eredeti jelentése: ‘equida’, innen: *sagan-ak*, “akit equida (illet)” / “aki az equidák élén áll”. Az equida a 3. évezred utolsó harmadában biztosan nagytestű háttas számár. A szó jelentésbővüléséhez párhuzam a *marsall* szó az európai nyelvekben, ez az ófeltnémet *marah-scalc*, szó szerint: ‘ló-szolga’, azaz lovász szóból ered.

⁴⁹³ Sumerogramma: NU-BANDA₃.

⁴⁹⁴ Valószínűleg 600 főnyi egység parancsnoka.

⁴⁹⁵ Inkább gyűjtőfogalom, semmint rang.

⁴⁹⁶ Mint az alábbi fordítások mutatják, rendre fölvevett, méltóságbeli névvel van dolgunk.

En-nirgal-ana	Ur-Nammu	Ur (III)
En-ner-zi-ana	Sulgi	Ur (III)
...	Sulgi	Ur (III)
En-mah-gal-ana	Amar-Szuena	Ur (III)
*	Ibbí-Szín	Ur (III)
*	Isbi-Erra	Iszin (I)
En-ana-tuma	Ismé-Dagán	Iszin (I)
En-ane-du	Kudur-Mabuk	Larsza
En-sag	Szumu-El	Larsza
*	I. Nabú-kudurri-uszur	
En-nigaldi-Nanna	Nabú-naid	káld

XXXIV

Nagy falak / árkok mint védelmi rendszerek:		
Elnevezése	Helye	Kora i. e.
Mardu fal (Sulgi)	Euphratész–Tigris	21. század
Méd fal (II. Nabú-kudurri-uszur)	Euphratész–Tigris	6. század
Hosszú fal ⁴⁹⁷	Khersonézosz	6. század
Hosszú fal ⁴⁹⁸	Athén–Peiraieusz	460–445
~ (Spárta) ⁴⁹⁹	Khersonézosz	398
I. Antiokhosz föld-sánca	Margiana (Merv oázis)	281–261
Kínai Nagy fal (Si Huang-ti) ⁵⁰⁰	Észak-Kína	214
Nagy Sándor / Anósirován fala ⁵⁰¹	Hürkania	1–1. század
		i. sz.
<i>limes Romanus</i>		ca. 1–5. század
Hadrianus fala ⁵⁰²	Britannia	123
Antoninus fala ⁵⁰³	Britannia	143
Fossatum Africae	Algéria–Tunézia ⁵⁰⁴	2–3. század
Sáhpuhr árka	Euphratész–Tigris	330 k.
Hormiszdasz fala ⁵⁰⁵	Thesszaloniké	447

⁴⁹⁷ Építette Miltiadész, Küpszelosz fia, a thrákiai Khersonézosz türannosz. Hérodotosz, VI, 36.

⁴⁹⁸ Első részét, Peiraieusz falait, Themisztoklész építette. Thuküdidész, I, 107 sk.; II, 13,7; Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*: "Themisztoklész", 19 stb. – Az Északi hosszú fal 460 és 456 között épült. A Déli hosszú fal építését Periklész korában fejezték be. A peloponnészosi háború után le kellett rombolni (404), de Kritiasz alatt újra felépítették (395), fél évszázad múlva pedig kőfallal váltották fel (337).

⁴⁹⁹ Xenophón, *Hellénika*, III, 2,8 skk.

⁵⁰⁰ A hsziung-nu támadások elhárítása és a határ menti lakosság átállításának megakadályozása végett.

⁵⁰¹ *Szadd-i Eszkandar / Szadd-i Anósirován*, 'Nagy Sándor / Huszrau (Anósirován) gátja' / *Qizil Alan / Yilan*, 'vörös kígyó' / *Limes Sasanicus*: a Kaszpi-tenger délkeleti partjától (Bandar Gaz) keleti irányban, mintegy 170 km hosszan. A fal / töltés / árok tisztán látszik ma is. Mellette *castellum* – A parttól délre, a Gurgán-öböltől déli irányban, két É–D irányú párhuzamos fal húzódik, eredetileg ez is a védelmi rendszer része volt. Tőle kissé keletre van Hekatompülosz. Perzsa források szerint Péroz (459–484) építette.

⁵⁰² "Romanos barbarosque dividere". Bowness-on-Solway / Maia (Solway Firth) – Wallsend / Segedunum (Newcastle-upon Tyne). – Maradványait 1987-ben a világörökség részének (World Heritage Site) nyilvánították.

⁵⁰³ Forth / Whitmoss (Old Kilpatrick on the Clyde) – Kinneil (Borrowstounness) / Bridgeness / Carriden-on-the-Forth.

⁵⁰⁴ A Szahara szélén.

Ördögárok	Nagy-Alföld (Magyaró.)	5. század
Hosszú fal (Anasztasziosz)	Márvány-tenger partja	510 k.
Muhammad árka (<i>khandaq</i>) ⁵⁰⁶	Medína	627
Hexamilion ⁵⁰⁷	Korinthosz (<i>iszthmosz</i>)	1415
Maginot-vonal ⁵⁰⁸	francia–német határ	1929–1938
Séré de Rivières	Verdun – Toul – Epinal	
Moselstellung (Metz–Thionville)		*
Berlini fal ⁵⁰⁹ (Walter Ulbricht)	Kelet-Berlin ⁵¹⁰	1961–1989
West Bank Separation Fence ⁵¹¹ (Ariel Saron)	Izrael	2002–

XXXV

Koronázási templomok (Ibbí-Szín):	
Nippur	Enlil
Uruk	Innin
Ur	Nanna
Nutur (Ubaid)	Ninhurszag

XXXVI

Kanes ásatási rétegei az asszír kereskedők korában:		
Alsóváros (káru)	Fellegvár	
	–	13–11
	IV ~	10
	III ~	9
<i>káru</i>	II ~	8
	Ic	
<i>káru</i>	Ib ~	7
	Ia ~	6

XXXVII

Nomád törzsek a Mari-i okmányokban:	
Már-szim'al	'északiak'
Ida-marasz	a Hábúr nyugati partja
Már-jamina	'déliel', a Balih völgye
Szamanu	
Urapu	
Tuttul	
Amnánu	
Abattum	
Rabbú	

⁵⁰⁵ A hunok elleni védekezésül.

⁵⁰⁶ Muhammad a Medínát ostromló mekkai sereg ellen védelemül ásatta, a perzsa Szalmán el-Fáriszi tanácsai alapján.

⁵⁰⁷ II. Mánuel Palaiologosz bizánci császár (1391–1425) fala a Peloponnészosz bejáratánál a törökök I. Mohammed / Mehmed szultán (1413–1421) feltartóztatására.

⁵⁰⁸ André Maginot francia hadügyminiszterről.

⁵⁰⁹ Az itt felsoroltak közül ez az egyetlen, amelyet nem a külső támadások vagy idegenek – nomádok stb. – behatolása elleni védekezésül építettek, hanem avégett, hogy megakadályozzák az oda tartozók *kijutását*.

⁵¹⁰ Német Demokratikus Köztársaság.

⁵¹¹ Héb. *Geder ha-Hafrada*. – Az izraeli politikai szlengben: "Arafat-kerítés."

Jahruru Numha Jamutbal *	a Tigris keleti partja
-----------------------------------	------------------------

XXXVIII

**Amurrú törzsi szervezet
2. évezred:**

Akk.	Héb.
ummatu	‘am
gaju	goj
li’mu	le’um

XXXIX

Nagy-Szippar / Szippar “megapolisz”:

Szippar <i>sa Samas</i> ⁵¹²	
Szippar <i>széri</i> ⁵¹³	
Szippar-Jahruru ⁵¹⁴	Abú Habba
Szippar Anunítu	
Szippar <i>dúri</i> ⁵¹⁵	
Szippar-Amnánu ⁵¹⁶	
Szippar <i>sa szátim</i> ⁵¹⁷	Tell ed-Dér

XL

Hammurápi városai

és a templomok / istenek, amelyekről gondoskodott:⁵¹⁸

város	templom	isten
Nippur	E-kur	Enlil
Eridu	E-abzu	
Babylón	E-szag-ila	Marduk
Ur	E-gissirgal	Szín
Szippar	Samas és Aja	E-babbar
Larsza	Samas	E-babbar
Uruk	E-ana	Anu és Istar
Iszin	E-gal-mah	
Kis	E-mete-urszag	Zababa
Hurszag-kalama		Istar
Kutú	Meslam	Erra
Barszip	E-zida	Tutu (Nabú)
Dilbat		Uras
Kés		Nintu
Lagas és Girszu	E-ninnu	
Kulaba ⁵¹⁹		Istar

⁵¹² ‘Samas (Nap-isten) Szipparja.’

⁵¹³ ‘A mező Szipparja’; értsd: Külső-Szippar.

⁵¹⁴ Jahrurum: amurrú törzs.

⁵¹⁵ ‘A fal Szipparja’; értsd: a fallal körülvevett város.

⁵¹⁶ Amnánu: amurrú törzs.

⁵¹⁷ ‘A kezdet / teremtés Szipparja’; értsd: Ó-Szippar.

⁵¹⁸ A “törvény”-gyűjtemény prologusában megadott sorrend szerint.

⁵¹⁹ Természetesen, az uruki városrész.

Bét-Karkara	E-u-galgal	Adad
Adab	E-mah	
Maskán-sapir	Meszlam	
Malgium		Ea és Damgal-nuna
“az Euphratész partja”		Dagán
Mari		
Tuttul ⁵²⁰		Tispak ⁵²¹
Agade	E-ulmas	Istar
Assur		<i>lamasszu</i>
Ninua	E-mismis	Istar

XLI

Ékirásos “törvény”- / ítélet-gyűjtemények:		
	Hely	Időpont ca.
Ur-Namma / Sulgi	Ur	2080
Lipit-Istar	Iszin	1930
	Esnunna	1800
Hammurápi	Babylón	1770
	Hattusas	
	Assur	
	Babylón	6. század

XLII

Hammurápi “törvény”-gyűjteményének szerkezete:	
§ 1–5	igazságszolgáltatás (hamis vád vagy tanúvallomás, részrehajló bíró)
§ 6–*	föld- és háztulajdon (“telkes” katona földje, öntözés, föld- és kertbérlet telepítés / művelés céljából, kölcsön a föld megművelésére, betörés, lopás, jogtalan legeltetés, lakóház építése, bérlete)
§ *–120	kereskedelem és pénzügyek (kereskedők és megbízottaik, szállítmányozás, kölcsön és adósság, kamat, nyereség megosztása, üzleti csalás, zálog, kezesség és adósrabszolgaság, letét)
	<i>ezen belül:</i>
§ 108–111	korcsmárosnő üzletei

⁵²⁰ Tell Bi'a.

⁵²¹ Esnunna istene; a város nevét Hammurápi nyilván nem akarta leírni.

§ 127–194	család (házasság, elhálás, szerződés, hozomány, ágyasok, házasságtörés, válás, nők joga válásra és új házasságra, szabad nő és rabszolga házassága, papnők vagyona, örökösödés, a házastársak anyagi felelőssége, örökbefogadás, dajkaság)
§ 195–214	testi sértés esetei és büntetésük (ha a sértett szabad ember: ugyanazzal, ha függő helyzetben lévő: anyagi térítés)
§ 215–225	iparosok (orvos, állatorvos, hajós, építőmester) díjazása és felelőssége
§ 241–249	mezőgazdaság (ökor bérlete, szántás díja, pásztor díjazása)
§ *_* *	
§ 268–277	bérleti díjszabás (állatok, szállítóeszközök, munkások)
§ 278–282	rabszolgák (az eladó felelőssége, külföldről visszahozott rabszolgák tulajdoni helyzete)

XLIII

Jamhad (Aleppo) királyai:		ca.	Alalah kormányzói
Szumu-epuh		*–1780	
I. Jarim-Lim		1780–1765	
I. Hammurápi		1765–p. 1761	
Abba-El(AN)			Jarim-Lim ⁵²²
II. Jarim-Lim			
Niqmepa / Niqmi-epuh			Ammitakum
Irkabtum			
III. Jarim-Lim			Hammurápi ⁵²³
II. Hammurápi			

XLIV

Szumu-epuh (Jamhad) kortársai:	
Mari	Szumu-Jamam
	Jahdun-Lim
	Jaszmah-Addu
Assur	Samsi-Adad
Qatna	Ishi-Addu
Babylón	Hammurápi

⁵²² I. Hammurápi fia.

⁵²³ Az aleppói Niqmepa fia.

XLV

I. Jarim-Lim (Jamhad) kortársai:	
Mari	Jaszmah-Addu
	Zimri-Lim
Assur	Samsi-Adad
Qatna	Ishi-Addu
	Amut-pi-El
Karkhemis	Aplahanda
Ursu	Sennam
Hácór	Ibni-Adad
Gubla (Büblösz)	Jantin-hammu
Esnunna	Ibal-pi-El
<i>turukkú</i>	Zazija
Larsza	Rím-Szín
Dér	Jasub-jahad
Babylón	Hammurápi

XLVI

Hettita ékírásos szövegek lelőhelyei:	
Alaca Höyük	
Boğazköy	Hattusas
Inandik	
Kayalıpınar	
Kuşaklı	Szarissza
Maşat Höyük	Tapikkas
Meszkéné	Emar
Ortaköy	Sapinuva
Rász Samra	Ugarit
Tarsosz	Tarzi / Tarsza
Tell Acana	Alalha (Alalah)
Yozgat	

XLVII

Ékírásos szövegek lelőhelyei
a Földközi-tenger keleti partvidékén ⁵²⁴
(14–13. század)
(É–D):
Ugarit
Büblösz
Beirut
Szidon
Kumidi (Kámid el-Loz)
Qatna
Türosz
Damaszkusz
Akko
Hácór

⁵²⁴ Továbbá ugyanebben a térségben, de pontosan nem azonosítható városok a Tell Amárna levéltárból: *

Megiddo
 Tell Taanekh
 Sikhem (Tell Baláta)
 Jeruzsálem
 Tell Aphek (Afek)⁵²⁵
 Gezer
 Lákhis
 Jeriho
 Asqalon
 Hebron

XLVIII

Hattusas főbb városrészei:

Büyük kale / Fellegvár
 Alsóváros
 Nagytemplom
 Felsőváros
 Nişantepe
 Südburg
 Büyük kaya
 Északi város
 Yazılıkaya

XLIX

Marduk isten⁵²⁶ fogságai:

Elvitte	Időpont	Hova?	Visszaadta / hazahozta	Időpont
Mursilis	1595	Hatti	II. Agum	ca. 1570
I. Tukulti-Ninurta	1215	Assur	Ninurta-tukulti-Assur	ca. 1135
Kudur-Nahhunte	1155	Élám	I. Nabú-kudurri-uszur	ca. 1120
Szín-ahhé-eriba	689	Assur	Samas-sum-ukín	668

L

Babylóni hercegnők külföldi háremekben:

Babylóni király (Apa)	Hercegnő (Leány)	Férj (Ország)
I. Kurigalzu	?	II. Amen-hotep (Egyiptom)
I. Kadasman-Enlil	?	III. Amen-hotep (Egyiptom)
II. Burna-Burijas	Mal-Nikkal / Tavananna	I. Suppiluliumas (Hatti)
Kadasman-Turgu	?	Urhi-Tesub (Hatti) ⁵²⁷
II. Kadasman-Enlil	?	II. Ramszesz (Egyiptom)
II. Kadasman-Enlil	?	IV. Tudhalijas (Hatti)

Külföldi hercegnők a babylóni király háremében:

Apa (Ország)	Leány	Férj: babylóni (kassú) király
I. Assur-uballit (Asszíria)	Muballitat-Serua	II. Burna-Burijas
II. Muvattallis (Egyiptom)	?	Kadasman-Turgu

⁵²⁵ Tel-Avivtól 10 kilométernyire keletre. – Ugariti hivatalnok (*sakin máti*) levele Egyiptomba, egy közeli városba szállított gabonáért járó fizetség tárgyában.

⁵²⁶ Az alábbi dátumokból kitetszik, hogy nem minden esetben feltétlenül egy és ugyanazon kultikus szoborról van szó.

⁵²⁷ Alkalmassint már az emigrációban.

LI

Mittanni hercegnők a fáraó háremében:

Mittanni király (apa)	Hercegnő (leány)	Fáraó (férj)
I. Arta-táma	Mut-em-vija ⁵²⁸	IV. Thotmesz ⁵²⁹
II. Suttarna	Gilu-Hepa	III. Amen-hotep ⁵³⁰
Tusratta	Tadu-Hepa	III. Amen-hotep ⁵³¹

LII

Amurrú királyainak külföldi feleségei:

	Apja	Ország	Neve
Bentesina	Hattusilis Gassulijavijas	Hatti	
Sausga-muva	Hattusilis	Hatti	Mal[...]

Amurrú hercegnők mint idegen királyok feleségei:

Apja	Férje	Ország	Neve
Ari-Tesub	Niqmepa	Ugarit	Ahat-Milku
Bentesina	Nerikka-ili	Hatti	[...]
Bentesina	II. Ammisztamru	Ugarit	?

LIII

Hanigalbat / Mittanni királyai:

	ca.
(Kirta)	
I. Suttarna	
B/Parrattarna	
Parsza-tatar	
Szaus-tatar ⁵³²	1420
...	
I. Arta-táma	1400
II. Suttarna	1380
Arta-sumara	1370
Uthi ⁵³³ (trónbitorló)	
Tusratta	1365–1335
II. Arta-táma	
III. Suttarna	
Sattivazas	
I. Sattuara	1290

⁵²⁸ Egyiptomi név; hurri / mittanni neve nem maradt fenn.

⁵²⁹ Jörgen A. Knudtzon, *Die el-Amarna-Tafeln* (1915), no. 29. *

⁵³⁰ A fáraó 10. évében. – Az első levél magyarul in: ÓKTCh., pp. 244–245 (Komoróczy Géza fordítása).

⁵³¹ A fáraó 36. évében. – Amikor III. Amen-hotep idősebb mittanni felesége, Gilu-Hepa elhunyt, fivére, Tusratta szeretne volna elérni, hogy leánya legyen a "nagy királyi feleség", a fáraó főfelesége. Tadu-Hepa azonban csak férje halála után nyerte el az "Egyiptom úrnője" címet. Tadu-Hepa még IV. Amen-hotep / Eh-n-Aton fáraó korában is a királyi hárem tagja volt.

⁵³² Változat: Saus-szatar / Saus-satar. A többféleképpen leírt hang nyilván palatalizált szibiláns vagy zöngétlen dentális spiráns lehetett.

⁵³³ Írásban: UD-*hi*; az olvasat bizonytalan.

LIV

A hettita birodalom királyai és kapcsolataik más uralkodókkal:			
Hettita király	Kapcsolatai ⁵³⁴	Ország	Időpont ⁵³⁵ ca.
I. Suppiluliumas	IV. Amen-hotep	Egyiptom	
	Tut-anh-Ámon	Egyiptom	
	Aja	Egyiptom	
	Tusratta	Mittanni	
	I. Assur-uballit	AsszírIA	
	II. Burna-Burijas	Babylón	
	Sattivazas	Mittanni	
	II. Niqmaddu	Ugarit	
	Aziru	Amurrú	
	Ríb-Adda	Gubla (Büblösz)	
II. Arnuvandas	*	*	
II. Mursilis	Niqmepa	Ugarit	
	Duppi-Tesub	Amurrú	
	Niqmaddu	Kádes	
II. Muvattallis	II. Ramszesz	Egyiptom	1279–1213
	Bentesina	Amurrú	
	Alaksandus	Vilusija	
	Kadasman-Turgu	Babylón	
III. Mursilis ⁵³⁶	II. Ramszesz	Egyiptom	
	Kadasman-Turgu	Babylón	1281–1264 / 1276–1259
III. Hattusilis	II. Ramszesz	Egyiptom	
	Kadasman-Turgu	Babylón	
	II. Kadasman-Enlil	Babylón	1263–1255 / 1258–1250
	I. Adad-nérári	AsszírIA	*
	I. Sulmánú-asarídu	AsszírIA	1273–1244 / 1269–1241
IV. Tudhalijas	Bentesina	Amurrú	
	II. Ramszesz	Egyiptom	
	Bentesina	Amurrú	
	I. Sulmánú-asarídu	AsszírIA	
	I. Tukulti-Ninurta	AsszírIA	1243–1207 / 1240–1205
III. Arnuvandas	Merneptah	Egyiptom	1213–1203
II. Suppiluliumas	Merneptah	Egyiptom	
	I. Tukulti-Ninurta	AsszírIA	

⁵³⁴ Csak a dokumentált szinkronizmusok.

⁵³⁵ A "középső" kronológia szerint; két dátum esetén a második: / "igen rövid" kronológia.

⁵³⁶ Hurri nevén: Urhi-Tesub.

Nagyobb egyiptomi hadjáratok Elő-Ázsiában (XVIII. dinasztia):			
	Hadjárata / Éve	i. e.	Cél / Ellenfele
Ahmesz			*
I. Amenhotep	12 (21)		* Ammija ⁵³⁷
I. Thotmesz	4 (?)	1490	Euphratész ⁵³⁸ * Nija (el-Gháb) ⁵³⁹
II. Thotmesz			* Retenu Naharina Nija
Hatsepszut	–		* “utazás északra”
III. Thotmesz	1 / 22–23		* az ázsiaiak lázadása Megiddo (MYKTY) Megiddo ostroma hegyek (Libanon)
	2 / 24		* Assur (YSSVR’) adója Retenu adója Assur újabb adója
	3 / 25		* Retenu növényei
	[...]		
	5 / 29		* Arvád
	6 / 30		* Retenu adója Kádes Arvád
	7 / 31		* Ullaza Retenu adója
	8 / 33	1447	Naharin (Mittanni) sztélét állít az Euphratészen túl (Emar ⁵⁴⁰) (Qatna) Nija (el-Gháb) ⁵⁴¹ Naharin adója Babylón (S’NGR’) adója Hatti adója Karkhemis
	9 / 34		* Retenu adója Küprosz adója
	10 / 35		* Naharin lázadása csata Naharinban

⁵³⁷ Tripolitól délre. A hadjárat északabbra Gubla (Büblösz) térségét is elérte.

⁵³⁸ Mint III. Thotmesz feliratából tudjuk, sztélét állított fel a folyam mellett, Karkhemisnél.

⁵³⁹ Elefánt-vadászat.

⁵⁴⁰ Illetve, Emar térségétől valamivel lejjebb.

⁵⁴¹ Elefánt-vadászat.

	[...]	
	13 / 38	* zsákmány Szíriában Küprosz adója Arrapha ('R'RH) adója
	14 / 39	* <i>saszú</i> Szíria adója
	15 / 40	* Küprosz adója
	16 / 41	* Retenu adója Hatti adója
	17 / 42	* Erkatu Tunip ⁵⁴² zsákmány Kádesből
II. Amenhotep	7 / *	* Semes-Edom
	9 / *	* Orontész Nija Euphratész
IV. Thotmesz	1 / *	* Naharin adója Babylón adója Retenu adója
“Horemheb” ⁵⁴³	16	* Hatti

LVI

Egyiptom tartományai Elő-Ázsiában:	
Tartomány (D-É)	Székhelye
Kanaán	Gáza
Upe ⁵⁴⁴	Kumidi (Kámid el-Loz)
Amurrú	Szumur (Tell Kazel)

LVII

Mittanni-hurri / indo-árja lóidomítás / harci szekér:

Hurri szó	Jelentése	Szanszkrit
<i>aika-vartanna</i>	‘egyszeri fordulat’	~ <i>eka-</i> / * <i>aika-</i> , ‘1’
<i>assus</i>	‘ló’	~ <i>aszvasz</i>
<i>assussanni</i> ⁵⁴⁵	‘lóidomár’	~ <i>aszva-szani</i> - ⁵⁴⁶
<i>b/pab/prunnu</i>	‘barna (ló)’	~ <i>babhru-</i> , ‘rőt’
<i>b/parittannu</i>	(lósín)	~ <i>palita-</i> , ‘*’
<i>b/pinkarannu</i>	(lósín)	~ <i>pingala-</i> , ‘*’
<i>marijanni</i>	‘(ifjú) harcos’	~ <i>marja-</i> , ‘ifjú’
<i>na-vartanna</i>	‘kilencszeres fordulat’	~ <i>nava-</i> , ‘9’
<i>panza-vartanna</i>	‘ötszörös fordulat’	~ <i>pancsa-</i> , ‘5’
<i>satta-vartanna</i>	‘hétszeres fordulat’	~ <i>szapta-</i> , ‘7’
<i>tiera-vartanna</i>	‘háromszoros fordulat’	~ <i>tri-</i> , ‘3’
<i>vartanna</i>	‘fordulat’	~ <i>vart-</i> , ‘fordul’
<i>vasanna</i>	‘hajtópálya’	~ <i>vah-</i> , ‘hajt’

⁵⁴² Az Orontész bal partjánál, Hamától északra (ma: Tell Asharneh).

⁵⁴³ Valójában: IV. Amen-hotep (Eh-n-Aton).

⁵⁴⁴ Var.: Abi stb., egyiptomi IVP3. Vö. Hóba (Gen. 14,15).

⁵⁴⁵ Az akkádiban is: *susánu*, ‘lovász’.

⁵⁴⁶ Indo-árja: ‘ló-gondozó’.

Egyéb mittanni-hurri / indo-árja szavak / nevek:

<i>mag/kannu</i>	‘ajándék’ ~ <i>magham</i>
<i>manninu</i>	‘nyakék’ ~ <i>mani-</i> , ‘nyakék’
Suttarna	
Parszaszatar	
Arta(táma)	(név-elem) ~ <i>rta-</i> , ‘igazság’
Tusratta	(név) ~ <i>tvesza-ratha-</i> , ‘*’

LVIII

Fáraók nevének átírása ékírásos szövegekben:

xviii. dinasztia⁵⁴⁷

III. Thotmesz	Manahpirjas
III. Amen-hotep	Nibmuarijas / Nimmúrijas / Nimmúarijas / Nimmuarijas / Mimmurijas / Immurijas

IV. Amen-hotep
/ Eh-n-Aton⁵⁴⁸

Naphururijas
/ Naphuririjas

Hurijas
Tut-anh-Ámon⁵⁴⁹

Piphururijas
/ Nib/phururijas
Dahamunzus

*tahemetneszu*⁵⁵⁰

xix. dinasztia⁵⁵¹

I. Ramszesz
I. Szeti
II. Ramszesz

Minpahitarijas
Minmuarijas
Riamasesa *mái-amana*⁵⁵²
/ Riamassi
/ Uasmuarija *satepnarija*
Marniptah *hatpamua*⁵⁵³
/ Mineptah

Merneptah

LIX

Jelentősebb kikötővárosok a levantei partokon

2-1. évezred:
(É-D)

T ö r ö k o r s z á g	Gör. / lat. név	Mai név
–	Isszosz / Issus	Yeşil Höyük
–	<i>Alexandria ad Issum</i>	İskenderun

⁵⁴⁷ Jobbára a Tell Amárna-i levéltárból.

⁵⁴⁸ Egyiptomi NFR HPRV R^C. – Vagy: ^CNH HPRV R^C / Szemenhkaré.

⁵⁴⁹ Egyiptomi NB HPRV R^C.

⁵⁵⁰ Egyiptomi T3 HMT NSVT, ‘a király felesége’ (cím).

⁵⁵¹ A hattusasi levéltárból.

⁵⁵² Meri-Ámon. *

⁵⁵³ Egyiptomi HTP M3^CT, ‘aki örvend az igazságnak’.

		/ Alexandrette
–	Rhosus Antiokheia ⁵⁵⁴ / Antiochia	Antakya / el-Mina ⁵⁵⁵
–	Szeleukeia Pieria	Kapisuyu
S z í r i a		
Mahadu (Ugarit)	Leukosz Limén	Rász el-Baszít Tell Barszuna Minet el-Beida Rász Ibn Háni Mar Tatrosz Latakije
–	Laodikeia / Laodicea / <i>Laodicea ad Mare</i> / La Liche† ⁵⁵⁶	Latakije
*	*	Qalaát ar-Rúsz
*	*	Dzseble / Jebele
*	Balaneia / Leukasz / Valénie†	Tell Szukasz (Soukas) Arab el-Mulk Bánijász / Banyas
*	Antaradosz Aradosz ⁵⁵⁷	Tartúsz (Tartous) / Tortosa
Arvád	Szimüra / Simyra	Ruvád
Szumur		Tell Kazel
L i b a n o n		
Ullaza	Orthoszia	Khan Artusi
Tarpol	Tripolisz / Triple†	Tripoli / Tarábulusz / el-Mina
*	Botrys / Boutron†	Batrun
Gubla / Gebal	Büblösz / Byblus	Dzsubail / Dzsbajl
*	Bérütösz / Berytus	Beirut
*	Leuké Kómé	
	Szidón	Szaida
Carepta	Sarepta	Szarafand
Szura / Cór	Türosz	Szur
I z r a e l		
–	Ekdippa	Akhziv / ez-Zib
Akko / Aké / Ace	Ptolemais / Akra	Akko
		Atlit
–	Krokodeilonpolis	Tel Tannim
Dór	Dóra / Dura / Dórosz	Dor

⁵⁵⁴ Az Orontész mellett, a folyó torkolata közelében, de tengeri hajók számára is megközelíthetően.

⁵⁵⁵ Az arab név népi etymologia a gör. *limén*, 'kikötő' (tárgyeset: *limena*) szóból.

⁵⁵⁶ † A kereszties háborúk korában.

⁵⁵⁷ A mai Tartúsz közelében. *Aradus Constantini*. É–D irányban elnyúló szikla-sziget a tengerpart közelében, nem egészen egy kilométernyire a tengerben. Keleti oldalán két védett kikötő. Szemben, a parton van iker-városa, Antaradosz / Tartúsz.

–	<i>Sztratónosz Pürgosz,</i> “Sztratón tornya” / Kaiszareia Paraliosz ⁵⁵⁹ / Caesarea Maritima	Haifa ⁵⁵⁸ Keszaria
Iapu ⁵⁶⁰ / Jáfó Javne-Jam (Asdód)	Ioppe ⁵⁶¹ Iamnea / Iamnia Paraliosz Azótosz Paraliosz	Jaffa (Tel-Aviv) * Asdód / Ashdod Yam / Minet el-Qalaa / Tel Mor
Asqalon / Asqelon (Gáza)	Ascalon Gazaion limén / Anthedon Marneion	Askalon Gáza / el-Mine Gaz el-Regeis

LX

Új államok Elő-Ázsia nyugati térségében (15–10. század):		
	Első király	
Alalah	Idrimi	1480 k.
Amurrú	Abdi-Asirta – Aziru	1350 k.
filiszteus Pentapolisz	–	12. század
Moáb	Bálák ⁵⁶²	1100 k.
Edom ⁵⁶³	Bela ⁵⁶⁴	1100 k.
Ammon	Náhás ⁵⁶⁵	11. század
Izráel	(Saul) – Dávid ⁵⁶⁶	1003
Cóba / Arám	Hadad-ezer	10. század

LXI

Ugarit királyai:		ca.
(Niqmaddu) ⁵⁶⁷		
Jaqaru		1800 k.
I. Niqmaddu		
...		
Ibira		/ 1450 k.
...		

⁵⁵⁸ Csak modern kikötő.

⁵⁵⁹ Gör. ‘tenger menti’.

⁵⁶⁰ Egyiptomi neve.

⁵⁶¹ Az ókorban Jeruzsálem és egyáltalán Palesztina legfontosabb kikötője.

⁵⁶² Num. 22–24.

⁵⁶³ Papyrus Anastasi, VI, 54 skk. említi Merneptah fáraó korában Edom beduin törzseit.

⁵⁶⁴ Gen. 36,31 skk.

⁵⁶⁵ I. Sám. 11,1.

⁵⁶⁶ Jeruzsálemben. – A legkorábbi történelmi emlék, amely Dávidra hivatkozik, ha csak közvetett módon is, egy arámi nyelvű felirat a 9. század közepéről Tel Dánból, ez említi “[Jeho]rám, Aháb fia” és “[Ahaz]já, [Jehorám] fia” nevét, és az utóbbiról megjegyzi: “a Dávid házából való király”. Jehorám Izráel királya volt (849–843), Ahazjá Júdáé (843), a két név meghatározza az arámi felirat dátumát is. A felirat nem magát Dávidot említi: a Dávid dinasztiát, amely Júdában trónon ül. Dávid király történelmi alakját csak a bibliai hagyomány elemeiből lehet rekonstruálni.

⁵⁶⁷ Jaqaru apja, nem volt király. – A név tulajdonképpen: Niqma-Addu.

I. Ammisztamru	?–1350
II. Niqmaddu	1350–1315
Ar-halba	1315–1313
Niqmepa / Niqmi-epuh	1313–1260
II. Ammisztamru	1260–1235
Ibiránu	1235–1225/1220
III. Niqmaddu	1225/1220–1215
Ammurápi	1215–1190/1185

LXII

Nagyobb levéltárak és könyvtárak Ugaritban:		
	Épület	A szövegek jellege
<i>Akropolisz</i>		
A "főpap" háza ⁵⁶⁸	saját háza / iskola	(u) ⁵⁶⁹ irodalom, szójegyzékek, hurri szövegek
<i>Az Akropolisz délnyugati része</i>		
A hurri pap háza ⁵⁷⁰	írnok-iskola	(u) szójegyzékek, hurri szövegek
Lamastu-könyvtár ⁵⁷¹	babylóni írnok-iskola	(a) szójegyzékek, ráolvasások
<i>Királyi palota</i> ⁵⁷²		
Keleti levéltár	Palota	(u) adminisztratív, (a) diplomáciai
levelezés		
Központi levéltár	Palota, Északi szárny Palota, Keleti szárny Palota, Déli szárny	(a) királyi birtokok (a) gazdaság (u) adminisztratív
Déli levéltár	Palota	(a) diplomáciai
levelezés		
Délnyugati levéltár	Palota	(u) adminisztratív, levelezés, hurri vallás
Nyugati levéltár	Palota, Főbejárat	(u) adminisztratív, diplomáciai levelezés
<i>Lakónegyed</i>		
Rasap-abu ⁵⁷³	saját háza	adminisztratív
A "tudós" háza ⁵⁷⁴	írnok-iskola	irodalom, vallás
Rap'ánu	írnok-iskola	(a) szójegyzékek, diplomáciai levelezés

⁵⁶⁸ "Maison du Grand Prêtre." – Az Akropoliszon, Baál és Dagán temploma között. Mindjárt az ásatások elején ráástak.

⁵⁶⁹ A táblázatban (u): főként ugariti betűírással írt szövegek; (a): főként akkád nyelvű szövegek.

⁵⁷⁰ Másképp: A jövőmondó pap háza / A máj és tudó modellek papjának háza (a jövőmondásban használt modellek nyomán).

⁵⁷¹ Lamastu: ártó lény (démon) Mezopotámiában, ráolvasások védenek tőle. A könyvtár ilyenekről kapta ezt a nevet.

⁵⁷² A Királyi palotának összesen mintegy 60 helyiségében kerültek elő agyagtáblák.

⁵⁷³ A kikötő felügyelője.

⁵⁷⁴ "Maison du Lettré."

<i>“ Déli palota ”</i>		
Jabni-Sapsu / Jabninu ⁵⁷⁵ háza	hivatali helyiségek	(a) adminisztratív
<i>Déli város</i>		
Táblák háza ⁵⁷⁶	írnok-iskola (?)	szójegyzékek,
irodalom		
Urtenu ⁵⁷⁷	saját háza / hivatala	(a) diplomáciai levelezés,
<i>Rász Ibn Hani</i>		
Északi palota	Palota	(u) adminisztratív

LXIII

Kis-Ázsia nyugati partvidéke hettita szövegekben:

Assuvas	Aszié / Asia
Taruisas	Troié / Troasz
Vilusas	Ilios / Ilion
Lazpas	Leszbosz
Séha folyó országa	*
Arzava	*
Apásas	Epheszosz
Milavatas / Millavandas	Milétosz
Ahhijavas	*
Lukka	Lükié

LXIV

Vilusa / Trója királyai hettita szövegekben:

Kukkunni	(I. Suppiluliumas)	ca.	*
Alaksandus	II. Muvattallis		*
...			
Valmu	II. Suppiluliumas		*

LXV

Hettita–görög név-azonosítások (a Trója-hagyomány köréből):

Helynevek	
Ahhijavas ⁵⁷⁸	Akhaié / Akhaiisz ⁵⁷⁹
Ajavalasz	aiolosz
Apasa ⁵⁸⁰	Epheszosz
Lazpa	Leszbosz
Milavatas / Millavandas	Milétosz
Taruisa	Troié / Troasz
Vilusija / Viluas	Ilios ⁵⁸¹ (Ilion)

⁵⁷⁵ Az adminisztráció vezetője (*satammu rabú*).

⁵⁷⁶ “*Maison aux tablettes*.”

⁵⁷⁷ Magas hivatali beosztásban dolgozó írnok.

⁵⁷⁸ Az *ahhajiva* > *ahhijava* hangváltást feltéve.

⁵⁷⁹ A név korábbi alakja, a szótag eleji *v* hanggal (digamma): *akhaiva* / *akhaivisz*.

⁵⁸⁰ Arzava fővárosa.

⁵⁸¹ A név korábbi alakja, a szótag eleji *v* hanggal (digamma): *Viliosz*.

Személynevek	
Alaksandus	Alexandrosz ⁵⁸²
Antarava	Andreusz
Attarissijas	Atreusz
Lahurzis	Laertész
Muvattallis	Motülosz
Parija-muva	Priamosz
Tavagalavas	Ete(v)okl(ev)ész ⁵⁸³
Egyéb	
Kukkunnis	Küknosz
Pala	Blaéné ⁵⁸⁴
Tudhalijas	Teuthrasz

LXVI

III. Hattusilis élete és útja a hatalomban:

Életkora ca.	időpont ca.
Születése. Apja II. Mursilis nagykirály, anyja Gassulijavijas királyné ⁵⁸⁵	1315
? “Lovászinás” (apród) az udvarban	
? Gyermekként betegség támadja meg, gyógyítását apja Mittanna-muva “fő-írnok”-ra bízta	
? Sausgas istennő papja	
? Fivére, II. Muvattallis nagykirály, tábornoki rangot ad neki	
? A testőrség parancsnoka, a “Felső Ország” kormányzója	
? Kitünteti magát a kaskák elleni harcokban	
? Arma-Tarhuntas vádaskodásai folytán a király vizsgálatot indít ellene, de az eljárás tisztázza	
? Hadsereg és harci szekerek parancsnoka	
? A király távollétében hadjáratot vezet a kaskák ellen; “Sausgas kimondta a nevét” ⁵⁸⁶	
35 Hakpissa város ⁵⁸⁷ királya	
38–40 Részt vesz a kádesi csatában mint a “Felső Ország” csapatainak parancsnoka	1275
40 Feleségül veszi Pudu-Hepát, Sausgas papjának leányát	
41 II. Muvattallis halála után egy ideig támogatja annak fiát, Urhi-Tesubot (III. Mursilis)	
? A kaskáktól visszafoglalja Neriket, és a városban helyreállítja a Vihar-isten kultuszát	
48 Urhi-Tesub ellen fordul, és kaska segítségével magához ragadja a hatalmat	1266

⁵⁸² A trójai Alexandrosz másik neve: Parisz.

⁵⁸³ Orkhomenosz királya. *

⁵⁸⁴ Sztrabón, XII, 3,40 (C *).

⁵⁸⁵ II. Mursilis első felesége.

⁵⁸⁶ Érsd: híressé vált.

⁵⁸⁷ Hattusastól északkeletre. Nerik kaska megszállása alatt a Vihar-isten kultuszának központja.

	Barátját, Bentesinát, aki nála töltötte emigrációjának éveit, visszahelyezi Amurrú királyságába. Leányát (Gassulijavijas) ⁵⁸⁸ Bentesinához adja feleségül. Fia (Nerikka-ili) elveszi Bentesina leányát	
?	Kuruntast, Urhi-Tesub fiát kinevezi Tarhuntassa királyává és trónörökössé (<i>tuhkantis</i>)	
55	Megkötö a “szép béké”-t II. Ramszesz fáraóval. Képviselőtében fia (Nerikka-ili) vesz részt Pi-Ramszeszben a szertartáson	1245
68	Leányát II. Ramszesz fáraóhoz adja feleségül; leány-unokája születik	
?	Fiát, Tudhalijast kinevezi trónörökössé; babylóni hercegnőt kér feleségül számára	
70–75	Halála	1240
	Felesége, Pudu-Hepa ca. 10–15 évvel túlélte	

LXVII

III. Hattusilis gyermekei	
Nerikka-ili	kijelölt trónörökös (<i>tuhkantis</i>)
Gassulijavijas	Bentesina király (Amurrú) felesége
Sausga-nu / Maát-Hor-neferu-Ré	II. Ramszesz fáraó felesége
Hesni	kijelölt trónörökös
(IV.) Tudhalijas	Hatti királya
*	Ari-Sarruma király (Isuva) felesége
Kilus-Hepat	II. Ramszesz menyének szánva
...	

LXVIII

Kádesi csata.
II. Ramszesz feliratai és domborművei templomaiban:
 Abüdosz: I. oszlopcsarnok (északi és nyugati külső fal)
 Karnak
 Luxor: Nagy pylon (külső fal)⁵⁸⁹
 Théba, nyugati part: Ramesseum (I. udvar, I. pylon, II. pylon)
 Abú Szimbel: Szikla-templom (I. / Nagy oszlopcsarnok)⁵⁹⁰

LXIX

Az egyiptomi–hettita békeszerződés isten-tanúi:⁵⁹¹

Egyiptom istenei	Hatti istenei
Egyiptom 1000 istene,	Hatti ⁵⁹² 1000 istene,

⁵⁸⁸ Nevét Hattusilis anyjáról kapta.

⁵⁸⁹ A főbb jelenetek: A fáraó tábornokaival tanácskozik; a hettiták megtámadják az egyiptomi tábornokot; Kádes erődje; a fáraó harci szekerén részt vesz a csatában; a fáraó újából lő; a hettiták menekülése; Muvattallis harci szekerén elmenekül; az egyiptomiak lándzsával és késsel leszúrják a hettita kémeket.

⁵⁹⁰ Az északi falon.

⁵⁹¹ Az egyiptomi változat alapján; a (...) néhány itt kihagyott nevet jelöl.

<p>férfi és női istenek Ámon, a Nap-isten</p> <p>Szuteh, a Vihar-isten</p>	<p>férfi és női istenek a Nap-isten, az Ég ura Arinna Nap-istennője a Vihar-isten, az Ég ura</p> <p>Hatti Vihar-istene Arinna Vihar-istene (...) Halab Vihar-istene (...) Hatti Astartu (istennő)je A mezők Istarja⁵⁹³ Ninuva⁵⁹⁴ Istarja A jószág Istarja Ninatta és Kulitta⁵⁹⁵ Hepa, az Ég királynője Szín, az eskü istene Az alvilág úrnője Hatti férfi istenei és női istenei Kizzuvatna férfi istenei és női istenei Amurrú férfi istenei és női istenei</p>
<p>a férfi istenek a női istenek</p>	
<p>Egyiptom országának hegyei és folyói az Ég a Nagy tenger⁵⁹⁶ a Szelek a Felhők</p>	

LXX

A hettita dinasztia Karkhemisben:	
	ca.
Pijassilis / Sarri-Kusuh	
[?]-Sarruma / Sahurunuva	
Ini-Tesub	
Talmi-Tesub	
Kuzi-Tesub ⁵⁹⁷	1200
Runtijas (Melid)	
Arnuvantis (Melid)	

⁵⁹² Egyiptomi *Heta*.

⁵⁹³ Itt tulajdonnévként: Istar mint hadi istenség; mező: csatamező.

⁵⁹⁴ Ninua / Ninive nevének eredeti hurri alakja. – Ninua említése nem jelenti azt, hogy a város Hatti fennhatósága alá tartozott volna; Ninua Istarjának kultusza széles körben elterjedt.

⁵⁹⁵ Hurri istenek, Sausgas kísérei.

⁵⁹⁶ A Földközi-tenger.

⁵⁹⁷ A nagykirály címet használta.

...	(II.) Ini-Tesub ⁵⁹⁸	1100
Tudhalijas		
Ura-Tarhunzas / Talmi-Tesub		
Halab / Aleppóban:		
Telipinus		
Talmi-Sarruma		
*		

LXXI

Karkhemis mint hettita utódállam:		
	Címe ⁵⁹⁹	ca.
Kuzi-Tesub	MAGNUS.REX, HEROS	1200
Tudhalijas	MAGNUS.REX	
?-pa-zitis	MAGNUS.REX, HEROS	1000
Ura-Tarhunzas	MAGNUS.REX, HEROS	
(I.) Szuhi ⁶⁰⁰	<i>tarvanis</i> ⁶⁰¹	970
Astuvatamanzas	REGIO.DOMINUS	
(II.) Szuhi	REGIO.DOMINUS	
Katuvas	<i>tarvanis</i> , REGIO.DOMINUS	
Szangara ⁶⁰²		870–848
Astiruvas ⁶⁰³	REX	
Jariris ⁶⁰⁴	<i>tarvanis</i>	790
Kamanis ⁶⁰⁵	<i>tarvanis</i> , REX, REGIO.DOMINUS	
Sasturas ⁶⁰⁶		765
Pisiri ⁶⁰⁷	HEROS, REGIO.DOMINUS	738–717

LXXII

“Tengeri népek” az egyiptomi forrásokban:			
Merneptah (5. éve)	III. Ramszesz (8. éve)	Vokalizált név ⁶⁰⁸	Egybevetések
Š'R'D'N'	ŠRDN	<i>sardana</i>	<i>szardonioi</i> / <i>szardíniaiak</i>
TVRVŠ'	TRŠ	<i>turus</i> / <i>teres</i>	<i>türszénoi</i> / <i>etruszkok</i>
Š'K'RVŠ'	ŠKRVŠ	<i>sekles</i> <i>szikil</i>	<i>szikeloi</i> <i>szicíliaiak</i>

⁵⁹⁸ “Hatti királya”; adót fizetett I. Tukulti-apil-Esarra királynak.

⁵⁹⁹ Hieroglif-luvijai feliratokban.

⁶⁰⁰ Új dinasztia.

⁶⁰¹ Luvijai ‘bíró’ (mint uralkodói cím).

⁶⁰² Adót fizetett II. Assur-nászir-aplinak (870); fellázadt III. Sulmánu-asarídu ellen (857), de meghódolt.

⁶⁰³ Új dinasztia alapítója.

⁶⁰⁴ Valószínűleg régens. Samsi-ilu, a Kár-Sulmánu-asarídu / Til-Barszip-i asszír kormányzó (796–752) kortársa.

⁶⁰⁵ Astiruvas fia.

⁶⁰⁶ Vezir.

⁶⁰⁷ Sasturas fia. – A várost II. Sarrukín 717-ben elfoglalta, Pisirit fogolyként Asszíriába vitte.

⁶⁰⁸ Emlékeztetőül: az egyiptomi mássalhangzó-írással feljegyzett nevek vokalizációja csupán konvencionális.

'K'V'S' ⁶⁰⁹	–	<i>akvasa</i> / <i>akaivasa</i> / <i>ekves</i>	<i>akhaioi</i> / <i>ahhijavas</i> / <i>akhájok</i>
RVKV	–	<i>lukka</i>	<i>lukki</i> / <i>lükiaiak</i>
–	TYKR'	<i>tjekker</i>	* <i>zakar</i>
–	PVR'S'T	<i>peleset</i>	<i>pelistim</i> / <i>filiszteusok</i>
–	V'S'S	<i>veses</i>	
–	D'YNYVN'	<i>danuna</i> / <i>denjen</i>	<i>dainiun</i> / <i>danaoi</i> / <i>Danúna</i> ⁶¹⁰ / <i>Dán</i> ⁶¹¹

LXXIII

A filiszteus Pentapolisz:

Asdód
Asqalon
Gáza
Ekron
Gát

LXXIV

I. Sutruk-Nahunte (1185–1155) szobor-zsákmánya Babylóniában:⁶¹²

Sarrukín sztéléje (hadifoglyok és fegyveres kísérei)
Sarrukín obeliszksztéléje (a király és fejszés kísérete)
Sarrukín kúp-sztéléje (hadifoglyok hálójában)
Narám-Szín győzelmi sztéléje (Szipparból)
Narám-Szín álló szobra (Agadéből?)
Man-istuszu szobra (Esnunnából)
Man-istuszu obeliszkje (Kisból?)
Man-istuszu két szobra (Agadéből?)
Hammurápi sztéléje (Szipparból)
Szobor-töredék: férfi fej (Hammurápi?) (?)
Meli-Sipak szobor- / *kudurru*-felirata (Karin[ta]s)ból⁶¹³
Kassú királyok *kudurru*-i: Nazi-Maruttas, (IV.)
Kastilijas,⁶¹⁴ Adad-suma-uszur, Meli-Sipak,⁶¹⁵
I. Marduk-apla-iddina⁶¹⁶
Stb.

⁶⁰⁹ A felirat megjegyzése szerint: "nincs fitymájuk"; értsd: körülmetéltek.

⁶¹⁰ A mai Adana (Töröko.) térségében.

⁶¹¹ Izráel egyik törzse, amely későn csatlakozott a többihez. Gen. 49,16 sk.; Deut. 33,22; Bírák k., 5,17; 18,1.

⁶¹² Valamennyi tárgy jelenleg a Louvre gyűjteményében.

⁶¹³ Karintas, ma: Kárend (Irán), a Kermánsáhba vezető úton.

⁶¹⁴ Több darab.

⁶¹⁵ Több darab.

⁶¹⁶ Több darab.

LXXV

**Élámi királyok Babylónban
a kassú és a II. iszini dinasztiák
között:**

I. Sutruk-Nahhunte	1185–1155
Kutir-Nahhunte	1155–1150
Silhak-In-Susinak	1150–1120
Hutelutus-In-Susinak	1120–1110

LXXVI

Nagyobb arámi törzsek Babylóniában:

Gambúlu ⁶¹⁷	Dél-Iráqban, a mai Vaszit / Wasit környékén
Bít-Amukkáni	Urukban és környékén
Puqúdu ⁶¹⁸	Uruktól keletre
Ruua	Nippur környékén

LXXVII

Arámi kisállamok az 1. évezred elején:

“Ország” / állam	Főváros
Bít Adini	Til-Barszip (Tell Ahmar) ⁶¹⁹
Bít Aguszi	Arpad (Tell Rifaat) ⁶²⁰
Bít Bahiani	Guzana/u (Tell Halaf)
Bít Zamani	Amedu ⁶²¹
*	Damaszkusz
*	Hamat
Jadi (Y'DY)	Szama'al (Zincirli)
*	Naszibina (Niszibisz) ⁶²²

05/10/05/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2005/06. tanév, I. (ősz) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Területi integráció

ASN-161/b, HBN-031, TÖN-212c

Péntek du. 14:00–15:30

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305 (B/13 gyakorló)

⁶¹⁷ A név továbbélt az arab *Dzsabbul* törzsnévben.

⁶¹⁸ A Bibliában: Peqod, lásd Jer. 50,21; Ez. 23,23.

⁶¹⁹ Az Euphratésznél, Karkhemistől délre. Hettita neve: Mazuvaris. *

⁶²⁰ Aleppótól északra.

⁶²¹ Diyarbakır környékén.

⁶²² Ma: Nusaybin (Töröko.) / Nuszajbin, közvetlenül a török–szír határnál.

I. teszt-dolgozat
05/10/07

Mettől meddig tart

1–1
rossz válaszra "büntető": -2-2
ha minden válasz jó: +2

i. e. XX. század	2000–1901
i. sz. I. század	1–100
i. sz. első évezred	1–1000
i. e. XI. század első évtizede	1100–1091

Mit mondanak önnek az alábbi címek:

3–3
ha minden válasz jó: +10

A fáraó	Boleslav Prus regénye (Egyiptom)
Halljátok az igét	Franz Werfel regénye (Jeremiás és kora)
József és testvérei	Thomas Mann regénye (a <i>Genesis</i> és aggádikus midrások nyomán)
Nabucco	Giuseppe Verdi operája (Nabucco = II. Nabú- kudurri-uszur / Nebúkhadreccar)
Szinuhe	Mika Waltari regénye (az egyiptomi Szinuhet története című novella⁶²³ alapján)
Szúzai menyegző	Sütő András drámája (Arrianosz, Plutarkhosz és Curtius Rufus Alexandrosz-életrajza nyomán)
Új ég, új föld	Kodolányi János regénye (az akkád Gilgames- eposz nyomán)
Vízöntő / Vízözön	Kodolányi János regénye (a Gilgames-eposz XI. táblája, a vízözön-történet nyomán)

Melyik mai ország területén / nagy tájegységben található:

2–2
ha minden válasz jó: +5

Elburz	Irán
Hedzsáz	Dél-Arábia (Szaudi-Arábia), a Vörös-tenger partjánál
Urmia-tó	Irán (az ókori Keleten Urartu)
Van-tó	Törökország (az ókori Keleten Urartu)
Zagrosz	Nyugat-Irán

Értelmezze – röviden, tömören – az alábbi szövegrészlet (i. e. VIII. század) történetileg forrás-értékű elemeit:

< 15

Férfi, nippuri polgár, ínséges és alacsony sorú,
Gimil-Ninurtának⁶²⁴ hívják, nyomorult ember,
városában, Nippurban keservesen tengődik,
nincs ezüstje, népéhez ez illik,
aranya sincsen, az emberiséghez ez illik,
hombárjából hiányzik a tiszta Niszaba,
élelem vágyától gyomra korog,
hús és jó sör vágyától arca beesett,
nap mint nap, mert nincs enivalója, éhesen fekszik le,
és mit magára ölt, nem válthatja a ruhát.

⁶²³ Magyarul Dobrovits Aladár fordítás-kötetében: *A paraszt panaszzai* (Budapest: Magyar Helikon, 196*).

⁶²⁴ *Sorry*, a dolgozati szövegben a névből gépelési hiba volt.

Nyomorult szívével így beszélget:
 “Bizony, levetem, mit nem válthatok, ruhámat,
 s városom, Nippur piacán bárányt veszek.”
 Levetvén, mit nem válthat, ruháját,
 városa, Nippur piacán vett egy kecskét, háromévest.
 Nyomorult szívével így beszélget:
 “Akár a kertemben is levághatnám a kecskét,
 még sincs lakoma: hol a sör?
 S megsértődnek, ha meghallják, akik kapumnál vannak,
 dühös lesz rám a család és rokonság...”

Részlet “A nippuri szegény ember” c. akkád versből (verses mese). (A cselekmény további részeiben egy Lúdas Matyi-történet.)

Nippur: Dél-Mezopotámia (Sumer) egyik nagyvárosa, fontos központ az újasszír korban is. Főváros nem volt soha, de a pantheon főistenének (Enlil) városa. Az i. e. első évezredben is bizonyos privilegiumokat élvezett.

Történetileg értékesíthető mozzanatok (a szöveget az utolsó cseppig kifacsarva). A városban vannak hótt-szegények, azaz implicite: vannak gazdagok is: vagyoniilag rétegzett társadalom. A “kert”, “kapu” érthető szó szerint is, tulajdon értelemben: a majdnem-nincstelennek is van (valamilyen) háza, udvara. A “polgár” (városi lakos) státus (az akkád kifejezés / semitizmus szerint: “X. város fia”) azonban – formailag – nem függ a vagyoni rétegződéstől; szabad ember. A városban piac működik (mint fizikai tér és mint gazdasági intézmény), amelyen adni–venni lehet, értéken.⁶²⁵ Az ezüst (és arany) általános értékmérő. A bárány / juh értékesebb, mint a kecske, a három éves kecske már olcsó (rossz minőségű) hús. A húsfogyasztás nem része a mindennapi étrendnek: közösségi szertartás (vendégeket kell hívni hozzá). A “kapu” / udvar a hétköznapi élet fő színtere (főzés, étkezés, vendégség stb.). Sört fogyasztottak, de ünnepi italnak számított.

Helyezze el (sorszámozással) Ny–K irányban a következő városokat:

5

(3) Mószul – (6) Kábul – (1) Ankara – (5) Siráz – (4) Baszra – (2) Damaszkusz

Mit jelent:

2–2

ha minden válasz jó: +5

biográfia	“élet-leírás” / életrajz
geográfia	“a föld leírása” / földrajz
logográfia	“szó- (gör. <i>logosz</i>) írás”, olyan írásrendszer, amely szót / szavakat jelölő írásjeleket (is) használ (helytelenül mondják ideográfiának is)
mikrografía	“kis / apró(betűs) írás”, különösen középkori héber stb. kéziratokon rendkívül apró betűkkel írt szövegekből szerkesztett rajz / kép
proszópográfia	“személy (gör. <i>proszópon</i>) leírása”, egyfajta lexikon, amely egy adott körben ⁶²⁶ összegyűjti a történeti (esetleg irodalmi ⁶²⁷ stb.) szereplőkre vonatkozó adatok teljességét
stratigrafia	“réteg-leírás” (geológiai, ásatási stb. rétegek)

⁶²⁵ Szemben Polányi Károly ismert elméletével, amely az ókori Keleten piac nélküli – piac helyett intézményekhez mint nagy elosztó rendszerekhez kötött – gazdaságot tételez.

⁶²⁶ Például, *Prosopographia Imperii Romani*; az újasszír birodalom proszópográfiája; a Szeleukida kor proszópográfiája stb.

⁶²⁷ Például, Balzac regény-szereplőinek “életrajzi” lexikona.

syllabográfia	“szótag-írás”, olyan írásrendszer, amely döntően szótag-jeleket használ
topográfia	“hely- (gör. <i>toposz</i>) leírás”, helyrajz / felszínrajz (földrajzi értelemben)

Hány olimpiasz telt el a Város alapításától időszámításunk kezdő évéig:

3

Az első (ismert) *olümpia*⁶²⁸ i. e. 776-ban volt. A két olimpiai játék közötti 4 éves időszak neve *olümpiasz*. A Város (*Urbs* = Róma) alapítása: i. e. 754/753. A Város alapítása a 6. olimpiasz 3. éve (VI/3) volt; i. sz. 1 a 195. olimpiasz 1. éve (CXCV/1) (776:4=194, a CXCV. olimpiasz i. e. 1-ben ért véget),⁶²⁹ a Város alapításának 754. éve. Az i. e. – i. sz. érában nincs 0. év, i. e. 1 után i. sz. 1 következik. A Város alapításától számítva i. sz. 1 a ténylegesen eltelt 189. olimpiasz 2. éve (CLXXXIX/2).

Azaz: a kérdésben jelzett két időpont között 188 olimpiasz telt el (a 189. i. sz. 1-ben még tartott).

Hol van / mely országo(ka)t jelenti:

2-2

ha minden válasz jó: +5

Cisz-Alpina	Az Alpoktól (Itália felől nézve!) “innen” (lat. <i>cis-</i> , “innen”) lévő terület (Észak-Olaszország)
Cisz-Jordánia	A Jordán folyón “innen” (belül): a Jordán nyugati partjának térsége (ma: Izrael / Palesztin autonom terület)
Delta	folyóknak a görög Δ (delta) <i>verzál / kapitälchen / maiuscula / nagy-betűre emlékeztető, ágakra bomló, elterülő torkolata; az ókori Keleten mint földrajzi név a Nilus torkolati szakaszának térsége (az alsó szakasztól északra!)</i>
Folyamköz	/ Folyóköz: gör. <i>Meszopotamia</i> , a “folyam(ok)” között elterülő térség (akkád <i>birū nāri</i> ; eredeti értelemben az Euphratész nagy kanyarulata Karkhemisnél (Szíria); ma azonban leginkább kiterjesztőleg az Euphratész és a Tigris közötti terület
Levante	A Földközi-tenger keleti (Törökország Hatay tartománya–Szíria–Libanon–Izrael–Gázai övezet) partvidéke
Transz-Kaukázia	A Kaukázuson (Oroszország stb. felől nézve) “túl” lévő terület: Grúzia déli része, Armenia (és az azeri Nahicseván), Azerbajdzsán (és az örmény Karabah)
Transz-Lajtánia	A Lajtán (Ausztria felől nézve!) “túl” lévő terület

Mit olvasott (tudományos vagy ismeretterjesztő könyv, regény stb.) az ókori Keletről:

<2

NB: Igaz, hogy a régiség nagy irodalmi műveit (Gilgames-eposz, Iliasz stb.) címük szerint tartjuk számon, illetve hogy a modern könyvtári nyilvántartások is rendszerint

⁶²⁸ Görögországban, a peloponnészoszi Olümpiában tartott versenyjáték.

⁶²⁹ A számítás nem veszi figyelembe, hogy az olimpiai játékok nyáron voltak, rendszerint júliusban, időpontjuk nem esett egybe a naptári évkezdettel, ezért az évszámok pontosabban így értendők: i. e. 776/775, i. e. 1/i. sz. 1 stb.

a könyv címe köré csoportosítják az egyéb bibliográfiai adatokat, de: szakirodalmi hivatkozásoknál a szerző és a cím egyenértékű és egyformán fontos adat.

Írja le és értelmezze az alábbi képet:

15

Alabástrom fali dombormű (*orthosztatosz*) újasszír királyi palotában. II. Assurnászir-apli (883–859), Kalhu (Nimród), Északnyugati palota, Trónterem.⁶³⁰

A dombormű az asszír királyi vadászat záró szertartása. Áldozat és ünnepség a lelőtt állat teteme fölött. A jelenet középpontjában a király áll, baljában az íját tartja, jobbában kis tálka (ital-áldozat). Övében díszes bot (hatalmi jelvény). Mögötte fegyverhordozói (íjászok), tegezzel, kezükben tör, buzogány. Sorrendjük és öltözkük rangkülönbséget jelez. A király “előtt” (térbelileg nézve: mellette!) udvari “szolga”, jobbában legyezővel, bal kezével a díszes botot fogja. A királlyal szemben két udvari méltóság és két zenész (a mainál több húros lant) áll. Az udvari méltóságokat az alacsonyabb rangúaktól öltözkük (bokáig érő, alul rojttal díszített köpeny) és a díszes bot különbözteti meg; a királyt a többiektől a fejfedő. A borotvált arcú férfiak valószínűleg eunuchok.

A jelenet azt sugallja, hogy az oroszlánt a király nyíllal lőtte le. (Az asszír királyi vadaskertben tartott oroszlánokra csak a király lőhetett. A vadászat harci szekérről, de olykor / az utolsó mozzanatokban gyalog folyt, a királyt kísérő fegyveresek a biztonságot szolgálták.)

A dombormű jelzi a tér mélységét / perspektívát: az alakok részben takarják egymást. Az oroszlán a király és a legyezős szolga “között” van, ez jelzi, hogy a szolga oldalt áll.

Egyedül a király visel (fezhez hasonló) fejfedőt. Öve díszesebb, mint a többieké (bojtok). Alakja magasabb a többiekénél.

.....
05/10/09/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2005/06. tanév, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Területi integráció

⁶³⁰ London, British Museum.

II. teszt-dolgozat
05/10/21

V á l a s z o k

Melyik mai ország területén éltek az alább felsorolt népek:

1–1

ha minden válasz jó: +5

asszír	Irák
edomi	Jordánia
élámi	Irán
föníciai	Libanon
hatti	Törökország
hettita	Törökország
kopt	Egyiptom
méd	Irán
moábi	Jordánia
phrüg / frig	Törökország
sumer	Irák

Hova ömlik:

1–1

ha minden válasz jó: +5

Amu-Darja	Óxosz (Araxész⁶³¹), egykor délről ömlött az Aral-tóba, szélesen elterülő delta-torkolattal,⁶³² szinte elveszve a sivatagi homokban⁶³³
Arnon	Holt-tenger (kelet felől)
Jarmúk (Yarmuk)	Jordán (bal parti mellékfolyó)
Jordán	Húlei-tó (ma már csak kiszáritott mocsár és nagy költözőmadár pihenőhely / <i>sanctuary</i>) – Kinneret / Genezáreti-tó – Holt-tenger
Kárún	Satt el-Arab – Perzsa-öböl
Kura	Kaszpi-tenger
Orontész	Földközi-tenger

Melyik folyó mellett / közelében fekszik:

1–1

ha minden válasz jó: +5

Assur	Tigris
Babylón	Euphratész
Harrán	Balih, de közelebről a Balih két eredője, a Szkirtosz, lat. <i>Scirtus</i>, ma: Daiszan / Nahr el-Kut és a Nahr Dzsalláb (Jullab) összeömlésénél. Tág értelemben, de pontatlanul szokták mondani: a Hábúr térségében
Karkhemis	Euphratész
Mari	Euphratész
Ninua / Ninive	Tigris
Szippar	Euphratész
Ur	Euphratész

⁶³¹ Hérodotosz, I, 202.

⁶³² A folyam medrének szélessége már feljebb is meghaladta az ezer métert.

⁶³³ A folyó alsó szakaszát az Aral-tóval összekötő Uzboj ma inkább vádi, mint folyó.

Mit jelent:	
bibliofília	“a (szép) könyvek szeretete” / gyűjtése
bibliográfia	“könyv-leírás”, könyv-ismeret, irodalomjegyzék, könyvek címjegyzéke, a felhasznált források pontos leírása
bibliokrácia	“a könyv uralma”, történeti értelemben a XVI. században a Bibliára hivatkozó autoritárius egyházi vezetés (Kálvin)
bibliológia	“könyv-tudomány”, a könyvekkel összefüggő dolgok tudománya
bibliothéka	“könyv-tartó”, könyvtár
epigráfia	felirat(-tan) (rendszerint tárgyakon, mint a “monumentális” feliratok épületen stb.)
karizma	< gör. <i>kharisz</i> , “kedvesség” ⁶³⁴ ; racionálisan nem belátható személyes hatás, befolyás; Max Weber szociológiai elméletében ⁶³⁵ a személyiség különleges képességein / hatásán alapuló, sokszor az isteni kiválasztottságra hivatkozó hatalom (vezér) / befolyás típusa
kartográfia	“térkép-írás”, térképrajzolás
kartotéka	külön (rendszerint viszonylag kis méretű) lapokon, meghatározott körben gyűjtött és külön szempont alapján elrendezett adattár
kartus	óegyiptomi hieroglif feliratokon a személyneveket (a fáraó nevét) magában foglaló keret

1-1

Adja meg Alexandrosz halálának évét az alábbi rendszerekben:

3-3

A pontos időpont: babylóni uralkodásának 8. éve,⁶³⁶ *ajjaru* 29 / makedóniai uralkodásának 14. éve, *daisziosz* 28 / i. e. 323. június 10,⁶³⁷ estefelé⁶³⁸

ha minden válasz jó: +10

A.U.C.

A.U.C. (olv.: *ab urbe condita*) 431

B.C. / A.D.

323 B.C. (olv.: before Christ) (NB: a sorrend is fontos!)

B.C.E. / C.E.

323 B.C.E. (olv.: before the Common Era) (NB: a sorrend is fontos!)

olympiai éra

CXIV/2 (olv.: a 114. *olümpiasz* 2. éve)

zsidó világtéremtési éra

3437 “a világ teremtése szerint” (לבריאתו של עולם stb.)

⁶³⁴ Innen a gör. *Kharisz* / lat. *Gratia*, rendszerint többes számban: *Kharitesz* / *Gratae*, Zeus / Iuppiter leányai, a szépség és öröm istennői.

⁶³⁵ Max Weber, *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*, I: *Szociológiai kategóriáiban* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987), p. 248 skk.: “Karizmatikus uralom.”

⁶³⁶ A babylóni naptár szerint: II-*ajjaru* (szökőhónap) 29. A pontos dátumot egy csillagászati napló közli, ezzel a megjegyzéssel: “A király meghalt.” Joseph Epping & Johann N. Strassmaier, “Neue babylonische Planeten-Tafeln”, *Zeitschrift für Assyriologie*, 6 (1891), pp. 234–236; Abraham J. Sachs & Hermann Hunger, *Astronomical Diaries and Related Texts from Babylonia*, I (1988), p. 206 sk., no. -322; B, 8'. sor.

⁶³⁷ Az életrajzaiban más naptári rendszerekben megadott időpontok: a CXIV. olümpiasz (Arrianosz, Curtius Rufus); Héghésziász athéni arkhón éve (Arrianosz); II-*daisziosz* 28, estefelé (Plutarkhosz). – A babylóni naptárban az új nap este kezdődik, ha Alexandrosz alkonyat táján halt meg, ez megmagyarázza a görög és a babylóni dátumok különbségét.

⁶³⁸ Anthony Spalinger, “The Date of the Death of Alexander in Pseudo-Callisthenes”, in: Ulrich Luft, Ed., *The Intellectual Heritage of Egypt. Studies Presented to László Kákossy...* (Studia Aegyptiaca, 14) (Budapest: La Chaire d’Égyptologie, 1992), pp. 527–533; Leo Depuydt, “The Time of Death of Alexander the Great: 11 June 323 B.C. (-322), ca. 4:00–5:00 pm”, *Die Welt des Orients*, 28 (1997), pp. 117–135.

Mettől meddig tartott az az évtized, amelyben Alexandrosz meghalt:

2-2

évtized
évszázad:

rossz válaszra "büntető": -3-3

i. e. 330-321
i. e. 400-301

Írja le minél részletesebben az útvonalat a két alább megjelölt helység között:

<5-5

Baghdád – Maszkat (Muscat) **Baghdádból a Tigrisen lefelé, Qurnától lefelé a Tigris–Euphratész közös medre a Satt el-Arab, a Perzsa-öböl vizén át, jobb oldalon elhagyva Failaka, később Bahrein szigetét, Qatart, az Egyesített Arab Emirátusokat a Hormuz-szoroson át az Ománi-öbölben, Omán partjai mentén Maszkát kikötőjéig**
Márvány-tenger – Égei-tenger **A Fekete-tenger felől elindulva: Boszporosz / Bosporus (Thracicus) (ma: Karadeniz Boğazi) – Márvány-tenger (Propontis) (Marmara Denizi) – jobbról elhaladva az Aranyszarv-öböl (Haliç) és Konstantinápoly / Bizánc / Istanbul, majd távolabb Rodostó (Tekirdağ) mellett – Helleszponosz / Hellespontus / Dardanellák (Çanakkale Boğazi) (jobb oldalon a Gallipoli / Gelibolu félsziget) – Égei-tenger, itt délnek fordulva bal oldalon Trója**

Milyen megfigyelésen alapul / mi jellemzi az alábbi kronológiai rendszereket:

3-3

A.U.C.

a **Város (Urbs / Róma) alapításának fiktív (mitologikus) időpontja**

ha minden válasz jó: + < 5

abszolút kronológia

egyetemes, egységes skálán mért napévek; az éveket rögzített időponttól kezdődően számolja; gyakorlatilag a Dionysius Exiguus által az i. sz. VI. század első felében Jézus születésére megállapított időponthoz viszonyítva, a julianusi / gregorián naptár szerint

dendrokronológia

fa évgyűrűk számolásával megállapított vegetációs év

julianusi naptár

a szoláris éven alapuló naptár (Iulius Caesar, i. e. 46), amelyben minden 4. év szökőév

radiocarbon

a szén (C¹²) radioaktív izotopjának (C¹⁴) felezési idején (5 730 ± 40 év) alapuló számítás⁶³⁹

zsidó "kis időszámítás"

a világt teremtetési éra, az évezred nélkül; például, a folyó év (2005/06)⁶⁴⁰ 5766, ez a kis időszámítás szerint 766; a 6. évezred i. sz. 1241-ben kezdődött, az átszámítás módja tehát 1240⁶⁴¹ + a kis időszámítás éve

Melyik mai országban van:

1-1

Aleppo

Szíria

Biszutun

Irán

Büblasz

Libanon

Ekbatana

Irán

Gordion

Törökország

Harrán

/ Carrahae, Törökország (Urfától délre, egészen a szíriai határnál)

Palmyra

Szíria

Perszepolisz

Irán

Szidón

Libanon

Szúsza

Irán

Tarszosz

Törökország

Trója

Törökország

⁶³⁹ A felfedezésért Willard F. Libby (1908–1980) megkapta a kémiai Nobel-díjat (1960). A felezési idő eredeti értéke Libbynél 5 568 ± 30 év volt.

⁶⁴⁰ Kezdet: i. sz. 2005. október 4.

⁶⁴¹ Az éra 0. éve.

Az ókori Urartu három nagy tó térségében helyezkedik el. Melyek ezek a tavak, és melyik mai állam területére esnek:

2-2

2-2

Szeván (Örményország)
Van (Törökország)
Urmia (korábban: Rezájje) (Irán)

Nevezzen meg legalább egy folyót, amely az alábbi vizekbe ömlik:

1-1

Euphratész

**Észak-Mezopotámiában: Balih (gör. Balisszosz),
Hábúr (gör. Khaborasz)**

Kaszipi-tenger

**Nyugat (Transz-Kaukázia) felől: Kur / Kura.
Kürosz nevét viseli,⁶⁴² a mai Grúziában ered,
és Azerbajdzsán területén ömlik a Kaszpi-
tengerbe. Ma a Kura jobb oldali
mellékfolyója az Arasz / Aragosz / Araxész /
Araksz,⁶⁴³ de a régiségben közvetlenül a
Kaszpi-tengerbe ömlött. Északról: Volga,
Ural**

Perzsa-öböl

Tigris-Euphratész / Satt el-Arab, Kárún

Tigris

**Jelentősebb mellékfolyói Asszíria területén és
délebbre: Khábúr (Habur Su) / Keleti vagy
Kis Hábúr; a Khosr (akk. *Huszur*), Ninua
folyója; a Felső- vagy Nagy-Zábu / ~Záb
(akk. *Zábu elú*), és ennek jobb parti
mellékfolyója, a Gomel (régi török névén:
Gomel Su, arab: *Nahr Gomel*) / (gör.) *Lükosz* /
(lat.) *Lycus*; az Alsó- vagy Kis-Zábu / ~Záb
(akk. *Zábu*,⁶⁴⁴ 'a folyó' / *Zábu saplú / supálu*) /
(gör.) *Kaprosz / Zapatasz* / (lat.) *Caprus* – ezek
még mind a kurdisztáni hegyek között;
délebbre pedig, már a síkságon, az Adhaim és
a Dijála (ókori nevei: sum. *Durul*, akk. *Turran*
/ *Turnatu*, gör. *Gündész / Phüszkosz*) (mind
bal parti mellékfolyó)**

⁶⁴² Plutarkhosznál (*Párhuzamos életrajzok*: "Pompeius", 34) stb.: Kürnosz, másutt Kürtosz, Korosz stb. is. Felső szakaszának grúz neve: Mtkvari.

⁶⁴³ Grúz neve: Rakhszi. Oroszul: Aragva.

⁶⁴⁴ Melléknévi eredetű.

I. Tukulti-Ninurta asszír király (1243–1207) oltárköve. Assurban (Istar-templom) került elő.
⁶⁴⁵ A domborművön a király, akit a talapzaton látható felirat azonosít, bal kezében buzogányt tartva, jobbát ima-gesztussal szája elé emelve, Nuszku isten⁶⁴⁶ oltárköre állított jelképe elé lép, és hódol Nuszku istennek. Távolabb / bal oldalt még állva, közvetlenül az oltár / isten-jelkép előtt pedig térdre ereszkedve látható. Nuszku jelképe, az agyagtábla és az íróvessző, ugyanolyan faragott kő-tömb oltáron áll, mint amilyen maga az oltárkö. Az ábrázolás két különleges művészi eszköze: “kép a képben” (a valóságos és az ábrázolt oltár), illetve az oltár elé térdeplés mozdulatának fázisokra bontott ábrázolása; az utóbbinak Mezopotámiában ez az első ismert emléke.

05/10/22/KG

⁶⁴⁵ Alabástrom, 57 × 60 cm. Berlin, Vorderasiatisches Museum.

⁶⁴⁶ Az asszír pantheonban Nuszku Assur isten udvarának főembere. Jelképéből ítélve, kancellár, az adminisztráció vezetője.

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2005/06. tanév, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Területi integráció

ASN-161/b, HBN-031, TÖN-212c

Péntek du. 14:00–15:30

Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305 (B/13 gyakorló)

V. dolgozat (teszt)

05/11/09

V á l a s z o k

Mit jelent:

1–1
ha minden válasz jó: +5

aoidosz	gör. ‘énekes’ (aki az epikus énekeket előadja)
apadána	oszlopcsarnok (az Akhaimenida kor építészetében) (Szúsza, Perszepolisz)
apellál	< lat. <i>appello</i> , 1 ‘megszólít’, ‘fölvív’, ‘kérdőre von’ stb.; (jogi eljárásban) fellebbez / személyhez vagy intézményhez folyamodik / valaki/mire hivatkozik
apodiktikus	útmutatás jellegű, ellentmondást nem tűró szöveg (intelem, törvény)
apokalipszisz	gör. ‘feltárás’, a “végső dolgok / idő” feltárása
apokrif	gör. ‘hozzáírt’ / ‘hozzácsatolt’ (szöveg), azok a könyvek, amelyek nem szerepelnek valamely kánonban, közelebbről, a Biblia kánonjában, de címfeliratuk / a hagyomány / jellegük alapján oda sorolhatók. Közülük a héber Bibliában nem felvett, de a görög fordításban (LXX / Septuagina) fennmaradt könyveket deuterokanonikusnak nevezünk. A “rangsor” tehát: kánonikus – deuterokanonikus – apokrif
apologétika	gör. <i>apologia</i> , ‘védőbeszéd’ (Platón, “Szókratész védőbeszéde”); innen a hitvédő irodalom, kül. a keresztény és zsidó itairódalom keretén belül
aposztaszisz	gör. ‘lázaság’ / ‘felkelés’ / ‘(hit / vallás / egyház) elhagyása
aposztolosz	gör. ‘küldött’ / ‘követ’; a keresztény egyházban az utazó hittérítők, prédikátorok; szűk keresztény értelemben: Jézus 12 tanítványa
apothéoszisz	gör. <i>theosz</i> , ‘isten’, “istenek közé emelkedés”, megistenülés
apotropaikus	gör. ‘elfordító’, ‘hárító’, vallástörténetben: a gonosz erőket elhárító / rontás ellen védő jel (például, a Gorgó-fő Athéna és Agamemnón pajzsán)
arid	száraz, csapadék nélküli

Határozza meg az alábbi régészeti lelőhelyek közelebbi helyét (mai országnév / folyó stb.) és ókori nevét:

2-2
ha minden válasz jó: +5

Abú Sahrein	Eridu, az ókorban a Perzsa-öböl északi partja közelében, Dél-Iráq
Abú Szalábíkh	A tell⁶⁴⁷ ókori neve ismeretlen, Nippur közelében, Iráq
Boğazköy	Hattusas, Ankarától keletre, Töröko.
Dzserablúsz	Karkhemis, az Euphratész mellett, Töröko. és Szíria határán
Kalaát Serqat	Assur, a Tigris jobb partján, Iráq
Nimrúd	Kalhu, a Tigris bal partjánál, a folyam és a Felső-Zábu által bezárt szögben, Iráq
Rász Samra	Ugarit, a mai Latakijétől északra, a Földközi-tenger partja közelében, Szíria
Tell Mardikh	Ebla, a Damaszkusz–Aleppo út közelében, Aleppóhoz közel, Szíria
Tell Muqajjar	Ur (a bibliai Ur-Kaszdim), az Euphratész közelében a mai Nászirije mellett, Dél-Iráq
Tello	Girszu, az i. e. XXI. századi Lagas állam központja, a Tigris közelében, Dél-Iráq
Warka	Uruk, az ókorban az Euphratész közelében, ma sivatagban, Dél-Iráq

Hova ömlik; az ókori Kelet történetében mi / melyik korszak kapcsolódik hozzá:

3-3

Kızıl Irmak	Fekete-tenger, hettita neve Marassantija, antik neve Halüsz, a hettita állam egyik fő folyója, itt történt Média (Asztüagész) és Lüdia (Alüattész) összecsapása is (i. e. 585).⁶⁴⁸ Töröko.
Dijála	a Tigris bal oldali mellékfolyója, torkolata a mai Baghdád közelében van, az i. e. 3. évezredben – a 2. évezred elején jelentős városi települések voltak a közelében: Khafádzi / Tutub / Dúr-Szamszu-ilúna; Tell Aszmar / Esnunna; Tell Aqrab. Ezen a területen vezetett át a(z egyik) nyugat-keleti kereskedelmi út a Zagrosz térsége felé. Irán–Iráq

Mettől meddig tartott az az évszázad, amelyben Kürosz elfoglalta Babilónt:

1-1

Az év:	i. e. 539	
	NB: a pontos dátum: VII / <i>tasrítu</i> 16 / 539. október 12 (a város elfoglalása); VIII / <i>araszamnu</i> 3 / 539. október 29 (Kürosz bevonulása)	
Az évszázad:	600–501 (i. e. VI. század)	rossz válasz: -5
És az az évtized:	540–531	rossz válasz: -5
Adja meg ezt a dátumot pontosan az olympiai éra szerint	LX/2 Ol.	
a Város alapítása szerint	215 A.U.C.	

⁶⁴⁷ Az *Abú Szalábíkh* név jelentése: ‘kövek / cserepek apja’ (arab *szalábúh*, ‘kő’) (semitizmus); értsd: “kövekkel / cseréppel teli hely”. Ókori neve egyelőre ismeretlen; sejtés szerint esetleg Eres.

⁶⁴⁸ Hérodotosz, I, 74.

a zsidó világteremtési éra szerint **3222 / 222 a kis időszámítás szerint**

Hogy kell érteni ezt a jelölést: -1. év:

3

Az asztronómiai időszámításban bevezetett 0. év (amely az i. e. / i. sz. évszámításban nincs!) = i. e. 1, ezért az előtte lévő évet jelölik így; -1 = i. e. 2

Hány szökőév volt az i. sz. második évezredben:

10

A római naptárrendszerben, amelynek a császárság korában használt változatát a keresztény világ az i. sz. VI. században vette át, Iulius Caesar – és tudós asztronómus tanácsadója, Sosigenes⁶⁴⁹ – vezette be a szökőévek új rendszerét (i. e. 46). A julianus naptárban minden 4. év szökőév volt. Ezt az – időközben Jézus születésének vélt időpontjához kapcsolt – julianus rendszert módosította (1582) XIII. Gergely pápa (1572–1585) oly módon, hogy a naptár évszázadok folyamán felgyülemlett késését megszüntette: a 100-zal osztható évek közül csak azt vette szökőévvé, amely 400-zal is osztható, azaz 400 évenként 3 szökőnapot kivett a naptárból. A reformmal a naptárt 10 nappal előrehúzták. A gregorianus naptárreform előtt egy évszázadban 25 szökőév volt (a 4., 8., 12., ... 100.), ez áll a XI–XV. századra, a XVI. század utolsó éve (1600) szintén szökőév volt, mint a XX. század utolsó éve is, de a XVII–XIX. század utolsó éve nem, ezekben 1–1, összesen 3 olyan év volt (1700, 1800, 1900), amely a gregorianus naptár már nem tekintett szökőévvé. Az elmúlt évezred szökőéveinek száma tehát 250–3=247. – A Gergely-féle (julianus–gregorianus) naptárt a magyar országgyűlés csak némi késéssel, Rudolf király (1572–1608) / II. Rudolf német-római császár (1576–1612) alatt vezette be (1588) (ez azonban, a fentiek alapján, a tényleges évszámításban csak néhány évre okozott eltérést). Az orthodox kereszténység a nyugati naptárreformot egyáltalán nem vette át, ezért *liturgikus* / egyházi naptáruk 4 évszázadonként 3 napot késik, a XX–XXI. században ez a különbség 10+3=13 nap. – NB: A Gergely pápa előtti időkre vonatkozóan továbbra is a julianus-naptárt használjuk.

Határozza meg néhány szóban:

2–2

bilingvizmus **funkcionális / szerves kétnyelvűség: két eltérő nyelv egyenértékű ismerete és használata (utóbbi többnyire eltérő funkciókban)**

kazuisztikus jog **az a jogrendszer, amelyben az ítélezés mintája a hasonló esetekben korábban hozott ítélet, illetve amelyben a meghozott ítélet bizonyos megszorításokkal jogelvül szolgál (lat. casus, ‘eset’); esetjog**

primitív demokrácia **egy elterjedt társadalomtörténeti elmélet (Thorkild Jacobsen, 1940-es évek) szerint a mezopotámiai mitológiai epikában leírt döntési mechanizmus (ifjak testülete / vének tanácsa) alapján kikövetkeztethető hasonló hatalmi / döntési mechanizmus az ókori Keleten (i. e. 4/3. évezred); angol *primitive*, ‘ősi’ / ‘kezdeti’ / ‘elsődleges’**

szegmentalizált társadalom **olyan társadalom, amelynek egymástól független egyen-“rangú”, elemi / alap-egységei, csoportjai – szegmentumai – (nem társadalmi rétegek!) nem szerveződnek magasabb / hierarchizált egységbe**

Az ókori Kelettel összefüggésben milyen történeti mozzanat jut eszébe az alábbi nevekről:

3–3

Aratta **mitikus (mitologizált) országnév a sumer epikában (“Enmerkar és Aratta ura” stb.), Mezopotámiától keletre, a**

⁶⁵⁰ Innen az arab *tannúr*, indiai *tandoor* stb. is.

Zagroszon túl (Irán/Afgánisztán határtérségében): Dél-Mezopotámia szárazföldi kereskedelmi kapcsolatai Iránnal

Huvava / Humbaba a cédruserdő isteni rangú őre a sumer és akkád Gilgames-eposzokban; Mezopotámia uralkodóinak hadjáratai és expedíciói a Libanon térségébe, az építkezéshez szükséges cédrusgerendákért

Jónás a 12 “kis” (= rövid) prófétai könyv egyikének hőse a héber Bibliában, a Földközi-tengeri hajón próbál menekülni isteni megbízatása elől (föníciai hajózás nyugati irányban). – Ninivébe megy, a város pusztulását jövendöli, de Ninive megmarad

Szindbád tengerjáró hajós az Ezeregyéjszaka egyik önálló részében: a monszul tudatos kihasználásával kialakuló tengeri hajózás az Indiai óceánon a Szászánida korban (III–VII. század)

Melyik régészeti lelőhelyről nevezetes:

Mószul Ninua / Ninive
Hilla Babylón

1-1

Kapcsolja össze (számozással!) a szorosabban összetartozó neveket:

(1) Agade	(5) Ur
(2) Anitta	(3) Larsza
(3) Rím-Szín	(6) Mari
(4) Samsi-Adad	(1) Narám-Szín
(5) Sulgi	(2) Nesa / Kanés
(6) Zimri-Lim	(4) Assur

2-2

Milyen kronológiai határok között lehet beszélni az alábbi népekről:

akháj	ca. i. e. 2. évezred utolsó harmada / 1200 k. (Ny.-Kis-Ázsia – Hellasz) NB: a hellénisztikus kori Akháj szövetség (<i>koinon tón Akhaión</i>), 281–146, nem “nép”, hanem állam(szövetség) (<i>szümpoliteia</i>)
amurrú	az i. e. 2. évezred első harmada (Szíria – Mezopotámia)
guti / qutú hatti	az i. e. 3. évezred utolsó harmada (a Zagrosz térsége) i. e. 3. évezred második fele – 1. évezred eleje (Anatólia)
hettita hurri	i. e. 2. évezred (Anatólia) i. e. 3. évezred második – i. e. 2. évezred első fele (Észak-Mezopotámia; Elő-Ázsia K–Ny-i középső sávja; Mittani)
kassú	i. e. 2. évezred (Babylónia)
kopt	keresztény Egyiptom (az i. sz. II/III. századtól nagyjából napjainkig)
lullubi / lullubú	az i. e. 3. évezred vége (a Zagrosz térsége)

ha minden válasz jó: +5

1-1

Azonosítsa, értelmezze (röviden, tömören):

“Midőn az égben és a földön a sors meg volt határozva, **Lagás** a nagy isteni erőből fejét az égig emelte, Enlil jóindulatúan pillantott Ningirsu úrra. Városunkban minden fényesen

15

felemelkedett. Az ár felemelkedett, Enlil árja felemelkedett, a víz-ár ragyogott, a tiszteletre méltó Enlil árja, az Idiglat, édes vizet hozott. Királya, Ningirszu, ezt mondta: Az Eninnu isteni erejét égen és földön fényesen felragyogtatja nekem, az enszi, a nagy bölcsességű férfi, bölcsességét erre irányítja majd, nagy dologra helyezi majd kezét. Hibátlan marhát, hibátlan kecskét hoz majd, fáradozik majd, hogy nekem szent házat építsen...”

Gudea (Lagas, i. e. XXI. század) templomépítési himnusza, *Ókori keleti történeti chrestomathia*, III/C/2) (az “A” cylinder első mondatai).

A “városunk”: Lagas, a város a himnuszban ősi idők / a világ kezdete (“a sors meghatározása”) óta fennáll. A város istene (“király”), Ningirszu, a sumer pantheon főistenének (Enlil) különleges kegyét élvezi (“E. jóindulatúan pillantott N. úrra”). – Idiglat: a Tigris, amelynek vize Lagas csatornáit táplálja. – Eninnu: Ningirszu temploma Lagasban. Az enszi, Lagas uralkodója (itt: Gudea), az Eninnu templom építkezésére készül (“nagy dologra helyezi kezét”). Az istenekről való gondoskodás az uralkodó feladata. A templom isteni ereje a hozzá tartozó földeken gazdagságot teremt, ebből Ningirszu isten megkapja az őt megillető áldozatokat (“hibátlan marha”, “hibátlan kecske”).

A világ kezdete a “sors” meghatározása, ez quasi teremtő aktus. – Az istenek társadalma hierarchikusan szerveződik. – Az “édes” víz a Tigris vagy mellék-ága / csatornája mentén, ahová a Perzsa-öbölből a sós tengervíz is feltüremkedhet, külön minőséget jelent. – A “fény” / “ragyogás” isteni kvalitás (sumer *kug* / KÜ / KU₃, ‘fénylő’ / “szent”). – Az isteneknek adott áldozat csak hibátlan állat lehet.

Magyarázza az alábbi kép jeleneteit:

15

Dombormű II. Assur-nászir-apli (883–859) asszír király palotájából, Kalhu (Nimrúd).

A dombormű az asszír katonai tábor, illetve annak részleteit mutatja. A tábor kör alakú, pártázatos bástyákkal erősített kerítés zárja körül. Az ábrázolásban a falak kifelé kiterítve látszanak. A negyedelt felosztás a két, egymást metsző, fő útvonalat jelzi (mint majd a római katonai táboroknál van), és vizuálisan elválasztja egymástól az ábrázolás jeleneteit amelyeknek azonban azonos a helyszíne). A tábor bejárata a “cardo” alsó végénél van, szorosan mellette két bástya védi. A jelenetek a királyi konyha étel-készítő szolgálóit (férfiak) mutatják be. Mindegyik szakácsnak más az öltözké és / vagy haj- / szakáll-viselete. – BAL ALSÓ kép: a leölt állat felbontása. – BAL FELSŐ kép: A szakács gömb alakú, keskeny nyakú edényeket legyez (főzés). (Iráqban stb. mind a mai napig ez a legyezőforma van elterjedve.) – JOBB ALSÓ kép: sütés (lepénykenyér?) hordozható (füles) tűzhelyben (akkád *tinúru*, ‘agyag-kemence’),⁶⁵⁰ – JOBB FELSŐ kép: nők ételt készítenek asztalon és lábas köedényben (szemes élelmiszer / gabona törése mozsárban, elkészítése asztalon különböző eszközökkel: lapát). – Az asztalok lába állatláb alakra van faragva.

II. Assur-nászir-apli a királyi székhelyet / fővárost Assurból új városba helyezte át: Kalhuba (Nimrúd). Kalhut nevezhetjük a paloták városának: Max Mallowan ásatásai óta a rom-területen közel egy tucat palota maradványait számolhatjuk össze, ha az átépítésekre nem tekintünk is. A város majd csak az i. e. VIII. század végére épült ki teljesen, II. Sarrukín korában, és bár ezután elveszítette a rangját, fénye nem csökkent, még akkor sem, amikor Dúr-Sarrukín, majd Ninua lett a főváros helyette. A médek felgyújtották (615): némely dombormű a vastag gerendák és a berendezés tüzeiben úgy átégett, hogy amikor napvilágra került, szétesett. II. Assur-nászir-apli uralkodásának 6. évében (878) kezdte meg a város kiépítését. Az elődjétől örökölt rom-terület szorosan a Tigris mellett terült el. Alatta ömlött a folyamba a Patti-csatorna, amely a Felső-Zábut kötötte össze a Tigrissel. A város a Tigris és a Patti derékszögében épült fel. Északi és keleti oldalról erős fal vette körül, a két víz maga is védelmet nyújtott. Assur-nászir-apli 8–10 m magasságban kiépítette a Tigris rakpartját, és mellette, a csatorna torkolata által képzett szögletben 120 sor téglából platformot rakatott, erre épült fel istenének, Ninurtának a temploma, mellette pedig a királyi palota. Ez az

épület az első példa arra, hogy a királyi palota helyének kijelölésekor ügyeltek a környezetre is: az épület felől szép kilátás nyílt dél felé, és a palota mellett kertet telepítettek, “az uralkodó pihenésére”. Új főváros kijelölését hadászati okok tették szükségessé. Fővárosnak, a reprezentatív funkciókat tekintve, Assur tökéletesen megfelelt volna továbbra is, mint ahogyan a város kultikus szerepe később sem lett kisebb. Amikor – mint éppen Assur-nászir-apli korában – az állam legfőbb funkciója a hadjárat lett, célszerű volt a központot is áttenni a hadműveleti bázisok valamelyikére. Kalhu istene Ninurta volt: íjász-isten, a harc és vadászat ura, a város alapítói nyilván választották ezt az istent. Az “íj-csillagzat”, a Sirius szerint határozták meg ünnepeit. A Ninurta-templom szerves része volt a *ziqqurratu*, a város legészakibb épülete. A Ninurta-*ziqqurratu* hét lépcsőzetes torony-templom volt, alsó szintje ca. 58 × 58 m, vályogtégla mag, égetett téglaburkolat, eredetileg közel 60 m magas, megmaradt részeinek magassága ma is több mint 40 méter. Különlegessége, hogy az egyes szintekre nem lépcsők vezettek fel, mint szokásosan, hanem maguknak a szinteknek a pereme alkotta a tömböt négyzet alakban körbevevő rámpát. A hét lépcsőzet vagy szint jelentős változás a korábbi *ziqqurratukhoz* képest; nem lehetetlen, hogy a csillag-ismeret – 7 bolygó – gyarapodása fejeződik ki benne. Maga a templom, a *ziqqurratutól* délre, a kis szentélyen kívül raktár-helyiségekből állt, gabona és olaj raktározására szolgáló, vällig a földbe süllyesztett agyag tárolóedényekkel. A *ziqqurratu* szomszédságában építették később az Istar-templomot. II. Assur-nászir-apli palotája, az Északnyugati palota, a Ninurta-templomtól délre feküdt, nyugati oldalával a rakparthoz közel. Kezdetül fogva a királyság és a birodalom valódi központja volt: eleve annak épült. Ez volt az első asszír palota, amelyben a kapuk két oldalán nagyméretű szobrokat állítottak fel, és ahol a falak mellett álló vagy a falba beépített kő (itt történetesen alabástrom) lapok (gör. *orthosztatosz*)⁶⁵¹ felületét domborművek borították. A királyt láthatóan foglalkoztatták a nagy, sima felületek díszítésének plasztikai lehetőségei. A palota-dombormű, az asszír királyi művészet jellegzetes műfaja, * itt jelent meg először. Assur-nászir-apli felirata szerint a kapuk nemes fa szárnyait bronz veretek díszítették. A palota a Tigrisről nézve, a rakpart, a platform vagy töltés és az épület magassága miatt, de nagy tömegével is, a *ziqqurratu* méltó párja lehetett. Északkeleti sarkában, amely a városra nézett, négyzet alapú bástya állt, és a külső falakat az északi és keleti oldalon tornyok is megerősítették. A Ninurta-templomtól csak egy szűk utca választotta el. Roppant területet foglalt el (150 × min. 200 m). Főbejárata az északi oldalon nyílt. Világosan felismerhetők az alaprajzban az újasszír királyi paloták funkcionális részei, ezeket építészeti elválasztották egymástól, ezenkívül azonban biztonsági berendezéseket is alkalmaztak az illetéktelenek távoltartására, például, a hivatali és a reprezentációs szárny között. Az ellenőrzést és őrzést szolgálták a kapuépületek átjáró helyiségei és az épület különböző szárnyait összekötő igen keskeny folyosók is. Északon, a bejárat után, amely mellett ember fejű szárnyas bika “kolosszus”-ok álltak, nagy udvar következett, az oldalai mellett álló helyiségekkel. Ez a “kapu-szárny” (akk. *bábánu*), a hivatali traktus, amelyben a királyi udvar adminisztratív, gazdasági, kereskedelmi ügyeit intézték, irodák stb. A keleti kapu melletti helyiségekben a reprezentációs traktus látogatói várakoztak. A nagy udvar romjait egy kelet–nyugati – a Tigris egykori medre felé tartó – *vádi* erősen megrongálta. A második rész, a palota reprezentációs traktusa, a trónterem és a hozzá kapcsolódó helyiségek. Assur-nászir-apli trónterme a szokásos nagyméretű (47 × 10 m) “széles terem” volt, nyugat–keleti fekvésű, főbejárata, három kapun át, az északi nagy udvar felől nyílt, a trón a keleti keskeny oldalfal előtt állt, aki belépett, annak negyed fordulatot kellett balra tennie, hogy szembe kerüljön a királlyal. A trón kétlépcsős emelvényre volt állítva, mögötte a fal mellett álló domborműveken szimmetrikus elhelyezésben szent fa / “életfa”⁶⁵² mellett a király alakja és szárnyas “genius”, a termékenység-áldás kézmozdulatával. A főbejárattal szemben, annak tengelyében a hosszú falon kisebb fülke volt, nem meghatározható szertartási rendeltetéssel. A trónterem falát egyébként a háborúk jeleneit ábrázoló *orthosztatosz* domborművek borították. A narratív dombormű két sorban helyezkedik el a kő-lapokon, a közöttük húzódo elválasztó sávban a király felirata (“Standard Inscription”), amely az uralkodói címek után nagy tetteit sorolja fel. * A teremhez vezető kapuk mindkét oldalán egy-egy kapuálló szárnyas bika, oltalmazó *lamasszu* állt, öt lábbal. A domborművek és a királyfelirat együtt a birodalom létrejöttét és fenntartását szolgáló hatalom bemutatása. A belső egyensúlyt az isteneknek bemutatott áldozat és egyéb szertartási cselekmények tartják fenn, a külső hatalmat a hadjáratok és az adó. Mindezeknek végső forrása és mozgatója a király személye. A trónterem mögötti helyiségek egy belső udvar köré szerveződtek. Keleti oldalán, a trónteremből közvetlenül is megközelíthetően, a szűkebb körű kihallgatások, királyi fogadások, szertartások terme állt (“*Salle des lustrations*”). A falait díszítő domborművek a királyt ábrázolták: két “genius” között íjjal és nyíllal, hivatalnokai között ivó és áldozó tállal a kezében, “genius”-ok és hivatalnokok között a trónszéken. A reprezentációs traktus valószínűleg emeletes volt. Dél felől csatlakozik hozzá a “lakás-szárny” (akk. *bítánu*), amelyben a király magán lakosztálya kapott helyet. Több, aránylag nagy (például, 3.80 × 9.00 m) lakoszoba mellett kis, kamraszerű lakóhelyiségek is voltak benne, az előbbieket biztosan a király lakosztályaéhoz tartoztak. A

⁶⁵¹ Gör. ‘egyenesen álló’, ti. falak mellé állított (kőlap).

⁶⁵² Utalás a Bibliára (Gen. 2,9). Amit a mezopotámiai művészet ikonográfiája sugall, ennél azonban kevesebb: pusztán termékenységi jelkép, szent fa.

“hárem”⁶⁵³ helyiségeiből csak kevés maradt fenn. A szolgáló személyzet, nők biztosan, szintén benn lakott a palota “lakás-szárny”-ában. A szobák a fal világító aknáiból kapták a fényt. A palota Tigrisre néző, nyugati oldalán terras volt, pompás kilátással a folyamra és a túlsó part termékeny földjeire. Az Északnyugati palota későbbi sorsa: mint általában a használni már nem elég jó, de lebontani sajnált régi épületeké. II. Assur-nászir-apli fia (III. Sulmánu-asarídu) és unokája (V. Samsi-Adad) egyaránt ebben a palotában laktak mindketten, csak kisebb átalakításokra volt szükség, de ai i. e. IX. század végén Sammu-ramat és III. Adad-nérári már új palotát építettek maguknak. Az Északnyugati palotát ettől kezdve raktárépületnek használták, talán a Ninurta-templommal közös igazgatás alatt, némely részében pedig hivatalnokok laktak. Itt esett merénylet áldozatául V. Assur-nérári király (746), ezután az orthosztatoszok egy részét lebontották és elvitték. II. Sarrukín különleges raktárakat tartott fenn az épületben, mégpedig a “lakás-szárny” helyiségeiben: itt tárolták az elefántcsont faragványokat stb., okmányok adatai alapján valószínűnek látszik, hogy itt voltak a teve-karavánok tároló helyiségei is. A hivatali traktusban számos agyagtábla került elő, gazdasági okmányok. A nagy udvar keleti oldalánál két egymás melletti helyiségben fennmaradt a palota egyik tisztviselőjének (“követ”, értsd: utazó ügynök, külkereskedő) irattára és áruraktára: gazdasági okmányok és olaj-tároló korsók. Szín-ahhé-eriba mint trónörökös (akk. *már sarrí*)⁶⁵⁴ rövid ideig az épületben lakott, majd itt állította fel a hadi zsákmány raktárát. Assur-bán-apli több orthosztatoszt átszállított Ninuába, a Délnyugati palota általa kialakított termeibe.

05/12/11/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2005/06. tanév, I. (őszi) félév
Komoróczy Géza
Az ókori Kelet története
Területi integráció
ASN-161/b, HBN-031, TÖN-212c
Péntek du. 14:00–15:30
Kecskeméti utca 10–12, III. em. 305 (B/13 gyakorló)

VI. (teszt-)dolgozat

06/01/27

V á l a s z o k

Melyik a heti pihenőnap:

a zsidó

a keresztény

az iszlám vallásban

Mi a választás / különbség oka

1-1

szombat / sabbát

vasárnap

péntek

2

**a kereszténység és az iszlám tudatosan el
akart szakadni a zsidó liturgikus
naptártól, ill. az iszlám a**

⁶⁵³ Az arab *harím* szóból: ‘elzárt épületrész’, ‘nők lakosztálya’, ‘hárem’.

⁶⁵⁴ Szó szerint: ‘a király fia’.

kereszténységétől is, ezért választottak
más napot.⁶⁵⁵

ha minden válasz jó: +5

Hány év telt el Hammurápi trónra lépése (a “középső kronológia” szerint) óta:

²⁻²

ha minden válasz jó: +5

Hammurápi trónra lépése (középső kronológia): i. e. 1792		
az olympiai éra 5. ciklusának végéig	(V/4 = i. e. 757)	1035
a Város alapításáig	(i. e. 754)	1038
a Szeleukida éra kezdetéig (Babylóniában)	(i. e. 311)	1481

Mit jelent:

¹⁻¹

ante quem (időpont)	a szóban forgó esemény a jelzett időpont előtt történt
datálás	keltezés, lat. <i>datum</i> , ‘meghatározott (időpont)’; időpont meghatározása (az általunk használt polgári / keresztény érában: i. e. / Kr. sz. e. – i. sz. / Kr. sz. e.)
dzsezíra / dzsezíre	arab ‘sziget’; mint földrajzi név: Észak-Mezopotámiának az Euphratész és Tigris közötti része
liturgia	gör. ‘teljesítés’ / ‘megvalósítás’ ‘kivitelezés’; szertartás; vallási szertartásrend
patrilokális	az apa lakóhelyéhez kötött; ~ házasság: a feleség a férj (családjának) háztartásába lép be
poliandria	gör. többférjűség
prológos	gör. ‘előbeszéd’; irodalmi művek stb. előszava
protaszisz	omen-, törvény- (Hammurápi) jellegű szövegek ha – akkor mondatszerkezetének előtagja
rituálé	lat. <i>ritus</i> , ‘szertartás’; szertartások összessége, szertartáskönyv (zsidó <i>Sziddur</i> és <i>Mahzor</i> stb., szoros értelemben az ima-szövegek nélkül; róm. kath. <i>Missale</i> stb.)
sztélé	gör. ‘felállított (kő)’; szabadon álló kőlap, ritkábban oszlop, felirattal és / vagy dombormű díszítéssel

Melyik mai ország területén van, mi volt az ókori neve:

^{2×1-1}

Abú Sahrein	Irák	Eridu
Kalaat Serqát	Irák	Assur
Kültepe	Töröko.	Kanes
Rász Samra	Szíria	Ugarit
Tell Haríri	Szíria	Mari
Tell Muqajjar	Irák	Ur

⁶⁵⁵ NB: A kereszténységénél a J. halála utáni “harmadik nap” a zsidó naptár szerint értendő, péntek estétől (!).

2	ásatási réteg	azonos jellegű leletanyagot tartalmazó, az alatta és felette lévő től fizikailag is elkülönülő réteg régészeti ásatáson; általában a talaj felszínétől lefelé számozzák, ahogyan az ásatás halad
	bélyeges tégl	építési tégl, amelynek egyik oldalán (rendszerint nyomóformával benyomott) felirat van, de nem feltétlenül ez kerül a fal látszó felületére (a felirat az istenségnek szól)
	central place	'központi hely', gazdaságtörténeti fogalom, több hierarchikus lépcsőből álló elosztó rendszer kitüntetett pontja, amely rendszerint tilalmakkal van védve; térbelileg nem feltétlenül a középpontban helyezkedik el; pl. vásárhely. Az ókori Keleten a területi integrációban játszott szerepet
	dinasztikus házasság	különböző államok uralkodó családj
	expanzió	terjeszkedés
	folyó-próba	az istenítélet technikája Mezopotámiában: bűnösség bizonyítása a folyam sodrába vettetéssel
	karaván	több mállás állattal (teve, szamár) nagy távolságra utazó csoport
	monumentális felirat	nagy méretű íráshordozón (sztélé, oszlop, épület homlokzata, fala stb.) elhelyezett felirat
	pecsételőkő	vésott (féldrága-) kő stb., Mezopotámiában agyagtábla okmány személyes hitelesítésére; NB: nem azonos a pecséthengerrel, azt gördítik, a pecsételőkövet nyomják
	theophorikus név	személynév, amelynek egyik eleme istennév

Írja be a hiányzó neve(ke)t, elemezze aprólékosan a szöveget:

< 15

“Gudea téglát készített,⁶⁵⁶ a házhoz vitte, megvetette a ház alapját. Niszaba isten, aki ismeri a számok értelmét,⁶⁵⁷ akár a közembernek, aki saját házát építi újjá, édes álmot nem bocsátott a szemére.⁶⁵⁸ Mint a tehén, ha borját nézi, gondoskodással ment a házhoz; mint az ember, aki alig

⁶⁵⁶ Jelképesen maga Gudea veti ki az építkezéshez használt téglát, közelebből: rituálisan elkészíti a minta-téglát.

⁶⁵⁷ Niszaba az írás / írni mesteriség istene, az épület tervezését ő irányítja.

⁶⁵⁸ Alvás, evés, pihenés nélkül dolgozik: a túlzásokkal odaadását jelzi.

eszik, fáradhatatlanul járt szüntelen.⁶⁵⁹ Királyának akarata mint a Nap, úgy kelt fel előtte; Ningirszu parancsát, mely titok volt Gudea előtt, végrehajtotta.”⁶⁶⁰

Gudea (Lagas, i. e. 2100 k.) templomépítési himnuszának részlete (ÓKTCh). A kipontozott helyeken az ő neve egészítendő ki. (A további megjegyzéseket lásd lábjegyzetben.)

Elemezze / hasonlítsa össze a három képet (NB: a reprodukciók nem méretarányosak!) 10–10

Összehasonlító elemzés: 10

1

2

3

Mindhárom kép Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* reprodukciója nyomán.

Az 1. sz. kép Gudea egyik szobra. Mészkö. Az *enszi* az egyik vállát szabadon hagyó köpenyben áll, fején jellegzetes főveg (puha sapka, amelynek merev, mintázott pereme van). A szabad váll a kultikus meztelenség jelképe. Két kezében vázát tart, ebből kétoldalt vízszög ömlik ki. A víz a termékenységet jelképezi. A szobron Gudea mint termékenységet / életet adó / gondoskodó uralkodó jelenik meg. A köpeny egyik szárnyán Gudea felirata van elhelyezve. A szobor anyaga szokatlan ugyan, de a felirat hamisítása szinte kizárt.

A 2. sz. kép szög alakú bronz szobrocska. A III. Ur-i dinasztia valamelyik királya (Ur-Namma vagy Sulgi?). Felső része meztelen felsőtestű, borotvált fejű emberi alak, fején tálat / kosarat tart, ez a templomról való gondoskodás / áldozati ajándék jelképe. A

⁶⁵⁹ Irodalmi alakzat: parallelismus membrorum, “a (vers- / mondat-) tagok párhuzamossága, költői redundancia.

⁶⁶⁰ Az uralkodó (sum. *enszi*) templomot épít városának istene (“királya”), Ningirszu isten számára.

szobor alsó fele szög alakban van kiformalva: a templom szentélyének fala mentén húzódó agyagfalba nyomták bele.

A 3. sz. kép féltérden álló férfi szobra. Aranyozott bronz öntvény (applikált aranylemez az arcon). Testére simuló ruhába van öltözve. Turbánt visel. Jobb kezét ima kéztartásban a szája elé emeli. Szakálla az i. e. 2. évezred elején szokásos sémi divat szerint. A szobrocska talapzatánál dozati állat (kos), az első részén edény, mindkettő áldozatot jelez. A felirat szerint bizonyos Lu-Nanna ajánlotta fel istene, Mardu és Hammurápi életéért (helyette imádkozik / áldoz) a templomban. Mardu az amurrúk istene.

Közös mozzanat: mindhárom kép a kultuszban használt tárgyat ábrázol; ezek a tárgyak az adományozó személy jelenlétét jelzik egy adott istenség templomában, gondoskodó és hódoló gesztussal. Az ábrázolás stílusa az ókori Kelet művészetében általános frontalitás.

06/01/29/KG

X

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2005/06, II. (tavaszi) félév

ASN-162/b, HBN-032, TÖN-212.02

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története: Izráel kezdetei

péntek 14–15:30

Kecskeméti utca 10–12, II. em. 212 (B/10. gyakorló)

Program

Az ókori Izráel (Jiszraél) / Júda–Izráel a szemünk előtt alakult ki az i. e. 2. évezred utolsó századaiban, és jelent meg a térség nagy múltú visszatekintő, részben nagyhatalmi státusú államai között (Egyiptom, hettiták, föníciai városok, távolabbról Mezopotámia államai). Valóban “a szemünk előtt”: pedig tulajdonképpen minden kortársi dokumentáció nélkül. Az izraeli régészek új ásatásai és terep-kutatásai, a bibliai hagyomány kritikai elemzése, társadalomtörténeti modellek segítségével az i. e. IX. századot megelőző folyamat – jellegzetes ún. *szekundér állam-keletkezés* – azonban feltárható / rekonstruálható. Ez a vizsgálódás a *mikro-történelem* sajátos változata lehet.

Az óra előadásokat jelent. Bizonyos szeminárium-szerű munkát azonban elvárunk minden hallgatótól. 1) A folyamatos tanulást és felkészülést a kijelölt könyvekből és térképen. 2) A témánként / óránként megadott írott források figyelmes elolvasását (tanulmányozását) még a megjelölt óra előtt. 3) Részvételt a zárthelyi dolgozatokon a félév közben, és az otthoni dolgozat határidőre elkészítését. Az ókori Kelet történetének ehhez a sávjához háttér-tudásként elengedhetetlen a többi ókori keleti állam i. e. 2–1. évezred történelmének ismerete; a jelen előadásnak azonban ez közvetlenül nem lesz a tárgya.

A megkívánt háttér-tudás szerves része az ókori történelem időszámítási és kronológiai ismeretanyaga. (Erről a tartalmi tájékoztatót lásd alább.)

A dolgozatok időpontját az első órán kitűzzük. Vizsgajegy a dolgozatok összesített pontszáma alapján. Az elmulasztott dolgozatok nem pótolhatók.

NB: Első előadás: **2006. február 24** (péntek)

Tananyag

Tan könyvként használható:

Amélie Kuhrt, *Az ókori Közel-Kelet* (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2005)
John Bright, *Izrael története* (Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977) (és későbbi kiadások)

J. Alberto Soggin, *Bevezetés az Ószövetségbe* (Budapest: A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1999), p. 499 skk.: "Függelék", kül. no. 1.3 (Mesa), 1.11 (Deir Alla: Bileám)

Új történelmi összefoglalásokhoz lásd a tanszéki honlapon (www.hebraisztika.hu) / Könyvtár / Polcrend böngésző / 61.2.1.

Térképek:

Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *The Macmillan Bible Atlas* (New York – London: Macmillan, 1977) / *Bibliai atlasz* (Jerusalem: Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999) (a bibliai eseményekhez jelenleg a legjobb történelmi atlasz)

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria) (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1998)

J. Baines & J. Málek, *Az ókori Egyiptom atlasza* (Budapest: Helikon, 1992)

John Rogerson, *A bibliai világ atlasza* (Budapest: Helikon, "1994")

Szöveggűjtemények:

ÓKTCh = Harmatta János, szerk., *Ókori keleti történelmi chrestomathia* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003²) (az előírt szövegekre fejezetszámok szerint utalok) (NB: használhatók a korábbi kiadások is)

Elterjedtebb (használható⁶⁶¹) magyar Biblia-fordítások:

- 1) IMIT (1897–1906) / és új, kétnyelvű kiadásai (Makkabi)
- 2) Károlyi Gáspár (Vizsolyi Biblia, 1590) / XX. századi revíziói (Brit és Külföldi Bibliatársulat / Bibliatanácsok világszövetsége stb., számos lenyomatban) (az archaikus nyelvezet miatt óvatosan használendő)
- 3) Káldi György (1626) / Aistleitner József, et al. revíziója (Szent István-Társulat) (1932)
- 4) Szent István Társulat (1973)
- 5) Magyar Bibliatanács / Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya (1975) / revíziója (Magyar Bibliatársulat / Magyarországi Református Egyház Kálvin János kiadója, 1994)
- 6) Szent Jeromos Bibliatársulat (1997)
- 7) CE Koinónia Kiadó – Erdélyi Református Egyházkerület (Kolozsvár, 2002) (Kecskeméthy István igen figyelemre méltó "új" fordításának, 1935!, első kiadása)

Régészeti szakirodalom:

Lásd a tanszéki honlapon (www.hebraisztika.hu) / Könyvtár / Polcrend böngésző / 67.

Témák, feldolgozandó források

1. Az államszervezet típusai az ókori Keleten az i. e. 2/1. évezred fordulóján; városállam, tartomány, nomosz, törzs
Feldolgozásra: Sámuel I. k., 8

⁶⁶¹ Tanácsos *legalább* két fordítás összehasonlító használata.

Terület-/nép-/törzs-/életmód-nevek / ~-elnevezések Elő-Ázsia nyugati térségében:
Retenu, 'MU (Amu), Huru, *Kena'an* (Kanaán) / Kinahhu / Kinanu, Amurrú, Arám /
Aramu, Szé'ir, Edom, Moáb, Jiszraél, saszu, szutú stb.
Feldolgozásra: ÓKTCh IV/3

2. Kanaán az Amárna-korban és az i. e. 2. évezred végén: kanaáni városok.
Jeruzsálem / *Ur(u)-szalimu* / Jebúz. Kanaáni népnevek a Bibliában: girgasi, hitti,
hivvi, hori, jebúzi, kadmoni, kényi, kenizzi, perizi, refáim (Gen. 15,19 skk.).
Egyiptom Palesztinában a XIX–XX. dinasztia idején
Feldolgozásra: ÓKTCh IV/5 (Büblösz), IV/6 (Amurrú)

3. Habiruk, arámiak, tengeri népek, filiszteusok. – Életformák: földművelés,
legelőváltó állattartás (transzhumantáció), kereskedés (kereskedők). – Életformák:
város, szántóföld, sztyeppe / sivatag. – Szolgáltatban / szabadon (akk. *hupsu* / héb.
hofsi)
Feldolgozásra: Gen. 14,13 (*Avrám ha-ivri*); Deut. 26,5 (*arammi ovéd*). – Gen. 34 (Dina). –
Sámuel I. k., 27; 29 (Dávid mint filiszteus vazallus)

4. Merneptah, "Izrael-sztélé": az Izrael név első előfordulása
Feldolgozásra: ÓKTCh II/20.– Merneptah > *mé neptóah*⁶⁶²

5. Östörténeti hagyományok: a patriarchák vándorlásai, exodus. A héber nyelv
kialakulása mint történeti jelenség. A Bileám-hagyomány
Feldolgozásra: Patriarchák: Gen. 11,26-32; Gen. 12–14; Gen. 20; Ex. 2; Ex. 4; Ex. 12,34-
51; Ex. 14–15. – Bileám: Num. 22–24

6. Településtörténetből családfa: Izrael 12 törzse. – Alkalmi társulások (Debóra
stb.). – Az izraeli amphiktyonia problémája
Feldolgozásra: Jákob családja / a 12 törzs: Gen. 49; Deut. 33. – Debóra éneke: Bírák k., 4–5

7. A megszilárdult Izrael és szomszédai. Moáb; "Dávid háza" egy arámi (Tel Dan,
Izrael) feliratban; a filiszteus *pentapolisz*
Feldolgozásra: Mesa felirata: ÓKTCh VI/5; a párhuzamos bibliai elbeszélés: Kir. II. k., 3. –
A Tel Dan-i felirathoz: Kir. II. k., 10 (Jéhu puccsa)

Időszámítási rendszerek (ókor)

a) **A l a p f o g a l m a k**

Hét, hónap, év fogalma

Napéjegyenlőség, napforduló fogalma

Szökőhónap – szökőév – szökőnap – *intercalatio* – *epagomenon* (többes számban:
epagomena) fogalma

Évtized, évszázad, évezred fogalma / tartama – az *n*-es évek fogalma

aetas, *jubileum*, *saeculum*, *millennium*

Az *éra* fogalma (k.-lat. *aera* < *aes*, *aeris*, 'érc', 'érték', 'összeg' stb.) / gör. *epokha*

A mozgó ünnep fogalma

Az ún. húsvét-vita a keresztény egyházban⁶⁶³

⁶⁶² Jos. 15,9; 18,15.

⁶⁶³ A húsvét időpontjának kijelölése körüli vita a keresztény egyházban. Az egyik fél ugyanabban az időpontban akarta megünnepelni a húsvétot, amikor a zsidó *peszah* van (*nisan* 14/15) (*quartodecimanus*, 'tizennegyedikiek'), és amikor az első századokban tartották, a másik fél ettől

Elemi időtartam-számítások (átlépés az i. e. – i. sz. határon is)

b) R e n d s z e r e k

Lunáris, szoláris, luni-szoláris naptárak

8 éves naptári ciklus (*oktaetérisz*); szökőéveinek száma (3)

19 éves naptári ciklus (*enneakaidekaetérisz* / Metón ciklusa); szökőéveinek száma (7)

Olympiai éra: Olympia, olympia, olympiasz, az évek számítása

A. U. C.

Szeleukida éra / Aera Seleucidarum (Szíriában: őszi, Babylóniában: tavaszi évkezdet) (“görögök időszámítása”)

Arszakida éra

Szóthisz-periódus⁶⁶⁴

indictio

Dionysius Exiguus (470 k.–550 k.)

i. e. (“időszámításunk kezdete előtt”) / B.C.E. (angol “*before the common era*” / Kr.

e. (értsd: Krisztus sz. / születése előtt) (de NB: ez a zsidó történelem

összefüggéseiben nem használatos), illetve i. sz. (“időszámításunk szerint”) /

C.E. (angol “of the *common era*”) / A.D. (lat. *anno Domini*) / Kr. u. (értsd: Kr. sz.

/ születése után) (de NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben szintén nem

használatos) – NB: ha az A.D. jelölést használjuk, ez mindig az évszám előtt

írandó; az angol B.C.E. és C.E. mindig az évszám után

NB: a jelen előadásokon és azokkal összefüggésben az i. e. / i. sz. megjelölés használata kívánatos (angolul: B.C.E. / C.E.)

Zsidó világteremtési éra (és “a kis / rövid időszámítás szerint”, még ha csak a 6.

évezredben használatos is): לפרט קטן, olvasd *li-frat katan* / lat. *ad supputationem minorem* / *supputationis minoris*

II. Hillél patriarcha naptári reformja (i. sz. 358)

indictio

hidzsra

c) Á t s z á m í t á s o k a k ü l ö n b ö z ő é r á k k ö z ö t t

Ol. ↔ A.U.C.

Ol. ↔ zsidó világteremtési éra

eltérően a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtöltét követő vasárnap (a keresztény hagyomány szerint ez a feltámadás vasárnapja); Constantinus császár a vasárnap mellett döntött (i. sz. 325), és ezzel a keresztény ünnepet, amely kétségen kívül a *peszah*-ban gyökerezik, elszakította a zsidó hagyománytól.

⁶⁶⁴ Az egyiptomi történelemben bizonyos jelentősége van az úgynevezett Szóthisz-dátumoknak. A kifejezés a Szóthisz (Sirius) héliakus felkelésének időpontját jelenti, az egyiptomi polgári naptár szerint. A csillag első láthatósága évente mintegy ¼ napot késik, és eszerint 1460 julianusi évenként esik pontosan ugyanarra a napra. Az egyiptomi Szóthisz-dátumok könnyen átszámolhatók a ma használatos naptári rendszerbe. A csillag héliakus felkelését Censorinus szerint i. sz. 139. július 20/21-én, szövegének óvatosabb mai értelmezésben valamikor i. sz. 136–139 figyelték meg. Különböző módosító tényezőket figyelembe véve, az előző Szóthisz-periódusok kezdete i. e. 1318/1312, illetve 2773/2766 lehetett. Sajnos, egyiptomi szövegekben csak kevés számú Szóthisz-dátum maradt fenn. Ezek nagyjából a középbirodalom korát érintik, ennél fogva az i. e. 2. évezred egyiptomi kronológiája legalább közvetve hozzákapcsolható a Szóthisz-dátumokhoz, és ez a számos szinkronizmus révén Elő-Ázsia története számára is jelentőséggel bír. A régiek időszámításának és naptárainak pontatlansága miatt azonban maguk a Szóthisz-dátumok is legfeljebb 6–7 év pontossággal rögzíthetők. Mezopotámiában az 1. évezred második felében az asztronómiai naplók rendszeresen feljegyzik a Sirius (akk. *kakkab mesré*, ‘gazdagság-csillag’) adatait: elmozdulása az égbolton oly kevésbé észlelhető, hogy igazi állócsillagnak tekintik.

A.U.C. ↔ AeSel.
 A.U.C. ↔ zsidó világteremtési éra
 AeSel. ↔ A.U.C.
 AeSel. ↔ Ol.
 AeSel. ↔ zsidó világteremtési éra
 i. e. ↔ Ol. / A.U.C. / AeSel.
 i. sz. ↔ Ol. / A.U.C. / AeSel.

d) Elemi irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez

Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998) (mint tankönyv)

Elias J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)

Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (reprint: Budapest: Könyvtérképesítő Vállalat, 1985) (alapvetően a középkorra vonatkozik, de igen precizen összefoglalja az általános ismereteket is)

Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta-Saxum, 1999) (NB: sok olyasmi van benne, ami a többi megjelölt könyvben nincs, de egy-két bizzar közlés is)

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), 411 skk. (kronológiai táblázatok, királyok uralkodása stb. Mezopotámia történetéhez az ókor végéig; párthus, Szászánida királylisták is)

Segédanyag

“Tengeri népek” az egyiptomi forrásokban

Merneptah (5. éve)	III. Ramszesz (8. éve)	Vokalizált név ⁶⁶⁵	Egybevetések
Š'R'D'N'	ŠRDN	<i>sardana</i>	<i>szardonioi</i> / szardíniaiak
TVRVŠ'	TRŠ	<i>turus</i> / <i>teres</i>	<i>türszénoi</i> / etruszkok
Š'K'RVŠ'	ŠKRVŠ	<i>sekles</i> <i>szikil</i>	<i>szikeloi</i> szicíliaiak
'K'V'Š' ⁶⁶⁶	–	<i>akvasa</i> / <i>akaivasa</i> / <i>ekves</i>	<i>akhaioi</i> / <i>ahhijavas</i> / akhájok
RVKV	–	<i>lukka</i>	<i>lukki</i> / lükiaiak
–	TYKR'	<i>tjekker</i>	<i>zakar</i>
–	PVR'S'T	<i>peleset</i>	<i>pelistim</i> / filiszteusok
–	V'Š'Š	<i>veses</i>	
–	D'YNYVN'	<i>danuna</i> / <i>denjen</i>	<i>dainiun</i> / <i>danaoi</i> / <i>Danúna</i> ⁶⁶⁷ / <i>Dán</i> ⁶⁶⁸

⁶⁶⁵ Emlékeztetőül: az egyiptomi mássalhangzó-írással feljegyzett nevek vokalizációja csupán konvencionális.

⁶⁶⁶ A felirat megjegyzése szerint: “nincs fitymájuk”; értsd: körülmélték.

⁶⁶⁷ A mai Adana (Töröko.) térségében.

Egyiptom tartományai Elő-Ázsiában

Tartomány (D-É)	Székhelye
Kanaán	Gáza
Upe ⁶⁶⁹	Kumidi (Kámid el-Loz)
Amurrú	Szumur (Tell Kazel)

A filiszteus Pentapolisz

Asdód
Asqalon
Gáza
Ekron
Gát

Qarqari csata (853)

Az asszír-ellenes nyugati szövetség katonai ereje:					
		Harci szekér	Lovasság	Gyalogság	Teve
Adad-idri ⁶⁷⁰	<i>Sa iméri-su</i> ⁶⁷¹	1 200	1 200	20 000	
Irhuleni	Hamat	700	700	10 000	
Ahabbu ⁶⁷²	<i>Szir'ila</i> ⁶⁷³	2 000	–	10 000	
	Gubla ⁶⁷⁴	–	–	500	
	Muszri ⁶⁷⁵	–	–	1 000	
	Irqanatu	10	–	10 000	
Matinu-Baáli	Arvád	–	–	200	
	Uszanát / Usnú	–	–	200	
Adunu-Baáli	Szjannu ⁶⁷⁶	30	–	10 000	
Gindibu	arab (<i>arbája</i>)	–	–	–	1 000
Baásza Ruhuhi fia	Amana ⁶⁷⁷			[x ⁶⁷⁸] 000	
(Összesen)	12 (!) ország	3 940	1 900	61 900 ⁶⁷⁹	1 000

Fekete obelisz k

Képes beszámoló III. Sulmánu-asarídu (858–824) első 31 évének néhány zsákmányszerző hadjáratáról (i. e. 828/827). – London, British Museum

⁶⁶⁸ Izráel egyik törzse, amely később csatlakozott a többihez. Gen. 49,16 sk.; Deut. 33,22; Bírák k., 5,17; 18,1.

⁶⁶⁹ Var.: Abi stb., egyiptomi IVP3. Vö. Hóba (Gen. 14,15).

⁶⁷⁰ Hadad-ezer. A Bibliában (Kir. I. k., 20): Ben-Hadad, Aháb izráeli király ellenfele; itt szövetségese (!).

⁶⁷¹ Damaszkusz.

⁶⁷² Aháb.

⁶⁷³ Izráel.

⁶⁷⁴ Búblosz.

⁶⁷⁵ Egyiptom.

⁶⁷⁶ Libanonban.

⁶⁷⁷ Ammon.

⁶⁷⁸ A számjegy a feliratban kitörött.

⁶⁷⁹ + az utolsó sorban hiányzó szám ([x] 000).

Dombormű-sorozatok	
(Felülről lefelé):	
Király	Ország
Szúa	Gilzanu ⁶⁸⁰
Jéhu, ⁶⁸¹ “Omri házából” ⁶⁸²	Izráel ⁶⁸³
–	Muszri ⁶⁸⁴
Marduk-apla-uszur	Szúhu ⁶⁸⁵
Karparunda	Pa(/Hat)tina ⁶⁸⁶

Izráel: törzsi jegyzékek

(1) Jákob feleségei:

Léa Zilpa
Ráhel Bilha

(2) Törzsi jegyzékek:

⁶⁸⁰ Az Urmia-tótól nyugatra – Adója: ezüst, arany, ólom, réz edények, pálcák a király kezébe, lovak, kétpupú tevék.

⁶⁸¹ Ia-u(U₂)-a

⁶⁸² Már (DUMU)-Humri.

⁶⁸³ Adója: ezüst, arany, egy arany csésze, egy arany vödör, arany serlegek, arany kancsók, ón, pálca a király kezébe, vadászó dárdák.

⁶⁸⁴ Itt talán egy déli / tengeri úton megközelíthető ország, Egyiptom, esetleg India (???). – Adója: kétpupú tevék, vízilovak, tulok, szarvas, antilop, elefánt, majmok.

⁶⁸⁵ Az Euphratész középső szakaszánál. Adója: ezüst, arany, arany vödrök, elefántcsont, dárdák, kelmék.

⁶⁸⁶ Szíriában. Adója: ezüst, arany, ólom, réz, réz edények, elefántcsont, ciprusfa.

.....
06/01/2
0/KG

Gen. 29,31 skk.

Reubén (L)
Simeon (L)
Lévi (L)
Júda (L)
Dán (B)
Naftáli (B)
Gád (Z)
Asér (Z)
Jisszakhár (L)
Zebulun (L)
Dína (L)
Joszéf (R)
Binjamin (R)

Gen. 35,22 skk.

L é a :
Reubén
Simeon
Lévi
Júda
Jisszakhár
Zebulun
R á h e l :
Joszéf
Binjámín
B i l h a :
Dán
Naftáli
Z i l p a :
Gád
Asér

Gen. 49,1 skk.

Reubén
Simeon
Lévi
Júda
Zebulun
Jisszakhár
Dán
Gád
Asér
Naftáli
Joszéf

Num. 1,5 skk.

Reubén
Simeon

Júda
Jisszakhár
Zebulun
Efrajim
Menasse
Binjamin
Dán
Asér
Gád
Naftáli

Num. 1,20 skk.

Reubén
Simeon
Gád
Júda
Jisszakhár
Zebulun
Efrajim
Menasse
Binjamin
Dán
Asér
Naftáli

Num. 2,3 skk.

Júda
Jisszakhár
Zebulun
Reubén
Simeon
Gád
Efrajim (R)
Menasse (R)
Binjamin
Dán
Asér
Naftáli

Num. 26,5 skk.

Reubén
Simeon
Gád
Júda
Jisszakhár
Zebulun
Joszéf
Menasse
Efrajim
Binjamin
Dán

Asér
Naftáli

Deut. 33,6 skk.

Reubén
Júda
Lévi
Binjámín
Joszéf
Efrajim
Menasse
Zebulun
Jisszakhár
Gád
Dán
Naftáli
Asér

(3) 12 törzsből szerveződő társadalmak a Bibliában (Kanaán / Palesztina / Transz-Jordánia térségében):

Gen. 25,13 skk.: Jismaél

Gen. 22,20 skk.: Náhor

Gen. 10,26 skk.: Joktán

Gen. 36,10 skk.: Ézsau

S z i n k r o n i z m u s o k

Közvetlen szinkronizmusok Izráel–Júda és Asszíria–Babylónia történetében az ékírásos szövegekben:		
Aháb (Izráel) / <i>Ahabbu Szir'ilája</i>	853: Izráel mint az asszír-ellenes koalíció tagja részt vesz a qarqari csatában	III. Sulmánu-asarídu (858–823) 6. éve
Jéhu (Izráel), "Humri (Omri) házá(ból)", ⁶⁸⁷ / <i>Iaua sa Bít-Humri (sic!)</i> ⁶⁸⁸	841: adót fizet Asszíriának ⁶⁸⁹	18. éve
Joás (Jehoás) (<i>Jaaszu Szamerinájú</i>) (Izráel)	ca. 806: Tell ar-Rima (É.-Mezopotámia), III. Adad-nérári sztéléje: "Hattu", benne "Humri (Omri) országa" (Izráel) meghódítása — Vö. II. Kir. 13,5: szabadulás az arámi uralom alól 796: adót fizet Asszíriának	III. Adad-nérári (810–783)
Uzzija / Azarja ⁶⁹⁰ (Júda)	744: hűségeskü Asszíriának (?) ⁶⁹¹ 738: asszír-ellenes koalíció Szíriában	III. Tukulti-apil-Esara / <i>Púl(u)</i> (744–727)
Menahém (Izráel) / <i>Minihimmu Szamerinája</i>	738/7: önként adót fizet Asszíriának (II. Kir. 15,19 skk.)	8. éve
Pekah (Izráel), "Humri (Omri) házá(ból)" / <i>Paqaha Bít-Humri</i>	735: szövetségre lép Arámmal és Edommal Asszíria ellen	
Aház (Júda) / <i>Jauhazi Jaudája</i>	734: segítséget kér Asszíriától Damaszkusz ellen (II. Kir. 16,7 skk.) 733: adót fizet Asszíriának; levelében az asszír király szolgájának és fiának nevezi magát	
"Omri háza" / <i>Bít-Humria</i> = Pekah / <i>Paqaha</i> (Izráel)	733/2: Asszíria elfoglalja Damaszkuszt, Galilea és a Jordánon túli területek egy részét, lakosságukat deportálja (II. Kir. 15,29)	
Hósea / <i>Auszi'</i> (Izráel)	732: Hósea mint asszír vazallus kerül az izráeli trónra (összeesküvése és merénylete Pekah ellen: II. Kir. 15,30) 731: Hósea adót fizet Asszíriának	

⁶⁸⁷ "Ház" = dinasztia.

⁶⁸⁸ Az affiliáció pikantériája, hogy Omri dinasztiáját éppen Jéhu döntötte meg, kiirtván a királyi család minden tagját. II. Kir. 10.

⁶⁸⁹ Fekete obelisztk.

⁶⁹⁰ Kettős név.

⁶⁹¹ A király "szolgá"-jának (Sebanjáhu) pecsétnyomója asszír stílusú vésettel.

	724: Hósea (9. éve) beszünteti az adófizetést Asszíriának (II. Kir. 17,4) Sómrón ostroma Hósea asszír fogságban Asszíria megkezdzi Sómrón / <i>Samarain</i> / <i>Samerina</i> ostromát	(V. Sulmánu-asarídu / * <i>Szalmánaszar</i>) (724–721)
	722: Asszíria elfoglalja Sómrónt (II. Kir. 17,6; 18,10) 720: Asszíria elfoglalja Gázát és Asdódot, deportálja Izráel lakosságát 713/2: Asdód asszír ostroma (Jes. 20,1-2), az asszírok Gázáig jutnak el	II. Sarrukín / <i>Szargón</i> (721–705) 2. éve 9–10. éve
Hizqijjáhu (Júda) / <i>Hazakijáhu</i>	703: Babylóni követek látogatást tesznek Jeruzsálemben (II. Kir. 20,12-15 / Jes. 39,1-8) 701: Asszír hadjárat Egyiptom ellen; Jeruzsálem ostroma (II. Kir. 18,13; Jes. 36), Lákhis elfoglalása	II. Marduk-apla-iddina / <i>Merodakh-baladán</i> (721–711) Szín-ahhé-eriba (704–681) 4. éve
Menasse / <i>Menaszi</i> (Júda)	ca. 669/8: a király, Asszíria “szövetségese” ⁶⁹² látogatást tesz (hódolat!) “Babylón”-ban (= Asszíria?!) (II. Krón. 33,11-17) ca. 667: a király Asszíria “szövetségese” (értsd: megerősítette a korábbi hűségüket) 648: Babylón (Samas-sum-ukín) függetlenségi háborújának leverése után az asszírok Babylónból, Urukából stb. deportáltakat telepítenek le Sómrónban (Ezra 4,9 sk.)	Assur-ah-iddina (680–669) Assur-bán-apli (668–627) (egyiptomi hadjárata alkalmából) Assur-bán-apli
Ámon (Júda)	644/2: Menasse halála után fia, Ámon, folytatja apjának asszír-barát politikáját (II. Kir. 21,19 skk.)	
Jósijáhu (Júda)	609: A király 31. évében: II. Nekho északi hadjárata; megiddói csata (II. Kir. 23,29)	Nabú-apla-uszur (625–605)
Jehójákim (Júda)	605: A király 4. évében: karkhemisi csata (II. Krón. 35,20; Jer. 46)	18. éve 21. éve
Jehójákin / * (Júda)	598/7: Babylóni hadjárat Jeruzsálem ellen, a város elfoglalása, a királyt stb. fogságba viszik, Jeruzsálemben Babylón vazallus királyt ültet a trónra	II. Nabú-kudurri-uszur (605–562) 7. éve
Cidqijáhu / * (Júda)	587 / 586: A király 11. éve: Jeruzsálem elfoglalása (<i>abu / áv</i> 7), a város és a templom lerombolása (II. Kir. 25,8)	19. éve
	561: Jehójákin király szabadon bocsátása fogságának 37. évében (Jer. 52,31)	Amél-Marduk (561–560)

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

⁶⁹² Fennmaradt pecsénymója, amelynek vésete nem illeszkedik az alakos ábrázolás vallási tilalmához.

2005/06, II. (tavaszi) félév
ASN-162/b, HBN-032, TÖN-212.02

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története: Izráel kezdetei

péntek 14–15:30

Kecskeméti utca 10–12, II. em. 212 (B/10. gyakorló)

I. TESZT-DOLGOZAT

06/03/17

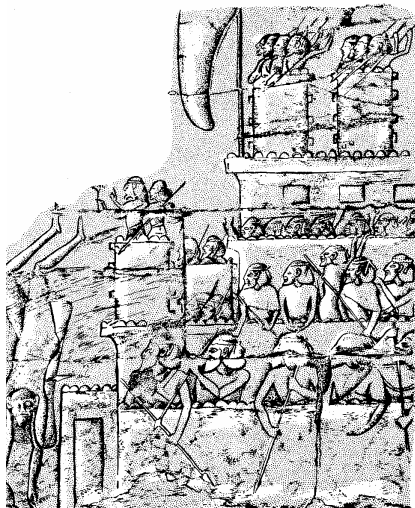
V á l a s z o k⁶⁹³

Mi határozza meg az időpontját a következő ünnepeknek:

peszah a tavaszi napéjegylenlőség (*aequinoctium*); a *peszah*⁶⁹⁴ (nyolc napos ünnep) első napja (a nap kezdete az előző este) az *aequinoctium*ot követő holdtölte (telehold); ez a zsidó rituális naptárban *niszán 15*

húsvét a zsidó *peszah* hagyományától való elszakadás céljából Constantinus óta a húsvét a tavaszi *aequinoctium*ot követő holdtölte (telehold) utáni első vasárnap, amely a keresztény egyházi hagyomány szerint Jézus feltámadásának napja

zsidó újév közvetve az őszi napéjegylenlőség; elvben a rituális újévnek (*ros ha-sána*, “az év kezdete”) ezen időpont közelében kell lennie; közvetlenül azonban a rituális naptár, amelyben az újév a hetedik hónap (*tisri*) 1. napja. – NB: a héber *tisri* hónapnév az akkád *tasrítu* hónapnév átvétele, utóbbi pedig “kezdet”-et jelent

Írja le a lehető legpontosabban az alábbi képet:

A kép: III. Ramszesz fáraó (1187–1156), XX. dinasztia, domborműve Medinet Hábuban (Théba, a nyugati parton), halotti templomának északi falán, a külső oldalon. Rajz: Yohanán Aharoni & Michael Avi-Yonah, *Bibliai atlasz* (1999), p. 60.

A jelenet Amurrúban egy ostromlott város védőit mutatja. A városfal tetején félköríves pártázat. A városkapu kiképzése bástyaszerű. A falat tornyok tagolják. A védők fegyverzete lándzsa. Felsőtestüket páncélszerű körgallér borítja. Arcvonásuk, haj- és szakállviseletük, homlokkendőjük

(pánt) az elő-ázsiai sémi népek ábrázolásában kialakult egyiptomi konvenciónak felelnek meg.

⁶⁹³ A külön jelölés nélküli kérdések: 1–1 pont.

⁶⁹⁴ NB: A magyarban a hónapok, napok, ünnepek nevét általában kisbetűvel írjuk; ez nem bebecsülés, profanizálás vagy hasonló: egyszerű helyesírási konvenció.

A dombormű a perspektívát (térbeli mélységet) úgy ábrázolja, hogy a térbeli kép távolibbrészleteit a közelebbiek fölé helyezi. (Ez nem szinteket jelent, hanem a tér mélységét.) A mozgás / történés / esemény (időbeli folyamat) ábrázolására egy dinamikus mozzanat (a várfalról lezuhanó emberi alak) rajza szolgál.

Comment:

(...) Hívatta azért Ákis **Dávidot**, és ezt mondta neki: Az élő Úrra mondom, hogy én becsületes embernek tartalak, és jónak látom, hogy velem együtt járj-kelj a táborban, mert semmi rosszat nem találtam benned attól a naptól fogva, hogy hozzám jöttél, mindmáig. De a VÁROSFJEDELMEK nem bíznak meg benned. Most azért menj vissza békességgel, és ne tégy semmi olyat, amit rossznak tartanak a **filiszteusok** városfejedelmei. **Dávid** ezt felelte Ákisnak: Mit követtem el, és mi hibát találtál szolgálódban azóta, hogy nálad vagyok mindmáig? Miért nem mehetek el harcolni az én URAM, KIRÁLYOM ELLENSÉGEI ellen? Ákis ezt válaszolta **Dávidnak**: Tudom, hogy te megbízható vagy, akár az Isten angyala, de a **filiszteus** vezérek megmondták, hogy nem vonulhatsz velünk a harcba. Most azért kelj fel korán reggel urad szolgálóival együtt, akik veled jöttek. Keljtek fel korán reggel, mihelyt kivilágosodik, és menjetek el...”

Honnan van az idézet

I. Sám. 29,8 skk.

Töltse ki a pontokat a hiányzó nevekkel

Értelmezze a szituációt

A **tágabb háttér** (a szemelvény nem utal rá) a **filiszteusok** és **Saul, Júda–Benjámín (!) királya háborúi**. Ettől a háborútól azonban független az, hogy **Dávid a belső hatalmi harcok** (Saul és Dávid ellentéte) következtében a **filiszteusokhoz szökött át / menekült**, és **szolgálatukban katonai feladatokat vállalt**.

A szemelvényben **Ákis, Gát királya** – nem filiszteus király, csak a városfejedelmek egyike (!) – azt kívánta, hogy **Dávid is csatlakozzék a Saul ellen harcoló filiszteus hadsereghez**. A **filiszteus vezérek** azonban attól tartottak, hogy **Dávid elárulja őket**, elleneztek **Ákis szándékát**, ezért **Ákis Dávidot elbocsátotta a hadjáratból**.

Ákis: történetileg dokumentált filiszteus név. Az i. e. VII. században mint *Ikauszu* (^M*i-ka-u-su*) szerepel Assur-ah-iddina és Assur-bán-apli felirataiban. Ekronban (עקרין / Tell Miqne, Izrael) előkerült **Ákis** (אכיש) király, Padi fia⁶⁹⁵ föníciai nyelvű felirata (i. e. VII. század).⁶⁹⁶ (A Dávid-történetben szereplő **Ákis** magától értetődően nem azonos vele.) Nyelviileg azonos az **Ákis** névvel a görög **Ágisz** (több spártai király neve, illetve az **Agiada** dinasztikus név), és a görög mitológiában **Ankhiszész** trójai hős neve (Iliasz, XX, 208 skk.). Ez a nyelvi azonosság egyike azoknak a roppant csekély számú adatoknak, amelyek a **filiszteusoknak** a **Mediterraneum keleti térségéből / Balkánról** való eredete mellett szólnak.

⁶⁹⁵ Padi mint Asszíria vazallusa szerepel Szín-ahhé-eriba felirataiban.

⁶⁹⁶ Seymour Gitin, Trude Dothan & Joseph Naveh, “A Royal Dedicatory Inscription from Ekron”, *Israel Exploration Journal*, 47 (1997), pp. 1–16; Victor Sasson, “The Inscription of Achish, Governor of Eqrn, and Philistine Dialect, Cult and Culture”, *Ugarit-Forschungen*, 29 (1997), pp. 627–639; Reinhard G. Lehmann, “Studien zur Formgeschichte der ‘Eqrn-Inschrift des ‘KYŠ und den phönizischen Dedikationstexten aus Byblos”, *Ugarit-Forschungen*, 31 (1999), pp. 255–306; Seymour Gitin & Mordechai Cogan, “A New Type of Dedicatory Inscription from Ekron”, *Israel Exploration Journal*, 49 (1999), pp. 193–202.

Magyarázza a kiemelt szavakat

VÁROSFEJEDELMEK: A **filiszteus**

pentapolisz vezetői

URAM, KIRÁLYOM: **Saul**

URAM, KIRÁLYOM ELLENSÉGEI: **Saul**

ellenségei. Dávid a filiszteusok zsoldosvezéréként Ciklágban lakott (I. Sám. 27,4 skk.), innen kiindulva harcolt Júda déli–délnyugati térségében: Gezer, a kéniek stb. ellen.

Mit jelent:

epagomenon-napok (epagomena)

gör. “hozzáadott” napok: a naptári

rendszer azon napjai, amelyek a hónapok napjainak összessége és a

szoláris év közötti különbséget kitöltik; az egyiptomi naptárban 5 nap

hold-év

naptári év, amely tisztán 12 hold-

hónapból áll, és ezért a szoláris évnél rövidebb

intercalatio

lat. “beiktatás” (az elnevezés sum.

dirig, “többlet”; gör. embolizmosz), többlet-nap(ok) / hónap(ok)

beiktatása a naptárba (év), a szoláris év időtartamához igazítás végett

luni-szoláris év

naptári év, amelyben az

intercalatiókat oly módon rendezik, hogy a szoláris évkezdet és a naptár

első hónapjának első napja egybeessék

mozgó ünnep

a luni-szoláris év meghatározott

időpontjaihoz – alapesetben a Hold bizonyos fázisaihoz – kötött

ünnepek, ezek a polgári naptárban évente más-más időpontra eshetnek

Mozgó ünnepek t. k.

- a zsidó rituális naptárban a *peszah*, de csak abban az értelemben, hogy szökőévben a szökőhónapra (*adár séni*) esik
- a zsidó naptár meghatározott évfordulókat a rituális naptár szerinti időpontra rögzít, ezért ezek a – keresztény egyházi eredetű – polgári naptárban szintén mozgó ünnepek; ilyen a *jahrzeit*; Izraelben a *Holocaust Remembrance Day* (יום השואה) (*niszán 27*, 2006-ban: április 25) (Izraelen kívül ez nem mozgó ünnep: mindig április 19, a varsói gettó-felkelés kezdetének időpontja)
- a polgári naptárban több keresztény egyházi ünnep: húsvét, pünkösd stb., ezek azonban – a húsvét napjának a luni-szoláris évhez való igazodása miatt – a hétnek mindig azonos napjára esnek, csupán a naptári időpontjuk eltérő

NB: Az orthodox kereszténység naptára és a latin egyházi / polgári

naptár közötti különbség nem függ össze a mozgó ünnepek

problematikájával: a keleti egyházak nem vették át a julianus naptár

(Iulius Caesar és tudós asztronómus tanácsadója, Sosigenes,⁶⁹⁷ i. e. 46)

XIII. Gergely pápa (1572–1585) szerinti (gregorián) reformját (1582),

ezért a húsvét stb. időpontjai között a két naptárban 11 nap különbség

van

⁶⁹⁷. Plinius, *Naturalis historia*, XVIII, § 212.

napéjegyenlőség	lat <i>aequinocitium</i> , ezen a napon egyenlő időtartamú a nappal és az éjszaka; a tavaszpont és ősypont a julianus–gregorián naptárban: március 21, illetve szeptember 23
olympiasz	gör. négy éves naptári ciklus, a két olympiai játék kezdete között eltelt időszak; kezdete i. e. 776
saeculum	lat. “korszak”; etruszknak mondott felfogás szerint az az időszak, amelyen belül az egy időben születettek mind meghalnak (100–110 év); 100 éves évforduló (a saecularis játékok Rómában); “évszázad”
szökőév	naptári év, amelyben többlet nap(ok) vagy hónap van
szökőhónap	az ókori Mezopotámiában és a zsidó rituális naptárban több éves naptári ciklusok szerint a szoláris év és a 12 holdhónap időtartamainak különbségét egész hónap(ok) beiktatásával egyenlítik ki; a finomabb, 19 éves ciklusban 7 szökőhónap van, rendszerint az utolsó, “megkettőzött / megkétszerezett” hónap, akk. <i>tašnūt-addaru</i> , héb. <i>adár-II (~-sēni)</i> . A mai köznyelvben a szökőnapot tartalmazó hónap (a julianus–gregorián naptárban: február) is szökőhónap

Írja át a Város alapításának dátumát olympiai éra szerint	(Varro: i. e. 753) a VI. <i>olympiasz</i> 4. éve: VI/4
zsidó világteremtési éra szerint	3760–753 = 3007

Mettől meddig tart:	
i. e. IX. század	900–801
i. e. XII. század harmincas évei	1139–1130

Comment:

“(…) A király, az én uram lábához hétszer és hétszer leborultam. Nézd, én a király szolgálja és házának kuttyja vagyok, és Amurrú országát teljes egészében a király, az én uram számára őrzöm. Ismételten mondtam Panahaténak, az én felügyelőmnek: Szerezzen mentő csapatokat a király országainak védelmére. A király valamennyi (al)királya válogatott katonákat keres, hogy az országokat kiszakítsa a kezemből. Kérdezze meg őt a király, Pahanatét, az én felügyelőmet, hogy nem őríztem-e Szumuri és Ullaza városokat. Amikor a felügyelőm a király, a Nap élelmét viszi, én aratom Szumur gabonáját, és valamennyi országot a király, az én Napom, az én uram számára védem…”

Ki a “király”	a fáraó (III. Amenhotep)
Ki a “felügyelő”	az egyiptomi katonai igazgatás vezetője
Milyen “országok”-ra utal	“a király országai”: az egyiptomi függőségben lévő területek.
Ki a “Nap”	a fáraó
Értelmezze a szituációt	

Amurrú királya / sejkje (Abdi-asirta / akkádósítva: Abdi-asratum) függőségben áll Egyiptomtól. A fáraó nevében az egyiptomi fennhatóságot a katonai közigazgatás vezetője (“felügyelő”) gyakorolja fölötté. Az egyiptomi befolyás alatt álló terület északi határvidékén Amurrú királya katonai / védelmi feladatokat is ellát. A levélben segítséget kér a fáraótól a

< 6 pont

reá támadó külső erők ellen, a kérést azzal nyomatékosítva, hogy ez Egyiptom érdeke. Az egyiptomiak a föníciai városokból élelmiszert importálnak, Amurrú királyának szerepe van (“én aratom...”) a szállítmányok megszerzésében.

A föníciai tengerparton (északon) az i. e. 2. évezred utolsó harmadában Szumur⁶⁹⁸ volt Egyiptom egyik támaszpontja.

06/03/19/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2005/06, II. (tavaszi) félév
ASN-162/b, HBN-032, TÖN-212.02
Komoróczy Géza
Az ókori Kelet története: Izráel kezdetei
péntek 14–15:30
Kecskeméti utca 10–12, II. em. 212 (B/10. gyakorló)

IV. (TESZT-)DOLGOZAT

06/05/05

V á l a s z o k

Mit jelent

A. D.	lat. <i>anno Domini</i> , ‘az Úr évében’, időszámításunk kezdete szerint (NB: mindig az évszám elé kell írni)
aequinoctium	lat. ‘napéjegyenlőség’ (tavaszpont: március 21, ősypont: szeptember 23)
Exodus	lat. ‘kivonulás’, Mózes II. könyvének latin címe; a héber cím (<i>incipit</i>): שמות (<i>Semot</i> , ‘nevek’)
jubileum	< héber <i>jóvél</i> יובל, ‘kos’, ‘öröm’, jóvél-év (שנה 7×7 :היובל) ‘nyugalom’-év), innen általában “(kerek) évforduló”
Judicum “kis / rövid időszámítás”	lat. ‘Bírák (könyve)’ a zsidó világteremtési éra évszáma, az évezred nélkül (a jelenlegi, 5. évezred kezdete: i. sz. 1240)
olympiasz	gör. ‘olympiai ciklus’, 4 éves időszak két olympia kezdete között
solstitium	lat. ‘téli és nyári napforduló’ (az év leghosszabb napja: június 22, a legrövidebb: december 23)

2–2p
+ 5p⁶⁹⁹

⁶⁹⁸ Horst Klengel, “Sumur/Simyra und die Eleutheros-Ebene in der Geschichte Syriens”, *Klio*, 66 (1984), pp. 5–18.

⁶⁹⁹ Ha minden válasz kifogástalan.

trigrammaton	a bibliai istennév 3 betűs változata (a negyedik betű nélkül): יהו / Jhv / Jáhu; személynevekben gyakori	
trivium, triviális	trivium: a középkori oktatási rendszer alsó fokozata (grammatika, retorika, dialektika); triviális: alacsony fokú; elemi, közismert, közönséges (ti. tudás)	
Hova torkollik		1–1p
Arnon	Holt-tenger	
Hábúr	Euphratész	
Jabbók	Jordán	
Jarmúk	Jordán	
Kisón	Földközi-tenger	
Orontész	Földközi-tenger	
Adja meg az Első templom korának végét (utolsó évét)		2–2p + 5p ⁷⁰⁰
a zsidó világteremtési éra szerint	i. e. 587/586	
A. U. C.	3173, illetve 3174	
olympiai éra szerint	167, illetve 168 XLVIII/2, illetve XLVIII/3	
Értelmezze röviden		3p
“Földem (értsd: országom) olyan asszonyra hasonlít, akinek nincsen férje, mert nincs, aki megművelje” (Ríbaddi)		
Ríb-Addi (Adad), Büblosz fejedelme írja a fáraónak, panaszképpen, mert Egyiptom nem gondoskodik a városról, amelynek ura. (NB: Nem egyenes értelmű beszéd; jelképes!)		
Állítsa kronológiai rendbe (számozással)		5p
(4) III. Ramszesz (5–6) Saul (3) Merneptah (5–6) Ákis (2) Ehnaton (7) Ahabbu / Aháb (1) III. Amenhotep		
NB: Ákis / Ákhis a Bibliában 8I. Kir. 21) Saul uralkodásának utolsó időszakában van említve; kortársak, és pontos évszámot egyikükhöz sem köthetünk		
Melyik mai állam / ország területén van		1–1p
Asdód	Izrael	
Ekron	Izrael	
Fönícia	Libanon	
Gileád	Szíria	
Haleb	Szíria	
Kádes	Szíria	
Karnak	Egyiptom	
Megiddo	Izrael	
Moáb	Jordánia	
Türosz	Libanon	
Értelmezze röviden		4p
“Anát fia, Samgar idejében, Jáél idejében kihaltak az ösvények, akik útra keltek, rejtett ösvényeken jártak” (Jud. 5,6)		
A politikai helyzet miatt megszűntek a kereskedelmi kapcsolatok, nehézzé vált a közlekedés		

⁷⁰⁰ Ha minden válasz kifogástalan.

Mettől meddig tart

az i. e. IX. század
az i. e. XI. század középső harmada
az i. sz. I. század második évtizede

900–801
1067–1033
11–20

1–1p
–2–2p⁷⁰¹

Adja meg a hiányzó névformát

Ókori név

Alasia

Gubla

Hermon

Jáván

Jebúsz

Karkhemis

Kús

Sikhem

Tadmor

Ugarit

Mai (régészeti stb.) név

Ciprus

Büblösz

Anti-Libanon (a déli része)

görögök

Jeruzsálem

Jerablus / Dzserablúsz

Núbia

Nablúsz

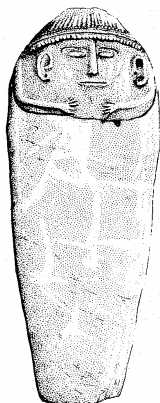
Palmyra

Rász Samra

2–2p
+ 5p

Azonosítsa az alábbi képet

< 5p⁷⁰²

Filiszteus kerámia (égetett, mázatlan agyag) szarkofág Észak-Izraelből (Bét-Seán). Anthropoid (de csak az arcvonásokat mintázza meg aprólékosabban, a kezét csupán jelzi), mintája az egyiptomi szarkofágok (arc: legnagyobb felületek törvénye szerint)

Olvassa el figyelmesen és válaszoljon a kérdésekre

“Bevonultam Halab/Aleppóba/be, székvárosomba. Az ingó vagyomból, az árukból, a kincsekből, a vagyontárgyakból, amelyeket Hatti országából hazaküldtem, egy palotát építettem. Trónomat, amilyenek a királyok trónjai, éppen olyanra csináltattam. Tiszttségviselő állami szolgálóimat, mint a királyok állami szolgálói, fiaimat, mint az ő fiaik, tiszttségviselő udvari embereimet, mint az ő udvari emberei, olyanná tettem. A szutúknak, akiknek országomban lakóhelyük volt, jó lakhatást biztosítottam, akik nem laktak (állandó) lakóhelyen, azokat letelepítettem. Így szilárdítottam meg országomat”

<15p

Honnan van az idézet **Idrimi, Alalah királyának felirata**

A kipontozott helyen pótolja a nevet

Tegyen rövid megjegyzést az aláhúzott szavakhoz / formulákhoz

ingó vagyom – áru – kincs – vagyontárgy: **hadi zsákmány** (NB:A felirat ezeket a **szavakat szinonimaként használja!**)

Hatti országa: **a hettita birodalom**

állami szolgálóim – fiaim – udvari embereim: **a királyi udvar / állam-apparátus tagjai, a palota személyzete (családtagok is) (szinonimák)**

⁷⁰¹ Ha a válasz téves vagy hiányzik.

⁷⁰² Ennyi vagy ennél kevesebb (a válasz tartalmassága szerint).

olyanná tettem: Idrimi más országok / királyok hatalmi és adminisztratív szervezetének mintájára állította fel az igazgatást (vö. I. Sám. 8)

szutú: elő-ázsiai (sémi) nomád törzs (Szíria – Kanaán térségében)

Értelmezze a szakaszt

A felirat mutatja, hogy a másodlagos (minta-követő) állam-alakulás modellje (amelyre Sámuel k. irodalmi formában utal) bizonyos körülmények között tudatos aktus, történelmi valóság volt az ókori Keleten. Idrimi egy hadjárat során szerzett javakat ahhoz, hogy felépítse palotáját, megszervezze Alalah államot. A szíriai térségben élő nomádokat betagolta az állami szervezetbe

05/05/10/KG

XI

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2006/07. tanév, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Az ókori Kelet

i. e. III–II. évezred

ASN-161, BBN-HEB-231, HBN-031, TÖN-212*

péntek 14–15:30

Kecskeméti utca 10–12, földszint 4. terem (B/3 gyakorló)

I. dolgozat

06/10/06

V á l a s z o k

Hova torkollik:

Alsó-Záb(u)

Amu-Darja

szélesen elterülő delta-torkolattal,⁷⁰⁴ szinte elveszve a sivatagi homokban⁷⁰⁵

Arnon

Balih

Euphratész

Jarmúk (Yarmuk)

Jordán

kiszáritott mocsár Izraelben és nagy költözőmadár pihenőhely / sanctuary) – Kinneret / Genezaréti-tó, beleömlik a Holt-tengerbe

Kárún

Kura

Orontész

Tigris

Óxosz (Araxész⁷⁰³), egykor délről ömlött az Aral-tóba,

Holt-tenger (kelet felől)

Euphratész

Satt el-Arab – Perzsa-öböl

Jordán (bal parti mellékfolyó)

Átfolyik a következő tavakon: Húlei-tó (ma már csak

Átfolyik a következő tavakon: Húlei-tó (ma már csak

Satt el-Arab – Perzsa-öböl

Kaszpi-tenger; alsó szakaszában együtt az Araksz-szal

Földközi-tenger

Mikor volt / van / mikorra esik a naptárban:

a babylóni naptár kezdete

a második olympiai játék

a Szeleukida éra kezdete

függően Szíriában 312 ősz, Babylóniában 311 tavasz

a zsidó naptár kezdete

aequinoctium

az i.e. IV. évszázad utolsó éve

hidzsra

Jésu / Jézus születésének feltételezett időpontja a Város alapítása (i.e. 754) szerint

755 A.U.C.

akitu, újévi ünnep, niszannu 1, március–április

i.e. 772 nyarán

i.e. 312/311, a korábbi hagyományok szerinti évkezdettlő

ros ha-sána, 'újév', tisri 1, szeptember–október (mozgó

ünnep)

“napéjgyenlőség”, március 21 és szeptember 23

i.e. 301

i.sz. 622

NB

Jézus születésének időpontját a rendelkezésünkre álló régi források alapján nem lehet teljes bizonyossággal pontosan megállapítani,⁷⁰⁶ a rendelkezésünkre álló adatok ellentmondásosak és bizonytalanok. Az eleinte a keresztény világban, manapság pedig általánosan – globálisan – használt kronológiai rendszert a szíriai

⁷⁰³ Hérodotosz, I, 202.

⁷⁰⁴ A folyam medrének szélessége már feljebb is meghaladta az ezer métert.

⁷⁰⁵ A folyó alsó szakaszát az Aral-tóval összekötő Uzboj ma inkább vádi, mint folyó.

származású Dionysius Exiguus apát alakította ki Rómában, I. János pápa (523–526) felkérésére, az i. sz. VI. század második negyedében (i. sz. 525-től kezdődően), több latin nyelvű értekezésben.⁷⁰⁷ Az első év, amelyet számítási segítségével az új rendszerben meghatározott, Diocletianus császár 247. éve volt (értsd: a Diocletianus trónra lépése [i. sz. 284] utáni 247. év, azaz i. sz. 531), az új rendszer szerint ezt követte a Krisztus születése utáni / *ab incarnatione Christi* 532. év.⁷⁰⁸ Ebben az értelemben beszélünk⁷⁰⁹ *Krisztus (testté válása / születése) előtti* (Kr. e.) és *Krisztus (születése) utáni* (Kr. u.) időpontokról. Ugyanezt a rendszert használja, de tudatosan az időszámítás polgári (civil) jellegét állítja előtérbe, az *időszámításunk (kezdeté) előtti* (i. e.) és *időszámításunk szerinti* (i. sz.) elnevezés. A latin közép- és kora-újkorban az *anno Domini N* ('az Úr N. éve') formulával volt szokás keltezni (rövidítve, mindig az évszám előtt: A. D. / A.D. / AD), angol szövegben ma is ez a formula használatos, és mintájára, ugyancsak angolul, kialakult a B. C. rövidítés (*before Christ*, 'Krisztus előtt') (mindig az évszám után). Zsidó történeti összefüggésekben, és újabban már igen gyakran az ókori Kelet vonatkozásában is, inkább a B. C. E. (*before the Common Era*), illetve C. E. (*of the Common Era*) rövidítések használatosak. Fontos tudni, hogy ebben a rendszerben nincs 0. év; i. e. 1 után i. sz. 1 következik.

A modern történetírás kétféle kronológia-fogalommal dolgozik: relatív kronológiának nevezi az események egymáshoz viszonyított időrendjét, abszolút kronológiának pedig az események helyét az úgynevezett julianus–gregorián – Julius Caesar⁷¹⁰ által bevezetett (i. e. 46), XIII. Gergely pápa (1572–1585) által kissé módosított (korrigált) (1582) – naptár szerint, Jézus születésének vélt időpontjához viszonyítva. Voltaképpen tehát relatív kronológia a keresztény / polgári éra is.

őszpont

szepember 23

peszah **A peszah időpontja a tavaszi napéjegyenlőség utáni holdtölte, kivéve a szökőéveket, amelyekben egy hónappal később (a zsidó naptár szerint ez a nap: *niszán* 15); a keresztény *pascha* / "húsvét", amely ünnep a zsidó peszahból ered, az úgynevezett húsvét-vita lezárása (Constantinus, i. sz. 325) után a napéjegyenlőséget követő holdtöltét követő első vasárnap**

Állítsa párba (számozással) a következő neveket:

(1) Asdód	(7) Ugarit
(2) Hábúr	(6) Ninive
(3) Harrán	(10) Uruk
(4) Hattusas	(2) Euphratész
(5) Hermon	(8) Élám
(6) Mószul	(3) Balih
(7) Rász Samra	(9) Urartu
(8) Szúsza	(4) Anatólia
(9) Van-tó	(1) Izrael
(10) Warka	(5) Libanon ⁷¹¹

Mit jelent:

- A.D. *Anno Domini*, lat. "az Úr ... évében" / i.sz.
A.U.C. *Ab Urbe condita*, lat. "a Város (ti. Róma) alapításától (NB: alapításának fiktív időpontjától) (számítva)"
aera *időszámítási rendszer*, amelynek kezdőpontját valamely jelentős esemény adja, és amelyben folyamatosan számozzák az éveket; ősfarmája a királyok trónra lépésének évével vagy első teljes uralkodási évével kezdődő naptár
B.C.E. *Before the Common era*, ang. "az általánosan használt éra / időszámításunk kezdete előtt"
intercalatio lat. 'beillesztés' / 'beiktatás', "betoldás"; a naptárban a szökőhónap (Mezopotámia, zsidó naptár) vagy szökőnap (egyiptomi naptár, julianus–gregorián naptár) beiktatása az éves naptárba, meghatározott rend szerint (NB a szökő~ mindig többlet-időegységet jelöl)
jubileum héb. *jóbel* / *jóvel*: a Tórában (Lev. 25,10 skk.) az adósság-elengedésre előírt 7×7 éves ciklus záró (50.) éve; innen általánosabban, a szó latinos alakja nyomán, "(kerek) évforduló". Maga a héber szó eredeti jelentésében "kos", "kos-szarv", "kos-szarv tülök" (amelynek megfújásával az ünnepeket kihirdetik)
lunáris naptár naptári rendszer, amelyben az év 12 hold-hónapból áll (lat. *luna*, "hold"), és nem tart kapcsolatot a Nap által meghatározott (szoláris) évvel
mozgó ünnep a zsidó és az iszlám naptárban rögzített ünnepek a "polgári" (julianus–gregorián) naptárban eleve mind mozgó ünnepek, mert e naptárak kezdete mozgó (de magában a zsidó és

⁷⁰⁶ Máté ev. 2,1: Heródes uralkodásának (i.e. 40/36–4) legvége; Lukács ev. 2,1 sk.: Quirinius, Syria provincia helytartója alatt (i.sz. 6–8), az adóösszeírás (i.sz. 6) idején; Lukács ev. 3,23: Tiberius császár 15. évében (i.e. 1) stb.

⁷⁰⁷ Az okot a húsvét időpontjának meghatározása körül újra meg újra fellángoló viták szolgáltatták. Dionysius Exiguus i. sz. 525-ben dolgozta ki húsvét-táblázatait (*Libellus de cyclo magno Paschae / Computatio Paschalis*). Az évek megjelölésénél szakított az ősi római hagyománnyal, amely a consuli évekhez igazodott. A húsvéti ünnepek időpontját 19 éves ciklusokban számolta ki. Dionysius időszámítási rendszerét, a későbbiekben többen is finomították.

⁷⁰⁸ Az új rendszer bevezetésének egyik fő célja éppen az volt, hogy a keresztény egyház elszakadjon Diocletianus, a gonosz keresztényüldöző időszámítási rendszerétől.

⁷⁰⁹ A XVIII. század óta. A Krisztus születése előtt / időszámításunk kezdete előtt történt események visszafelé számozását August L. Schlözer (1735–1809) göttingeni professzor javasolta. (Ugyanaz, aki Európában először felvetette a sémi nyelvcsalád gondolatát, in: Johann G. Eichhorn, Ed., *Repertorium für biblische und morgenländische Literatur*, 8 (1781), p. 161. – Ő hívta fel a figyelmet a magyar és a lapp nyelv rokonságára is., ennek nyomán indult meg a finn–ugor nyelvcsalád rekonstrukciója.)

⁷¹⁰ És tudós asztronómus tanácsadója, Sosigenes. Lásd Plinius, *Naturalis historia*, xviii, 212.

⁷¹¹ Az Anti-Libanon hegység déli részét nevezik Hermonnak, ez Libanon és Szíria határtérsége; az 1967. évi háború óta legdélibb csücske Izrael területén ("the territories" van.

iszlám naptáron belül rögzített); a polgári naptárban mozgó az az ünnep, amelynek időpontja közvetlenül, mint a húsvét, vagy közvetve, mint a pünkösd, a Hold fázisához kapcsolódik
 olympiasz az olimpiai játékok 4 éves ciklusa
 szökőhónap a mezopotámiai naptárban a szoláris év és a 12 hold-hónapból álló naptár különbségének kiegyenlítésére meghatározott rendszerben többlet-hónapokat (sum. *dirig*-HÓNAPNÉV, maga is ezt jelenti) iktattak be, a szoláris évhez való igazodásul az év 6. vagy 12. hónapját (VI / *ulúlu*, illetve XII / *addaru*) ismételték / “kettőzték” meg (akk. *tasnitu* / *tasnūt*-HÓNAPNÉV), már csak azért is, mert így módon a naptár sietését könnyen kiigazíthatták a tavaszi, illetve őszi napéjegyenlőség időpontja alapján. A kifejlett rendszerben 19 éves ciklusonként 7 szökőhónap volt. Ezt a rendszert vette át a zsidó naptár is. – Közönségesen szökőhónapnak nevezük a julianus–gregorián naptárban februárt, amelyben meghatározott rend szerint szökőhónap van

Helyezze el (számozással) É–D irányban a következő helységeket:

Akko / Akra	(7)
Alexandretta	(1)
Askelon	(9)
Bérütosz	(4)
Büblösz	(3)
Gáza	(10)
Jaffa / Jáfó	(8)
Szidón	(5)
Türosz	(6)
Ugarit	(2)

Magyarázza röviden az alábbi történeti szakkifejezéseket:

diocesis	Athén: az állami igazgatás centralizált irányítás alatt álló körzetei; Róma: közigazgatási körzet; kereszténység: egyházmegye
diptychon	/ diptychon, összekapcsolt, összecusukható kettős tábla (írótabla stb.)
endogamia	egy adott csoporton belüli házasság
homiletika	egyházi szónoklat / prédikáció / szentbeszéd; ennek elmélete / tudománya
oligarchia	“kevesek uralma”; Arisztotelész államelméletében a zsarnoki uralom egyik fajtája
patrológia	az “(egyház)atyák” (patres) korával foglalkozó egyháztörténeti tudomány
plebiscitum	“népszavazás”
plutokrácia	“gazdagok uralma”
secessio	“kivonulás” (átvitt értelemben: politikai életből stb.)
vulgata	“népi”, “népies”; Vulgata: Hieronymus / Szt. Jeromos latin Biblia-fordítása

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
 / MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2006/07. tanév, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

Az ókori Kelet

i. e. III–II. évezred

ASN-161, BBN-HEB-231, HBN-031, TÖN-212*

péntek 14–15:30

Kecskeméti utca 10–12, földszint 4. terem (B/3 gyakorló)

III. dolgozat

06/11/16

V á l a s z o k

Magyarázza röviden az alábbi régészeti / történeti szakkifejezéseket:

2–2 pont

ha minden válasz jó: + 5

archivum	“levéltár” < gör. <i>arkhaiosz</i> , “régi”; régiségeket (általában: iratokat) tartalmazó gyűjtemény
cameo / kámea	csiszolt (fél)drágakő <i>domború</i> vésettrel

convertita	lat. “(más vallásra / hitre) áttérő”
gemma	metszett drágakő
intaglio	csiszolt (fél)drágakő homorú vésettel
intarzia	fa- / kagyló- / csont- / (fél)drágakő- / fém- stb. berakással kialakított minta más anyagban (díszítmény, jelenet). Mezopotámiában rendszerint bitumenbe (szurok) ágyzták
proseltya	“(újonnan) áttért” (a hellénisztikus korban kül. a zsidó vallást felvevő személy maga) < gör. <i>proszélütosz</i>, “ideérkező”
salvus conductus	“biztonságos áthaladás” > “oltalomlevél” (valakinek a megbízásából / védelmében utazók számára)
terra incognita	lat. “ismeretlen föld”; olyan térség, amelyről tudunk, de nincs róla biztos, megbízható ismeretünk
topográfia	gör. “hely-leírás”, helyrajz, rendszeres terep-leírás: az adott hely / terep / tájék pontos leíró felvétele, meghatározott mozzanatok számbavétele (felmérés, ábrázolás). NB: Nem térképtudomány (az a <i>kartográfia</i>). – Átvitt értelemben is használatos: anatómiában stb.

Milyen irányban folyik:

Dijála (Diyala)	ÉK–DNy
Euphratész	ÉNy–DK
Hábúr	D
Nílus	É
Orontész	É, majd Ny

1–1 pont

Mettől meddig tart (évszám):

i. e. 1. évezred	1000–1
i. e. XXI. század	2100–2001
NB: -tól –ig évszámoknál nem kell kiírni az i. e. / i. sz. jelölést, mert a sorrend magától értetődően jelzi; kivéve, ha átlépjük az i. e. 1 / i. sz. 1 határt	
i. e. 3. évezred középső harmada	

2–2 pont

rossz válasz esetén: -2–2 pont (sorry)

laza értelemben: ca. az i. e. XXVII. század közepétől az i. e. XXIV. század közepéig, pontos évszámmal (ami nem szokás) 726–677
az olympiai időszámítás második fél évszázada

Melyik folyó mellett / közelében fekszik, és a folyó melyik oldalán (B / J):

Assur	Tigris	J
Babylón	Euphratész	B
Girszu	Tigris	J (ha a Tigrisből a mai Kút el-Imaránál elágazó Satt el-Haj – Satt el-Gharraf folyamág / csatornát tekintjük az egykori főmedernek: B)
Mari	Euphratész	J
Ninua	Tigris	B

1–1 pont

Helyezze el időrendben (számozással) a következő uralkodókat:

(2) Uru-inim(KA)-gina – (5) Sulgi – (4) Ur-Namma – (1) Ur-Nanse – (3) Narám-Szín

5 pont

Hol van (mai országnév):

Ansan **Irán**

1–1 pont

Badakhsán
cédrushegy
Ebla (Tell Mardikh)
Urmia

Afghánisztán
Libanon
Szíria
Irán

Kapcsolja össze (számozással) a történetileg egymáshoz tartozó fogalmakat:

1–1 = 5 pont

(1) Eanatum	(5) Tell Muqayyar
(2) Agade (Akkád)	(4) Uruk / Umma
(3) Gudea	(1) Keselyű-sztélé
(4) Lugal-zageszi	(3) Lagas
(5) Nanna	(2) Enheduana

Írja le röviden (földrajzi értelemben):

2–2 pont

Cis-Jordánia

Nyugat / Izrael felől nézve (!): “a Jordán (folyótól) innen (lévő térség)”, tág értelemben a Jordántól a tengerpartig, szűkebb (ma használatos) értelemben a Jordán jobb (Ny-i) partja

Coele-Syria

Koilé Szüria / Coele-Syria, gör. “üres (értsd: belső) Szíria”.

Az elnevezés 400 k. bukkan fel először, de csak a Szeleukida kor óta volt rendszeres használatban, akkor is inkább földrajzi, mintsem közigazgatási értelemben. Használja Ktésziász: “Koilé-Szüria és Phoinikia” (apud: Diodórosz, II, 2), Bérószosz (apud: Josephus Flavius, *Antiquitates Iudaeorum*, x, * / § 220), majd mások, a túl tágnak érzett Szíria egy részének jelölésére Gör. *koilosz*, “mélyedés”. Az i. e. III. században a Sidóntól délre eső területeket jelölte, azt a térséget, amelyet I. Ptolemaiosz elfoglalt, de amelyre a későbbiekben a Szeukidák is igényt támasztottak. – Tágabb értelemben az Orontész forrásától, a Libanon és Anti-Libanon közötti völgytől (Beqa) az Aqabai-öbölíig terjedő térség

Delta

a Nílus torkolatvidéke: ókori földrajzi értelemben a Canopusi (Ny) és a Pelusiumi (K) ág által közrezárt terület

Dzsezire

arab “sziget”, É-Iráknak a Tigristől nyugatra elterülő térsége

Filisztea

a Földközi-tenger keleti partvidékének déli szakasza, ahol az i. e. 2. évezred végétől néhány évszázadon át filiszteusok (פלשתים / פלשת) éltek, az ún. filiszteus Pentapolisz (a tengerparton: Asdód, Askalon, Gáza, a part menti síkságon: Gát, Ekron)

Folyamköz

az Euphratész és a Tigris által közrezárt terület; eredeti, szűkebb értelmében (akk. *birūt nāri*) az Euphratész nagy kanyarulatának bal parti öble Karkhemisnél

Jezreel

Izraelben a Kármel-hegytől Ny–K irányban a Tabor-hegyig / Jordánig húzódó völgy

Kanaán

nyugati-sémi / bibliai elnevezés (Amárna: *Kinahhu*), a földrajzi értelemben vett Szíria–Palesztina nyugati része

Sáron

a bibliai / mai Izrael keskeny északi tengerparti sávja

Transz-Kaukázia

Észak / Dél-Oroszország felől nézve (!): a Kaukázuson túli (déli) térség, előhegyei, ÉK-Töröko. és Ény-Irán ezekhez csatlakozó része (Armenia / Örményország stb.)

Magyarázza röviden az alábbi régészeti kifejezéseket (ókori keleti vonatkozásukban):		2-2 pont
arzénikus bronz	a rézérc szennyeződése természetes előfordulásánál az arzén, az ebből olvasztott bronz; nem ötvözet! (Törékeny.) Ca. az i. e. 3. évezred utolsó harmadában váltotta fel általánosan a rugalmasabb, könnyebben megmunkálható réz-ón ötvözet	
cartouche	“keret” (kiemelés, az egyiptomi hieroglif írásban, például, a fáraók nevével)	
pecséthenger	henger alakú, a csiszolt hengerfelületen (palást) (homorú) vésett (geometrikus díszítés, körbe futó jelenet stb.) és esetleg írással ellátott kő (ritkábban fa, fém, agyag) tárgy; az agyagtáblán végiggörgetve “aláírás”. NB: Nem azonos a pecsétnyomóval (Élám, Indus-völgy, Perzsa-öböl, Szászánida kor stb.): az lapos felület vésete	
tell-település	ugyanazon a helyen időben egymást követő emberi települések egymás fölé rétegződő maradványai, amelyek idők folyamán mesterséges dombot képeznek, az utolsó település ezen a dombon áll(t)	
viaszveszejtés	fém öntési eljárás, amelynél az előállítani kívánt tárgy viaszból készített pozitív formájához agyagból negatív öntőmintát készítenek, az öntés során az olvadt fém a viasz helyét tölti ki	

Értelmezze aprólékosan (de ne fecsegve) az alábbi szöveg konkrét részletet:

7 pont

Sumerbe minden árut maguktól hoznak a hajók;
a hegyről a mardu nép, mely a gabonát nem ismeri,
hibátlan marhákkal, hibátlan bakokkal érkezik;
Meluhha, a külföld fekete népe,
minden országok áruit eljuttatja;
Élám, Szubir árukat szállít, mint málhás szamarak.

(Ókori keleti történeti chrestomathia, no. III/B/8

/ "Fénylő ölednek édes örömeiben..." A sumer irodalom kistükre, 1983², p. 247 skk., no. 39, 45 skk.)

Fontosabb mozzanatok:

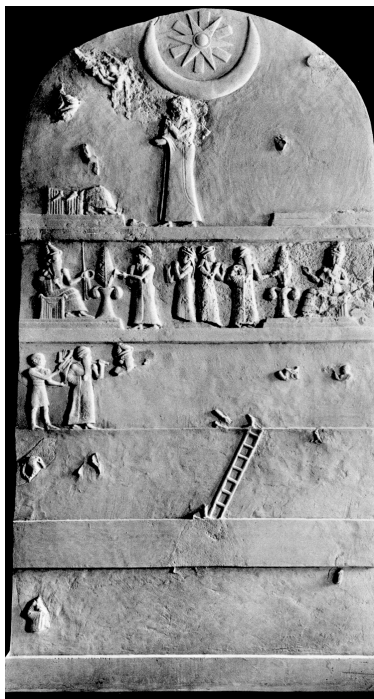
A költemény a kereskedelmet a partner országok ajándékként mutatja be. Ez irodalmi klisé / toposz (közhely) a mezopotámiai irodalomban.

Dél-Mezopotámia kapcsolatai minden földrajzi irányban kiterjedtek: szárazföldön és tengeren. Ny-on a legtávolibb pont a mardu / amurrú nép, K-en Meluhha (lakossága a sötét bőrű drávidák Indiából), É-on Szubir / akk. Subarú / Szubartu (a Hábúr eredőinek térsége, illetve a későbbi AsszírIA), D-en Élám (DNY-Irán / Khúzisztán) (ezt Mezopotámiában esetenként délnek vették). Tengeri úton, Meluhhából közvetítéssel más országok árucikkei is eljutottak Mezopotámiába (mint egyéb adatokból ismeretes, például, Közép-Ázsia, Afgánisztán stb. felől a féldrágakövek stb.). A mardukat a szöveg mint állattartókat említi, akik nem ismerik a földművelést. A “hegy” ebben az összefüggésben nem a Zagrosz stb.: az alluviális síkságnál magasabban fekvő Szíriai tábla (sztyeppe).

A költemény fikciója szerint a leírt helyzet az agadei dinasztia korát (XXIV/XXIII. század) jellemzi. Történeti ismereteink szerint inkább az i. e. 2. évezred végére illik.

Azonosítsa és értelmezze az alábbi képet, különösen a második regiszter kinagyítva is közölt (restaurált) részletét:

10 pont

Ur-Namma / Ur-Nammu (III. Ur-i dinasztia, i. e. 2100 k.) domborműve Urban (Tell Muqayyar), Nanna (Hold-isten) templomában (*Enunmah*). Leonard Woolley ásatásai során került elő, kisebb darabokra törve (1922–1925). Bizonyíthatóan már az i. e. 2. évezred közepén töredékes volt. Restaurálása vitatott. A University Museum, Philadelphia, PA kiállításán látható.

A mindkét oldalán díszített (körüljárható), és felirattal is ellátott, amelynek itt az előlapja látható, Ur-Namma és fővárosának főistene, Nanna kapcsolatának jeleneit ábrázolja. A sztélé-állítás alkalmá egy csatorna építése volt. Az előlap domborművén a jeleneteket, amelyek feltehetően – a mezopotámiai művészeti konvenció szerint alulról felfelé folyamatos narrativumot jelenítettek meg – elválasztó sávok tagolják.

A felső regiszterben égitestek: Hold-sarló (első negyed, ekkor a Hold Irák szélességi övén majdnem vízszintesen áll, irodalmi szövegekben jelzője: “égi bárka”) és az Esthajnalcsillag / Venus (esetleg a Nap) (a sugárzó égitest azonosítása bizonytalan). Az égitestek alatt az uralkodó áll, a köszöntés kéztartásával, az istenség előtt (töredék). Az uralkodó ruhája, fejviselete azonos a második regiszterben látható álló alakéval.

A második regiszter áldozati jelenetet / termékenységi szertartást ábrázol, a függőleges középtengely menti szimmetriában elhelyezett kettőzéssel. Az isteni szférát pódium választja el az emberi világtól. A trónszéken Nanna isten ül, Jobbjában hatalmi jelvényeket tart: pálca, karika, nyaklánc (ezek irodalmi szövegekben is megjelennek): a király felé nyújtja őket (legitimációs aktus). Fején szarv-korona (4 pár stilizált bikaszarv) (isten-jelvény). Baljában isten-fegyver (harci szekerce). Öltözéke fodros stilizált gyapjúfűrt-ruha (gör. kaunakész), válla fedetlen. Trónszéke szentély-fal (homlokzat) mintájára van kiképezve. Nanna előtt agyag edényben fa (stilizált pálma, a termékenység kat’ exochén jelképe Mezopotámiában. Az istenséggel szemben, a talajszinten, áll az uralkodó. Köpenyszerű ruhájának egyik hajtását jobb kezén tartja. Fején az i. e. 3. évezred végéről ismert sapkaszerű, felhajtott fejfedő. Az istenség ülő helyzetben azonos magasságú vele. Az uralkodó agyag vázából vizet önt a pálmafára. Az uralkodó mögött kísérő / felvezető női istenség áll (csak a sztélé teljes képén látható). Az emberi alakok legnagyobb felületükkel fordulnak a néző felé; a perspektivikus ábrázolás

alternatívájának tekinthető stiláris konvenció elnevezése (Dobrovits Aladár): legnagyobb felületek törvénye.

A harmadik regiszterben csak az ún. felvezetési jelenet látható: alacsonyabb rangú istenség(ek) az uralkodót a főisten elé vezetik.

A negyedik regiszter valószínűleg építkezést: Nanna templomának építkezését ábrázolhatta.

06/11/23/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2006/07. tanév, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története:

Az ókori Kelet

i. e. III–II. évezred

ASN-161, BBN-HEB-231, HBN-031, TÖN-212*

péntek 14–15:30

Kecskeméti utca 10–12, földszint 4. terem (B/3 gyakorló)

V. dolgozat

06/12/08

V á l a s z o k

Mit jelentenek az alábbi szavak:

1–1 pont

anakronizmus	kor- / időtévesztés; a történeti irodalomban az adott referencia- / tényleges kornak ellentmondó / azzal összeférhetetlen állítás; gör. <i>ana-</i> , “(vmivel) szemben”
autentikus	gör. “hiteles”, “hitelt érdemlő”, például, okmány; szó szerint ca. “önmagához illő”
deportálás	lat. “elhurcolás”, nagyobb embercsoport áttelepítése, erőszakos elköltöztetése
exodus	gör.–lat. “kivonulás”; ez a szó adja (az egyiptomi kivonulás alapján) a Tóra második részének latin címét a Bibliában
idolátria	gör. “bálványimádás”; <i>eidolon</i> , “szobor”, “szobrocsk”, “istenszobor”
interlineáris	“sorok közötti”; például, ékírásos szövegekben a sumer nyelvű sorok alá (közé) írt akkád fordítás (interlineáris bilingvis)
katarakta	gör. “zuhatag”, “vizesés”
kathechizmus	(vallási) tan, hittételek rendszeres kifejtése kérdés–felelet formájában
koincendencia	egybeesés (térben vagy időben)
logogramma	gör. “szó-jel”, olyan írásjel, amely egy egész szót (feltétlenül a hangalakot, s nem “képet”) jelöl (ékírásban, egyiptomi írásban stb.)
lokalizáció	helyhez kötés; hely-meghatározás < lat. <i>locus</i> , “hely”
longitudo	(földrajzi, csillagászati) “hosszúság”, “hosszúsági fok”
metamorfózis	“átalakulás”, gör. <i>morphé</i> , “alak”
numizmatika	éremtan: a pénz- és egyéb érmékkel foglalkozó tudomány
stylus	gör.–lat. “íróvessző”

Mit tud meg az alábbi szövegből (értelmezze aprólékosan):

10 pont

“Ha egy asszony, aki egy *awēlum* házában lakik, (avégett), hogy férjének hitelezője ne léphessen fel igényel vele szemben, erről férjével szerződést kötött, s erről táblát állíttatott ki: ha ennek az –nak, mielőtt ezt az asszonyt elvette, adóssága volt: hitelezői egyáltalán nem léphetnek fel igényel a

feleségével szemben; ha pedig erre az asszonyra, mielőtt az házába költözött volna, adósság nehezedett: hitelezői nem léphetnek fel férjével szemben.”

A szöveg Hammurápi ítéletminta(!)-gyűjteményének 151. §-a.

A szöveg verbális tartalmán túl, lényegesebb implicit (!) információk: az *awēlum* tulajdon- és szerződés-képes; a fennálló vagyoni állapotokat formalizált jogrend védi; kifejtett hitel- / kölcsönrendszer működik az ország gazdasági életében; a házasság formalizált jogviszony; alapesetben a feleség költözik a férj házába / családjához; a házastársak külön szerződés híján vagyonközösségben élnek, de szerződés alapján lehet a jogrend által védett különvagyonuk; gazdasági ügyletek terén férfi és nő jogai között nincs különbség; a megállapodások érvényessége az írásbeliséghez (“tábla”) van kötve; a házastársak alapesetben felelősséggel tartoznak egymás vagyoni vonzatú lépéséért; a házasságkötéskor megkötött vagyoni szerződés mentesít a házastárs korábbi adósságáért való felelősség alól.

Mettől meddig tart:

i. e. I. század **100–1**
i. sz. I. század **1–100**

1–1 pont
rossz válasz esetén -2–2 pont

Helyezze el számozással (az É–D eltéréseket figyelmen kívül hagyva) Ny–K irányban:

(4) Kopet-Dag – (1) Pontus-hegység – (3) Elburz – (5) Altaj – (2) Kaukázus

4 pont

Adja meg a felsorolt nyelvek klasszifikációs minősítését (nyelvcsalád / rokonság nélkül):

akkád	sémi (keleti)
arab	sémi
arámi	sémi
dél-arab	sémi
drávida	nagy nyelvcsalád, rokonság nélkül
élámi	rokonság nélkül
etruszk	rokonság nélkül
föníciai	sémi
gót	indo-európai
görög	indo-európai
hatti	rokonság nélkül
héber	sémi
hettita / nesai	indo-európai
hurri	rokonság nélkül, de lásd urartui
kassú	rokonság nélkül
latin	indo-európai
luvijai	indo-európai
örmény	indo-európai
perzsa	indo-európai (iráni)
sumer	rokonság nélkül
szanszkrit	indo-európai
tokhár	indo-európai
török	rokonság nélkül (NB: az altaji nyelvek nem nyelvcsalád, csak csoport, földrajzi elhelyezkedésük alapján)
urartui	“új-hurri” (ti. a hurri egyik dialektusának későbbi változata)

1–1 pont
+ 15 pont

Hány év telt el Hammurápi trónralépésétől:

(H. uralkodása az ún. középső kronológia szerint: i. e. 1792–1750)
az első olümpiasz kezdetéig **1016**
a Város alapításáig **1039**

3–3 pont

Melyik két “tenger”-t köti össze a Hormuz-szoros:

Perzsa-öböl – Ománi-öböl

2 pont

Melyik sivatagban folyik el az Amu-Darya

(ókori nevén: Óxosz) Kara-Kum

2 pont

Adja meg Jeruzsálem Titus általi elfoglalásának dátumát:

3–3 pont
+ 5 pont

“a világ teremtésének ... éve” (zsidó világréa)	3831
A. U. C.	823
B. C. E. / C. E.	70 C. E.
Ol.	CCXII/2

Határozza meg tömören:

2–2 pont

aureola	“dicsfény”, “fénykoszorú”
epitomé	gör. “kivonat” (terjedelmesebb műből)
karizma (charisma) / karizmatikus hatalom	< gör. <i>kharisz</i> , “báj”, “kedvesség” ⁷¹² ; racionálisan nem belátható személyes hatás, befolyás; Max Weber szociológiai elméletében ⁷¹³ a személyiség különleges képességein / hatásán alapuló, sokszor az isteni kiválasztottságra hivatkozó vagy annak tulajdonított hatalom (vezér) / befolyás típusa
kodifikáció	törvénybe foglalás, valamely tárgykört felölelő törvénykönyv készítése
legitimáció	jogosítás, elismerés (< lat. <i>lex</i> , “törvény”); a történetírásban és szociológiában (Max Weber) az uralmi rendszer jogi / társadalmi megerősítése
megalit(h)	nagy, faragatlan vagy alig megmunkált kőtömbökből készült neolithikus / kora-bronzkori építmény
numen	lat. “isten erő”
temenos	sum. <i>temen</i> , “alapzat”; gör. <i>temenosz</i> , “templomkörzet”
tetrarchia	“négyes uralom”; Diocletianus császár oly módon szervezte át a római birodalom igazgatását (i. sz. 284), hogy a területi hatalmat két <i>augustus</i> és alattuk egy-egy <i>caesar</i> között osztotta meg
viaszos tábla	alacsony peremmel körülvett fa / elefántcsont lap, amelynek felületét viasszal töltötték ki (lat. <i>cerae</i>), gyors feljegyzésekhez íróanyagként használták, esetleg több lapot is összefűzve

Kapcsolja össze számozással a történetileg / földrajzilag egymáshoz tartozó neveket:

1–1 pont
+ 5 pont

(1) Euphratész	(4) Alalah	(2) Uruk
(2) Gilgames	(3) Rím-Szín	(1) Hana
(3) Hammurápi	(5) Assur	
	(4) Idrimi	
	(5) Samsi-Adad	

Írja le (lehetőleg pontosan) az alábbi szobrocskát, és értelmezze részleteit:

10 pont

Réz szobrocska Hammurápi korából. Paris, Louvre. M: 19.5 cm.
Legutóbbi tudományos publikációja: Eva A. Braun-Holzinger, *Figürliche Bronzen...* (Prähistorische Bronzefunde, I, 4) (1984), p. 53 sk., no. 192; a felirat legutóbbi kiadása: Douglas Frayne, *Old Babylonian Period* (RIME, 4) (1990), p. 361, no. E.4.3.6.2002

Szakállas emberi alak (fürtös, göndör szakáll), féltérden állva, fején kucsma- / turbán-szerűen feltekert kendő (mint ma az arabok szálkamintás kendője / *kefije*, amelyet a meleg, a szél, a homok elleni védekezésül viselnek). Öltözékét a szobor nem jelzi határozottan. A térdelő testtartás a megalázkodást jelzi

⁷¹² Innen a gör. *Kharisz* / lat. *Gratia* istennők neve, rendszerint többes számban: *Kharitesz* / *Gratae*, Zeus / Iuppiter leányai, a szépség és öröm istennői.

⁷¹³ Max Weber, *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*, I: *Szociológiai kategóriatan* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987), p. 248 skk.: “Karizmatikus uralom.”

Imádkozó kéztartás: a száj elé emelt kéz, kinyújtott mutatóujj, befelé fordított (zárt) tenyér

Az arc ésa két kézfej aranyozott / arany lemezzel van borítva: a szobrocška rendeltetése (ima-gesztus) szempontjából lényeges testrészek kiemelése

A talapzaton elöl italáldozat számára kiképzett, edény (korsó) alakú mélyedés

Oldalt a talapzaton dombormű: a kos Mardu isten attribútuma / az (égő)áldozat jelképe

Az ábrázolás részletei arra utalnak, hogy a szobrocška – készítője nevében – kérést terjeszt elő valamely istenséghez

A képen nem látható – magán a szobron is igen elmosódott, töredékes – feliratról tudjuk, hogy a szobrocškát bizonyos Lu-Nanna készítette, istene, Mardu számára, Hammurápi, Babylón királya életéért. Mardu az i. e. 3/2. évezred fordulóján a nyugati-sémi / amurrú nomádság istene

Jelölje meg az alábbi nevek közül azokat, akiknek közük volt / lehetett a Tell Amárna-i levéltárhoz:

2–2 pont

I. Samsi-Adad		korábbi
Idrimi		korábbi
III. Ramszesz		későbbi
III. Thotmesz		későbbi
IV. Amenhotep	X	vannak benne hozzá intézett levelek is
Silhak-Insusinak		későbbi
Suppiluliumas	X	Hatti, kortárs
Tusratta	X	Mittani, két hurri nyelvű levele maradt fenn benne

Egészítse ki az alábbiakat az ország / a főváros hiányzó nevével:

2–2 pont
+ 5 pont

Dúr-Kurigalzu	Babylónia
Hatti	Hattusas
Sómrón (Szamaria)	Izrael
Szúsza	Élám
Ugarit	Ugarit
Vasukkani	Mittani

06/12/13/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2006/07. tanév, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története:

Az ókori Kelet

i. e. III–II. évezred

ASN-161, BBN-HEB-231, HBN-031, TÖN-212*

péntek 14–15:30

Keckeméti utca 10–12, földszint 4. terem (B/3 gyakorló)

VI. (pót) dolgozat

07/01/26

V á l a s z o k

Jelölje meg (aláhúzással) a “kakukktójas”-t:

- (a) Eridu – Kanes – Nimrúd – Szúsza – Uruk
Miért? **Ez az egyetlen modern név közöttük**
- (b) Esnunna – Istar – Mardu – Nanna – Ningirszu
Miért? **Ez helynév (állam a Dijála mentén, a Tigristől keletre), a többi istennév**
- (c) Hatti – Mittani – Szubir – Szúhu – Tesub
Miért? **Ez országnév, a többi istennév**
- (d) Alalah – Alasija – Amurrú – Arbilum – Arvád
Miért? **Ez sziget, a többi szárazföldi város**
- (e) Ibbí-Szin – Idrimi – Rím-Szin – Samsi-Adad – Zimri-Lim
Miért? **Ez szíriai, a többi mezopotámiai uralkodó**

Mit jelent (régészeti / történeti értelemben):

ante quem expedició	lat. “amely előtt”: esemény stb. legkésőbbi lehetséges időpontja ált. “felfedező / kutatóút”; régészeti értelemben hagyományosan távoli területen hosszabb ideig végzett ásatás és munkatársai; “hadjárat”
orthosztát	gör. “egyenesen álló (ti. kőlap)”, rendszerint fal mellett, rendszerint egyik oldalán felirattal és / vagy domborművel
ossuarium pártázat	lat. “csontládika” (másodlagos temetkezés!) várfal, városfal stb. tetején fogazott stb. mellvéd, lőrésekkel; a legismertebb példa Ninua / Ninive városfala. NB: Pesten ebben az asszírízáló stílusban épült a Wesselényi utcai Hősök temploma fala
prae-protorizalit	lat. “elő”; összetételekben: “(vmit) megelőző” gör. <i>prótosz</i> , “első”; összetételekben: “ősi”, “eredeti”, “legelső” épületek falvonalából teljes vagy csaknem teljes magasságban végighúzó, előreugró falrész; építészeti stílusjeggyé vált, de eredeti funkciója a fal megszilárdítása; gyakori a 4–3. évezredi mezopotámiai templomoknál
tanúfal	ásatásoknál az eredeti talajszinttől érintetlenül meghagyott, egyenesre vágott oldalú földtömb, amelyen pontosan megőrződik a kiásott terület rétegződése (stratigráfia)
terasz	vízszintes, a környezetéből kiemelkedő földterület; nagyobb méretű, mesterséges (döngölt) földépitmény, amelyen rendszerint épületet emelnek; teraszos földművelés: hegyi lejtőn keskeny teraszok kialakítása (hogyan az esővíz megmaradjon / ne mosse le a termőtalajt)

Adja meg az ókori nevét az alább felsorolt régészeti lelőhelyeknek:

Abú Sahrein	Eridu (Irák)
Boğazköy / Boğazkale	Hattusas (Töröko.)
Haleb	Aleppo / Jamhad / Halab (Szíria)
Qalaat Serqat	Assur (Irák)
Rász Samra	Ugarit (Szíria)
Tell Haríri	Mari (Szíria)
Tell Mardikh	Ebla (Szria)
Tell Muqajjar	Ur (Irák)
Tello	Girszu (Lagas állam fővárosa) (Irák)
Warka	Uruk (Irák)

Mettől meddig tart:

i. e. XXI. század	2100–2001
a 10. olympiasz	740–737
a “világteremtés” 2. évezrede	2761–1762

Kapcsolja össze (sorszámokkal) a legszorosabban egymáshoz tartozó neveket:

(1) Esnunna	(3) Orontész
(2) Jeriho	(4) Euphratész
(3) Kádes	(5) Tigris
(4) Mari	(1) Dijála
(5) Qújundzsiq (Kuyunjik)	(2) Jordán

Értelmezze aprólékosan az alábbi szöveget (nem tartalmi kivonatot / átfogalmazást kérek!):

Ha egy *awēlum* a kereskedőtől pénzt vett fel, és a kereskedője felszólította őt a fizetésre, de neki nincs semmije, amit adjon, s ezért beporzás után (értés: beporzott) kertet adott át a kereskedőnek, és azt mondta neki: ‘A datolya, mely a kertben teremni fog, a pénz fejében legyen a tied’: az illető kereskedőnek ezt ne engedjék meg; a datolyát, mely a kertben terem, a kert gazdája vegye el, s abból a pénzt és kamatát táblája szerint fizesse vissza a kereskedőnek, a megmaradt datolyát pedig, mely a kertben termett, a kert gazdája vegye el.

A szöveg Hammurápi ítélet-gyűjteményéből való (a 65. § utáni lacuna – a kivakart rész – első szakasza, “A” §; későbbi, de még i. e. 2. évezredek másolatokból): a gazdasági tartalmat tekintve az i. e. 2. évezred elején vagyunk. A kert magánszemély tulajdona. A datolya jelentős termelési ág, élelmiszer, a termés komoly vagyoni érték. A datolya-termesztés legfontosabb művelete a beporzás. A “kereskedő” (*tamkárum*) pénzkölcsönzéssel is foglalkozik. A kereskedelemben pénz a fizetőeszköz. A kölcsön után kamatot kell fizetni. A “tábla”: szerződés; a pénzkölcsönt írásba kell foglalni, a gazdasági életben kiterjedt írásbeliség érvényesül. A törvény tiltja a termés lábán való lefoglalását (és ebből következőleg ez nyilván elterjedt gyakorlat volt), s ezzel tiltja a kölcsönügyletekben a törvényes kamaton felüli elvonást (védi a kölcsönt igénybe vevő termelőt); ugyanakkor nem engedi kiszolgáltatni a visszafizetés összegét az árfolyam-ingadozásnak (ezzel pedig a kereskedő érdekét védi): H. célja az “igazságos ítélet” érvényesítése.

Írja le minél pontosabban és értelmezze az alábbi képet:

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* (1998), p. 74

Az i. e. 4. évezredből való pecsétlengyomata. (A fotóról nem derül ki: lazúrkő pecsétlengyomata, tehát egykor igen értékesnek számított. Kincsletben került elő, Urukban.) Egyértelműen rituális jelenet: isten-szimbólum szállítása hajón, másképpen: szertartási isten-utazás. Az isten-szimbólum: Innin istennő jelképe, a nádköteg, amely díszes talpazatra van állítva, ez pedig bika hátán van elhelyezve. A hajó első részében hasonló emelvényt szállítanak. Az isten-szimbólum előtt uralkodó / pap (sum. e n) áll, meztelen felsőtesttel, “szoknya”-ruhában (a derék köré tekert fürtös gyapjúszövet) gör. *kaunakész*) (az ókori Keleten csak a kultikus meztelenség megengedett). Alakja kiemelkedik (a magasabb rang jelzése); az ábrázolás a legnagyobb felületek törvénye szerint. A hajó sásból készült: folyami bárka, evezős-csáklások hajtják / kormányozzák. A csatornák / folyamágak közlekedés fontos útvonalát jelentik.

07/01/28/KG

XII

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2006/07, II. (tavaszi) félév

ASN-162/b, HBN-032, TÖN-212.02

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története: Izrael az i. e. I. évezred első felében

péntek 14–15:30

Trefort-kert, F épület, II. em. 234. sz. (előadóterem)

Program

Az e félévi előadás célja, hogy a 2005/06. tanév II. (tavaszi) félévben tartott, “Az ókori Kelet története: Izráel kezdetei” című előadás laza folytatásaképpen forráskritikai módszerrel tárgyalja a címben foglalt időszak történelmét, háttérben az ókori Kelet történetével.

Elsődleges fontossága lesz a szöveges források feldolgozásának. Ezekből egyelőre a következő jegyzéket adom, ajánlva az itt kijelölt bibliai szövegek többszöri alapos elolvasását. Célszerű két vagy több fordítást összehasonlítva olvasni. Magam egyikül melegen ajánlom Kecskeméthy István fordítását, amely az 1930-as években készült, és nyomtatásban 2002-ben jelent meg: (Kolozsvár: CE Koinónia Kiadó).

A B i b l i á b ó l :

Bírák k.

Rut k.

Sámuel k., I–II. k.

Királyok k., I–II. k.

Jesaja k., 1–39

Jiremjáhu / Jeremiás k.

Hósea k.

Ámosz k.

Míkha k.

Náhum k.

A m e z o p o t á m i a i f o r r á s o k h o z :

Harmatta János, szerk., Ókori keleti történeti chrestomathia, no. III/G/9, 11 skk.; III/H; IV/11; VI

Segédkönyvként használandó:

Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *The Macmillan Bible Atlas* (New York – London: Macmillan, 1977) / *Bibliai atlasz* (Jerusalem: Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999) (a bibliai eseményekhez jelenleg a legjobb történelmi atlasz)

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza* (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria) (Budapest: Helikon – Magyar Könyvklub, 1998)

J. Baines & J. Málek, *Az ókori Egyiptom atlasza* (Budapest: Helikon, 1992)

John Rogerson, *A bibliai világ atlasza* (Budapest: Helikon, “1994”)

Amélie Kuhrt, *Az ókori Közel-Kelet* (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2005)

John Bright, *Izráel története* (Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977) (és későbbi kiadások)

J. Alberto Soggin, *Bevezetés az Ószövetségbe* (Budapest: A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1999), p. 499 skk.: “Függelék”, kül. no. 1.3 (Mesa), 1.11 (Deir Alla: Bileám)

További tájékoztatást az előadások megindulásakor adok.

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2006/07, II. (tavaszi) félév
ASN-162/b, HBN-032, TÖN-212.02

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története: Izráel az i. e. I. évezred első felében

péntek 14–15:30

Trefort-kert, F épület, II. em. 234. sz. (előadóterem)

III. dolgozat

07/03/30

V á l a s z o k

Mettől meddig tart:

i. e. 10. század **1000–901**
i. sz. 10. század **901–1000**
a (zsidó) világteremtési éra 5. évezrede (i. e. / i. sz. évszámokkal)
241–1240

1–1
rossz válasz esetén: -2–2
ha minden válasz jó: + 5

Határozza meg közelebbről (hol van):

2–2
ha minden válasz jó: + 10

Araba	Völgy / vádi / geológiai árok a Holt-tenger és a Vörös-tenger között
Básán	termékeny hegyvidék a Hule–Kinneret tavaktól keletre, a Jarmuktól északra; lat. Batanaea / Basanitis. – Básán tehene: Deut. 32,14. Básán-hegység = Dzsebel Drúz
Gaulanitis	a bibliai Básán központi részének neve a római korban; Golan, amelyből a név ered, menedékváros (Deut. 4,43), a Jarmuk északi partja közelében, az Allan nevű patak torkolatánál. – Ma Golán
Gesúr	a Kinnerettől keletre eső térség, a Jarmuk mindkét partján
Gósen	Alsó-Egyiptom északkeleti pereme, a Deltától keletre
Haurán / Auranitis	Transz-Jordánia északi–északkeleti része, a Dzsebel Drúz térsége
Jezreel-völgy	A Karmel és a Kinneret között
Midján	Dél-Arábia északnyugati térsége, a Vörös-tenger partjánál. Az itt élő dél-arab törzsek neve a római korban: nabateusok
Sáron	a tengerparti síkság középső része
Seféla	Héb. “síkság” / “alföld”, síkság a Földközi-tenger partjának déli szakaszán
Széir	hegység / dombvidék a Holt-tengertől délkeletre
Szenir	az Anti-Libanon–Hermon neve a Bibliában
Sztraton tornya	gör. Sztratónosz pürgosz; Caesarea

Értelmezze az alábbi szakaszt (Jud. 21,24):		< 5
“ <u>Izráel</u> fiai ezután széteszlottak, mindenki a maga <u>törzséhez</u> és <u>nemzetségéhez</u> . Elment tehát onnan mindenki a maga <u>örökségébe</u> .”		
Az értelmezés kulcsszavai az aláhúzottak. “Izráel fiai”: gyűjtőnév / felsőbb fogalom. A társadalom szerveződésében a genealógiai elv – a (fiktív vagy valóságos) vérrokonság – érvényesül. A gyűjtőnév (<i>Jiszraél</i>) alatt a második szint a törzs (<i>sévet</i>), a harmadik a nemzetség (<i>mispáha</i>). A törzsi szervezethez tartozás határozza meg a tulajdonlást és öröklést.		
Hová ömlik:		2–2
Arnón	Holt-tenger	
Jabbók	Jordán	
Jarmuk	Jordán	
Kisón	Földközi-tenger	
Orontész	Földközi-tenger	
Mely tavakon folyik keresztül a Jordán:		1–1 + 3
	Hule-tó	
	Kinneret	
	Holt-tenger	
Mit jelent:		2–2 + 15
decennium	lat. évtized	
edictum	lat. “rendelet” (amelyet az adott legmagasabb hatóság bocsát ki)	
Hebraica veritas	lat. “a héber (Biblia-szöveg) igazsága”: a héber szövegre alapozott Biblia-magyarázat; a Biblia-fordító Hieronymus / Szt. Jeromos (342–420) által hangoztatott és gyakorolt elv	
karaván	akkád harranu, “út”, “úti felvonulás” > arab stb. sivatagban, máhás állatokkal vonuló menet	
maccéba	heb. “felállított (kő)”, mint a gör. sztélé; kultikus oszlop; sírkő	
pentapolis	gör. “öt város(ból álló politikai egység”, pl. a filiszteus ~	
synoikismos	gör. “együttlakás”, önálló települések politikai / államjogi vagy tényleges egyesítése	
tres linguae sacrae	lat. “három szent nyelv”, ti. a héber, görög, latin (a Biblia nyelvei)	
tribus	lat. “törzs”	
vádi	arab “időleges vízmeder”, magyar szóval: aszó	
vir trilinguis	“háromnyelvű férfi”, specifikusan Hieronymus / Szt. Jeromos, aki mind a három szent nyelvet használta (ti. a latin Vulgátát héber / arámiból és görögből fordította)	
Miről nevezetes:		< 4 + 5
Bét-Él	virágzó város (Jeruzsálemtől északra) az i. e. 2. évezredben; a név jelentése: “Isten háza”. A bibliai elbeszélés szerint Ábrahám oltárt épített itt (Gen. 12,6 skk.). Jákob az égi létra-álmom után kőoszlopot (<i>maccéba</i>) állított (Gen. 28,10 skk.) (NB: az effajta	

Ciklág	kőoszlopok kultuszhelyek voltak). Egy időben itt őrizték a Szövetség ládáját (szentély funkció) Ákhis filiszteus fejedelem (Gát) a Saul elleni háború idején Dávidot a város kormányzójául tette meg (I. Sám. 27,6), Dávid innen indult harcba a királyi hatalom megszerzéséért, itt mondta el Saul és Jonátán halálhírének vételekor a siratóéneket (II. Sám. 1)
Dibón	város Transz-Jordániában, az Arnontól északra (Moáb). Itt került elő Mesa sztéléje az Izraellel folytatott háborúról szóló felirattal (ÓKTCh VI/5)
Gáza	a filiszteus pentapolisz legnagyobb városa, az egyiptomi határ közelében, kikötő (gör. <i>Gazaion limén</i>) és (a szárazföld belsejében) település. A Palesztinába vezető egyiptomi hadjáratok fő támaszpontja volt. Sámson egyik kalandjának (Bírák k. 16,1 skk.) és fogságának (16,21 skk.) helyszíne
Gilboa	hegység a Jezreel-völgy délkeleti részén. Itt halt meg a filiszteusok elleni csatában Saul és Jonátán
Hácór	kanaáni város Izrael legészakibb részén, a Hule-tótól délnyugatra; királya, Jábin vezette az északi városok koalícióját (Jósua k., 11). Az ő hadvezére volt Szízsrá (Sisera) Bárák és Debóra háborújában (Bírák k. 4,2). Jelentős izraeli ásatások (Yigael Yadin) tárták fel, ékírásos táblákat is találtak
Hebron	város Jeruzsálemtől délre. Ábrahám itt vásárolta meg a Makpéla-barlangot felesége (Sára) sírjául, Dávidot itt kenték fel Júda királyául (II. Sám. 2,1 skk.) stb.
Micpa	adminisztratív központ Jeruzsálem közelében (a várostól északra); többször "országgyűlés" színhelye; a babylóni megszállás alatt (i. e. 6. század eleje) tartományi központ
Ráma	város Jeruzsálem közelében, egy hagyomány szerint Ráhel sírja (Jer. 31,15). A babylóniak i. e. 586-ban itt gyűjtötték össze a foglyaikat (Jer. 40,1)
Siló	kultikus központ, egy időben az Örökkévaló (JHVH) kultuszának központi szentélye (Bírák k. 18,31), előfordulása Jákob áldásában (Gen. 49,10) messianisztikus értelmezést kapott (tévesen)

Jelölje meg, az alábbi földrajzi név-párok közül egymáshoz viszonyítva melyik észak és dél:

2-2

Kanaán	(D)	Mittani	(É)
Hermon	(É)	Karmel	(D)
Megiddo	(D)	Hácór	(É)
Hebrón	(D)	Jeruzsálem	(É)
Türosz	(D)	Szidón	(É)
Gáza	(D)	Asdód	(É)
Ammon	(É)	Edom	(D)
Damaszkusz	(É)	Jeriho	(D)
Szidón	(...)	Türosz	(...) (Elnézést a téves ismétlésért.)
Hule	(É)	Kinneret	(D)

07/04/01/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2006/07, II. (tavaszi) félév
ASN-162/b, HBN-032, TÖN-212.02

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története: Izráel az i. e. I. évezred első felében

péntek 14–15:30

Trefort-kert, F épület, II. em. 234. sz. (előadóterem)

VI. dolgozat

07/05/04

I. Azonosítsa a neveket és értelmezze a szöveget:

15 pont

“Edomban akkor nem volt király, csak királyi helytartó. Jehósáfát csináltatott Tarsis-hajókat, hogy aranyért menjenek Ófirba, de nem tudtak menni, mert a hajók összetörtek Ecion-geberben. Akkor ezt mondta Ahazjáhu, Aháb fia Jehósáfátnak: Hadd menjenek el szolgálaim a te szolgáliddal a hajókon. De Jósáfát nem engedte.” (I. Kir. 22,48-50)

A rövid szakaszból ki lehet hozni a következőket.

Edom: a Holt-tengertől dél–délkeletre.

Királyi helytartó: a héberben: נַיִב (niccáb), “helytartó / (királyi) helytartó”, etymologiailag mint az orosz ставленник, azaz más ország által hatalomba helyezett uralkodó.

Jehósáfát: Júda királya (870–848 / 868–847).

Ahazjáhu: Izrael királya (853–852 / 852–851), Aháb fia.

akkor: az időpont: ca. i. e. 852/851 k. (a két király uralkodási ideje alapján).

Edom az i. e. IX. század közepén függő állam volt, és a térkép fölött könnyen belátható, hogy Júdától. (Tőle északra, Moáb, Izrael érdekeltségébe tartozott.) Aháb (Izrael) halála után, Jehósáfát (Júda) alatt Júda megpróbált függetlenné válni Izraeltől. Erőteljesen terjeszkedett Dél felé (II. Krón. 17,11): Negev, Szinaj, Edom. Az Edom fölötti hatalom révén ellenőrizni tudta a Vörös-tenger forgalmát. Ténylegesen ezt az állapotot követte Mesa felkelése Izrael ellen, és Izrael hadjárata, Júdával (Jehósáfát) és Edommal szövetségben, Moáb ellen, amely háború sikertelenül végződött. Nem sokkal később Edom is elszakadt Júdától (II. Kir. 8,20).

Ecion-geber: kikötő a Vörös-tenger legészakibb pontján (a mai Eilát közvetlen közelében).

Tarsis: a későbbi gör. Tartésszosz, Hispániában. **Tarsis-hajó:** tengerjáró hajó. (Ilyent az ókori Keleten a föníciaiak tudtak építeni.)

Ofir: a Vörös-tengerből elérhető, a régiek számára csak messziről ismert (legendás) hely, arany lelőhely. Nyilván középső Kelet-Afrika: Szomália, az egyiptomi *Punt*, ahonnan az egész ókorban az afrikai aranyat szállították a Közel-Keletre.

Jehósáfát – a szöveg értelme szerint – expedíciót akart indítani az afrikai parthoz, hajót építtetett (valószínűleg föníciai hajóépítő ácsokkal), Izrael részt akart venni ebben a vállalkozásban, de Júda nem

vette be. A hajók azonban a Vörös-tenger szikláin összetörték. Lehet, hogy ez az elbeszélés a valóságban *egyazon* történet Salamon király Ecion-geberből indított ofiri vállalkozásával (I. Kir. 9,26), a Biblia annál említi a türoszi támogatást (föníciai hajóácsok) és a sikert.

2 Magyarázza:

20 pont

“Illés [Élijáhu] ezt mondta Elizeusnak [Elísa]: Kérj valamit, megteszem, mielőtt elragadnak tőled. Elizeus így felelt: Jusson nekem a benned működő lélekből kétszeres rész! Ő ezt mondta: Nehezét kértél. Ha látsz engem, amikor elragadnak tőled, akkor úgy lesz; de ha nem, akkor nem lesz úgy. (...) Hirtelen egy tüzes harci kocsi [*rekev-és*, ‘tűz-(harci) szekér’] jelent meg tüzes lovakkal [*szúszé és*, ‘tűz-lovak’], és elválasztotta őket egymástól. Így ment fel Illés forgószélen az égbe. Elizeus látta ezt, és így kiáltott: Atyám! Atyám! Izráel harci kocsijai és lovasai! Azután nem látta őt többé. Ekkor megragadta a ruháját, és két darabra szakította. Majd fölemelte Illés leesett palástját, és odaállt a Jordán partjára. Fogta Illésnek a leesett palástját, ráütött azzal a vízre, és így szólt: Hol van az Úr [JHVH], Illés istene, hol van ő? Amikor ráütött a vízre, az kettévált, Elizeus pedig átment rajta. Látták ezt a próféta-tanítványok [*bené-ha-neviim*], akik átellenben, Jerihóban voltak, és ezt mondták: Az Illésben működő lélek Elizeusra szállt. És eléje menve a földre borultak előtte.” (II. Kir. 2,9-15)

Prófétai legenda.

A történet lényege a prófétai kiválasztás. Próféták csoportjáról van szó, egy csoportról (*bené-ha-neviim*: a prófétai csoport tagjai, szó szerint: ‘a próféták fiai’), amelynek vezetőjét kell kijelölni. Ebben három mozzanat van: (1) a korábbi vezető döntése; (2) a kijelölt személy próbatétele; (3) a csoport elfogadásának megszerzése. Ez a legenda határozottan megkülönbözteti az archaikus próféciát az i. e. VIII–VI. századi próféták mindig individuális kiválasztásától (vö. Jes. 6,6-7; Jer. 1,9 sk.; Ez. 1–3). Az egyik: csoport / iskola / testület, a másik: személyes felelősség.

A helyszín a Jordán partja, Jerihónál, közel a Holt-tengerhez, a folyó torkolatához. A bibliai leírásokban többször választják nagy jelentőségű, különleges események helyszínéül ezt a különleges tájat. (Még Keresztelő János is itt működött: a rituális fürdő, amelyre híveit felszólította, a zsidó vallási megtisztítást, megújulást jelképezte.)

A “kétszeres rész” az ókori Keleten az elsőszülött joga.

A *rekev* harci szekér / kocsi, ebben a képben a sebességének van jelentősége. A tűz-szekér a forgószélen metaforikus látomás. A forgószél és a tűz egyaránt theophania, egymást erősítő párhuzamos képek, a költői leírás azt akarja jelezni, hogy Illést maga az istenség ragadja el. Hasonló, mint Henokh elragadtatása (Gen. 5,4). A tűz-szekér és a forgószél egymást erősítő irodalmi képek.

A palást / köpeny (a héber szövegben: *'adderet*) jelképes ruhadarab: méltóságjelző. Elisa a saját ruháit leveti, és Élijáhu méltóságjelvényét veszi fel: tanítványból, a csoport tagjából főember lesz. (Az elbeszélésben ez ritus, kiszámított irodalmi eszköz: nem szokás palástban járni!)

A Jordán kettéválasztása az Exodus csodáját ismétli. Elisa ezzel a csodával bizonyítja alkalmasságát a pozícióra és szerepre. Az elbeszélésben többször ismételt “elválasztás” / “két részre választás” a *váltás* kivetítése.

Az archaikus prófécia jellegzetességei: csoport; vándorlás; csodák stb. (erősen folklorisztikus jelleg).

Henokh és Élijáhu legendája lehetett a mintája a Jézus mennybemeneléről szóló rövid újszövetségi megjegyzésnek (Márk ev., 16,19, amely a legrégebb kéziratokból hiányzik).

3 Értelmezze:

10 pont

“(…) Halljátok meg az Úr igéjét: Holnap ilyenkor egy szea [ca. 12 l] finomliszt egy sekelbe [ca. 14.5 gr] és két szea árpa is egy sekelbe fog kerülni.” (II. Kir. 7,2)

A szea (ürmérték) ca. 7.3–7.5 l. A sekel súlymérték: Mezopotámiában 8.14 gr, Nyugat-Elő-Ázsiában általában 14–15 gr (változó érték).

A liszt ára kétszerese az árpa árának. Az ekvivalencia azt jelenti, hogy az árpa kiörlése ca. 50% volt.

Az ár, amelyet a szöveg megjelöl, aránylag nagyon magas. (A bibliai kontextusban ez sanyargatott szituáció, II. Ben-Hadad ostrom alá vette Sómront, a városban nincs elég élelem, Elisa a helyzet drámai javulását ígéri, de a javulás csak a korábbi ínséghez képest az.)

4 Értelmezze, különös figyelemmel a köztörténetre:

20 pont

“Púl, Asszír király betört az országba, mert Menahém ezer talentum [*kikkar*, ca. 43.5 kg] ezüstöt adott Púlnak, hogy legyen segítségére, és szilárdítsa meg királyi hatalmát.

Ezt a pénzt Menahém kivetette Izraelre, valamennyi tehető emberre: ötven ezüst sekel minden egyes emberre, hogy Asszír királyának megadhassa. Akkor visszatért Asszír király, és nem maradt ott az országban.” (II. Kir. 15,19-20)

Púl: III. Tukulti-apal-Esara asszír király (745–727). (A név nem bibliai torzítás: ékírásos szövegekben is szerepel *Púlu* mint rövid névforma.)

Menahém: Izrael király (747–737).

1000 *kikkar* (gör.–lat. *talentum*) = 43 500 kg

50 *sekel* = 0.725 kg

A jelentős összegű adó nagyságrendben hasonlít az asszír feliratokban más országoknál említett “szövetségi járulék” összegéhez. A szöveg úgy értendő, hogy Menahém az asszír hadjárat (i. e. 738) közeledtére önként hódolt meg, hogy a helyén maradhasson. (Ez az asszír birodalom függőségi rendszerének második fokozata.) Izrael az önkéntes adóval egyelőre megmenekült az asszír hódítástól. (Tukulti-apil-Esara néhány év múlva bekebelezte Damaszkuszt, Sómron csak i. e. 721-ben került sorra.)

Az adót az izraeli kincstár fejadóként vetette ki. Kiszámítható, hogy körülbelül 60 000 családfő jöhetett számításba. Valószínű, hogy a templomi kincstár(ak)ban nem volt elegendő pénz / kincs. Valószínű az is, hogy rendkívüli adóról van szó, az érintettek egyéb adóin és kötelezettségein felül. A személyekre kivetett adó ténye és nagysága / nagyságrendje meg szokott maradni az emlékezetben: nincs ok kétségbe vonni az eset történeti hitelességét.

Az összeg megfizetése természetben nehezen volna elképzelhető, az ezüstben való kivetés mindenesetre nagyterjedelmű pénzforgalomra utal.

Állítsa pontos időrendbe (sorszámozással) az alábbi uralkodókat: 10 pont

(2) Aháb	(ca. 873–851)
(5) Jósijáhu	(ca. 639–609)
(1) Omri	(885–873)
(4) II. Sarrukín	(722–705)
(3) III. Sulmánu-asarídu	(858–824)

Mettől meddig tartott: 2–2 pont
rossz válaszra: -2 pont

trecento 1300–1399
NB: ez más évszázad-fogalom, mint amit mi a magyarban használunk! Az olasz művészettörténetben alapvető.

i. e. 8. század 800–701
az i. e. 10. század első harmada 1000–967/6

Kapcsolja össze (sorszámozással) azokat a személy- és / vagy helyneveket, amelyeket történetük szorosabban összefűz: 3–3 pont
ha minden válasz jó: + 5 pont

(1) Dibon	(3) Megiddo
(2) Joáb	(4) Sómrón
(3) II. Nekho	(2) Dávid
(4) Omri	(5) Hizqijjáhu
(5) Szín-ahhé-eriba	(1) Mesa

Melyik évre esett Jeruzsálem asszír ostroma (Szín-ahhé-eriba) 3–3 pont

az év: i. e. 701
a zsidó világteremtési éra szerint: 3060
A. U. C.: 53
az olympiai éra szerint: XIX/4

Melyik mai országban van: 2–2 pont

Akko	Izrael
Antiokheia	Töröko.
Büblösz	Libanon
Kádes	Szíria
Rabbat bené Ammon	Jordánia

Értelmezze: 2–2 pont
ha minden válasz legalább megközelítőleg jó: + 10 pont

“a folyón túl” (~i tartomány) az Akhaimenida birodalomban az Euphratésztől nyugatra (!) eső területek, akk. *eber nári*, arámi *abar nahara* stb.

aséra a Bibliában (1) fából készült kultusztárgy, isten- vagy isteni aspektus-jelkép; (2) esetenként istennév (fem.); nyelvi rokonai: akk. *istar*, amurrú *Asratu* (istennő), ugariti *Athirat*, szíriai *Astarte* ~ *Astarot* stb.

legitimitás mana / mina	< lat. <i>lex</i> , ‘jogszerűség’, ‘törvényesség’ ókori keleti súlyegység, = 60 siklum / sekel, értéke ca. 5.5 kg
monolit	gör. ‘egyetlen kőből való’, műtárgy, építési elem stb., amelyet egy tömbből faragtak
pantheon	gör. ‘minden isten (szentélye)’, átvitt értelemben: valamely vallás isteneinek összessége / rendszere. – Tágabb újkori értelemben: nemzeti stb. hősök csarnoka (képzeletben is)
pantokratór paralipomena	gör. ‘minden fölött uralkodó’ irodalomtudományban: gör. ‘mellékes hagyaték’, bibliai könyvek későbbi, utólagos kiegészítései
politeia	gör. ‘polisz-közösség’, politikai szervezet, állam
potenciál	lat. ‘teljesítő- / teherbíró képesség’

07/05/17/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2007/08, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, I:

A sumerektől az Akhaimenida dinasztiáig

BBN-ASZ-241/1, BBN-HEB-231, BBN-TÖR-202/1, HBN-031, TÖ-212/1

Péntek, 14:00–15:30

Múzeum körút 4, D épület, nagyelőadó

A két félévesre (2007/08, I–II) tervezett előadás első részének (őszi félév) célja: áttekintést adni az ókori Közel-Kelet népeinek és országainak történetéről, a kezdetektől egészen az Akhaimenida dinasztia koráig, amely korban az egész térség egyetlen hatalmi centrum uralma alá tartozott. A második rész (tavaszi félév) a Közel-Kelet történetét az arab hódításig terjedően fogja felölelni. Maga az előadás a kimeríthetetlen témakörnek csak bizonyos aspektusait érinti, a területi és társadalmi (strukturális) integráció jelenségeire koncentrálna. A terjedelmes és nehéz tananyagot mindenkinek önállóan kell elsajátítania, rendszeres és folyamatos tanulással.

Osztályzás

Aki a félév végén a tárgyból osztályzatot akar szerezni, annak a félév folyamán három zárthelyi dolgozatot (teszt-dolgozatok) kell megírnia. A dolgozatok kérdései aleatorikusan merítenek az ókori Kelet történelmének egész anyagából. Esetleg

szövegrészletek és képek felismerése, elemzése is várható. Az osztályzatot a három dolgozat egyesített pontszáma alapján adjuk.

Elmulasztott dolgozat máskor / mással **nem pótolható**. Szóbeli vizsgáztatás nincs.

Alább közlöm a dolgozatok időpontját és jelzem a várható kérdések súlypontját.

V i z s g á k

(mindhárom alkalommal az előadás helyén és időpontjában)

- 1) **2007/10/26** péntek: főként időszámítási és földrajzi ismeretek, fogalmak
- 2) **2007/11/30** péntek: időszámítási és földrajzi ismeretek + kijelölt források
- 3) **2008/01/18** péntek: időszámítási és földrajzi ismeretek + kijelölt források + a történelem teljes anyaga

O s z t á l y z á s

76–100 %	= 5
61–75 %	= 4
46–60 %	= 3
31–45 %	= 2
< 30 %	= 1

Általános ismeretek

Az ókori Kelet fogalmának kialakulásához lásd Komoróczy Géza, “Az ókori Kelet”, *Ókor. Folyóirat az antik kultúrákról*, 5, no. 3–4 (2006), pp. 3–18

1) Időszámítási / kronológiai rendszerek

Alapfogalmak: nap, hónap, év – szoláris, lunáris, luniszoláris naptár – *intercalatio*, szökőhónap, szökőnap, *epagomenon* (*epagomena*) – n-a/es évek (értsd, például: az i. e. I. század tizes évei) – évtized, évszázad, évezred – naptári ciklusok (8, 19 stb. év) – éra (etymológiája: közép-lat. *era* < *aes*, *aeris*, ‘érc’, ‘érték’, ‘összeg’ stb.) / gör. *epokha* – *aetas*, *jubileum*, *saeculum*, *millennium*

i. e. / B. C. (= *before Christ*) / B. C. E. (= *before the Common Era*) / Kr. (értsd: Kr. születése) e. [NB: a Kr. e. / B. C. a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos], illetve i. sz. / C. E. (*of the Common Era*) / A. D. (= *anno Domini*) / Kr. (értsd: Kr. születése) u. [NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos]

ante quem – *post quem*

abszolút kronológia – relatív kronológia

2) Ókori / ókori keleti keleti időszámítási rendszerek

mezopotámiai dátum-formula, eponymos (akk. *limmu*), uralkodási év

egyiptomi év

Szeleukida éra (*AeSel.*) (Szíriában – Babylóniában) (“görögök időszámítása”)

Arszakida éra

Szászánida éra / Jazdagerd éra

Szóthisz- (Sziriusz-) periódus

Olympiai éra (Ol.): olympia, olympiasz, az évek számítása (NB: ez nem év, hanem ciklus!)

a. u. c.

indictio

hidzsra

Zsidó világteremtési éra (és a “kis” / “rövid” időszámítás, még ha csak későbbi is):

לפ"ק (LP"Q) a rövidítést olv.: לפרת קטון *li-frat katon / ad supputationem minorem / supputationis minoris*

Átszámítások a fontosabb érák között: Ol. → a. u. c.; Ol. / a. u. c. → *AeSel.*; A. D.

→ Ol. / a. u. c. → *AeSel.*; LP"Q → A. D. / Ol. / a. u. c. → *AeSel.* (és fordítva)

Elemi időtartam-számítások: mettől meddig tart (nap, év, évtized stb.) (átlépés az i. e. – i. sz. határon is)

Irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez / tanulásához

Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998)

Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1985)

Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta–Saxum, 1999)

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), p. 411 skk. (Kronológiai táblázatok Mezopotámia történetéhez)

Elias J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)

Walter Eder & Johannes Renger, *Brill's New Pauly: Chronologies of the Ancient World. Names, Dates and Dynasties* (Brill's New Pauly: Supplements) (Leiden – Boston: Brill, 2007)

3) Az ókori Kelet földrajza

Ókori országnevek Elő-Ázsia, Kis-Ázsia és Irán területén

Mezopotámia: Mezopotámia országnevei – Sumer és Akkád – Babylónia – Asszíria – “*Greater Mesopotamia*”

Folyamok és mellékfolyók: Euphratész – Tigris; Balih, Hábúr; Felső-Zábu, Alsó-Zábu, Dijála stb.; Kárun; Jordán; Orontész; Halüsz; Nílus stb. – Átkelőhelyek – Nagyobb tavak: Van, Urmia, Szeván –

Szíria: Észak- és Dél-Szíria – Orontész

“Palesztina” / Izrael

Elő-Ázsia távolibb földrajzi környezete: Anatólia, Kis-Ázsia, Kaukázus térsége

Irán: Zagrosz – Élám, Khúzisztán, Szusziana – Média, Atropaténé, Perszisz

Egyiptom

Hegységek

Fontosabb tengersizorosok: Hormuz, Tirán, Báb el-Mandeb stb.

Szigetek: Tilmun, Küpros, Kréta stb.

A Márvány-tenger és szorosai (ókori és mai nevek)

Nagy útvonalak (nyugat–keleti / eurázsiai magisztrális / nagy khoraszáni út stb.)

Nagyobb városok, régészeti lelőhelyek / rom-területek ókori és mai neve –

Fontosabb ókori földrajzi nevek a mai politikai térképen a Közel-Keleten (Irág, Irán, Szíria, Izrael, Jordánia, Libanon, Töröko., Örményo., Egyiptom)

Földrajzi nevek / tereptárgyak terminológiája az ókori Kelettel kapcsolatosan: *tell / tal / tepe / depe / hüyük – gebel / dzsebel – kalaa(t) – vádi – rász – deir – hór* stb. (Ezekből bőséges jegyzéket ad a Világatlasz és egyéb atlaszok mutatója / rövidítés-jegyzéke)

Használható térképek

- Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria)* (Budapest: Helikon Kiadó – Magyar Könyvklub, 1998)
- John Baines & Jaromír Málek, *Az ókori Egyiptom atlasza* (Budapest: Helikon Kiadó, 2000)
- John Rogerson, *A bibliai világ atlasza* (Budapest: Helikon Kiadó, “1994”)
- Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *The Macmillan Bible Atlas* (New York – London: Macmillan, 1977) / *Bibliai atlasz* (Jerusalem: Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999) (a bibliai eseményekhez jelenleg a legjobb történelmi atlasz)
- Simo Parpola & Michael Porter, *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period* (The Casco Bay Assyriological Institute – The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001)
- Student Map Manual: Historical Geography of the Bible Lands* (Jerusalem: Carta – Grand Rapids, MI: Zondervan Publishing House, 1979) (kartográfiai különlegesség!)
- Nicholas G. L. Hammond, Ed., *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity* (Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1981)
- Richard J. A. Talbert, Ed., *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* (Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2000) (jelenleg a legrészletesebb tudományos atlasz a görög–római világról, a keleti területekről is)

4) Fogalmak, terminusok

A történettudományban, különösen az ókori történelemben használatos “idegen” (többnyire görög–latin eredetű) szavak, szakkifejezések (terminusok) pontos értelme / meghatározása (például, kronológia; dinasztia, dinasztia; szinkronizmus; szubszisztencia stb.)

Tankönyv stb. jelleggel használható

- Amélie Kuhrt, *Az ókori Közel-Kelet* (Studia Orientalia) (h. n.: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005) (NB: megcsonkított magyar fordítás!)
- David Oates & Joan Oates, *A civilizáció hajnala (A múlt születése)* (Budapest: Helikon Kiadó, 1983)
- Nicholas Postgate, *Az első birodalmak (A múlt születése)* (Budapest: Helikon Kiadó, 1985)
- A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982)
- Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria)* (Budapest: Helikon Kiadó – Magyar Könyvklub, 1998) (tankönyv jelleggel használható)
- Roman Ghirshman, *Az ókori Irán* (Budapest: Gondolat, 1982)
- Georgina Herrmann, *Perzsa reneszánsz (A múlt születése)* (Budapest: Helikon Kiadó, 1988)
- Kákósy László, *Ré fia. Az ókori Egyiptom története és kultúrája* (Budapest: Gondolat, 1979) (későbbi kiadások is)
- ELTE BTK honlap: GÉPESKÖNYV Ókor-Kelet (tankönyv jellegű összeállítások)

Kötelezően feldolgozandó olvasmányok

Mindenekelőtt az ELTE BTK honlapján szereplő GÉPESKÖNYV Ókor-Kelet rovatában szereplő mezopotámiai, egyiptomi, héber szövegek (Irodalmak, Vallások)

Harmatta János, szerk., *Ókori keleti történeti chrestomathia* (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), kül. no. II: 9, 10, 11, 14, 18, 20, 22; III: A/9, 10; B/3, 8; C/3; E/4 (alaposan!); F/1–5; G/9, 28; H/4–7; IV: 3; VI: 5; VIII: A/4a

“A nippuri szegény ember”, in: Oppenheim, m. f. (mezopotámiai Lúdas Matyi-történet)

A paraszt panaszai. Óegyiptomi novellák (Budapest: Magyar Helikon, 1983) (Dobrovits Aladár fordításai), kül. pp. 19 skk. (Szinuhe története), pp. 95 skk. (Venamon utazása)

07/10/09/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2007/08, I. (ősz) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, I:

A sumerektől az Akhaimenida dinasztiaig

BBN-ASZ-241/1, BBN-HEB-231, BBN-TÖR-202/1, HBN-031, TÖ-212/1

Péntek, 14:00–15:30

Múzeum körút 4, D épület, nagyelőadó

I. dolgozat

07/10/26

V á l a s z o k

NB: A dolgozatok nem osztályzatokat kapnak, hanem pontszámot. Az elv az, hogy a pontos és jó válaszok al-kérdésenként 2–2 pontot kapnak; ha a kérdés-blokkokban minden válasz jó és pontos, és ezeken felül a feltüntetett jutalompontokat; de a részben jó válasz legfeljebb 1 pont lehet; ha a blokkokban ilyen van, jutalompont nincs. A hegységek sorrendjénél csak a helyes válasz fogadható el

Helyezze el folyó mellé / közelébe az alábbi városokat:

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz jó: + 3 pont

Assur	Tigris
Babylón	Euphratész
Girszu	Tigris
Kádes	Orontész
Ninive	Tigris
Szippar	Euphratész
Uruk	Euphratész

Mettől meddig tart (i. e. / i. sz.):

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: + 10 pont

a 2. évezred B. C. E.	i. e. 2000–1001
a Kr. e. VI. század második évtizede	590–581
a zsidó világteremtési éra 5. évezrede	i. sz. 241–1240
A. D. V. század	401–500
az 50. olympiasz	580–577
az i. e. VIII. század második fele	750–701

Nevezze meg a jelzett vizeket összekötő tengerszorosokat: Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: +10 pont

Akabai-öböl – Vörös-tenger

Tirán-szoros

Márvány-tenger – Égei-tenger (mai és antik név)

Dardanellák /

Helléspontosz

Márvány-tenger –Fekete-tenger (mai és antik név)

Boğazici / Boszporosz ~

Bosporus

Perzsa-öböl – Ománi-öböl / Arab-tenger

Hormuz-szoros

Vörös-tenger – Adeni-öböl / Arab-tenger

Báb el-Mandeb

Írja fel Alexandrosz (Nagy Sándor) halálának évét: **i. e. 323** Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: + 3 pont

A. U. C.

431

olympiai éra (Ol.)

CXIV/2

B. C. E. / C. E.

323 B. C. E.

Mi a naptári év kezdete:

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: + 3 pont

a babylóni naptárban

niszannu 1 (közel a tavaszponthoz)

a zsidó naptárban

tisri 1 / ros ha-sána, “az év feje / eleje”(közel az őszponthoz)

a julianusi naptárban

január 1

Helyezze el (sorszámozással) **K–Ny-i** irányban az alábbi hegységeket: Ha pontosan a helyes sorrend:7 pont; egyébként: 0

(...) (3) Kopet-Dag — (...) (5) Kaukázus — (...) (7) Taurus — (...) (1) Pamir — (...) (6)

Pontus — (...) (4) Elburz — (...) (2) Hindukus

Határozza meg egy-két szóval:

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: + 5 pont

dinasztia

gör. “uralkodóház”, egy családból való (vagy más alapon összetartozó) uralkodók folyamatos sora

kenotáfium

gör. jelképes temetkezőhely, holttest nélküli sír

logogramma

gör. “szó-jegy”, teljes szót jelölő írásjegy, amelynek több olvasata lehetséges, nyelv, nyelvtani helyzet stb. szerint (például, & = et, és, and stb.)

prae-

lat. “előtt”, értsd: valamit megelőző; például, prae-dinasztikus = (Egyiptomban) a manethóni dinasztiákat megelőző kor

proto-

gör. “ősi”, “eredeti”, “elő-”; szerves előzmény; például, proto-állam = az a társadalmi hatalmi-irányítási forma, amelyből az állam kialakult

sztlélé

gör. “felállított (kő)”, rendszerint szabadon álló kő emlékoszlop, domborművel és / vagy felirattal

tell

arab “telep-halom”, településrétegek maradványaiból felrétegződött domb

tumulus

lat. “földhányás”, “halom”, “sírdomb”; sírt (~építményt) borító nagyobb földhalom

Mit jelent:

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: + 5 pont

ante quem dátum

“ami előtt”, olyan kormeghatározás, amelynél

epagomena (napok)

csak a lehető legkésőbbi időpont ismeretes az egyiptomi naptárban 5 többlet-nap a 12×30 napos hónap és a szoláris év közötti különbség kiegyenlítésére

mozgóünnep

olyan kitüntetett nap (ünnep), amelynek időpontja naptárilag nincs rögzítve, és a hold fázisváltozásaihoz igazodik

szökőév

a) a babylóni naptárban

13. hónap (1 többlet-hónap) beiktatása a

naptári évbe

többlet-hónap beiktatása

b) a zsidó naptárban

1 többlet-nap (február 24!) beiktatása az évbe

c) a gregorián naptárban

(minden olyan évben, amelynek száma, az a. d. / c. e. / Kr. sz. u. érában, 4-gyel osztható, kivéve azokat, amelyek 400-al oszthatók)

Hova torkollik:

Arnon	Jordán
Balih	Euphratész
Dijála	Tigris
Hábúr	Euphratész
Halüsz	Fekete-tenger
Orontész	Földközi-tenger

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: + 3 pont

Mit jelent / mikor van:

saeculum lat. “emberöltő” (33 év); “korszak”; évszázad
solstitium nyári, illetve téli napforduló, az év leghosszabb és legrövidebb napja, június 22, illetve december 23
tavaszpont a tavaszi napéjegyenlőség (*aequinoctium*) napja, március 21

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: + 3 pont

Melyik mai országban van:

Aleppo	Szíria
Büblösz	Libanon
Edfu	Egyiptom
Eridu	Irák
Gordion	Töröko.
Hattusas	Töröko.
Kalhu	Irák
Lákhis	Izrael
Madeba	Jordánia
Megiddo	Izrael
Szaisz	Egyiptom
Szúsza	Irán
Tell Amárna	Egyiptom
Ugarit	Szíria

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz teljes és jó: + 3 pont

07/10/26/KG

Egy hallgató (S. Sz.) hívta fel a figyelmemet arra, hogy az I. dolgozat javító ívén egy adatot tévesen adtam meg: az **Arnon** a valóságban nem a **Jordánba** (mint a javító ív jelzi), hanem a **Holt-tengerbe** ömlik. Sajnos, S. Sz.-nek igaza volt. A tévedést azzal követtem el, hogy eredetileg a **Jabbokot** vettem fel (amely valóban a Jordánba torkollik), de a kérdések sokszorosításakor, közvetlenül az óra előtt, a non-printing karaktereket már kitakartam, és a Jabbok helyett – hirtelen felindulásból – a talán jobban ismert és ezért könnyebbnek gondolt Arnont írtam be, a helyes választ azonban elfelejttem ennek megfelelően módosítani, majd pedig a javító ívet, már újabb ellenőrzés nélkül, azonnal kinyomtattam, hogy átadhassem azoknak, akik a dolgozatokat javítani fogják. A hibát a mondottak magyarázzák, de persze nem mentik. S. Sz.-nek ezúton mondok köszönetet, akit pedig a tévedés hátrányosan érintett, attól elnézést kérek. A következő órán (nov. 9, péntek), az előadás után, akinél a ténylegesen helyes válasz szerepelt a dolgozatban, jelentkeztek, és a pontszámot (az esetleges jutalompontokkal együtt) javítani fogom.

07/11/08

KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2007/08, I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, I:

A sumerektől az Akhaimenida dinasztiáig

BBN-ASZ-241/1, BBN-HEB-231, BBN-TÖR-202/1, HBN-031, TÖ-212/1

Péntek, 14:00–15:30

Múzeum körút 4, D épület, nagyelőadó

II. dolgozat

07/11/30

V á l a s z o k

NB: A dolgozatok nem osztályzatokat kapnak, hanem pontszámot. Az elv az, hogy a pontos és jó válaszok al-kérdésenként 2–2 pontot kapnak; ha a kérdés-blokkokban minden válasz jó és pontos, ezeken felül a feltüntetett jutalompontokat is megkapják; de a részben jó válasz legfeljebb 1 pont lehet; ha a blokkokban ilyen van, jutalompont nincs. A szövegelemző kérdéseknél a bíráló mérlegelésére van bízva, hogy a megadott – elég nagy – pontszámon belül mennyit ad; én szigorú szoktam lenni, a maximumot csak a teljes és hibátlan válaszra adom meg.

Mit jelent:

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz jó: + 3 pont

bas-relief	olyan dombormű, amelynél az ábrázolás körvonala (rajz) a síkfelületbe van bemélyítve
hüyük	török “domb”; mint az arab <i>tell</i>, “telephalom”
kváderkő	hasáb alakú építőkő, külső felületét nem szokás vakolni
masztaba	arab “pad”, egyiptomi sír-építmény, téglalap alapú csonkagúla (ti. oldalfalai enyhén befelé dőlnek, teteje lapos)
nekropolisz	gör. “temető” (szó szerint: “halotti város”)
omen	lat. “előjel”, esemény / lelet, amelyből meghatározott kód szerint a jövőre következhetnek
pecséthenger	a pecsételő mezopotámiai változata: henger alakú tárgy, amelyet oldalfelületén vésettől és / vagy felirattal látnak el, nedves agyagon egyenletesen végiggördítve lenyomata az irat hitelesítésére szolgál
piramidion	görög “kis piramis”, az egyiptomi piramisok tetején elhelyezett, gúla alakú sisak- / zárókő
tholosz	gör. kör alaprajzú, kúp alakú ál-kupolával fedettépület
vádi	arab “patak- / folyómeder” (sivatagban stb.), amelyben csak nagy esők idején / esős évszakban folyik a víz; magyarul: <i>aszó</i>

Honnan van az alábbi szöveg: **Hammurápi ítélet-gyűjteménye, “A” §**

3 pont

“Ha egy *avélum* kereskedőtől pénzt vevén fel, kereskedője fizetésre szólította fel, de neki semmi adni valója nincsen, s ezért kertet adott át beporzás után a kereskedőnek, és “A datolyát, amely a kertben teremni fog, vedd át pénzed fejében”, mondta neki: az illető kereskedőnek ezt ne engedjék meg; a datolyát, amely a kertben terem, a kert gazdája vegye át, s abból a pénzt és kamatát táblája értelmében fizesse vissza a kereskedőnek, s a megmaradt datolyát, amely a kertben termelt, maga a kert gazdája vegye el.”

Értelmezze a helyzetet és a Maga által lényegesnek tekintett kifejezéseket:

Max. 15 pont

Kölcsönügylet. A kereskedő pénzt kölcsönöz, kamatra. A kölcsönről írásbeli szerződést (“tábla”) kell készíteni. *Avélu*: szabad közember, itt a kert tulajdonosa. A datolyát (*Phoenix dactylifera*) kertszerűen termesztik. Kétlaki

növény, a termő virág termőre fordulásához és a jó terméshez mesterséges beporzásra van szükség a porzós virággal. Hammurápi tiltja, hogy a kölcsön fejében a kert tulajdonosa a terméssel lábon fizessen.

Kapcsolja össze (számozással) az egymáshoz tartozó neveket:

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz jó: + 3 pont

(1) Abú Sahrein	(2) Ekbatana
(2) Hamadán	(5) Ur
(3) Kalhu	(4) Assur
(4) Qala'at Serqat	(1) Eridu
(5) Tell Muqajjar	(3) Nimrúd

Határozza meg az alábbi földrajzi nevek / elnevezések tartalmát:

Pontos válasz: 2–2 pont, ha minden válasz jó: + 10 pont

Alsó-tenger	a Perzsa-öböl neve Mezopotámiában
Dzsezire (Iráq)	Észak-Iráqban a Tigristől nyugatra elterülő sivatagi térség
Felső-Egyiptom	a Nílus-völgy déli része, ca. a Fajjum-oázis bejáratától (List és Dahsúr között) az 1. kataraktáig
Folyón túli tartomány	Szíria az Akhaimenida birodalomban
Naharina	egyiptomi "Folyóköz" (Mezopotámia), közelebről: Maittani / Mittani
Náiri	Kis-Ázsia – a Kaukázustól délre eső térség asszír feliratokban az i. e. 2. évezred végén (Urartu)
Retenu	egyiptomi Palesztina–Szíria
Szubartu	Asszíria és a Tigris menti térség
Tengerföld	a Perzsa-öböl északi–északkeleti partvidéke
Via maris	"tenger (ment)i út": a Földközi-tenger partja mellett vezető útvonal Egyiptom és Szíria között

Mettől meddig tart:

Pontos válasz: 3–3 pont, ha minden válasz jó: + 10 pont,

de ha a 4. (a. d. XII. század első fele) és a 6. kérdésre (i. e. 2. évezred) adott válasz rossz, – 5–5 pont

a 25. olympiasz (i. e. / i. sz.)	(i. e.) 680–677, ti. az 1. olympiasz (értsd: 4 éves időszámítási ciklus) kezdete i. e. 776, időtartama: (i. e.) 776–773
a zsidó világteremtési éra jelenleg folyó évezrede	1240/41–2240 (ha netán megérjük), ti. a most folyó 6. évezred 1240. szeptember 18-án kezdődött
az 5. évszázad B. C. E. 20-as évei (i. e. / i. sz.)	(i. e.) 429–420
az A. D. XII. század első fele	1101–1150
az <i>Urbs</i> 3. évszázada (i. e. / i. sz.)	(i. e.) 553–454, ti. az 1. év: i. e. 753
i. e. 2. évezred	2000–1001

Mit jelentenek az alábbi ókori keleti elnevezések:

Pontos válasz: 3–3 pont, ha minden válasz jó: + 10 pont,

habiru	"vándor", "kóbor", "aki elhagyta a lakóhelyét / otthonát", harcias / rabló csoportok Elő-Ázsiában az i. e. 2. évezredben; ca. (angol <i>social outcast</i>)

káldeus	nem-akkád és nem-arámi törzsek Dél-Mezopotámia déli térségének városaiban az i. e. 1. évezred első felében; a hellénisztikus kortól: babylóni csillagjós, jövendőmondó
mardu	sumer “nyugati”, Szíria felől Mezopotámiába betelepülő nomád népesség, akkádul: amurrú
saszu	a szíriai nomádok neve Egyiptomban
szutú	nomádok (az Euphratész középső szakaszánál)

Honnan van az alábbi idézet: **II. Ramszesz felirata a kádesi csatáról**

3 pont

“Mikor őfelsége fehér-arany trónusán pihent, Qadestől északra, az Orontés nyugati partján, megérkezett egy előörs őfelsége kísérői közül, Hattí legyőzött fejedelmének két előörsével. Elővezették őket. Őfelsége így szólt hozzájuk: Kik vagytok? Így szóltak: Mi Hatti legyőzött fejedelméhez tartozunk. Ő küldött minket, hogy kikémleljük, hol van őfelsége. Őfelsége így szólt hozzájuk: Hol van ő, Hattí legyőzött fejedelme? Azt hallottam, hogy ő Aleppo földjén van. Így szóltak őfelségéhez: Íme, Hattí legyőzött fejedelme jön, sok idegen országgal együtt, akik vele vannak, akiket erőszakkal hoz magával minden idegen országból, melyek Hattí területein vannak...”

Mi az a pillanatnyi helyzet, amelyet a szöveg leír – Magyarázza a megjelölt szavakat / neveket:

Max. 10 pont

II. Ramszesz és hadserege tábornokot vert Kádes mellett, a hettita hadsereg még messze északra van, de a hettita királyról a fáraó már mint legyőzött fejedelemlről beszél

őfelsége: a fáraó (II. Ramszesz)

fehér-arany: arany ötvözetű fehér fémekkel (ezüst, ma inkább nikkel, platina)

Kádes / Qadés: város Szíriában

Orontés: folyó Libanon–Szíriában, a Földközi-tengerbe ömlik

Hattí: a hettiták

Hattí legyőzött fejedelme: II. Muvattallis hettita király; a fejedelem itt pejoratív értelmű

Aleppo: város Szíriában

sok idegen ország: a hettiták szövetségesei / vazallusai, akik Muvattallis hadseregét kísérték az Egyiptom elleni hadjáratban

07/11/30/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2007/08, I. (ősz) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, I:

A sumerektől az Akhaimenida dinasztiaig

BBN-ASZ-241/1, BBN-HEB-231, BBN-TÖR-202/1, HBN-031, TÖ-212/1

Péntek, 14:00–15:30

Múzeum körút 4, D épület, nagyelődó

III. (záró) dolgozat

08/01/18

Válaszok

Melyik mai ország területén vannak a felsorolt ókori (mitologizált) területek: 2–2
Ha mind jó: +5

Ansán	Irán
Boldog Arábia	(Dél-)Jemen (– Omán)
Cédrushegy	Libanon
Éden	Dél-Mezopotámia (Irág)
Punt	(É.-) Szomália
Tilmun	Bahrein

A mezopotámiai súlyrendszerben: 2–2
hogyan nevezik az elemi (legkisebb) egységet *siqlu(m)* (> héber *sekel*)
mi az értéke **8.14 gr**

NB: 60 *siqlu(m)* = 1 *biltu(m)* (≈ gör. *talanton* / lat. *talentum*)
1 *siqlu(m)* = 180 *se'u(m)* / *uttetu(m)* “(gabona)szem” (1 *se'u* / *uttetu* = 1/22, azaz 0.045... gr)

Melyik egyiptomi országrészt jelzi 2
Fehér korona **Felső-Egyiptom**

Mit jelent: 2–2
Ha mind jó: +10

baktriai teve	kétpupú teve
hieratikus írás (Egyiptom)	gör. ‘papi’ írás, a hierogif írás kurziv változata (papiruszon, osztrakonon)
kartus (Egyiptom)	fr. <i>cartouche</i>, a hieroglif írásban vonalas keret a fáraók nevei körül
kilenc íj (Egyiptom)	az ellenség(ek) hagyományos költői elnevezése
összetett íj	különböző anyagokból (fa, csont), rétegesen, ragasztással készült íj
sadúf	egyiptomi arab (<i>saddúf</i>), kétkarú vödörös vízkiemelő szerkezet (Irágban: <i>dálíje</i>), hasonló a gémeskúthoz
szíjtégla	kis négyzet keresztmetszetű, szélességénél többszörösen (5–6×) hosszabb, égetetlen agyagtégla, Dél-Mezopotámiában használták az i. e. 4. évezred végén
szubszisztencia talio	létfenntartás (rendszerszerű értelemben) lat. <i>ius talionis</i>, ‘a (bűnnel) azonos (büntetés) jogrendszere’ (< <i>talís</i>, ‘ilyen, olyan’); “(...) szemet szemért, fogat fogért...” (Lev. 24,20)
transzhumantáció	legelőváltó állattartás, esetleg vándorló földművelés

Mettől meddig tartott: 2–2
Ha mind jó: +10

3. évszázad A.U.C. (VARRO)	201–300 A.U.C. = i. e. 553–454	
A.D. I. század	1–100	Ha rossz vagy pontatlan: -5
az 50. olympiasz	i. e. 580–577	

cinquecento	1500–1599	
VII. század B.C.E.	700–601	Ha rossz vagy pontatlan: -5
az i. e. V. század első fele	500–451	Ha rossz vagy pontatlan: -5

Helyezze el **K**→**Ny** irányban (számozással) az alábbiakat (város, víziút, illetve hegység)

10–10 hasábonként
Ha mind a három sorozat jó: +10

(NB A három sorozat független egymástól):

- (...) (3) Halab
- (...) (1) Ekbatana
- (...) (5) Szardeisz
- (...) (2) Kalhu
- (...) (4) Alexandria

- (...) (3) Báb el-Mandeb
- (...) (4) Boszporusz
- (...) (5) Hellészpontosz
- (...) (1) Hormuz-szoros
- (...) (2) Satt el-Arab

- (...) (3) Pontus-hg.
- (...) (2) Kaukázus
- (...) (4) Amanus
- (...) (5) Taurusz
- (...) (1) Zagrosz

Az ún. középső kronológia rendszerében számolva, hány év telt el: 5–5

Hammurápi trónra lépése (**i. e. 1792**) és Assur-bán-apli *I. uralkodási éve* (**i. e. 668**) között **1124**

II. Nabú-kudurri-uszur trónralépése (**ulúlu / i. e. 605. szeptember**) és Kürosz babilóni bevonulása (**tasrítu 14 / i. e. 539. október 10**) között **66**

Kapcsolja össze (számozással) és adja meg a hely jellegzetességét: 3–3

(1) Dahsur	(...) (3) Dzsószer	lépcsős piramis
(2) Giza	(...) (1) Sznofru	tört piramis
(3) Szakkara	(...) (2) Hufu	a legmagasabb piramis

Olvassa figyelmesen az alábbi szövegrészletet:

< 15

“Jó ország ez, neve Jáá. / Füge van ott és szőlő, / több a bora, mint a víz. / Sok a méze, olaja rengeteg. / Fáin mindenféle gyümölcs. / Van ott árpa, búza. / Nincs határa mindenfajta nyájainak.

Sok jövedelemem volt alattvalóimtól, járandóságként, / mert törzsek fejedelmévé tett engem / kiválasztott országában. / Megvolt a kenyérem, must, bor, / mindennapi szükségletem szerint, / főtt hús, szárnyasok sütve, / azonkívül a pusztá vadja, / mit csapdában fogtak nekem, / mit elejtettek, / s amit még agaraim hoztak számomra. / Sok mindent készítettek nekem, / tejet mindenféle főzetben. / Sok évet töltöttem itt. / Gyermekeim daliákká lettek, / törzsen uralkodott mindegyik. / A követ, ki ment északnak-délnek a Szék helyre, / megpihent nálam... / Az íjászok, felbuzdulván / az országok királyainak visszaverésére, – / én voltam tanácsadójuk hadjárataikban, / Retenu királya ugyanis / engem tett meg sok éven át / katonái parancsnokává...”

Honnan van az idézet:	“Szinuhe(t) története”, egyiptomi novella (irodalmi életrajz) a középbirodalom (XII. dinasztia I. Amenemhat – I. Szeszosztrisz) korából
Mi a helyszín:	Retenu, DNy.-Szíria / Kanaán, az egyiptomi befolyási övezet peremén (túloldalán)
Mi a Székhely	a Fáraó székhelye (Memphisz)
Kik az íásók	egyiptomi szetiu, “ázsiaiak”, törzsi szervezetben élő szociológiai (nem ethnikai) népcsoport, akik között Sz. az emigrációjában él
Mik az életforma fő elemei	mezőgazdaság, szőlőtermesztés, háziállat-tartás (tej, szárnyasok), vadászat (nem “nomád”
Mi a társadalmi szervezet	törzsiség (nem feltétlenül leszármazás / vérrokonság alapján szerveződő törzsi csoportok; a rang apa–fiú öröklése)
Mi a beszélő státusa	beilleszkedett idegen Retenu határszélén, katonai feladatokkal
Esetleges egyéb megjegyzései	

Jelölje meg, a megnevezett helység melyik folyó partján / közelében áll, melyik oldalon (J / B):

1-1

	folyó	part
Assur	Tigris	J.....
Esnunna	Diyala	B.....
Luxor	Nílus	J.....
Mari	Euphratész	J.....
Medinet Hábu	Nílus	B.....
Memphisz	Nílus	B.....
Ninua	Tigris	B.....

Írja le és értelmezze aprólékosan az alábbi képet:

< 15

Lazúrkő pecsétgyűrű lenyomata Dél-Mezopotámiából (Uruk, i. e. 4. évezred vége) (Berlin, Vorderasiatisches Museum). Negatív véset, pozitív lenyomat.

ún. “isten-hajózás”. A gyűrű-palást vésetének lényeges elemei: egy istenség jelképét / jelvényét szállítják csónakon. A jelkép: két stilizált nád-köteg (= Inana / Innin istennő), oltáron és bika-posztamensre (bikaszőbör!) állítva. Az emberi alakok méretezése hierarchiát jelez: a pap vagy “irányító” személy

(sum. en) nagyobb, mint az evezősök. Az en félmeztelen, turbánszerű fejfedővel, áttetsző “szoknya”-ruhában (kultikus meztelenség / kultikus öltözet), rituális kéztartással, csomóba fogott hajjal, mögötte pontosan nem azonosítható rácsos fa állvány (nyilván szertartási kellék). Az evezősök meztelenek (alávetett státus), a csónak orránál lévő áll, a hátul lévő a sarkán ül. Nádcsonak, a tatnál merevítővel, virágdíszekkel, csáklyaszerű taszító-evező (elől) (folyami közlekedés!) és lapát-evező (hátsó).

Helyezze el **D**→**É** irányban (számozással) az alábbi városokat:

10–10 hasábonként
Ha mind a két sorozat jó: +5

(NB A két sorozat független egymástól):

- (...) (2) Karnak
- (...) (5) Dahsúr
- (...) (3) Abüdosz
- (...) (1) Elephantiné
- (...) (4) Tell Amárna

- (...) (2) Türosz
- (...) (3) Szidón
- (...) (5) Ugarit
- (...) (4) Büblosz
- (...) (1) Akko

Mi volt a zsidó történelem nagy, korszakos (ma is számon tartott) eseménye a világteremtési éra XXXII. évszázadában, és pontosan mikor (i. e. / i. sz.):

5

Babylón elfoglalta Jeruzsálemet (i. e. 587/586)

Melyik dinasztiahoz tartozott (dinasztia, ország):

3–3
(csak ha pontos)

Assur-ah-iddina	Szargonida din. (Asszíria)
Dzsószer	III. din. (Egyiptom)
I. Mursilis	hettita óbirodalom
II. Kurigalzu	kassú din. (Babylón)
II. Nekho	XXVI. / Szaiszi din. (Egyiptom)
II. Ramszesz	XIX. din. (Egyiptom)
III. Thotmesz	XVIII. din. (Egyiptom)
Kambüzész	Akhaimenida din. (Irán) / XXVII. din. (Egyiptom)
Nabú-naid	káldeus din. (Babylón)
Narám-Szín	agadei din. (Dél-Mezopotámia)
Ur-Namma	III. Ur-i din. (Dél-Mezopotámia)

Olvassa figyelmesen az alábbi szövegrészletet:

“...És **Hazaqiyau**, a **Iauđi** országbeli, aki nem hódolt meg az igámba: 46 erős városát, fallal kerítettet, és a kis városokat, amelyek ezek környékén vannak, amelyeknek száma sincs: töltés hányásával és ostromgép köelvívésével, gyalogos roham harcával, aláásással, réssel, létrával körülzártam, elfoglaltam. 200 150 embert, kicsit és nagyot, férfit és nőt, a lovakat, öszvéreket, szamarakat, marhákat és juhokat, amelyeknek száma sincs, a belsejükből kivezettetvén, a zsákmányba számláltam. Őt magát, mint a ketrec madara, **Uršalimmu** város belsejében, királysága városában, olyanná tettem: sáncot hányatván ellene, a városa kapuján kijövőt visszafordítottam, gyalázatához.

Városait, amelyeket zsákmányul szereztem, országa területéből Ikevágván, Mitintinek, Aszdúdu királyának adván, megkisebbittem országát. A korábbi adóhoz, országaik járulékához uralmam szövetségének járulékát csatolván, kivettem rájuk. Ő, Hazaqiyau – uralmam fényének félelme leervén őt, az arabok és jó katonái, akiket Ursalimmu, királyi városa megerősítésére vitetett be, kudarcot vallottak – 30 biltu arannyal, 800 biltu finom ezüstrrel (...) elefántcsont ágyakkal, elefántcsont támlájú székekkel, elefántbőrrel, elefántaggyal, (...) valamint lányaival, palotája nőivel, énekesekkel, énekesnőkkel Ninuába, uralmam városába utánam küldte követét, ide hoztván ezeket, s hogy adót fizessen nekem, és szolgálásomat teljesítse.”

Honnan van a szöveg	Szín-ahhé-eriba királyfelirata, a 3. hadjárat részlete	2
Mi az esemény, amelyet leír	Jeruzsálem asszír ostroma	2
Mikor történt	i. e. 701	2
Pontosan mi történt		3
AsszírIA a Földközi-tenger parti hadjárat során elfoglalta Júda területének egy részét, ostrom alá vette Jeruzsálemet, de az ostrom sikertelenül végződött. Hizkijjáhu király a korábbinál nagyobb adót fizetett AsszírIA-nak		
Hogyan határozná meg a két érintett város viszonyát AsszírIA-hoz		< 5
Jeruzsálem = a függőség első (legenyhébb) fokozata		
Asdód = a függőség második (közepes) fokozata		
NB: fokozatok: adó – vazallus király – tartomány		
Azonosítsa az aláhúzott neveket		1-1
<u>Hazaqiyau</u>	Hizkijjáhu, Júda király	
<u>Iaudi</u>	Júda	
<u>Ursalimmu</u>	Jeruzsálem	
<u>Aszdúdu</u>	Asdód (város Filiszteában (i. e. 711 óta asszír vazallus állam központja)	
Esetleges egyéb megjegyzései		+ 5

08/01/17/KG

XIV

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2007/08, II. (tavaszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, II:

Nagy Sándortól az arab hódításig

(Hellénisztikus kor, Arszakidák, Szászánidák)

BBN-ASZ-242/2, BBN-HEB-232, BBN-TÖR-202, HBN-032, TÖ-212

Péntek, 14:00–15:30

Múzeum körút 4, F épület, 234

Az alábbiak a tananyag általános keretét jelölik ki. Az előadásokon az említetteknek csak kisebb része kerülhet szóba. A félév folyamán írandó dolgozatokban az “Általános ismeretek” és a forrásanyag áll majd az előtérben.

0. Általános ismeretek⁷¹⁴

Az ókori Kelet fogalmának kialakulásához lásd Komoróczy Géza, "Az ókori Kelet", *Ókor. Folyóirat az antik kultúrákról*, 5, no. 3–4 (2006), pp. 3–18

1) Időszámítási / kronológiai rendszerek

Alapfogalmak: nap, hónap, év – szoláris, lunáris, luniszoláris naptár – *intercalatio*, szökőhónap, szökőnap, *epagomenon* (*epagomena*) – n-a/es évek (értsd, például: az i. e. I. század tizes éveit) – évtized, évszázad, évezred – naptári ciklusok (8, 19 stb. év) – éra (etymológiája: közép-lat. *era* < *aes*, *aeris*, 'érc', 'érték', 'összeg' stb.) / gör. *epokha* – *aetas*, *jubileum*, *saeculum*, *millennium*

i. e. / B. C. (= *before Christ*) / B. C. E. (= *before the Common Era*) / Kr. (értsd: Kr. születése) e. [NB: a Kr. e. / B. C. a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos], illetve i. sz. / C. E. (*of the Common Era*) / A. D. (= *anno Domini*) / Kr. (értsd: Kr. születése) u. [NB: ez a zsidó történelem összefüggéseiben nem használatos]

ante quem – *post quem*

abszolút kronológia – relatív kronológia

2) Ókori / ókori keleti keleti időszámítási rendszerek

mezopotámiai dátum-formula, eponymos (akk. *limmu*), uralkodási év

egyiptomi év

Szeleukida éra (*AeSel.*) (Szíriában – Babylóniában) ("görögök időszámítása")

Arszakida éra

Szászánida éra / Jazdagerd éra

Szóthisz- (Szíriusz-) periódus⁷¹⁵ Censorinus

Olympiai éra (Ol.): olympia, olympiasz, az évek számítása (NB: ez nem év, hanem ciklus!)

a. u. c.

indictio

hidzsra

Zsidó világteremtési éra: לבריאת עולם *li-beriat olam* és a "kis" / "rövid" időszámítás (még ha csak az 5./6. évezred fordulóján kezdik is használni): לפ"ק (LP"Q), a rövidítést olv.: לפרת קטון *li-frat katon* / *ad supputationem minorem / supputationis minoris*

Átszámítások a fontosabb érák között: Ol. → *a. u. c.*; Ol. / *a. u. c.* → *AeSel.*; A. D. → Ol. / *a. u. c.* → *AeSel.*; LP"Q → A. D. / Ol. / *a. u. c.* → *AeSel.* (és fordítva)

Elemi időtartam-számítások: mettől meddig tart (nap, év, évtized stb.) (átlépés az i. e. – i. sz. határon is)

Irodalom a kronológiai rendszerek ismeretéhez / tanulásához

Hahn István, *Naptári rendszerek és időszámítás* (1983², és újabb kiadásai, legutóbb: Budapest: Filum, 1998)

Szentpétery Imre, *A kronológia kézikönyve* (Tudománytár) (Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1985)

Schalk Gyula, *Naptártörténeti kislexikon. Naptártörténet és kronológia* (Budapest: Fiesta-Saxum, 1999)

A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), p. 411 skk. (Kronológiai táblázatok Mezopotámia történetéhez, NB: p. 418 skk.: a Szeleukida, Arszakida és Szászánida dinasztiák)

⁷¹⁴ Ez a rész az előző (2007/08, I) félévben kiadott tájékoztatóból átvéve (NB: változatlanul fenntartott követelmény).

⁷¹⁵ *De die natali*; magyarul: Censorinus, *A születésnap* (Fontes historiae antiquae, 3) (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2005) (Forisek Péter fordítása). Censorinus (i. sz. 3. század), *De die natali*, 18,10; 21,10 sk. – A szerző 100 évvel később írta le az adatot, abban az évben, amely számításai szerint – összesen hét különböző rendszerben adja meg a dátumot – Pius és Pontianus consuli éve, Ol. CCLIV/2 (a játékok kezdetétől 1014), A. U. C. 991, julianusi éra 283, augustusi éra 265, egyiptomi Augustus éra (alexandriai éra) 267, a Nabonnassarosz-éra 986 és a makedón (Szeleukida) éra 562. éve volt. Ez az i. sz. 238. évet jelenti.

Elias J. Bickerman, *Chronology of the Ancient World* (London: Thames and Hudson, 1980²)
Walter Eder & Johannes Renger, *Brill's New Pauly: Chronologies of the Ancient World. Names, Dates and Dynasties* (Brill's New Pauly: Supplements) (Leiden – Boston: Brill, 2007)

3) Az ókori Kelet földrajza

Ókori országnevek Elő-Ázsia, Kis-Ázsia és Irán területén

Mezopotámia: Mezopotámia országnevei – Sumer és Akkád – Babylónia – Asszíria – “*Greater Mesopotamia*”

Folyamok és mellékfolyóik: Euphratész – Tigris; Balih, Hábúr; Felső-Zábu, Alsó-Zábu, Dijála stb.; Kárun; Jordán; Orontész; Halüsz; Nílus stb. – Átkelőhelyek – Nagyobb tavak: Van, Urmia, Szeván –

Szíria: Észak- és Dél-Szíria – Orontész

“Palesztina” / Izrael

Elő-Ázsia távolibb földrajzi környezete: Anatólia, Kis-Ázsia, Kaukázus térsége

Irán: Zagrosz – Élám, Khúzisztán, Szusziana – Média, Atropaténé, Perszisz

Egyiptom

Hegységek

Fontosabb tengersizorosok: Hormuz, Tirán, Báb el-Mandeb stb.

Szigetek: Tilmun, Küprosz, Kréta stb.

A Márvány-tenger és szorosai (ókori és mai nevek)

Nagy útvonalak (nyugat–keleti / eurázsiai magisztrális / nagy khoraszáni út stb.)

Nagyobb városok, régészeti lelőhelyek / rom-területek ókori és mai neve – Fontosabb ókori földrajzi nevek a mai politikai térképen a Közel-Keleten (Irán, Irán, Szíria, Izrael, Jordánia, Libanon, Töröko., Örményo., Egyiptom)

Földrajzi nevek / tereptárgyak terminológiája az ókori Kelettel kapcsolatosan: *tell / tal / tepe / depe / hüyük – gebel / dzsebel – kalaa(t) – vádi – rász – deir – hór* stb. (Ezekből bőséges jegyzéket ad a Világatlasz és egyéb atlaszok mutatója / rövidítés-jegyzéke)

Használható térképek

Michael Roaf, *A mezopotámiai világ atlasza (Az ókori Mezopotámia, Anatólia, Irán, Palesztina és Szíria)* (Budapest: Helikon Kiadó – Magyar Könyvklub, 1998)

John Baines & Jaromír Málek, *Az ókori Egyiptom atlasza* (Budapest: Helikon Kiadó, 2000)

John Rogerson, *A bibliai világ atlasza* (Budapest: Helikon Kiadó, “1994”)

Tim Cornell & John Matthews, *A római világ atlasza* (Budapest: Helikon, 1999)

Yohanan Aharoni & Michael Avi-Yonah, *The Macmillan Bible Atlas* (New York – London: Macmillan, 1977) / *Bibliai atlasz* (Jerusalem: Carta – Budapest: Szent Pál Akadémia, 1999) (a bibliai eseményekhez jelenleg a legjobb történelmi atlasz)

Simo Parpola & Michael Porter, *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period* (The Casco Bay Assyriological Institute – The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001)

Student Map Manual: Historical Geography of the Bible Lands (Jerusalem: Carta – Grand Rapids, MI: Zondervan Publishing House, 1979) (kartográfiai különlegesség!)

Nicholas G. L. Hammond, Ed., *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity* (Park Ridge, NJ: Noyes Press, 1981)

Richard J. A. Talbert, Ed., *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* (Princeton – Oxford: Princeton University Press, 2000) (jelenleg a legrészletesebb tudományos atlasz a görög–római világról, a keleti területekről is)

Tübinger Atlas des Vorderen Orients

4) Fogalmak, terminusok

A történettudományban, különösen az ókori történelemben használatos “idegen” (többnyire görög–latin eredetű) szavak, szakkifejezések (terminusok) pontos értelme / meghatározása (például, kronológia; dinasztia, dinasztia; szinkronizmus; szubszisztencia stb.)

Németh György, szerk., *Római történelmi kézikönyv* (Budapest: Korona Kiadó, 2001), p. 11–465: “Fogalomtár”

I. Alexandrosz – hellénisztikus kor – Szeleukida dinasztia

Feldolgozandó források:

(Az alább külön említettekén túl):

- Q. Curtius Rufus, *A makedón Nagy Sándor története*, ford. Kárpáty Csilla (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1967) (újabb kiadás is)
- Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok*: “Alexandrosz”, “Eumenész”,⁷¹⁶ “Démétriosz”
- Iustinus (Marcus Iunianus Iustinus), *Világkrónika a kezdetektől Augustusig* (Budapest: Helikon Kiadó, 1992)
- Plinius (C. Plinius Secundus), *Naturalis historia*, VI, 123 (csillagtudomány): *A természet története*, ford. Váczi Kálmán (Téka) (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1973), p. 154 skk.: “VI. könyv” (apró részletek Elő-Ázsiáról)
- Polübiosz, *Történeti könyvei*, ford. Muraközy Gyula, *et al.* (Fontes historiae antiquae) (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2002), v, 40 skk. (III. Antiokhosz – Molón lázadása); v, 58–87 (raphiai csata); XI, 34 (III. Antiokhosz keleti hadjárata); XVIII, 50 skk. (a Szeleukidák / III. Antiokhosz és Róma első közvetlen kapcsolata, i. e. 196, Lüsizimakheia⁷¹⁷); XXI, 43⁷¹⁸ (III. Antiokhosz – Gnaeus Manlius Vulso consul, apameiai béke)
- Firdauszi, *Királyok könyve (Sáhnáme)* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1959): “Iszkandar”, kül. p. 283 sk.: “Iszkandar megbetegszik Babylónban”

Témák:

Alexandrosz

- A gaugamélai csata után: III. Dareiosz menekülése, halála (Hekatompülosz, i. e. 330. július)
- Alexandrosz / Nagy Sándor Babylónban: fogadtatása, tisztségviselők kijelölése
- A hadjárat folytatása: Szúsza, Perszopolisz, Közép-Ázsia, India, visszatérés, a szúszaie mennyegző (i. e. 324. március k.), a veteránok lázadása Ópiszban, Héphasztióon halála
- Harpalosz
- Ismét Babylónban: a Bél- (Marduk-) papok elriasztó jósjelei, előkészületek Arábia körülhajózására
- Alexandrosz babylóni tartózkodásának színterei, betegsége, halála: 14. év *daisziosz* 28 / 8. év *ajjaru* 29 / 323. június 10

Szeleukidák

- A hellénizmus fogalma: Johann G. Droysen (1808–1884), *Geschichte des Hellenismus* (1836–1843); vö. Apostolok cselekedetei, 6,9; Makkabeusok, II, 4,13. – A szóhoz: Liddell & Scott, s. v.: “I: imitation of the Greeks; II: use of a pure Greek style and idiom.”
- A birodalom első felosztása (i. e. 323, Babylón). Királyok, diadokhoszok
- A tartományok újra-osztása (i. e. 320, Triparadeiszosz)
- A babylóni szatrapia. Szeleukosz útja a hatalomba. Szeleukosz és Antigonosz
- Királyok éve (i. e. 305). A Szeleukida éra bevezetése
- Szeleukosz és a keleti tartományok. Maurja dinasztia. Csandragupta
- Szeleukida birodalom keleten (Mezopotámia stb.) és nyugaton (Peria stb.)
- Szeleukeia alapítása. *Szeleukeia tész Tigridosz* stb. / ~ *ad Tigrim* / ~ *Magna*. Polisz: a város politikai rendje; vezető testülete: *adeiganész* / *peliganész*. Városkép. Antik jellemzései: Tacitus,⁷¹⁹ *Annales*, VI, 42. Sztrabón,⁷²⁰ XVI, 1,5
- I. Antiokhosz. Ékírásos felirata (Barszip / Borszippa, E-zida): az E-szag-ila és E-zida újjáépítése⁷²¹

⁷¹⁶ Eumenészhez lásd még Cornelius Nepos, *Híres férfiak* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984), p. 116 skk.: “XVIII: Eumenes” (ford. Havas László).

⁷¹⁷ A thrákiai Kherszonészosz [Gallipoli-] félsziget északi oldalán (Töröko.).

⁷¹⁸ Előzményeihez (Scipio consul háborúja, magnésziai csata stb.) vö. Livius, XXXVII, 18 skk.

⁷¹⁹ Magyarul: *Tacitus összes művei*, I–II, ford. Borzsák István (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1980) (újabb kiadás is).

⁷²⁰ Magyarul: Sztrabón, *Geographika*, ford. Földy József (Budapest: Gondolat, 1977).

Keleti kapcsolatok: Binduszara; Asóka. – III. Ptolemaiosz “keleti” hadjárata (i. e. 246)
 Babylónia / Mezopotámia igazgatási tagolása. Szatrapiai: Babylónia, Meszopotamia, Parapotamia. A “Felső tartományok”
 Babylón: görög színház, *palaisztra*, versenyek
 Uruk / Orkhoé. Átépítések. E-ana mint szervezet / testület (akk. *puhru*). Bít-Rés (Anu temploma). Anu-ziqurratu. Irigal (Istar temploma)
 Földtulajdon. A (gör.) *khóra basziliké*. Tulajdon (akk. *makkúru*) és birtoklás / rendelkezés (akk. *rittu*). Templomi földek
 Adózás: forgalmi adó (*eponion*, akk. *télitu sa mahíri*, ‘piaci adó’), rabszolga-adó (*andrapodikon*), folyami szállítási adó (*plóiön Euphratu*), só-adó (*alike*)
 III. (Nagy) Antiokhosz (223–187). Molón lázadása (i. e. 222), negyedik szíriai háború (III. Antiokhosz – IV. Ptolemaiosz), raphiai (Tell Rafah, ma: Gázai övezet, Izrael / Palesztin autonomia) csata (i. e. 217). III. Antiokhosz keleti hadjárata (i. e. 212), szövetsége Szophagaszénosz / Szubhagaszena királlyal (i. e. 206)
 Graeco-baktriai királyság (Sztrabón, XI, 11)
 A Szeleukidák és Róma. Hannibal a zamai csata (i. e. 202) után egy ideig III. Antiokhosz udvarában. Antiokhosz és Róma (Lucius Cornelius Scipio Asiagenus / Asiaticus consul és Publius Cornelius Scipio Africanus legatus) háborúja, magnésziai csata (*Magnesia ad Sipylum*, Lüdiában, ma: Manisa, Töröko.) (i. e. 189), apameiai béke (i. e. 188): a Szeleukidák nyugati terjeszkedésének csődje
 Az Arsakida dinasztia (a párthus királyság)kezdetei: Sztrabón, *Geógraphika*, XI, 9
 IV. Antiokhosz (Epiphanész, ‘a megtestesült isten’) (175–164). Jellemzése: Polübiosz,⁷²² XXVI, 1; Livius,⁷²³ XLI, 20. Egyiptomi hadjáratai VI. és VIII. Ptolemaiosz ellen (i. e. 170/169 és 168), Róma rendre inti: Polübiosz, XXVII, 23 skk.; Livius, XLV, 12. Politikája nyugaton (Jeruzsálem) (Makkabeusok, I, 1) és keleten (Babylón, Elümais / Élám).⁷²⁴ – Jeruzsálemben Zeusz Olümpiosz, a Garizim-hegyen (a szamaritánusok temploma) Zeusz Xeniosz kultuszát vezette be (i. e. 167) (Makkabeusok, II, 6,2), áldozatot mutatott be Sol Invictusnak (dec. 25), megtiltotta a *sabbát* és az ünnepek megtartását, a körülmétélést. *Kiddus ha-Sém*: Makkabeusok, II, 6,18 skk.; 7,1 skk. (vö. Levél a zsidókhöz 11,35 skk.). – Elümaisban Iuppiter vagy Artemisz / Anáhita (Nanája) istennő templomából “kölcsonvette” a templomi kincseket. Makkabeusok, I, 6,8 skk., II, 9,5 skk. Menekülés vidékre: Makkabeusok, I, 2,29 stb. – A *gonosz*: Dániel k., 7,25
Graeco-babyloniaca: akkád nevek / szavak görög betűkkel; *Graeco-aramaica*: kétnyelvű feliratok (Uruk: Anu-uballit / Kephálón); *Akkado-aramaica*: arámi szövegek ékírással és / vagy agyagtáblán. Görög jövevényszavak az akkádiban. Görög nevek ékírással szövegekben; kettős névadás (Anu-uballit / Nikarkhosz, illetve ~ / Kephálón)
 Bérószosz, *Babylóniaka* (I. Antiokhosznak ajánlja!)
 Babylóni csillagtudomány, “káldeusok”

Irodalom

Albert B. Bosworth, *Nagy Sándor: A hódító és birodalma* (Budapest: Osiris, 2002)
 Frank W. Walbank, Ed., *The Cambridge Ancient History*,² VII, Part 1: *The Hellenistic World* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984)
 Hatto H. Schmidt & Ernst Vogt, Hrsg., *Kleines Lexikon des Hellenismus* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993²)

⁷²¹ Angol ford.: James B. Pritchard, Ed., *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Princeton: Princeton University Press, 1969³), p. 317; Michel M. Austin, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest. A Selection of Ancient Sources in Translation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p. 310 sk., no. 189 (ford. A. Leo Oppenheim).

⁷²² Magyarul: Polübiosz, *Történeti könyvei*, ford. Muraközy Gyula, et al. (Fontes historiae antiquae) (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor, 2002).

⁷²³ Magyarul: (Titus) Livius, *A római nép története a város alapításától*, ford. Muraközy Gyula (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1982).

⁷²⁴ Iustinus, XXXII, 2 (id. kiadás, p. 250).

- Alexandrosz halálához: Fritz Schachermeyr, *Alexander in Babylon und die Reichsordnung nach seinem Tode* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 268, no. 3) (Wien: Hermann Böhlau Nachf., 1970). – Waldemar Heckel, *The Last Days and Testament of Alexander the Great. A Prosopographic Study* (Historia Einzelschriften, 56) (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988). – Julian E. Reade, *Iraq*, 62 (2000), p. 214 skk.: “Alexander’s Death”
- Ludwig Schober, *Untersuchungen zur Geschichte Babyloniens und der Oberen Satrapien von 323–303 v. Chr.* (Europäische Hochschulschriften, III, 147) (Frankfurt a. M.: Peter Lang, 1984)
- Joachim Oelsner, *Materialien zur babylonischen Gesellschaft und Kultur in hellenistischer Zeit* (Assyriologia, 7) (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1986)
- Amélie Kuhrt & Susan Sherwin-White, Ed., *Hellenism in the East* (Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1987)
- Susan Sherwin-White & Amélie Kuhrt, Ed., *From Samarkand to Sardis. A New Approach to the Seleucid Empire* (London: Duckworth, 1993)
- Per Bilde, Troels Engberg-Pedersen, Lise Hannestad & Jan Zahle, Eds., *Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom* (Studies in Hellenistic Civilization, 1) (Aarhus: Aarhus University Press, 1996)
- Kai Brodersen, Hrsg., *Zwischen West und Ost. Studien zur Geschichte des Seleukidenreichs* (Studien zur Geschichtsforschung des Altertums, 5) (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 1999)
- John D. Grainger, *Seleukos Nikator: Constructing a Hellenistic Kingdom* (London – New York: Routledge, 1990)
- Komoróczy Géza, “Bérószos és a mezopotámiai irodalom”, in: uő, *A šumer irodalmi hagyomány* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1979), pp. 581–634

II. Arsakida dinasztia / párthus kor

Feldolgozandó források:

- Általános áttekintésül:* Sztrabón, *Geógraphika* (1977), XVI (*Mezopotamia* stb.) (Földy József ford.)
- Sztrabón a párthus birodalomról:* *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965) (új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, más oldalszámokkal), pp. 336 sk. (Sztrabón, XI, 9) (Hahn István ford.) (a párthus birodalom leírása) = Sztrabón, *Geógraphika* (1977), p. 546 sk. (Földy József ford.). – Sztrabón Judeáról: XVI, 2,27 skk.
- Iustinus a párthus birodalomról* (történeti regény gyanánt): Iustinus, *Világkrónika a kezdetektől Augustusig* (1992): pp. 292–303 (XLI–XLII) (Horváth János ford.) = *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965) (új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, más oldalszámokkal), pp. 337–344 (Hahn István ford.)
- Josephus, *A zsidók története* (Révay József ford.), XIV, 4 (Pompeius Jeruzsálemben); XIV, 7 (Crassus); XIV, 10 (Julius Caesar); XVII, 2,1-3 (babylóni zsidók Palesztinában Heródes idején); XVIII, 9 (a zsidók “garázdálkodása” Artabanosz alatt Neerda / Nehardea és Niszibisz térségében)
- Plutarkhosz, *Párhuzamos életrajzok* (1965, új kiadás: Budapest: Osiris, 2001) (Máthé Elek ford.): *Sulla* (a káldeusokról kül. c. 5 és 37), *Lucullus, Pompeius* (keleti hadjáratáról kül. c. 32 skk., Judeáról és Arisztobuloszról kül. c. 39); *Crassus* (keleti hadjáratáról és a párthus harcmódról kül. c. 17 skk.), *Antonius* (keleti hadjáratáról kül. c. 33 sk., 38–52)
- Res gestae divi Augusti:* Borzsák István (szerk.), *Római történeti chrestomathia* (1963), pp. 193 skk. (Borzák István ford.) (Augustus keleti hadjáratáról és a Crassustól ejtett párthus zsákmány visszaszerzéséről kül. c. 26–29)

Témák:

- Az Euphratész mint eszmei határvonal. Átkelőhelyek, útvonalak Mezopotámiába (Crassus tévedése). – Keleti kereskedelem: útvonalak a szárazföldön. Karaván-városok (Palmyra, Hatra stb.)
- Önálló államok a térségben: Irán – Armenia – Pontus; illetve Róma. – Ilyen vagy olyan függőségi viszonyban / rövidebb-hosszabb időre: Judea; Palmyra; Hatra; Média Atropaténé; Kharakéné / Meszéné (a Perzsa-öböl partvidéke); Elymais

Mezopotámia térségének átrendeződése: az É.-i / ÉNy.-i területek (az Euphratész és bal parti mellékfolyói: Balih és Hábúr térségének) központtá válása

Városképek a párthus korban: Babylón (II. Mithradatész: a hellénisztikus színház renoválása), Uruk (új nagytemplomok, Ninua / Mószul, Assur (ekkor: *Labšana*) (Berlin, Vorderasiatisches Museum: palota homlokzata újra felállítva), Hatra. – Jeruzsálem (Heródes építkezéseihez lásd Josephus, *A zsidók története*, XV, 11). A jeruzsálemi templom mint régészeti és "helye" mint halákhikus probléma. – *bit hiláni* – *apadana* – *ivan*. Stílusváltások: boltozat, gipsz. Párthus szobor-stílus. – Heródes városi építkezései római császárok tiszteletére: Josephus, *A zsidók története*, XVIII, 2,1 (Szepphórisz stb.), illetve Heródes tetrarkha: 2,3 (Tiberiasz)

A selyemút. – Az útvonal elágazása Mezopotámia területén: K.-re a Zagrosz- és Iránon át, D.-re a Perzsa-öböl felől. Assur jelentősége a párthus korban: átkelőhely a Tigrisen. – Párthus import Kínából: sárgabarack (sémi szó: *kajsi*, értsd: nyári), őszibarack, acél (*ferrum Sericum*); export: "párthus gyümölcs" (gránátalma), szőlő, lucerna, médiái ló ("égi ló")

"A közel-keleti Honkong": Kharakéné, Szpaszinu Kharax (Perzsa-öböl / Khorramsahr térségében). Kiterjedt politikai kapcsolataihoz: Josephus, *A zsidók története*, XX, 2,1 és 3. – A "dinasztia"-alapító: Hyszpaoszész. Babylóni uralma (i. e. 128 k.)

Párthusok: eredetük (Khoraszán). Arsakész, Arsakidák (név – cím). – Jaxartes / Syr Darya, Oxos / Oxus / Amu Darya. – I. Mithradatész (Mithridatész) (171–138), "philhellén", nagykirály. – II. Phraatész (138–128): Médiában ↔ VII. Antiokhosz (Szidatész). A szkythák ellen (Babylónban: Himerosz / Euhémerosz). – Babylónia meghódítása (i. e. 141 skk.): a Szeleukida uralom vége Mezopotámiában. – Államszervezet, adórendszer, fegyverzet, harcmódor. – Arámi íráshasználat. Középperzsa / pehlevi: párthus, szogd, khorezmi

Babylónia hatalomváltásai tüzetesebben: Timarkhosz (164 k.), a Szeleukidák szatrapája Médiában, mint babylóni helytartó, római kapcsolata (engedéllyel "nagykirály"). – I. Démétriosz (Szótér) elfoglalja Babylónt (162 k.), kivégezteti Timarkhoszt. – I. Mithradatész párthus király elfoglalja Szeleukeiát (141). – II. Démétriosz (Nikator) elfoglalja Babylónt (141/140 k.). – Mithradatész foglyul ejti Démétrioszt, M. lánya ∞ Démétriosz; M. fia (Phraatész) ∞ Démétriosz lánya. – VII. Antiokhosz (Szidatész / Euergetész) (139–129) elfoglalja B.-t (129 k.), "nagykirály". – II. Phraatész elfoglalja B.-t. Szkytha hadjárata idején helytartója, Himerosz saját szakállára garázdálkodik. – Hyszpaoszész kharakénéi szatrapa / uralkodó B.-ban. – II. Mithradatész végleges hódítása

Irán és Mezopotámia kétféle hellénizációja: Baktria (Graeco-baktriai királyság), Kusána – Szeleukida, párthus, mezopotámiai

Párthus fővárosok: Nisza; Hekatompylos / Komyszéné / Sahr-i Kumisz; Ekbatana. – Nisza (Tádzsikisztán): királyi temetkezőhely (Justinus (?). – Ktésziphón

Irán / Mezopotámia: II. Mithradatész (124–88), "királyok királya" (108/7). Mezopotámia végleges meghódítása (122/21 k.)

Kínai követségek a párthusoknál: i. e. 115 k., említi Sima Qian / Szi-ma Cien ("a kínai Hérodotosz"), *Shi-ji* ("Történeti feljegyzések") c. könyvében (98 k.). – I. sz. 98/7 k., említi Fan Ye (i. sz. 5. sz.), *Hou Han su* ("A késő-Han kor évkönyvei") c. könyvében (c. 118), magyarul in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 397–399 (Tőkei Ferenc ford.)

Babylóni usurpátorok: Gotarész; Oródész. – Beavatkozása Armeniában (Ariobarzanész helyett Orobazosz), emiatt konfliktusa Rómával

Róma első lépései Elő-Ázsiában. Armenia és Pontus jelentősége. – Sulla (i. e. 92: hármas csúcstalálkozó). – Lucullus. – Pompeius. – Crassus

A "mithridateszi háborúk" (I: 89–84; II: 83–81; III: 74–63). – Pontus: VI. Mithradatész (Eupatór / Nagy) (120–63). Törekvései, birodalma

Tigranész (Arménia) (95–55). – Ekbatana (!) elfoglalása. – Tigranész & Pompeius békéje

Pompeius harmadik triumphusa (Libya, Europa után: Asia)

Crassus hadjárata. A politikai háttér. Útvonal. Szövetségesek és ellenfelek. A Carrhae-i (= Harrán) csata (i. e. 53). Szurenasz (~ *szeren*, *szeraaním* – *tyrannosz* – *šarru* stb., 'fejedelem', 'vezér'; ugyanez a név Julianus / II. Sáhpuhr korában is stb.). Euripidész-dráma előadása a párthus udvarban {Plutarkhosz, *Crassus*, 33}

Marcus Antonius párthus hadjárata (i. e. 36) (IV. Phraatész). – Octavianus mint “nevető harmadik” a párthus trónviszályokban

Augustus / Octavianus (Gaius Octavius) (i. e. 31 – i. sz. 14): egyezsége a párthusokkal (IV. Phraatész), Crassus hadijelvényeinek visszaszerzése (i. e. 20), a párthus király fiai Rómában Traianus (Marcus Ulpius Traianus) (98–117): szíriai ifjúsága (apja Vespasianus tábornoka, majd helytartó, ő maga *tribunus militum*); Arabia provincia (Petra, Bostra) felállítása (i. sz. 106). – Szeleukeia ellenállás nélkül meghódol

Hadrianus (Publius Aelius Hadrianus) (117–138): a Bar Kosziba (hívei adta nevén: Kokhba, a Talmudban: Koziba) felkelés (132–134, Betar: i. sz. 135) leverése, (*colonia*) *Aelia Capitolina*. A szanhedrin székhelyei

Marcus Aurelius (161–180): keleti hadjárata. Párthus (III. Vologeses) támadás Armenia ellen (Pakorosz Armenia párthus-vazallus királya); Lucius Verus társcsászár (161–169) mint (névleges) keleti főparai. sz. ncsnok (i. sz. 162/3), *Armeniacus*, és legatusa, Gaius Avidius Cassius; Edessza, Niszibisz (i. sz. 162), Dura-Európosz római megszállása (i. sz. 165), *Parthicus Magnus*, Szeleukeia–Ktésziphón feldúlása, felégetése, triumphus (i. sz. 166), *Medicus*. Dögvész “Perzsia határától a Rajnáig...” (165/6). – Avidius Cassius lázadása (i. sz. 175)

Septimius Severus (193–211): keleti hadjáratai. Eredeti célja az volt, hogy megvédje Róma hatalmát Szíriában. I: Syria provincia két részre osztása (*Coele Syria* – *Syria Phoenice* (i. sz. 194/5). II: Niszibiszből (az Euphratésztől: *Naaralcha* / *Nahar malkha*, a csatorna kikotrása) egészen Szeleukeia–Ktésziphónig (itt: szabadrablás) és Babylónba, innen É.-ra a Tigris mentén, Hatra (197/8). Béke (i. sz. 199); *Mesopotamia provincia* (székhelye: Niszibisz)

Caracalla (Caracallus) (211–217): a párthus Mezopotámia ellen (215–217). Nagy Sándor-imitációja. Médiában. Esküvője V. Artabanosz lányával (Ktésziphón), visszaúton párthus királysírok meggyalázása (Arbéla). Merénylet végzett vele Carrhae felé mentében

Róma és a párthusok utolsó ütközete (Niszibisz mellett): Macrinus (Marcus Opellius) (217–218) (aki Caracallát megölette) – V. Artabanosz (213–224); Macrinus kárpótlást fizet a a perzsáknak Caracalla arbélai sacrilegiuma miatt

Ardaksír / Ardasir (görögösen: Artaxerxész) felkelése Persziszben. A Szászánida dinasztia kezdete. Keleten a Kusána dinasztia ellen. Nyugaton I. Maximinus (235–238) idején Mezopotámia perzsa meghódítása, Niszibisz is (egészen Carrhae-ig). Ardasir és V. Artabanosz csatája (i. sz. 224). “Királyok királya (*sáhinsah*).”

Severus Alexander (222–235): válasza Ardasir kihívására (i. sz. 230 k.), a mezopotámiai hadjárata (Armenia – Észak-Mezopotámia – Dél-Mezopotámia) (i. sz. 232/3), Niszibisznél megállította a perzsa támadást, a város: *métropolisz*; ő maga: *Persicus Maximus*. – Hatra római uralom alatt, I. Sáhpuhr hódításáig (i. sz. 240 k.); ezután már jelentéktelen

Irodalom:

Roman Ghirshman, *Az ókori Irán. Médek, perzsák, párthusok* (1985), pp. 218 skk. (párthusok)

Georgina Herrmann, *Perzsa reneszánsz* (1988), pp. 26–41 (a párthus birodalomról), 48–68 (római–párthus háborúk), 75–89 (Ardasir), 99–116 (Szászánida dinasztia)

*

A római történelemhez

(amelynek ismerete itt már nélkülözhetetlenné válik)

Michael Grant, *Róma császárai* (Budapest: Corvina, 1996)

Németh György, szerk., *Római történelmi kézikönyv* (Budapest: Korona Kiadó, 2001)

III. Judea a Szeleukida és párthus korban

Feldolgozandó források:

Josephus Flavius, *A zsidók története (XI–XX. könyv)* [*Judaiké arkhaiologia / Antiquitates Iudaeorum*], ford. Révay József (Budapest: Gondolat, 1966), XII, 5,3 skk. (IV. Antiokhosz hadjárata Jeruzsálem ellen); XII, 9,1 skk. (~ hadjárata keleten)

Makkabeusok I. könyve: Dercsényi Móric, *A Makkabéusok könyve* (Népszerű zsidó könyvtár, 12) (Budapest, 1924); illetve a r. kath. Biblia-fordításokban⁷²⁵

Témák:

Júda / Jeruzsálem Egyiptom (Ptolemaioszok) fennhatósága alatt (i. e. 312: I. Ptolemaiosz elfoglalja Jeruzsálemet); az alexandriai zsidó diaszpóra (Josephus Flavius,⁷²⁶ XII, 1,1); II. Ptolemaiosz (Philadelphosz) (285–246): a LXX (olv.: *Septuaginta*) (Josephus Flavius, XII, 1,2); III. Antiokhosz és V. Ptolemaiosz (Epiphanész) csatája, Panaia / Banaeum / Caesarea Philippi / (ma: Banyas, Izrael) (i. e. 198)

Szamaritánusok: < Sómrón-Szamária / (?) < *sámerim*, '(törvény)tartók / ~örzők'. Templom a Garizim-hegyen (Dzsebel et-Túr, Nablúsztól D-re, Izrael / Palesztin autonomia) (i. e. 2. század eleje?); zsidók (Jézus) véleménye: János ev. 4,22

Tobiadák (Simon)

Oniadák

Főpapi méltóság: jogai és kötelessége, Áron–Cádok-ág, III. Oniasz; Jósua / Iészus / Iaszón *versus* Oniasz / Menelaosz, öröklés / kinevezés / vásárlás. Hellénisták. Kivonulás: az első / korai *haszidim*

IV. Antiokhosz (Epiphanész / Epimanész) (175–164): Egyiptomi ambíciói, a "kierőszakolt tolerancia". – Jeruzsálem elfoglalása: *Zeusz Olimpiosz / sikkuc mesómém* (/ *baal samém*), 167 december 15 / december 25 (*Sol invictus*); Garizim: *Zeusz Xeniosz*. – Makkabeus felkelés (164 kislév 25 / *hanukka*). – Párthus hadjárat (Elymais)

Alexandriai görög zsidóság

Héber nyelvi / irodalmi reneszánsz(ok): i. e. 2. sz. közepe (Hasmoneusok) (Dániel k.), nagy zsidó háború, Bar Kosziba-felkelés (héber feliratos pénzek)

Hasmoneusok: Júda, Jonathan, Simon. A *hierokrateia* bevezetése

Vallási (Josephus Flavius: "filozófiai") irányzatok

Ióannész Hürkanosz

Alexandrosz Iannaios

Salome Alexandra (*Selomcijon malkha*)

Kivonulás: a "második" *haszidim*

A holt-tengeri közösség kezdetei

Zsidó térítések (proselytalizáció / *proszélytosz*) {Josephus, *A zsidók története*, XX, 2 (Adiabene: Helené)}

Judea mint hátország a római birodalom keleti háborúiban

Irodalom

A tanszéki honlapon (WWW.HEBRAISZTIKA.HU): Komoróczy Géza, "Judea története a hellénisztikus korban"

Komoróczy Géza, "A héber és arámi nyelv Dániel könyvében: héber nyelvi reneszánsz a Makkabeusok korában?", in: Landeszman György & Deutsch Róbert, szerk., *Hetven év. Emlékkönyv Schweitzer József születésnapjára* (Budapest: A BZsH kiadványa, 1982), pp. 101–108

Peter Schäfer, *Geschichte der Juden in der Antike: Die Juden Palästinas von Alexander dem Grossen bis zur arabischen Eroberung* (Stuttgart – Neukirchen-Vluyn: Verlag Katholisches Bibelwerk, 1983) / *The History of the Jews in the Greco-Roman World* (London – New York: Routledge, 2003)

IV. Szászánida dinasztia

jT Szanh. I, 2 ad Dániel k. 7,5: "R. Johanan mondja: (Róma) három bordát tart a szájában fogai között, ezek: Hárán, Hadjav (= Edessza) és Niszibin; hol elnyeli őket, hol meg kieresztli."

⁷²⁵ Az újabbak: Szt. István Társulat (1973; újabb kiadások is); Szt. Jeromos Bibliatársulat (1997).

⁷²⁶ Magyarul: Josephus Flavius, *A zsidók története (XI–XX. könyv)* [*Judaiké arkhaiologia / Antiquitates Iudaeorum*], ford. Révay József (Budapest: Gondolat, 1966).

Feldolgozandó források:

- Tabari a Szászánida birodalomról: Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 347–350 (Ardasir) (Hahn István ford.); új kiadás: Budapest: Osiris, 2003 VIII/C/1 (más oldalszámokkal)
- Ammianus Marcellinus a Szászánida birodalomról és Iulianus császár perzsa hadjáratáról: Ammianus Marcellinus, *Róma története* (Budapest: 1993), pp. 317 skk. (XXIII–XXV, 9) (Szepesy Gyula ford.) / Néhány részlet in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 360–362 (Hahn István ford.); új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, VIII/C/3 (más oldalszámokkal)
- Res gestae divi Saporis*, in: *Ókori keleti történeti chrestomathia*, szerk. Harmatta János (1965), pp. 351–360 (Harmatta János ford.); új kiadás: Budapest: Osiris, 2003, ÓKTCh. VIII/C/2 (más oldalszámokkal)
- Lactantius, *A keresztényüldözők halála (De mortibus persecutorum)* (kül. c. 5: Valerianus perzsa fogságáról), in: Lactantius, *Az isteni gondviselésről* (1985) (Adamik Tamás ford.)
- Historia Augusta* (1968) (Terényi István ford.): Hadrianus (kül. c. 21), Severus (kül. c. 16-18), Antoninus Caracallus / Caracalla (kül. c. 6 sk.), Antoninus Heliogabalus (*Sol Invictus*-kultusz), Alexander Severus, Zenobia – Új ford.: *Császárok története* (Debrecen: Multiplex Media – DUP, 2003)
- Római történelem*, szerk. Borhy László (Budapest: Osiris, 1998), no. 3.20 (Plinius, VI, 26) (az indiai távolsági kereskedelmi útvonalról)
- Mózes bar Képha, *Paradicsom-kommentár* (szírből ford. Kövér András, Lukács Ilona, Pesthy Monika) (Budapest: Magyar Könyvklub, 2001), kül. ajánlott az Előszó (a szír kereszténységről)
- Firdauszi, *Királyok könyve (Sáhnáme)* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1959): “Iszkandar”, kül. p. 288 skk.: “Bahrám Górá”
-

Témák:

I. Sáhpuhr (*Sapor*) (239–270) és a rómaiak háborúi

- (I) III. Gordianus (Marcus Antonius Gordianus) (238–244) és apósa, Timesitheus (*praefectus praetorio*) keleti hadjárata (*expeditio Orientalis*) (i. sz. 242), Carrhae és Niszibisz el-/visszafoglalása (i. sz. 243), előrenyomulás Ktésziphón elfoglalása végett, T. halála (i. sz. 243), csata az Euphratész mentén (Circesium / Zaitha / Miszikhe, később: Péróz-Sáhpuhr / Perisabora / el-Anbar, NB = Falludzsa), Sáhpuhr győzelme, G. halála (i. sz. 244). (A *Res gestae divi Saporis* G. legyőzésével kezd a háborúk történetét.)
- (II) Philippus Arabs (244–249): hadisarc a perzsáknak, béke (Singara / Szindzsár római kézen maradt), *Persicus Maximus*, Gaius Julius Priscus (*Mesopotamia provincia* helytartója) mint *praefectus praetorio et dux (!) Orientis*, majd Iotapianus “császár”
- (III) Valerianus (253–260): a pártusok nyugati hadjárata (254–), Niszibisz 11 éven át tartó ostroma sikerre vezetett, Dura-Európosz elfoglalása / elpusztítása (i. sz. 256 k.), Antiokheia bevétele {vö. Ammianus Marcellinus, XXIII, 5}, Démétriosz keresztény püspök foglyul ejtése. Mareades / Cyriades “császár”. Valerianus hadjárata az ostromlott Harrán és Edessza felmentésére. Sáhpuhr és Valerianus találkozása, V. és mintegy 70 000 katona fogságba esése a Tigristől keletre (i. sz. 259). Gallienus nem (!) váltotta ki az apját

Valerianus a fogságban: hidak, zárógátak / töltések Khuzisztánban (Sustar: Band-i Kajszer, Dezful stb.)– Sáhpuhr valláspolitikája: üldözött keresztények befogadása, zsidók támogatása. – Macrianus és Callistus győzelme Kórykosznál (Kilikia) (i. sz. 260 k.), ismét az Euphratész a határ

Szászánida ikonográfia: *korymbosz*, gömb alakú, magas kalap

Mani (216–277), D.-Mezopotámia – manicheizmus: dualizmus, eszkatologia, gyónás, hús és bor tilalma; próféták: Zarathustra, Buddha, Jézus; az “Őszövetség” (zsidó vallás) elvetése; a vallás terjedése; a manicheus Augustinus

Kartir, a zoroasztriánus inkvizitor

Szászánida szikla-domborművek. – Sáhpuhr domborművei: a Róma fölötti győzelmeinek ábrázolása, Naqs-i Rusztem, Kába-i Zárdust. – Kartir: Sáhpuhr és Bahrám domborművein / ~ mellett. – Témák: beiktatás, lovas párviadal, udvari méltóságok körében

Királyi vadászat, vadaskertek (*paradeiszosz*)

- Babylóniai zsidók: az első fogság (i. e. 6. sz.) kontinuitása. A zsidó háborúk után B. menedék Keleten. A zsidó Mezopotámia térképe. Nehardea, Pumbeditha (ma: Falludzsa), Szúra, Mahóza (a főváros!). Babylón (Kaszr): kereskedelmi központ. Érintkezés a galileai zsidó központokkal (minta: a jeruzsálemi zárándokünnepek), utazó Talmud-tudósok (arámi *nehuta*, többes számban: *nehutei*). Arámi nyelv
- Niszibisz keresztény (i. sz. 2–3. sz.): Sáhpuhr szíriai foglyai, a római keresztényüldözések (Decius, Valerianus) elől menekülők. – IX. Abgar, Edessza királya felvette a kereszténységet, első püspöke Babu (i. sz. 300 k.), utóda, Jákob, kitüntette magát II. Sáhpuhr ostroma idején. – *Interpretatio Christiana*: Nisibis = Ur Kaszdim. i. sz. 5. sz.: nesztoriánus. – Julianus után határváros. – A keresztény Mezopotámia térképe
- Kereszténység és zsidóság egymás mellett D.-Mezopotámiában; rivalizálás, az állami rokonszenv / üldözés változásai
- A palmyrai “birodalom” (Tadmor): Ódainathosz / Odaenathus *exarkha*, I. Sáhpuhr elutasította, a párthusok ellen fordult, *dux Romanorum*, betörése Mezopotámiába (i. sz. 262), lerombolta Nehardeát, Ktésziphónig jutott, *corrector totius Orientis*. Gallienus társ-császára. Halála (i. sz. 267) után felesége: Zénobia mint régens fia, Vaballathus Athenodorus mellett. A Kelet központja egy időre
- Aurelianus császár (270–275) hadjárata (271–), győzelme az emeszai (Homsz) csatában (i. sz. 272), triumphus Zénobiával (i. sz. 274)
- II. Sáhpuhr (309–379): a(z egyik) Szászánida fénykor. Niszibisz ostromai. Amida (*Kara Amid*, “fekete A.”) ostroma (i. sz. 359)
- Keresztényüldözések Nyugaton: menekülés a perzsa birodalomba. Constantinus egyházi rendelkezéseinek politikai következményei: “Ellenségem barátja az ellenségem, ellensége a barátom.”
- Julianus (Flavius Claudius Iulianus) (361–363) (*apostata*, “hitehagyó”): keleti hadjárata (i. sz. 363), szándéka a jeruzsálemi templom újjáépítésére, II. Sáhpuhr ellen, Mezopotámiában egészen Ktésziphónnál. Halála; a sereg visszavonulása. {Ammianus Marcellinus} – Jovianus (363–364) békéje: a Tigrisen túli területek, Niszibisz, Szingara feladása
- Városok: Dura-Európosz, Ktésziphón (Táq-i Keszra). – Az *iván* mint építészeti forma
- Armenia Minor – Armenia Maior. Armenia Interior – Persarmenia
- Bahrám Gó (421–429). Firdauszi, *Királyok könyve* (Devecseri Gábor ford.): Az Alexandrosz / Iszkandar utáni részekből, sajnos, csak Bahram Gó (= V. Bahram) eposzának kis részlete van meg magyarul, szerelmi történet
- Nesztoriosz. A nesztoriánus egyház
- II. Jazdagerd (439–457): zoroasztrizmus terjesztése, zsidó- és keresztényüldözések
- Mazdak (i. sz. 494 k.)
- Aveszta: Jaszna (‘áldozat’ / ‘szertartás’): 72 ima, köztük 17 gátha (Zarathustra); Viszpered (‘minden hatalmasság’): 24 ima; Jast (‘Magasztalás’): 21 szöveg; Vidévdát (‘törvény a daivák ellen’): 22 fejezet
- I. Kavádh kétszeri uralkodása (488–496, 499–531), az első nagy perzsa–bizánci háború (Athanasziosz)
- I. Huszrau Anósirvan (531–578). “Huszrau íve”. Iusztinianosz császár (527–565)⁷²⁷ bezárja az athéni Akadémiát (i. sz. 529), Damaszkiosz (*De principiis*: a babylóni mitológia egyik utolsó nyoma kozmogóniai tanában) és társai a Szászánida udvarba menekülnek. Belizariosz.⁷²⁸
- Bahrám Csóbin: tábornok a perzsa trónon
- II. (Nagy / Győzedelmes) Huszrau Aparvéz (590–628). Hálája Maurikiosz császár iránt. A bosszú-háború, amelybe a Szászánida birodalom belerokkant. Hérakleiosz császár. Jeruzsálem el- és visszafoglalása.⁷²⁹ A ninivei csata (i. sz. 626). Huszrau menekülése, letétele, meggyilkolása

⁷²⁷ Szórakoztató olvasmányként: Prokopiosz, *Titkos történet* (Budapest: Helikon Kiadó, 1984) (ford. Kapitánffy István).

⁷²⁸ Regényként: Robert Graves, *A vitéz Belizár* (igen jó!).

⁷²⁹ Akit éppen érdekel: Komoróczy Géza, “Szent tárgyak Jeruzsálemből: a menóra és a keresztfa a Szászánida korban”, *Élet és Irodalom*, 47, no. 51–52 (2003. december 19), pp. 14–15 (a tanszéki honlapon is).

Szászánida haláltánc: négy év alatt tíz király
Béke (a vesztés békéje) Bizánccal
Muhammad. Muszlim hódítások Iráqban. Qádiszijei csata (i. sz. 636/7)

Irodalom

NB: Párthus, Szászánida királylisták: A. Leo Oppenheim, *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja* (Budapest: Gondolat, 1982), p. 418 skk.

A tanszéki honlapon (WWW.HEBRAISZTIKA.HU): Komoróczy Géza, "A zsidók története Babylóniában a Szászánida dinasztia korában"

*

Roman Ghirshman, *Az ókori Irán. Médek, perzsák, párthusok* (1985), pp. 218 skk. (párthusok)

Georgina Herrmann, *Perzsa reneszánsz* (1988), pp. 26–41 (a párthus birodalomról), 48–68 (római–párthus háborúk), 75–89 (Ardasir), 99–116 (Szászánida dinasztia)

John Warry, *A klasszikus világ hadművészete* (Budapest: Gemini, é. n. [1995 k.]) (kül. Róma párthus és Szászánida háborúhoz, a mutató alapján)

Engelbert Winter & Beate Dignas, *Rom und das Perserreich. Zwei Weltmächte zwischen Konfrontation und Koexistenz* (Berlin: Akademie Verlag, 2001)

A R ó m a K e l e t e n t é m á h o z

Komoly érdeklődők a tanszéki honlapon, a könyvtári katalógusban (06.2.) számos kitűnő új könyvet találnak

Néhány a tárgykörbe tartozó érdekes és fontos cikk egykori tanáraitól

(HOMMAGE À CZEGLÉDY, HAHN, HARMATTA)

Czeplédy Károly, "Bahrām-Čōbīn", *Antik Tanulmányok*, 4 (1957), pp. 301-302; új lenyomatban in: uő, *Magyar őstörténeti tanulmányok* (Budapest Oriental Reprints, Series A, 3) (Budapest: Kőrösi Csoma Társaság – MTA Könyvtára, 1985), pp. 331-332

Hahn István, "Ideológiai és politikai harc Julianus Apostata halála körül", *Antik Tanulmányok*, 6 (1959), pp. 253–265

Hahn István, "Sasanidische und spätrömische Besteuerung", *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 7 (1959), pp. 149–160

Harmatta János, "Bizánc és a türkök kapcsolatának kezdetei", *Antik Tanulmányok*, 9 (1962), pp. 39–53

Harmatta János, "Bizánc és az arab hódítás", *Antik Tanulmányok*, 14 (1967), pp. 262–266

Harmatta János, "Dura-Europos és az iráni Mezopotámia kapcsolatainak kérdéséhez", *Antik Tanulmányok*, 6 (1959), pp. 110–112

Harmatta János, "I. Mithridates és Kamniskires", *Antik Tanulmányok*, 28 (1981), pp. 111–133

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2007/08. II. (tavaszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, II:

Nagy Sándortól az arab hódításig

(Hellénisztikus kor, Arsakidák, Szászánidák)

BBN-ASZ-242/2, BBN-HEB-232, BBN-TÖR-202, HBN-032, TÖ-212

Péntek, 14:00–15:30

Múzeum körút 4, F épület, 234

I. dolgozat

08/02/29

Javító ív

Mettől meddig tart az évszázad, amelyben Alexandrosz élt: **400–301**
Hanyadik évszázad ez Varro időszámítása szerint: **V. ti. 353–254**
(de még éppen az előző században született: i.e. 356)
Hanyadik évezred ez a zsidó világtéremtési éra szerint: **4. ti. i.e. 761–i. sz. 240**

1–1

“Alexandrosz örült a jó szerencsének, és szerette volna még a szorosban ott érne ellenfelét, de Dareiosz igyekezett kivonni haderejét a szorosból, és régi táborhelyét elfoglalni. Ekkor ugyanis már belátta, hogy hibázott, amikor bezárta magát a tenger és a hegyek által körülvevett, s a (...) folyó által kettészelt vidékre... Bár (Alexandrosz) fényes győzelmet aratott, és az ellenség száztízezer elesettnél többet veszített, Dareioszt, aki a futásban négy-öt sztadionnal megelőzte, nem tudta elfogni, zsákmányul ejtette viszont harci szekerét és fáját...”

Melyik csatára vonatkozik a fenti idézet:

Isszosz, i.e. 333. nov.

5

(A szöveg: Plutarkhosz, Alexandrosz, c. 20)

“Nem tudni, Nagy Sándor életben találta-e még, amikor odaérkezett, de az bizonyos, hogy amint értesült a leggazdagabb király siralmas végéről, sűrű könnyhullatással nyomban levetette köpenyét, és befedte vele a holttestet. Majd fényes pompával hazaszállította, hogy a perzsa királyoknál szokásos szertartások között ősei sírboltjába helyezték.”

Honnan való az idézet:

Q. Curtius Rufus, az V. k. befejező szakasza

3

Kiről van szó az idézett szakaszban:

III. Dareiosz Kodomannosz

Hol van(nak) a perzsa királyok temetkezési helye(i):

Paszargadai (Kürosz)

Naqs-i Ruzstem (I. Dareiosz,

Xerxész, I. Artaxerxész,

II. Dareiosz)

Perszepolisz (II. Artaxerxész,

III. Artaxerxész)

2–2

+3

“Nem sokkal később Nearkhosz és Onészikritosz is megérkezett, akiket a király az Óceánra küldött, hogy merészkedjenek ki távolabbi vizekre. Beszámoltak arról is, amit hallottak, arról is, amit a maguk szemével láttak. Elbeszéltek, hogy a folyó torkolatával szemközt levő szigeten sok az arany, de kevés a ló; azoktól, akik a szárazföldről átmerészkedtek a lovakkal, úgy értesültek, hogy a szigetlakók minden egyes lóért egy talentumot fizetnek. A tenger hemzseg a szörnyetegektől: a dagálllyal úsznak, testük akkora, mint egy-egy nagy hajó, a gályák után vetik magukat, s amikor trombitaszóval eljlesztik őket, akkora zajjal merülnek a víz alá, mint a süllyedő hajók. Sok mindent elhittek a szigetlakóknak, így azt is, hogy a Bíbor-tengert [NB: Mare Rubrum (!)] nem hajjai színéről nevezték el, mint ahogy a legtöbbben hiszik, hanem Erüthrosz királyról. A parttól nem messzi sűrű pálmaerdővel borított sziget díszlik, s a liget közepén Erüthrosz király emlékoszlója emelkedik az illető néptörzs nyelvén rávéssett felírral. Hozzáfűzték még, hogy markotányosokat és kereskedőket szállító hajók az arany éhségétől üzött kormányosok vezényletével átkeltek a szigetre, de többé híriket sem hallották. A királynak kedve támadt, hogy még többet megtudjon, ezért megparancsolta, hogy újból hajózzanak végig a tengerpart mentén, majd hatoljanak be az Euphratész torkolatába, és onnan árral szemben evezzenek fel Babilónig.”

Honnan van az idézet:

Q. Curtius Rufus, X, 1 (§ 10-16)

3

Fűzzön általános megjegyzést a szöveghez:

Alexandrosz Indiából visszafelé jövet – világhódító tervei keretében – fel akarta deríteni a tengerpart (“Óceán”) térségét is, Nearkhoszt ezért küldte a tengeri útra. A Perzsa-öböl (*Erüthra thalatta*) ugyanolyan rejtélyes volt számukra, mint a nyílt tenger, ezért a leírás mitologizáló hangú, mesés elemeket használ. Rejtélyes volt egyébként a mezopotámiai kultúrák számára is. Nearkhosz és Onészikritosz hivatkoztak mások elbeszélésére is (“beszámoltak arról is, amit hallottak”), azaz felhasználtak ellenőrizetlen legendákat stb. A leírásban az a mezopotámiai hagyomány visszhangzik (“...többé híriket sem hallották”), hogy itt van a halottak országa (Bahrein tumulusai tömeges temetkezésre utalnak, a szigeten kívülről is esetleg; “Tilmun”-on él Ziuszudra / Utá-naistim / Úm-napisti-rúqu stb.). Az öbölbe mélytengeri állatok (bálna) is felúsznak (“hemzseg a szörnyetegektől”). Bahrein fontos kikötőhely volt a Mezopotámia–Indiai óceán hajózásban mint édesvíz felvevőhely. Datolyája (“sűrű pálmaerdő”) a legértékesebbnek számított Babilóniában. Elképzelhető / hihető, hogy a

ló, amely Mezopotámiában sem hétköznapi használat volt, a sziget(ek)en ritkának számított. A hellénisztikus korban Euhémerosz (i. e. III. sz.) "Szent feljegyzés" (*Hiera anagraphé*) c. irata Zeusz feliratát említi Ikarosz szigetén (Failaka): nyilvánvalóan ókori keleti sztélé(k) vizuális emléke nyomán.

< 5

Magyarázza az aláhúzott neveket / szavakat:

Nearkhosz: Alexandrosz flotta-parancsnoka, akire Alexandrosz Indiában a tengeri úton visszatérő hadsereg-részt bízta

(Onészikritosz: Nearkhosz flottájával, tengeri úton tért vissza Indiából)

Óceán: Indiai-óceán és beltengerei ("Erüthra thalatta")

folyó: Euphratész

sziget: a Perzsa-öböl valamelyik szigete, Failaka (a hellénisztikus korban: Ikarosz) vagy

Bahreïn (Tülosz < sum. T/Dilmun)

talentum: ókori keleti eredetű görög súlymérték, változó súlyban (ÓK: ca. 30 kg, a szolóni t. = ca. 26 kg); a legmagasabb pénzegység (3000 drakhma)

Bíbor-tenger: Erüthra thalatta / Mare Rubrum, az Ázsiától délre elterülő tenger és öblei; itt közelebből a Perzsa-öböl (!)

Erüthrosz emlékoszlopa: E. mítikus (képzelt, a Bíbor-tenger / Erüthra thalatta nevéből elvont nevű) király; emlékoszlopa a Perzsa-öböl partja mentén talált ókori keleti sztélékre utal, ilyenről tud az antik hagyomány Ikarosz szigetén

illető néptörzs nyelvén: nem görög nyelvű felirat; az eredeti / "ős"- / indigena lakosság ethnikai és nyelvi viszonyait, az i. e. 3. évezred óta folyamatos régészeti leletek ellenére, nem ismerjük

2-2 (< 16)

"Útban Babilónba, Nearkhosz, aki az óceánról ismét felhajózott az Euphratészen, elbeszélte, hogy találkozott bizonyos khaldaeusokkal, és azok javasolták, hogy Alexandrosz tartózkodjék Babilóntól. Ő azonban nem törődött a hírral, és tovább folytatta útját. (...) Ezután jelentették neki, hogy Apollodórosz, Babilón parancsnoka jóslattal akarta megtudni, mi történik vele. Hívatta X. Y. jóst, (...) Alexandrosz megkérdezte, hogyan sikerült az áldozat, mire a jós közölte vele, hogy a májon nem volt lebeny. 'Jaj nekem, mondta a király, ez bizony igen rossz előjel!'..."

Honnan van az idézet:

Plutarkhosz, Alexandrosz, c. 73

3

Magyarázza röviden a szakasz lényeges elemeit:

Nearkhosz: m. f.

khaldaeusok: a hellénisztikus korban már szűk értelemben: babilóni papok (Bélosz ~ **Marduk**)

jóslat: előjel- / omen-kérésről van szó

máj, lebeny: máj-jóslat (*hepatoszkopia*), a juh belső szervei vizsgálatának (*extispicium*) alfaja, az előjel-tudomány Mezopotámiában leggyakoribb technikája. A máj anatómiai részeit vizsgálják, a normálistól eltérő állapot negatív előjelnek számít.

< 5

A babilóni papok távol akarták tartani a várostól Alexandroszt, ezért különböző negatív előjelekről számoltak be neki.

2

08/03/10/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2007/08, II. (tavaszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, II:

Nagy Sándortól az arab hódításig

(Hellénisztikus kor, Arsakidák, Szászánidák)

BBN-ASZ-242/2, BBN-HEB-232, BBN-TÖR-202, HBN-032, TÖ-212

Péntek, 14:00–15:30
Múzeum körút 4, F épület, 234

II. dolgozat
08/03/14

J a v í t ó í v

Mettől meddig tart:

2–2
Téves válasz: -5

az i.e. III. század	300–201
a III. század C.E.	(i.sz.) 201–300
a IV. század B.C.E. második fele	(i.e.) 350–301

Honnan hová vezet (kifelé):

2–2
Csonka válasz: 0
Ha minden válasz teljes és jó: +5

Báb el-Mandeb	Vörös-tenger – Adeni-öböl – Arab-tenger – Indiai-óceán
Hellészpontosz	Márvány-tenger – Égei-tenger – Földközi-tenger
Hormuz-szoros	Perzsa-öböl – Arab-tenger – Indiai-óceán
Tirán-szoros	Akabai-öböl – Vörös-tenger

Mi a mai neve, melyik mai országban van:

2×1–1
Ha minden válasz teljes és jó: +10

Amida	Diyarbakır	Töröko.
Ancyra	Ankara	Töröko.
Antiokheia	Antakye	Töröko.
Atropaténé	Azerbajdzsán	Azerbajdzsán
Edessza	Urfa (ma: Şanlıurfa)	Töröko.
Ekbatana	Hamadán	Irán
Elümaisz	Khúvizstán	Irán
Orkhoé	Warka (< Uruk)	Iráq
Pallakottasz	Fallúdzsa	Iráq
Raphia	Rafia	Gázai övezet–Egyiptom határán

Melyik nyelvcsaládhoz tartozik:

2–2

káldeus	keleti-arámi < nyugati-sémi < sémi
párthus	középperzsa < méd < iráni < indoeurópai
pehlevi	/ pahlavi, középperzsa < iráni < indoeurópai
szír	keleti-arámi < nyugati-sémi < sémi
talmudi arámi	arámi < nyugati-sémi < sémi

Mit jelent:

2–2
Ha minden válasz jó: +10

átasgáh	középperzsa “tűz-oltár” (a zoroasztriánus kultuszban)
dzsezire	arab “sziget” (különböző földrajzi nevekben: Dzsezire)
hirbet / khirbet	arab, héber “rom-terület”

hór	arab “mocsár”
in situ	lat. “a helyén”, ti. eredeti (lelő)helyén, nem elmozdítva
pentapolisz	gör. “öt város” (különböző városszövetségek elnevezésében is)
rász	arab “fő” (emberi szervezetben), “fok” (helynevekben)
tell	arab “domb” (többes számban: tulul)
tepe	perzsa “domb”
verso	lat. “hátsó (oldal)” (sztlélé, papírlap stb.)

Melyik csata döntötte el a sorsát és mikor:		5-5
az Akhaimenida dinasztíának	Gaugaméla i.e. 331. október 1–2	
a Szeleukida dinasztíának (Babylóniában)	a) I. Mithradatész hatalma alá vonta Szeleukeiát, Babylont és Urukot i.e. 141	
	b) II. Phraatész párthus király legyőzte a Szeleukida VII. Antiokhoszt i.e. 129	
az Arsakida dinasztíának	Hormizdagán (Iszfahán és Nihávend között)	i.sz. 224. április 28
a Szászánida dinasztíának	Qádiszije i.sz. 636/637 Nihávend i.sz. 642	

Hová ömlik:		2-2
Balih	Euphratész	
Óxosz	(Amu-Darja) Aral-tó / ~-tenger (de elvész a Karakum homokjában)	

Adja meg az alább felsorolt események dátumát a Szeleukida éra szerint:		2-2
		Ha minden válasz jó: +10
IV. Antiokhosz Epiphanész elfoglalja Jeruzsálemet	i.e. 167	Ae. Sel. 144
Pompeius elfoglalja Jeruzsálemet	i.e. 63	Ae. Sel. 248
I. Sáhpuhr győzelme Valerianus felett	i.sz. 259	Ae. Sel. 570
hidzsra	i.sz. 622 (július 16)	Ae. Sel. 933

Nevezze meg az utolsó királyát:		2-2
az Arsakida dinasztíának	IV. (V.) Artabanosz (Ardaván) (213–224) (Keleten)⁷³⁰	
	illetve VI. Vologészész (Valakhs) (207–228) (Nyugaton)	
a Szászánida dinasztíának	III. Jazdagerd (632–651)	

Melyik mai országban van:		2-2
Carrhae	Töröko.	
Dura-Európosz	Szíria	
Gandhára	Északkelet-Afghánisztán	

⁷³⁰ Artabanosz fia, Artavazda (Artavaszdész) ezután még talán két-három éven át viselte a királyi címet. Helyzete olyan lehetett, mint Rákóczi fejedelemsége Rodostóban, Kossuth kormányzósága Turinban.

Hatra	Irák
Ktésziphón	Irák
Naqs-i Rusztem	Irán
Niszibisz	Töröko.
Palmyra	Szíria
Szeleukeia Pieria	Szíria
Taxila	Pakisztán

08/03/14/KG

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont
2007/08, II. (tavaszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története, II:

Nagy Sándortól az arab hódításig

(Hellénisztikus kor, Arsakidák, Szászánidák)

BBN-ASZ-242/2, BBN-HEB-232, BBN-TÖR-202, HBN-032, TÖ-212

Péntek, 14:00–15:30

Múzeum körút 4, F épület, 234

VI. dolgozat

08/06/27

Név:

Mi az ókori keleti (/ klasszikus) neve:

2–2

Ankara	Ancyra
Antakye	Antiokheia
Dardanellák	Helléspontosz
Isztambul	Konstantinápolisz / Büzantion
Iznik	Nikaia / Nicaea
Nuffar	Nippur
Perzsa-öböl	Alsó-tenger
Szindzsár	Singara
Tell Muqajjar	Ur
Urfa	Edessza

Melyik évre esik a hidszra:

3–3

a Szeleukida érában	934
az olympiai éra szerint	CCCL/2

Mikor volt, ki harcolt ki ellen az alábbi csatákban:

10–10

“elefántok csatája”	i. e. 275/270	I. Antiokhosz – kelták (gallok)
---------------------	----------------------	--

Carrhae	i. e. 53	Crassus – Szurénasz (Oródész)
Circesium	i. sz. 243/4	I. Sáhpuhr – Gordianus
Ganzaka	i. sz. 591	Narszész – Bahrám Csóbin
Hormizdagán	i. sz. 224	Ardakhsír – IV. Artabanosz
Ipszosz	i. e. 301	Szeleukosz – Antigonosz
Kunaxa	i. e. 401	II. Artaxerxész – Kürosz (trónigénylő)
Magnészia	i. e. 189	III. Antiokhosz – Lucius Cornelius Scipio consul (Asiaticus)
Ninive	i. sz. 627	Hérakleiosz – II. Khuszrau Aparvéz
Niszibisz	i. sz. 217	IV. Artabanosz – Macrinus
Qádiszije	i. sz. 636/637	Umar (Szaad ibn Abi Vakkász) – Jazdagerd (Rusztem tábornok)
Raphia	i. e. 217	III. (Nagy) Antiokhosz – IV. Ptolemaiosz Philopatőr

Magyarázza:

“A parthusokat arra kényszerítettem, hogy szolgáltassák vissza a három római hadseregtől zsákmányolt jelvényeket, és megalázkodva kérjék a római nép barátságát. Ezeket a jelvényeket Mars Ultor templomának szentélyében helyeztem el.”

Honnan van a szöveg:

Monumentum Ancyranum (Augustus császár önéletrajzi felirata Ankarában), c. 29

A három (megvert) római hadsereg (hadvezér, időpont):

Crassus (i. e. 53),

Decidius Saxa legatus (Syria, i. e. 40)

Antonius / Oppius Statianus legatus (i. e. 36)

Mars Ultor:

“bosszúálló / megtorló Mars”, a hadisten temploma Rómában, Augustus forumán

Írja le a lehető legpontosabban az alábbi képet:

Milyen nyelvet használtak az alábbi vallási közösségek:	3-3
jakobiták	szír
keresztények (Antiokheia)	görög
mandeusok	mandeus (arámi)
nesztoriánusok	szír
zsidók (Alexandria)	görög
zsidók (Babylónia)	arámi

Mit jelent:	2-2
A. D.	Anno Domini / időszámításunk szerint
epagomenon	gör. (a rendes naptárhoz) hozzáadott (nap stb.)
éra	lat. aera < aes, aeris, 'érc', 'érték', 'összeg', meghatározott eseménytől folyamatosan számított kronológiai rendszer
exilarcha	gör. 'a száműzetés feje' / héb. ros ha-gola / arámi rés gálúta, a babylóniai zsidók politikai (világi) feje
intercalatio	lat. 'beiktatás', 'betoldás' (nap stb. a rendes naptárba)
katholikosz	gör. 'mindenki előljárója', a keleti keresztény egyházak feje
kroiszeiosz	Kroiszosz, Lydia királyának arany pénzérméi (oroszlán- vagy bikafejes veretek)
nászi	héb. 'fejedelem', a zsidó közösség vezetője Palesztinában / ethnarcha
quadriga	lat. 'négyesfogat'

zurvan	perzsa ‘idő’, a zoroasztriánus mitológiában megszemélyesítve Ohrmazd és Ahriman atyja	
Mettől meddig tart:		2–2
a 2000-es évek	2000–2009 (per analogiam “tizes évek”)	
a IX. század B. C. E.	900–801	
a zsidó világteremtési éra 5. évezrede	i. sz. 240–1240	
A. D. VI. század	501–600	
az Arsakida éra 2. évszázada	i. e. 247–147 (április 13)	
Határozza meg (röviden) az alábbi szövegeket:		2–2
Biszutuni felirat	Dareiosz trilingvis akkád, élami és óperzsa felirata (Biszutun, a Kermánsáh–Hamadán út menti sziklafalon)	
Diatesszaron	a négy újszövetségi evangélium alapján írt Jézus-életrajz, Tatianosz műve, i. sz. 2. század, amely a szír kereszténységben egy időre kiszorította a 4 kánonikus evangéliumot	
Gáthák	a zoroasztriánus irodalom legrégebb emlékei, 17 ének, köztük 5 valószínűleg magától Zarathustrától, az Aveszta Jaszna (‘áldozat / áldozati szertartás’) című részében	
Gemara	arámi ‘tanulmány(ozás’), a Misna megvitatása (utóbbival együtt alkotja a Talmudot)	
Monumentum Ancyranum	Augustus császár önéletrajzi felirata (tetteiről), latin és görög szövege Ankarában maradt fenn, Róma és Augustus templomában	
Res gestae divi Saporis	I. Sáhpuhr király felirata (főként az “Árja királyság”-nak a rómaiak elleni háborúiról)	
Toszefta	misna jellegű, a Misnában nem szereplő halákhikus és / vagy aggádikus szövegek gyűjteménye	

08/06/27/KG

XV

**ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék
/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont**

2008/09. tanév I. (őszi) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

(Előadások)

[BBN-ASZ-241.1](#)

[BBN-HEB-231.1](#), [BBN-HEB-233.1](#)

[BBN-TÖR-202/1](#), [TÖ-212/1](#)

Az előadások helye:

Múzeum körút 4/F, 234

Időpontja:

péntek, 14:00–15:30

Első óra:

2008. szeptember 19

MINDEN ÉRDEKLŐDŐT SZÍVESEN LÁTUNK

Bevezetés az ókori Kelet történetébe. A fogalom kialakulása és változásai – Territoriális, és nem ethnikai történelem – A nagyobb térség – Az emberi létfenntartás lehetőségei – Mezopotámia fogalma – “Az ország élete”: az Euphratész és a Tigris – Interregionális kapcsolatok – Anatólia és Mezopotámia – Irán és Mezopotámia – Mezopotámia és Egyiptom – Mezopotámia és a Perzsából térsége – Termelő létfenntartás: állatok, növények domesztikációja – Presztizs-felhalmozás – Nyelvi diverzitás – Sumerek, a sumer nyelv – Semítizáció, indoeurópaizáció – Agyag, kő, fém, féldrágakő – A kereskedelem modelljei – Falvak a Folyam mentén – Ubaid-kör – Uruk-kör – Uruk VI – Uruk V–IV – Zikkurratu – Anthrópomorf istenképzet – Számolás, írás, ékírás – A város; város(ok) és körzete(~ük) – Társadalmi rétegződés, lakoma, áldozat – A sumer királylista – Vízözön – Enmerkar, Lugalbanda, Gilgames – Öntözéses mezőgazdaság – Lagas: Ur-Nanse dinasztíája – Szíria: az állattartás mint alternatíva – Ebla – Tilmun, Magan, Meluhha – Agade: Sarrukín dinasztíája – A hadjárat mint erőszakos integráció – A Narám-Szín-sztélé – Utu-hegal, Ur-

ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék

/ MTA Judaisztikai Kutatóközpont

2008/09, I. (ősz) félév

Komoróczy Géza

Az ókori Kelet története

BBN-ASZ-241/1, BBN-HEB-231.1, BBN-HEB-233.1, BBN-TÖR-202/1, TÖ-212/1

Péntek, 14:00–15:30

Múzeum körút 4/F, 234

I. dolgozat

08/10/16

Mit jelent:

2-2
+5

A. D. lat., olv.: anno Domini, ‘az Úr (...) évében’ /
időszámításunk szerint (i. sz.) (mindig az évszám előtt írjuk)

B. C. E. angol, olv.: before the common era /
időszámításunk kezdete előtt (i. e.) (zsidó vonatkozásban és a zsidó
történetírásban a Kr. e. helyett mindig ez, illetve magyar változata: i. e.,
használandó!, mindig az évszám után írjuk)

epagomena (-napok) gör. epagomenon, ‘hozzáadott’, az egyiptomi
naptárban a 12×30 napos hónapokból álló évhez hozzáadott 5 nap (a
naptár hozzáigazítása a szoláris évhez)

eponymosz gör. névadó; a naptár és időszámítás
összefüggéseiben az a személy, akiről az adott év a nevet kapja

luniszoláris naptár olyan naptári rendszer, amelyben a (polgári) év 12
hold-hónap és a nap-év (szoláris év) összhangba hozásán alapul

olympiasz időszámítási ciklus, a két olympiai játék között
eltelt 4 év

solstitium lat. ‘napforduló’, a Nap éves ciklusának két
kitüntetett pontja (amikor az ekliptika legmagasabb, illetve
legalacsonyabb pontján van): nyári napforduló (*solstitium aestivum*)
(december 23), illetve téli napforduló (*solstitium hi/ybernum*) (június 22)

szökőhónap **olyan naptári év, amelyben a 12 hónapon kívül 1 (ritkábban: 2) többlet-hónapot iktatnak be; a zsidó rituális naptárban mindig a 12. hónap (adár) a szökőhónap (adár-II, olv.: adár séni)**

uralkodási év **lat. annus regni / imperii; időszámítási rendszer, amelyben az éveket az adott uralkodó trónra lépésének kezdetétől – vagy, mint Asszíriában – a trónra lépést követő újévtől folyamatosan számítjuk**

világteremtési éra **időszámítási rendszer(ek), amely(ek)ben az éveket a bibliai kronológiai adatok alapján a világ teremtésétől kezdve folyamatosan számozzák; a legismertebbek: zsidó (kezdete / “a világ teremtése: i. e. 3761. október 6); bizánci (és középkori orosz) (kezdete: i. e. 5509. szeptember 1); csak történeti jelentőségű az alexandriai (kezdete: i. e. 5493. augusztus 29)**

Kapcsolja össze (számozással), ami szervesen összetartozik:

3–3
+5

(...) (1) Dijála	(...) (5) Urartu
(...) (2) Földközi-tenger	(...) (1) Tigris
(...) (3) Hábúr	(...) (2) Orontész
(...) (4) Hormuzi szoros	(...) (3) Balih ti. mindkettő az Euphratész mellékfolyója
(...) (5) Van-tó	(...) (4) Perzsa-öböl

Mit jelent:

3–3
+10

ásatási réteg **homogén régészeti anyagot tartalmazó talajréteg (stratum, Fundschicht, layer stb.); az ásatással feltárt rétegek elhelyezkedésének kronológiai értéke van**

domesztikáció **házasítás (< lat. domus, ‘ház’), növények és állatok házasítása: természetbe, illetve tenyésztésbe vétele**

dromedár **egy pupú teve**

epipaleolitikum **a régészeti kronológiában a paleolitikum ‘után’, a paleolitikum és a neolitikum közé eső átmeneti időszak**

idol **régészeti értelemben: ember alakú szobrocska (szokásosan, de nem bizonyítottan, isten-szobroknak, “bálvány”-oknak tekintik őket)**

kalibráció **mérési érték beállítása / kiigazítása szabvány mérték szerint vagy egyéb mérések alapján; a régészeti-kronológiai számításokban a különböző módszerekkel kiszámított kronológia összhangba hozása**

masztaba arab ‘pad’; fekvő téglá / hasáb alakú sírépítmény
az ókori Egyiptomban

obeliszk felfelé keskenyedő monolit kőoszlop

osztrakon gör. ‘cserép’ (égetett agyagedény töredéke);
szűkebb értelemben olyan cserépdarab, amelyre utóbb szavakat /
szöveget írtak

zikkurratu lépcsőzetes (4–7 szintű) kultikus építmény
Mezopotámiában és Délnyugat-Iránban; a szertartási helyiség a felső
szinten volt

Helyezze el kelet–nyugati irányban (számozással):

10

- (...) (3) Hór el-Hammar
- (...) (5) Meroé
- (...) (2) Dast-e Kevir
- (...) (4) Levante
- (...) (1) Kara-Kum

Mettől meddig tart:

2–2
+10

az 50. olympiasz	580–577
az A. U. C. II. század	653–554
az i. e. 1. évezred	1000–1
az i. e. 2. évezred első fele	2000–1501
az i. e. VII. század első évtizede	700–691
az i. e. VIII. század utolsó harmada	734/3–701
az i. e. XXI. század	2100–2001
az i. sz. II. század második fele	151–200
az i. sz. V. század harmadik évtizede	421–430
az i. sz. X. század	901–1000

Melyik mai országban található:

2–2

3. katarakta	Szudán
Çatal Hüyük	Töröko.
Élám	Irán
Hedzsáz	Szaudi-Arábia
Karmel-hegy	Izrael
Lúrisztán	Irán
Mari	Szíria
Szíva-oázis	Egyiptom
Tell Mardih	Szíria
Urmia-tó	Irán

Adja meg az ókori nevét:

2–2

Ankara	Ancyra
Boğazköy	Hattusas

Mószul
Nimrúd
Rász Samra
Tell Haríri
Tell Mardih
Tell Muqajjar
Tello
Warka / Varka

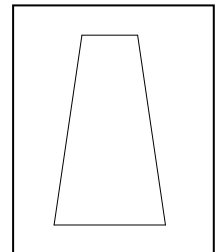
Ninive / Ninua
Kalhu
Ugarit
Mari
Ebla
Ur
Girszu
Uruk

Írja le és elemezze az alábbi képet (NB: itt csak részlete) minél részletesebben:

≤ 20

Részlet (lásd fent), az ún. Ur (Tell Muqajjar)-i “jelvény”-ről (külföldi nyelven: “Standard”), az ún. I. Ur-i dinasztia ún. királysírjaiból, Leonard Woolley ásatása. London: British Museum, az állandó kiállításon. A teljes tárgy mérete ca. 20 × 48 cm. Két, ferdén egymásnak döntött fa lap, kis peremmel, ezekben a “doboz”-okban szurokba ágyazva kagylóhéj- (vöröses) mészkő-lazurkő mozaik berakás. A tárgy pontos rendeltetése ismeretlen. Az egyik oldalán háborús, a másikon békés jelenetek, 3–3 sorban, mind a két fríz balról jobbra, alulról felfelé olvasandó (narratív ábrázolás). A békés jelenet az előző folytatásának látszik. Az itt adott kép az egyik (a “béke”-) oldal felső sávjának részlete, ca. az eredeti méretben (!). A jelenet a “béke”-fríz befejező részlete.

A leírás lényeges elemei (itt nem részletezve): geometrikus alakzatokból kialakított keret; a kagyló intarzia felülete is részben megmunkálva (fejek, a központi figura ruhája); az intarzia finoman összeillesztett darabokból áll. Megfigyelésre érdemes: a székek (zsámolyok) formája, thériomorf székláb, az öltözék (gyapjú *kaunakész*, illetve textil “szoknya”, öv), a pohár (korongolt, standard forma), a köszöntés. A “legnagyobb felületek törvénye”.

A kép elemzésének lényeges elemei (nem részletezve): az emberi alakok hierarchiájának kifejezése: ülő *versus* álló, nagyobb *versus* kisebb. Három méret: a bal oldalon ülő a legnagyobb, a jobb oldalon ülő két alak kisebb nála, az álló alakok még kisebbek. A központi figura nyilvánvalóan a legnagyobb ülő alak. A jelenet viszonylag zárt (szimmetrikus struktúra: a térbeliség / három dimenzió jelzése). A palota / templom legmagasabb rangú személyeinek lakomája (vö. “fecerunt magnum áldomás”), szolgálkkal.
